
2021

XLIII МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

31 грудня 2021 р.

Переяслав

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XLIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки
в країнах Європи та Азії»**

31 грудня 2021 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав – 2021

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ В ПЕРЕЯСЛАВЕ

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XLIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития современной науки
в странах Европы и Азии»**

31 декабря 2021 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Переяслав – 2021

Матеріали XLIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2021 р. – 207 с.

Материалы XLIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав, 2021 г. – 207 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік,
кандидат історичних наук

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровник,
кандидат исторических наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
В.В. Поліщук – к. фіз. вих. і спорту;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
В.В. Полищук – к. физ. восп. и спорта;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
В.В. Поліщук,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
В.В. Полищук,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Elmurodova. O. O.q., Raximov A.L.
(Qarshi, O'zbekiston)

**GULSAFSARDOSHLAR OILASI VAKILLARINING QASHQADARYO VILOYATIDA
TARQALGAN KAMYOB TURLARI**

Ona tabiatni asrab-avaylash, uni muhofaza qilish hamda tabiat ne'matlaridan oqilona foydalanish zamon talabi bo'lib qolmoqda. Tabiatda o'simlik turlarining kamayishi va yo'qolib ketishining oldini olish uchun ko'rilayotgan chora tadbirlar sezirarli bo'lmoqda. Botaniklarning oldida turgan vazifalardan eng muhimi esa flora tarkibiga kirgan kamyob o'simliklarni barqarorligini saqlash va ta'minlash hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida Gulsafsardoshlar oilasining 7 ta vakili O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobiga kiritilgan. Bular: *Gladiolus italicus*, *Iris magnifica*, *Iris orchioides*, *Iris hypolyti*, *Iris svetlenae*, *Iris viktoris* va *Iris winklerii* [1].

Ularning uchta vakili Qashqadaryo-Surxandaryo (*Gladiolus italicus*), Samarqand-Qashqadaryo (*Iris magnifica*), Qashqadaryo (*Iris svetlenae*) Qashqadaryo viloyati uchun endemik tur hisoblanadi. [2].

Italiya *Gladiolus italicus* ning asosiy morfologiyasi. Bo'yi 60-80 sm ga yetadigan ko'p yillik o'tlar. Barglari qilichsimon, uzunligi 18-20 sm, o'tkir uchli, kam tomirli. To'pguli boshqosimon, 6-8 gulli (ba'zan 10 tagacha). Guloldi barglari nashtarsimon, gullari tik, gulqo'rg'oni pushti. Mevasi yumoloq-tuxumsimon ko'sak, uzunligi 1 sm gacha. Tugunak piyozboshchasi tuxumsimon, qo'ng'ir rangli qobiq bilan o'ralgan. Iyun oyida gullab, iyulda mevasi yetiladi. Urug'idan ko'payadi. O'simlik soni va arealining o'zgarish sabablari. Gullari guldastalar uchun terib olinishi va yosh nihollarining oyoq osti qilinishi tufayli kamayib bormoqda. Hiisor, Boysuntog', Qo'xitang tizmalarda tarqalgan.

Svetlana gulsafsari (*Iris svetlanae*) ning asosiy morfologiyasi. Tuganak piyozining eni 2-2,5 sm, kulrang qipiqli (tangachali) o'simlik. Poyasining balandligi 10-15 sm. Barglari o'roqsimon, eni 3-4 sm, silliq, chetlari (atrofi) oq xoshiyali, uchi o'tkir. Gullari 1-2 ta, sariq. Tashqi gulqo'rg'on bo'laklari 12-16 sm uzunlikda, rombsimon, uchi o'tkirroq. Urug'idan va vegetativ yo'l bilan ko'payadi.

Qashqadaryo viloyati: Qashqadaryo xavzasi (qizilcha qishloqlari atrofi)da tarqalgan.

O'simlik soni va arealining o'zgarish sabablari. Tabiiy o'sib turgan joylarining qisqarishi va mollar boqilishi tufayli qisqarib ketgan [1].

Iris magnifica (*Iris magnifica*) – chayondoshlar turkumiga mansub, piyozchali gulli o'simlik/ Vatani O'rta Osiyo tog'lari, jumladan O'zbekistondagi Zarafshon tizmasi [1]. Mu'tadil mintaqalarda manzarali o'simlik sifatida o'stiriladi.

*Iris magnifican*ing bo'yi 50 sm gacha, piyozsimon ko'p yillik. Kamonsimon, yaltiroq yashil bargli. Bahor oxirida barg qo'ltig'idan eni 8 sm bo'lgan 2-6 ta och nilufar gullar hosil bo'ladi [1].

*Iris magnifican*ni mos hududda saqlash va muhofaza qilish chralari korilmasa, tur uchun bu juda xavfli hisoblanadi.

Bu o'simliklar O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobining ikkinchi guruhidan joy olgan. Qizil kitobning bu guruhiga Kichik maydonlardagina o'sib, o'ziga xos sharoitlarda saqlanib qolgan, tez yo'qolib ketishi mumkin bo'lgan va jiddiy nazoratni talab etuvchi turlar kiradi. Kamyobligining sababi esa uning muayyan tuproq sharoitiga va iqlimiga moslashganligi deb baholanadi. Ya'ni o'zgarib borayotgan iqlim sharoiti ham ushbu turlarning barqarorligini ta'minlashda o'rganilish obyekti bo'lishi lozim. Tegishli chora tadbirlarni ko'rmaslik esa muayyan turlarning yo'q bo'lib ketishiga olib keladi. Bu turlarning hozirgacha qa'tiy muhofaza choralari ishlab chiqilmagan, madaniylashtirilishi va o'z tarqalgan muhitidan boshqa sharoitda o'stirilganligi haqida ma'lumotlar topilmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Qizil Kitob"i (1-jild): Toshkent. 2009.
2. Jinyan. Guo., Carol A. Wilson. Organization, available space and organ morphology within floral buds of Iridaceae. *Flora* 249(2018) -P. 67-76.

Олександр Панасенко
(Суми, Україна)

ЛІКУВАЛЬНО - ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ГІСТОМОНОЗНОЇ ІНВАЗІЇ ІНДИКІВ

Промислове птахівництво в Україні розвивається швидкими темпами. Останні статистичні дані говорять про незначне відставання валового продукту птахівництва в присадибних господарствах по відношенню до промислових птахофабрик. Часто птахофабрики межують з селянськими присадибними господарствами з різною технологією утримання домашньої птиці. Однією з галузей птахівництва, що почала швидко розвиватися як в присадибних господарствах так і в промислових є індиківництво, що можна пояснити завезенням на територію України скороспілих високопродуктивних м'ясних кросів індиків із-за кордону. Розведення індиків нових селекційних кросів дає можливість в короткий термін отримати

значну кількість цінного м'яса при мінімальних затратах праці і кормів на одиницю продукції, що було неможливо при використанні старих порід індиків. Але розведення високопродуктивних кросів індиків, особливо в присадибних господарствах, зіштовхнулось з проблемою надзвичайної чутливості до бактеріальних і особливо паразитарних контамінантів, чутливість до яких у аборигенних порід була помірною і завдавала незначних збитків. Одним із таких паразитарних захворювань є гістомоноз (чорна голова), який за даними наших досліджень викликає падіж індиків високопродуктивних кросів віком 1-3 місяці до 90% при відсутності вчасної та ефективної терапії.

Дані дослідження були складовою частиною Міждержавної науково – технічної програми «Удосконалити існуючі і розробити нові методи і технології діагностики інвазійних хвороб, лікування тварин і профілактики для отримання продукції і сировини тваринного походження високої санітарної якості та збереження екологічної безпеки» (2010 – 2015 рр.) № державної реєстрації 0110U007847.

Аналізуючи дані останніх публікацій розвиток індиківництва особливо в присадибних господарствах України суттєво стримують інвазійні хвороби, які набули значного поширення і завдають економічних збитків [1].

Статистичні дані говорять, що в Україні більше 90,0 % поголів'я індиків знаходиться в присадибних, приватних та фермерських господарствах. Важливим є те, що індики користуються вигульними майданчиками та пасовищами, на яких спільно утримується птиця різних вікових груп різних видів, що та забезпечує контакт з іншою домашньою і дикою птицею, що призводить до значного поширення інвазійних хвороб [2, 5].

При вивченні випадків падежу серед індиків домінуючу роль в розвитку пат. змін і як наслідку смерті індиків відігравали гістомонади, а також гельмінти: *Echinostoma revolutum*, *Raillietina cesticius*, *Raillietina tetragona*, *Ascaridia galli*, *Ascaridia dissimilis*, *Heterakis gallinarum*, *Capillaria obsignata*. За даними літературних джерел більше 60,0 % індиків було інвазовано гістомонадами [8, 9, 10]. За даними деяких авторів, зокрема М.В. Богача (2010 р.) окремі гельмінтози, ускладнені збудниками протозоозів (гістомонадами і еймеріями) спричинюють загибель до 90% індичат. [1, 3]. За даними окремих літературних джерел, лікування гістомонозу індиків має ряд проблем, пов'язаних з згодовуванням препаратів хворій птиці при відсутності апетиту[4].

Гістомоноз (інфекційний ентерогепатит, тифлогепатит, Black-head – «чорна голова», Liver Rot – гниття печінки) – протозойне захворювання індиків, гусей, качок, курей, цесарок, перепілок, павичів, фазанів, диких птахів, яке досить поширене на території України. Найбільш сприятливим до гістомонозу є молодняк з 2-денного до 2-3 місячного віку [2].

У випадках падежу індиків проводились виїзди в присадибні господарства для визначення причин загибелі з подальшою розробкою схем лікування індиків та профілактики виявлених хвороб. Метою нашої роботи було вивчити терапевтичний ефект препарату метронідазол або його комерційних аналогів для індиків віком від 1 до 6 місяців при спільному утриманні в приватних господарствах Сумської області. Методом неповного гельмінтологічного розтину за К.І. Скрябіним було досліджено 20 індиків. Спостереження велись за окремими групами індиків з різних присадибних господарств, загальною чисельністю близько 120 голів. Для лікування гістомонозу індиків ми використовували таблетований препарат трихопол (діюча речовина метронідазол) з розрахунку 250 мг(1 таблетка) на 10 кг маси тіла протягом 5 діб індивідуально примусово кожному індикі та порошкову форму метронідазолу групово з кормом. В досліді ми перевірили ефективність застосування препаратів метронідазолу (порошкової форми – з кормом групово та таблетованої форми «Трихополу» індивідуально). З кормом метронідазол задавали згідно інструкції в дозі 1,5-3г. на 10 кг. корму.

При обстеженні загального поголів'я індиків гістомоноз виявили у 82 % птиці. При патологоанатомічному дослідженні 20 трупів індиків було виявлено їх виснаження, відставання в рості, дряблість скелетних м'язів, анемічність шкіри голови(рис.1), зрідка виявляли потемніння голови, некротично- проліферативні вогнища в печінці, у деяких індиків відмічали перфорацію сліпих кишок з розвитком перитоніту. У абсолютній більшості трупів індиків виявляли в 2-6 разів збільшення об'єму сліпих кишок, стінка їх була нерівномірно потовщена, щільна іноді з нашаруваннями фібрину. (рис.1,3). Серозна оболонка була сірого кольору, кровоносні судини переповнені кров'ю. Просвіт кишечника заповнений сироподібною масою, яка легко відділялася від стінки кишок (рис. 1).

Рис. 1. Потовщення стінки сліпої кишки

Рис. 2. Анемічність шкіри голови (Black-head)

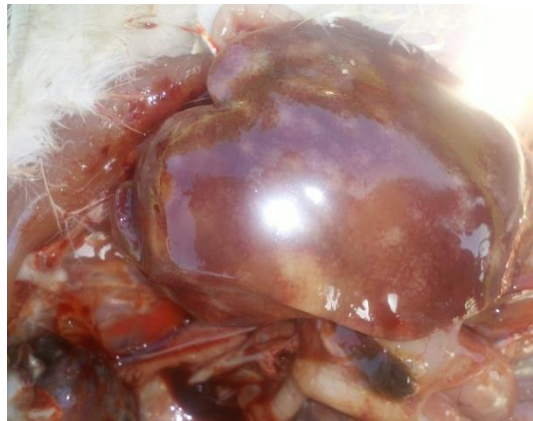

Рис. 3. Некротично - проліферативні вогнища в печінці.

Рис. 4. Катарально-геморагічне запалення сліпих кишок при гострій формі гістомонозу.

При дослідженні слизових оболонок виявляли грудочки фібрину. У 5 % трупів виявляли виразки діаметром до 6 мм і перфорацію стінки кишечника та розвиток фібринозного перитоніту. У 72,0 % трупів індиків печінка була збільшена в 1,5 – 2 рази, гіперемійована, темно-бурого кольору, дряблої консистенції (рис. 3). При розрізі в паренхімі печінки виявляли сіро-білого кольору множинні вузлики, розміром від просяного зерна до лісового горіха. Ці вузлики мали чіткі межі між здоровою частиною печінки і дещо виступали на поверхні капсули, в деяких місцях вони глибоко проникали в паренхіму печінки. На розтині структура печінки волога, салоподібна блідо-коричневого кольору з жовтуватим відтінком.

При дослідженні мазків – відбитків з сліпих кишок, фарбованих за методом Романовського виявляли гістомонад розміром 12x15x21 мкм, які мали 1-4 джгутики. В мазках ядро і джгутики набували червоного кольору, а цитоплазма – блакитного.

В кожному окремому випадку лікування гістомонозу розпочинали при виникненні характерних для хвороби ознак.

Використання методу групового профілактичного згодовування протипаразитарних препаратів себе не виправдало, оскільки спалах гістомонозу неможливо передбачити. Також при виникненні гістомонозу клінічні ознаки розвиваються швидко, хвора птиця майже відмовляється від корму, а зволікання на 1-2 дні з лікуванням часто закінчується загибеллю хворої птиці. В деяких господарствах ми спостерігали прояв симптомів гістомонозу вже на першому місяці життя індиків із року в рік, а в інших на 2-3 місяцях життя, що говорить про стаціонарність захворювання в одних господарствах і про занесення гістомонад в інші господарства переважно коли індиків починають виганяти на громадські вигули, на яких випасається птиця різних видів, різних вікових груп, а навіть можливий масовий контакт з дикою і синантропною птицею.

Результати дослідів по лікуванню гістомонозу індиків наведені в таблиці 1. (n=120)

Метод задавання метронідазолу	Кількість днів спостереження	Загинуло		Одужало	
		гол.	%	гол.	%
Індивідуально	5	13	10,8	107	89,2
Групово	5	21	17,5	99	82,5

Таким чином, більш ефективним методом лікування гістомонозу індиків в присадибних господарствах виявився індивідуальний.

Гістомоноз реєструвався у 82% обстежених індиків з присадибних господарств Сумської області і в більшості випадків клінічно проявлявся виснаженням птиці, відставанням у рості, анемічністю шкіри голови, зрідка виявляли потемнінням голови. Патологоанатомічно проявлявся некротично-проліферативними вогнищами в печінці, у деяких індиків відмічали перфорацію сліпих кишків з розвитком перитоніту. У абсолютній більшості трупів індиків виявляли в 2-6 разів збільшення об'єму сліпих кишків, стінка їх була нерівномірно потовщена, щільна. Просвіт кишечника заповнений смердючою сироподібною масою, яка легко відділялася від стінки кишків.

З лікувальною метою в присадибних господарствах ми рекомендуємо застосовувати препарати метронідазолу, у випадку спалаху гістомонозу, індивідуально, оскільки це покращує терапевтичний ефект на 6,7 % в порівнянні з груповим методом.

Критичними періодами в розвитку спалахів гістомонозу є перший місяць життя індиків в стаціонарно неблагополучних господарствах та 2-3 місяць життя, в період вигону на пасовища, у відносно благополучних.

Література:

1. Богач В.М. Кишкові інвазії індиків (поширення, діагностика, патогенез, профілактика): дис. доктора вет. наук: 16.00.11./ В.М. Богач. – Х., 2008. – 398 с.
2. Індики та їх хвороби: [монографія]/ М.В. Богач. – Одеса: Астропринт, 2010. – 244 с.
3. Кириченко В.П. Эпизоотология гистомоноза индеек и разработка мер борьбы с этим заболеванием в хозяйствах Ростовской области: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. вет. наук: спец. – Персиановка, 1972. – 20 с.
4. Кожок М.К. К вопросу гельминтофауны домашних птиц Центрального Кавказа / М.К. Кожок., В.М. Тисленко, Р.Х. Тупуков, А.М. Алабов, З.Х. Сабанчиев// Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2003. – Вып.4. – С. 195-197.
5. Наливайко Л.І. Нейсеріоз сільськогосподарської птиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра вет.наук: 16.00.03. / Л.І. Наливайко. – Х., 2007. – 41 с.
6. Рожкова И.Ю. Паразитофауна синантропных птиц на птицефабриках Нечерноземья РФ./ И.Ю. Рожкова// Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2003. – Вып.4. – С. 344-345.
7. Сагитова А.С. Изучение сравнительной эффективности препаратов при гистомонозе гусей / А.С. Сагитова // Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2004. – Вып.5. – С. 339-341.
8. Сагитова А.С. Патоморфологические изменения в кишечнике и печени гусей при гистомонозе / А.С. Сагитова// Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2005. – Вып.6. – С. 313-315.
9. Хазиев Г.З. Инвазионные болезни индеек и их профилактика/ Г.З. Хазиев, А.С.Сагитова// Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2009. – Вып.10. – С. 401-403.
- 10.Хазиев Х.З. Диагностика ассоциативных паразитозов кур / Г.З. Хазиев, А.С. Сагитова, И.А. Мухаметшин// Матер. докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». М., 2003. – Вып.4. – С. 468-469.

ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ВУЗУ ЯК АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Вивчення здоров'я сучасних студентів – актуальна проблема, яка потребує всебічного наукового аналізу та активної участі в її обговоренні всіх зацікавлених у це питання фахівців. З урахуванням сучасної кризової соціально-економічної ситуації в Україні, що негативно впливає на здоров'я студента, необхідна активна розробка та реалізація профілактичного та пропагандистського спрямування у вузі за участю фахівців із соціальної роботи. Економічна криза, зміна суспільного устрою надали негативний вплив на соціальне здоров'я молоді. Значна частина молодих людей виявилася перед гострими проблемами у житті, пов'язаними з бідністю та безробіттям. В останні роки обмежені матеріальні ресурси держави використовувалися, як правило, на лікування та надання невідкладної допомоги, а профілактиці захворювань та популяризації здорового образу життя (ЗОЖ) не приділяється належної уваги. Все це призвело до погіршення здоров'я студентів України.

Для вивчення проблеми здоров'я студентів важливо також при цьому розуміти сенс і сутність поняття «здоров'я». Воно полягає не тільки в розумінні його як стану, характеризується відсутністю хвороб, а й як ресурс, необхідний студентам на навчання. Здоров'я студентів не можна розглядати лише як наявність чи відсутність тих чи інших патологій, що є суто медичною проблемою, що вирішується поза системою освіти. Втома, загальний фізичний розвиток студента – це фактори, від яких безпосередньо залежить його пізнавальна активність та здатність до навчання, це теж складові здоров'я як ресурсу. Як правило, керівництво вузу не переймається проблемами здоров'я студентів, навпаки, карають студентів за пропуски занять із хвороби. Однак насправді розуміння (або нерозуміння) викладачами особливостей вікового розвитку студентів здатно виявити. Відповідно, здоров'я студентів зараз – проблема не лише медична, педагогічна, а й соціальна.

Вивчення проблеми здоров'я студентів як соціальної проблеми слід розглядати, по-перше, як комплексну проблему, тому що на здоров'я студентів впливає комплекс різних факторів, які викликають різні види напруги (фізичні, психічні, фізіологічні, духовні, соціальні та ін.), що вимагають активізації пристосувальних механізмів, що знижують ризик різноманітних захворювань. Зростання інтересу до здоров'я студентів як до проблеми соціальної в даний час викликано, певною мірою, зростаючими вимогами до соціальної сутності людини, до «соціального здоров'я» суспільства, оскільки соціальна природа багатьох захворювань і викликані економічні втрати від них є загрозою для існування популяції людей чи страху перед ними. Вразливими перед соціальною природою багатьох хвороб виявляються найне захищені верстви населення: студенти, пенсіонери, діти, інваліди. Науково встановлено, що несприятливі соціально-економічні фактори (умови життя, праці та відпочинку, фінансовий дохід людини, якість харчування та ін.) суттєво впливають на здоров'я людини, її схильність до захворювань та здатність їм протистояти. У нових соціальних умовах вузівського навчання, вчорашній школяр, зазнає великого соціально-психофізіологічного стресу, що супроводжується напругою компенсаторно пристосувальних систем організму студентів, він відчуває розумову та психоемоційну напругу, що супроводжується порушенням режиму праці, відпочинку та харчування. Це не рідко призводить до зриву адаптації та виникнення різних захворювань. Також суттєвим є сильний соціально-економічний пресинг на різні сторони життя студента, він призводить, як правило, до різкого зростання захворюваності серед студентів вузу. До факторів, що негативно впливають на здоров'я студентів, що навчаються, дослідники відносять таку проблему сучасного міста, як транспортна недоступність, тому що студенти витрачають на дорогу, як правило, багато часу (2 год. і більше).

Істотним фактором, що обтяжує навчання у ВНЗ у сучасних ринкових умовах, стала гостра необхідність поєднання його з роботою. Безумовно, студенти зайняті, як правило, низькооплачуваною та мало кваліфікованою працею. Виконуючи обов'язки репетиторів, сторожів, дворників, вантажників, офіціантів, охоронців, часто у вечірній та нічний час, вони відчувають як моральне, і фізичне незадоволення, накопичуючи у своїй фізичну та психологічну втому, порушення режиму та харчування. За даними у джерелах вже на 1-2 курсах поєднують навчання з роботою понад 30% юнаків та 15% дівчат [3, 4 та ін.].

Дослідники до первинних факторів ризику відносять негативні звички суспільства (надмірне вживання алкоголю, тютюну куріння, низький рівень фізичної активності, надмірність або дефіцит маси тіла), що надають негативний вплив на організм у виді розвитку хронічних неінфекційних захворювань. Дослідження з оцінки вигляду сучасного студента дозволяють судити про те, що шкідливі звички, які мають місце вже серед школярів, багаторазово зростають серед студентів: так курців студентів зростає порівняно зі школярами у 2,5 рази, що вживають алкоголь – більш ніж у 4 рази. Близько 80% студентів характеризуються низькою фізичною активністю, а надмірну масу тіла чи його дефіцит демонструє понад 20%. Цікаво, що понад 90% студентів вважає за необхідне справою піклуватися про здоров'я, у той час як реальна поведінка, що підриває здоров'я, свідчить про зворотний факт. Слід зазначити, що у більшості випадків (більше 80%) студентів характеризується наявністю, так званих, «загальних факторів ризику» по здоров'ю [3, 4 та ін.].

Такий фактор як харчування студентів необхідно сьогодні характеризувати не просто як нерегулярне харчування або всухом'ятку, що призводить до зниження маси тіла, рідше до надлишкової маси, а й як недостатнє. В опитуваннях студенти все частіше вказують на погіршення харчування: студентських їдалень воно не тільки трохи подорожчало, а й зменшилося в обсязі або кількості. Але навіть традиційно низька якість кулінарної обробки наразі стала просто недоступним для 70% студентів, процес розвитку яких ще не закінчився [3, 4 та ін.].

Особливе місце в обговорюваній проблемі слід приділити такому аспекту, як адаптація до вузу, яка супроводжується, як правило, нервово-психічною напругою, яка впливає на здоров'я та успішність навчання студентів та особливо проявляється на початковому етапі навчання. Факт зриву адаптаційних механізмів студентів підтверджується значним збільшенням у них нервово-психічних розладів, які призводять до відрахування з вузу та надання академічних відпусток. За даними дослідників. Психоемоційний стан під час семестра у більшості студентів (63%) знаходиться в стадії функціональної напруги і перенапруження, а у третини проявляється стан зриву адаптаційних процесів з деякими навіть нозологічними формами захворювань [1, 2 та ін.].

У період екзаменаційної сесії число студентів із перенапругою різко збільшується. Незважаючи на те, що надалі гострота стресу зменшується, його високий рівень зберігається. Здається, слід звернутися на, виявлений дослідниками, факт зв'язку між здоров'ям студентів та їх відпочинком. Вивчення структури та змісту вільного часу показало наявність статистично значущого зв'язку між кількістю скарг на погане самопочуття, станом погіршення здоров'я та часу перебування студентів на повітрі. Вільний час студентів з численним даним, в цілому, значно менше середньої тривалості вільного часу молоді інших соціальних груп [1-4 та ін.].

Проблема зміцнення здоров'я та його заощадження є досить серйозною і має свою статистику. Підсумки численних досліджень стану здоров'я молоді свідчать про вкрай низький його рівень. За даними МОЗ України, лише 14% студентів по Україні практично здорові, 50% мають функціональні відхилення, 35-40% - мають хронічне захворювання. У кожного четвертого студента виявляється патологія серцево-судинної системи, у кожного третього – короткозорість, порушення постави. Згідно дослідженням гігієни та профілактики захворювань дітей, підлітків та молоді навчально-виховний процес особливо негативно позначається на психосоматичному здоров'ї учнів (малорухливий спосіб життя, розумові навантаження, інтенсифікація навчального процесу та ін) відхилення з боку нервової системи реєструється у 32,6% дівчат та 16,4% юнаків, а 50% студентів потребують допомоги психолога. З кожним роком відзначається погіршення стану здоров'я абітурієнтів. Кількість першокурсників, віднесених до спеціальної медичної групи, зросла вдвічі порівняно з 2010р. (з 7,4% до 23,4%). Збільшилося кількість студентів із дефіцитом маси тіла до 20 кг, особливо у юнаків. Такий стан здоров'я молоді – це результат не лише тривалої дії. несприятливих соціально-економічних факторів, а й результат небажання піклуватися про своє здоров'я.

Висновок. Таким чином, дослідження з цього питання показали, що більшість студентів відсутні знання основ культури здоров'я, розуміючи необхідність здорового способу життя, вони не володіють елементами здорового способу життя, схильні до шкідливих звичок, і тільки третина з них позитивно ставляться до проблеми рухової активності та необхідності занять фізичною культурою та спортом. У цьому зв'язку, необхідно зазначити, що в обставинах, що склалися, особливе місце сьогодні у вузі має належати запобіжні заходи, до яких слід віднести різноманітних соціальні заходи. Серед таких справ протягом семи років проводиться щорічна акція «Вітамінізація». Протягом місяця студенти проходять курс профілактики простудних та вірусних захворювань, вживаючи різні вітаміни, фіточаї, гематоген, риб жир, свіжоморожені ягоди з медом та морси з лісових ягід. За результатами досліджень у студентській закладу охорони здоров'я «Міська лікарня №1», знизилася число хворих на простудні захворювання на 23,7%. Також важливим є проведення спортивних турнірів та конкурсів у спортзалі та футбольне поле вузу, в сосновому борі міста. Планомірно розвивається проект «Корекція Фігури», де студенти є безкоштовно, під керівництвом інструктора займаються фітнесом. Традиційні зустрічі протягом року з представниками Управління з контролю за оборотом наркотиків по Дніпровській області, де студенти отримують інформацію з переглядом документальних фільмів про шкоду вживання психотропних та наркотичних речовин. Усе це входить у розробку системи заходів, спрямовану зниження негативного впливу психоемоційної напруги на здоров'я студентів, особливо на початковому етапі навчання або в періоди екзаменаційних сесій, а для цього необхідно приділити особливе увага до розробки комплексної програми психогігієнічної корекції. Переконаливою є позиція тих дослідників, які розглядають охорону здоров'я студентів не як окремий елемент, що має бути у практиці вузів, а як частина загальної системи навчально-виховної роботи. Аналіз сучасної практики планування роботи деканатів, кафедр вузів свідчить про те, що окремі, розрізнені та разові заходи зустрічаються у них, зазвичай, як участі у спортивних заходах, а організації ЗОЖ студентів, охорони здоров'я та ін. не знайшло належного відображення. Наприклад, у здійсненні профілактичних заходів щодо охорони здоров'я студентів, наприклад, практично не залучено зв'язок між студентськими поліклініками, деканатами, кафедрами. Відсутність взаємодії між ними у здійсненні лікувально-профілактичного супроводу студентів знижує ефективність та якість підготовки молодих спеціалістів. І тут істотний внесок у координацію діяльності всіх зацікавлених структур, відомств та громадських об'єднань під час вирішення проблем охорони здоров'я студентів могли б внести працівники соціальних управлінь та відділів вузу. У цьому плані цікавим є досвід вузів зі створення порад з

оздоровлення студентів, які організують лікувально-оздоровчу роботу, та даним дослідників їх створення надавало позитивний вплив на покращення успішності.

Література:

1. Заруба Н.А. Актуальність адаптивного підходу до підготовки фахівців в умовах соціальних трансформаційних процесів російського суспільства. / Вісник Дніпровського державного університету культури та мистецтв. 2014. №4 (29-1). З. 109-115.
2. Заруба Н.А. Соціальні та педагогічні аспекти збереження здоров'я суб'єктів освітнього процесу / Казін Е.М., Федоров А.І., Паніна Т.С., Заруб Н.А.
3. Колпіна Л.В. Теоретико-методологічні основи дослідження соціального здоров'я особи.
4. Новак О.С. Здоров'я студентської молоді. Медико-біологічні аспекти.

Науковий керівник:

старший викладач, Ніколенко Валерій Алімович.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

**Анастасія Ісаєва
(Маріуполь, Україна)**

РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Метою даного дослідження є аналіз ролі публічного управління в демократичних системах та її впливу на розвиток і функціонування державних систем управління.

Актуальність даного дослідження полягає в дослідженні особливостей державного управління у взаємозв'язку з концепцією демократичних систем.

В умовах поглиблення інтеграційних процесів та зобов'язань держави перед міжнародною спільнотою, концепція публічного адміністрування набуває багаторівневої інтегрованої структури управління (на національному, регіональному, місцевому та корпоративному рівнях), яка на засадах відкритості поєднує відповідні принципи, механізми, методи та інструменти реалізації своєї мети [1, с. 43].

За останній період часу тема публічного управління привернула увагу великої кількості науковців. Це пояснюється тим, що в Україні відбуваються реформаторські рухи в напрямку децентралізації, та вибором європейського шляху розвитку, за якого у вітчизняній науці державного управління має відбутися поступова переорієнтація з розгляду окремо державного управління, місцевого самоврядування та громадянського суспільства на їх системне бачення у контексті публічного управління [2, с. 64].

Виклики, які постають перед Україною сьогодні, вимагають ефективного функціонування системи державного управління. Державне управління є важливим механізмом формування та реалізації державної політики на всіх рівнях, пріоритетним завданням якого є регулювання та вдосконалення форм і методів управлінської діяльності для забезпечення прав і свобод людини та сталого розвитку країни (економічного, політичного, соціального).

В умовах поглиблення інтеграційних процесів державно-управлінська діяльність потребує чіткого визначення основних засад та напрямів розвитку, саме тому система публічного адміністрування повинна ґрунтуватися на засадах відкритості й забезпечувати оптимальне поєднання принципів, механізмів, методів та інструментів для побудови ефективною багаторівневою інтегрованою структурою управління [2, с. 66].

В розвинутих країнах світу вагоме місце публічне управління починає відігравати при реалізації основних функцій держави, перш за все в регулюванні економіки. Це проявляється в активному впливі громадськості на прийняття рішень держави з метою забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки.

Зворотній вплив публічного сектору на державне регулювання економіки, як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу державних органів на розвиток економічної системи з метою її стабілізації та пристосування до умов, що змінюються, є невід'ємним елементом більшості сучасних західних економічних стратегій [3].

Публічне адміністрування передбачає функціонування універсального організаційно-правового механізму виявлення, узгодження й реалізації суспільних потреб та інтересів, формування прав і обов'язків учасників суспільних процесів та їх взаємовідносин у правовому полі.

Ключовим завданням концепції керівництва є трансформація внутрішніх і зовнішніх взаємин традиційного уряду для оптимізації надання послуг, а також розширення участі громадян, громадських і приватних структур у процесах прийняття соціально значущих рішень. Відповідно до даної концепції, управління – це постійна й активна взаємодія держави і недержавного сектору, що забезпечує адаптацію управлінських механізмів в умовах зростаючої складності і динаміки сучасного суспільства, різноманітності соціальних проблем. Взаємодія складається виходячи з уявлення про найбільш ефективне вирішення проблеми. Громадянське суспільство добре управляється з різноманітністю, ринок – із динамічними аспектами, публічний сектор (держава) – із комплексністю сучасного суспільного розвитку [1, с. 44].

Основним управлінським завданням залишається визначення дизайну поєднання участі цих трьох основних акторів, пов'язане із заміною домінування центру та чіткого розподілу повноважень концептом множинності акторів управління та їх кооперації. Відбувається все більше горизонтальний і вертикальний розподіл управлінської діяльності, виробляються більш ефективні форми взаємодії. Сучасний процес державного управління можна порівняти з політичною мозаїкою взаємопов'язаних політик, програм і проектів усіх рівнів. Одним із ключових моментів сучасних концепцій управління є децентралізація, що передбачає передачу повноважень і відповідальності від центральної державної влади на нижні рівні управління та недержавному сектору [3].

У сфері державного управління, як і в будь-якій сфері суспільних відносин, одним із ключових елементів впливу на функціонування системи є людський чинник. У цьому аспекті важливу роль відіграють особистісні характеристики державного службовця, рівень його культури та особистої відповідальності, внутрішнього почуття обов'язку, моральні принципи, дотримання норм службової та управлінської етики.

Глобальні зміни країн розвинутої демократії у напрямі удосконалення своїх державних систем управління вимагають від української держави адекватно реагувати на такі виклики сьогодення шляхом здійснення політико-правових реформ. Здійснення нового підходу до управління, який міг би забезпечити

ефективне державне управління та задоволення суспільних потреб у найкращий спосіб потребує і українське громадянське суспільство. Найперспективнішим напрямом такого управління є публічне управління [2, с. 65].

Завдяки публічному менеджменту відбулось розмежування в поняттях між державним регулюванням економіки і економічною політикою держави. Державне регулювання, як більш широке поняття, включає прогнозування, планування, облік, контроль, а по-друге, воно здійснюється не лише за допомогою економічних, правових та адміністративних методів, але і за рахунок широкої участі громадськості в прийнятті управлінських рішень. При оцінці результативності державного втручання в економіку потрібно враховувати, що ступінь і масштаби публічності різняться залежно від рівня розвитку економіки та її проблем, ментальності та традицій, організаційної культури [3].

Завдяки вище названій концепції в економічній практиці більшості розвинених країн основні цілі державного регулювання економіки стали збігатись з інтересами публічності і забезпечили сталий розвиток національних економік. Розвиток публічності в державному адмініструванні сприяв підтриманню конкурентного середовища на провідних ринках; забезпечив розробку заходів запобігання економічним кризам; набув спрямованості на соціальний захист населення та підтримку ефективних взаємовідносин між виробниками і споживачами. Особливого значення набуває публічно-приватне партнерство в економічній політиці, що позитивно впливає на коригування розподілу та перерозподілу доходів для нівелювання соціальної нерівності та сприяє реалізації інших соціальних цілей розвитку суспільства [4, с. 39].

Особливою характеристикою органів державної влади є те, що вони мають зовнішню спрямованість своєї діяльності. Публічне управління на рівні органів державної влади проявляється лише у зовнішніх відносинах органів виконавчої влади з іншими органами публічної влади, а також приватними особами. Це припускає висновок, що розширювати зміст публічного управління на рівень внутрішньо організаційної діяльності органів виконавчої влади (наприклад, переміщення державних службовців, реалізація дисциплінарної відповідальності тощо) не має сенсу. Публічне управління та внутрішньо управлінська діяльність органів державної влади відрізняються і за правовим регулюванням, юридичними наслідками, суб'єктом складом тощо. Вони не можуть бути об'єднані у межах однієї категорії. Спорідненим для них є лише те, що регулюються вони нормами адміністративного права [5, с. 112].

У сучасних умовах України, коли громадянське суспільство, публічна сфера, багато складових політичної системи ще не повною мірою сформувалися, саме публічна політика має стати єдиним виразником загальних інтересів усіх верств суспільства. Через формування публічної політики та її впровадження інституціональним середовищем (інституціями та інститутами) публічного управління має формуватися солідарність між суспільством країни та державою як системою відносин, спрямованих на реалізацію цінностей суспільства та досягнення цілей публічної політики [6, с. 77].

Європейська перспектива Української держави значною мірою визначається не проголошенням тих чи інших суспільних пріоритетів, але цілеспрямованою та послідовною адаптацією вітчизняного публічного управління до вимог європейського адміністративного простору. Зокрема, в частині послідовного та неухильного забезпечення прав та свобод громадянина і людини. Суспільні реалії засвідчують що відкидання застарілих, невідповідних умовам політичного плюралізму та економічної багатоманітності форм та засобів захисту прав особи не компенсується утвердженням нових. Дії держави в багатьох випадках є суто рефлексорними, зумовленими вибором між потребою задекларувати нові підходи та обмеженістю ресурсів та засобів їх повноцінної реалізації демократизації [5, с. 54].

Більшість сучасних наукових кіл виходять з того, що найважливішими об'єктами впливу публічного менеджменту в процес державного регулювання економіки повинні стати – стратегічні сфери економіки, депресивні регіони та галузі, організаційно-економічний механізм удосконалення відносин власності, інструменти зменшення негативних наслідків коливання економічних циклів. Такий спільний підхід визначить шляхи стримування інфляційних процесів, засоби підвищення зайнятості та зменшення безробіття, забезпечення сприятливих умови нагромадження капіталу та розвитку інвестицій, стабілізації грошового обігу, покращення ринкового цінового механізму, удосконалення форм і систем оплати праці, розвитку конкуренції, зменшення монополізму, покращення індексу людського розвитку. Таким чином, в умовах посилення публічності і реалізації стратегічних цілей суб'єктами державного регулювання окрім власне фірм, державних органів, органів законодавчої, виконавчої та судової влади, центральних та місцевих органів самоврядування повинні стати неурядові організації, громади, асоціації підприємців, науковців та освітян, які спільно забезпечать формування механізму державно-приватного партнерства [3].

Верховна Рада України, як вищий законодавчий орган країни, до компетенції якого належать прийняття законів, постанов, інших законодавчих актів та контроль за їх виконанням, в умовах зростання публічності повинні забезпечити визначення основ державної економічної політики, пріоритетні цілі державного регулювання в бюджетно-податковій, грошово-кредитній, зовнішньоекономічній галузях [3].

В умовах демократизації суспільства, децентралізації економіки, розширення повноважень ринку та ступеня публічного управління зростає значення методів непрямой дії. Непрямі методи державного регулювання економіки – сукупність опосередкованих засобів державного впливу на діяльність суб'єктів економіки (система правових та економічних методів). Держава впливає на економічні процеси опосередковано – через регулювання поведінки суб'єктів ринку [2, с. 64].

Таким чином, посилення ступеня публічності державного управління ринковою економікою забезпечить ефективну взаємодію механізмів державного і ринкового регулювання, сприятиме формуванню конкретних заходів державного управління процесом економічного розвитку, надасть більшої соціальної спрямованості макроекономічному плануванню, прогнозуванню та програмуванню. Вивчення зарубіжного досвіду показало, що в розвинутих країнах ефективність державного управління визначається за допомогою «економіки добробуту», у зв'язку з чим, заохочення процесу публічності сприятиме узгодженню програм державної підтримки галузей та сфер економіки зі стратегічними цілями державної економічної політики. В умовах децентралізації влади та управління економіки потрібні абсолютно нові концептуальні підходи до формування єдиної публічної системи індикативного планування та прогнозування соціально-економічного розвитку на всіх ієрархічних рівнях [5, с. 34].

Література:

1. Бондаренко К.В. До питання системи принципів публічного адміністрування. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса. Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 43-45.
2. Козак В. Публічне управління в системі координат української державності. Ефективність державного управління: Збірник наукових праць. 2015. Вип. 44. С. 64-70.
3. Яковчук В. П. Роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=53> 75
4. Бугайчук К.Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. Право і безпека. 2017. № 3 (6). С. 38—44.
5. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / За заг. ред. С. Чернова. РВВ ЗДІА, 2017. 608 с.
6. Ковбасюк Ю.В., Романюк С.А., Оболенський О.Ю. Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листоп. 2014 р.): у 2 т. К.: НАДУ, 2014. Т. 1. 150 с.

Науковий керівник:

кандидат політичних наук, Зелінська Марина Ігорівна.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ**Михайло Березний
(Київ, Україна)****СТАН БІОСФЕРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ**

У процесі історичного розвитку людина поступово втрачала зв'язки з природою. На певному етапі розвитку цивілізації людина почала активно перетворювати природу і її вплив на довкілля зростав із кожним сторіччям, поки не став провідним екологічним фактором. Ці проблеми поставили людство на межу всеосяжної біосферної кризи, яка загрожує його існуванню. [1]

Біосфера, яка розташовується на земній поверхні, формується, функціонує і розвивається завдяки взаємодії Сонця, Землі, Місяця. Біосфера включає атмосферу, гідросферу і літосферу, а також живу речовину: мікроорганізми, гриби, рослинний і тваринний світ. Біосфера вважається глобальною екосистемою нашої планети. Вона складається з кількох сфер. До неї відноситься гідросфера, тобто всі водні ресурси та водойми Землі. Це Світовий океан, підземні і поверхневі води. Вода – це і життєвий простір багатьох живих істот, і необхідна речовина для життя. Вона забезпечує протікання багатьох процесів.

У складі біосфери є атмосфера. У ній існують різні організми, а сама вона насичена різними газами. Особливу цінність представляє кисень, необхідний для життя всім організмам. Також атмосфера відіграє найважливішу роль в круговороті води в природі, впливає на погоду і клімат. Літосфера, а саме верхній шар земної кори, входить в біосферу. Він населений живими організмами. Так, в товщі Землі живуть комахи, гризуни і інші тварини, ростуть рослини, а на поверхні живуть люди.

Світ флори і фауни – це найважливіші мешканці біосфери. Вони займають величезний простір не тільки на землі, а й неглибоко в надрах, населяють водойми і зустрічаються в атмосфері. Форми рослин різні: від мохів, лишайників і трав до чагарників і дерев. Що стосується тварин, то найменші представники – одноклітинні мікроби і бактерії, а найбільші – наземні та морські істоти (слони, ведмеді, носороги, кити). Всі вони відрізняються широким розмаїттям, і кожен вид важливий для нашої планети. [1]

Люди переміщали живі організми по всій планеті, міняючи географічні патерни, які існували тисячоліттями, і реструктуруючи екосистеми. Люди також суттєво змінили риси тварин і рослин протягом тисячоліть, концентруючи біомасу в декількох видах домашніх тварин, наприклад коровах, вівцях, свинях і конях. З самого початку поведінка людини в довкіллі відрізнялася від поведінки інших вищих істот особливою агресивністю і мала характер не рівномірного співмешканця середовища існування, а підкорювача, насильника, споживача, не здатного до самообмежень. [1] Спрямована людиною еволюція зараз вже очевидна в нашому звичайному житті — наприклад, в анатомічних змінах у курчат-бройлерів, яких ми їмо і які істотно збільшили свою індивідуальну біомасу протягом лише півстоліття втручання людини. Або помітна в здатності людини безпосередньо змінювати генетичний матеріал організмів. Людська технологія нині тісно пов'язана з біосферою, одночасно і підтримуючи її і 7 мільярдів представників одного виду, людей, за допомогою технологічних інновацій, таких як процес Габера, і будучи сама по собі залежною від підтримки біосфери. Прикро, але в останні сторіччя посилюється негативний вплив людини на біосферу. Вчені б'ють на сполох: ця шкода може виявитися необоротною. [2]

Поняття "біосфера" (від грец. Біос - життя) запропонував у 1875 році австрійський геолог Е. Зюсс. Учення про біосферу, як особливу частину Землі, населену живими організмами створив український учений В.І. Вернадський.

Протягом останніх 10 тис. років під впливом діяльності людини площа лісів на нашій планеті скоротилася не менш ніж на третину. Людина вирубує ліси, звільняючи площі під рілля, пасовища, поселення та використовуючи деревину для власних потреб. І навіть нині, коли людство почало усвідомлювати катастрофічні наслідки цих процесів, площа лісів щорічно скорочується, насамперед за рахунок тропічних лісів, які відіграють велику роль у підтриманні екологічної рівноваги на нашій планеті. Також великий вплив на забруднення атмосфери мають викиди шкідливих для здоров'я людини та інших організмів відходів промислових підприємств тощо.

Особливу небезпеку для довкілля становлять кислотні дощі, спричинені забрудненням атмосфери сірчистим газом. Кислотні дощі призводять до тяжких наслідків. Зокрема прісні водойми стають мертвими, гинуть ліси та багато інших проблем. [2]

Іншою небезпекою для здоров'я людини може стати послаблення озонового екрану. Це відбувається внаслідок надходження в атмосферу хлорфторвуглецевих сполук. [3] Також, демографічні процеси чинять негативний вплив на біосферу:

- зростає чисельність населення планети, яке все більше споживає природних ресурсів;
- збільшуються масштаби промислового виробництва;
- з'являється більше відходів;
- збільшуються площі сільськогосподарських угідь.

У наш час є розвинутими такі галузі техносфери як: хімічна, енергетична, машинобудівна тощо. Усі галузі промисловості, негативно впливають на стан біосфери, а остання на здоров'я людей та інших живих організмів. На сьогодні абсолютно точно доведено безпосередню залежність здоров'я населення від навколишнього середовища. [3] Теплове забруднення є наслідком теплових викидів переважної більшості

промислових підприємств, устаткування і машин, що використовують процеси горіння, нагрівання, теплові агрегати тощо. Нині, вся розсіювана теплота значно менша, ніж та, що надходить з природних джерел, і не чинить істотного впливу на тепловий баланс планети. Крім того, різка зміна температурного балансу середовища внаслідок теплового забруднення починає помітно відбиватися на погоді і навіть на кліматі в цілому, що особливо помітно у великих містах і потужних промислових центрах. Автор терміна "біосфера" Э. Зюсс у своїй книзі "Лик Землі", опублікованої майже тридцять років після введення терміна (1909 р.), зауважив вплив біосфери на людину. Діяльність людини негативно впливає і на різноманітні водойми, забруднення промисловими та побутовими відходами, пестицидами та добривами, які змиваються з полів, зміна екологічних умов, осушення, тощо. Порушення санітарного стану водойм, а також виснаження водних ресурсів загострює проблему питної води. [4]

Надходження неочищених або недостатньо очищених стічних вод у природні водойми унеможливує використання їх для відпочинку людей, рибальства. До вимирання цілих водних екосистем також призводять аварії танкерів, нафтовидобувних платформ, унаслідок яких пливка з нафти вкриває значні площі морів. [6]

Всебічне вивчення людини, її взаємовідносин із навколишнім світом призвели до розуміння, що здоров'я - це природний стан організму, що характеризується його повною рівновагою з біосферою і відсутністю будь-яких хворобливих змін. Офіційне визначення здоров'я Всесвітньою організацією охорони здоров'я звучить так: „здоров'я - це стан повного фізичного, духовного і соціального добробуту, а не лише відсутність захворювання або фізичних дефектів”.

На сьогодні абсолютно точно доведено безпосередню залежність здоров'я населення тієї чи іншої території від якості навколишнього середовища. [4]

Давайте розглянемо компоненти біосфери та їх вплив на здоров'я людини:

- **Повітря.** Людина не може жити без повітря, яке є одним з найважливіших елементів навколишнього середовища. Атмосферне повітря є постійним джерелом кисню, необхідного для окислювальних процесів і збереження життя. В процесі еволюції між організмом людини і повітряним середовищем склалася певна рівновага. Таке значення мають температура повітря, його вологість, барометричний тиск, рух повітря, сонячна радіація, процеси теплообміну організму з навколишнім середовищем, клімато-творчі фактори тощо. Найбільш поширеною шкідливою домішкою повітряного середовища є монооксид вуглецю. При вдиханні цього газу настає швидка втомлюваність, головний біль, запаморочення, порушення сну, лабільність настрою, ослаблення пам'яті, порушення діяльності серцево-судинної системи та інших систем організму. Забруднення атмосферного повітря сприяють появі підвищеної кількості запальних захворювань органів дихання і очей, захворювань серцево-судинної системи, інфекційних захворювань, раку легенів.

- **Вода і харчові продукти.** Ці компоненти входять до складу організму, вони є джерелом мінеральних речовин, вітамінів, білків, жирів, вуглеводів, що постійно беруть участь в обміні між організмом і навколишнім середовищем. У багатьох районах світу, особливо в економічно слабкорозвинених країнах з дуже швидким зростанням населення, виробництво продуктів харчування більше не в змозі задовольнити потребу населення, в результаті чого голодування стало постійним явищем. Вода є необхідною для життєдіяльності людини, і тому забруднення її є причиною багатьох захворювань. Хвороби, які викликаються бактеріологічним та хімічним забрудненням води, виникають внаслідок попадання у водойми промислових та сільськогосподарських стічних вод, а також нечистот населених місць. Найбільшу небезпеку розповсюдження захворювань водним шляхом представляють кишкові інфекційні захворювання, зокрема холера, черевний тиф, паратифи, дизентерія, лептоспіроз, сибірська виразка, туберкульоз.

- **Грунт.** Він є джерелом мінеральних, органічних, органо-мінеральних речовин і унікальною лабораторією, в якій відбуваються процеси розкладу та синтезу органічних речовин, а також фотохімічні процеси, необхідні для циклу обміну речовин, для росту рослин, які вживає людина і тварини. Він став джерелом захворювань на туберкульоз, бруцельоз, паратифи та інші шлунково-кишкові захворювання, а також гельмінтозів.

- **Шум.** Спектр дії шуму на організм дуже багатогранний. Крім вибіркової негативної дії шуму на органи слуху, він викликає загальні зміни в цілому організмі. Негативна тривала дія шуму викликає шумову хворобу з явищами зрушень у функціональному стані центральної нервової системи. При цьому порушується динаміка процесів збудження в корі головного мозку, спостерігаються фазові зміни умовно-рефлекторної діяльності, сповільнення психічних реакцій при вирішенні тестових завдань, зниження працездатності, слуху, послаблення уваги, врешті виникнення неврозу. Суб'єктивні відчуття зводяться до роздратованості, швидкої втомлюваності, порушення концентрації уваги, болю в ділянці серця та підвищення тиску крові. Крім того, високий рівень шуму сприяє підвищенню захворюваності населення на гіпертонічну і гіпотонічну хворобу, гастрит, виразкову хворобу шлунка, хвороби залоз внутрішньої секреції і обміну.

- **Вібрація.** При дії локальної вібрації значної інтенсивності порушується регуляція тону периферичних кровоносних судин, що спричинює порушення вазомоторної координації і вегетативний поліневрит.

- **Радіоактивне випромінювання.** Вплив радіоактивного випромінювання на організм людини особливо небезпечний. В результаті експериментів на тваринах та вивчення наслідків опромінення людей

при атомних вибухах у Хіросімі та в Нагасакі, а пізніше в Чорнобилі було доведено, що гостра біологічна дія радіації проявляється у вигляді променевої хвороби і здатна призвести до смерті, до променевої хвороби, до локальних уражень шкіри, кришталика ока, кровотворного кісткового мозку, пневмосклерозу. Згодом можуть виникати злоякісні пухлини та вроджені аномалії, які передаються спадково. [5]

Те, як можуть розвиватись ці процеси, — область активного дослідження. Геологи, зокрема, можуть вивчити основні події в еволюції біосфери в минулому. Наприклад, п'ять періодів масового вимирання останніх 500 мільйонів років показують, якою гнучкою може бути біосфера і як відновлюється Земля. Це може дещо нам розповісти про наш майбутній шлях. Це говорить нам про те, що біосфера може і буде відновлюватись, але в масштабах мільйонів років, і тому вона може не відновитись за час «терміну придатності» нашого виду. [5] Хорошим прикладом буде вплив людини на корали в океані. Коралам загрожує глобальне потепління, зниження лужності океану і забруднення навколишнього середовища. Деякі прогнози показують, що коралові рифи можуть домогтись створення власних скелетів до середини XXI століття. Системи коралових рифів — bastiони океанічної видової різноманітності, але вони вже вимирали раніше, особливо близько 250 мільйонів років тому, під час великої екологічної кризи на межі пермського і тріасового періодів. Якщо люди викликають таку катастрофу в біосфері епохи людини, то геологічні уроки ясні. [6] До змін гідрологічних режимів водойм призводять створення штучних водойм, водосховищ, що згубно впливають на водні біогеоценози та популяції окремих видів. [7] Також, Біологічний ефект радіації зумовлений взаємодією енергії з речовиною, наслідком чого є канцерогенез та розвиток раку. В процесі радіоактивного опромінення утворюються також вільні радикали, які руйнують живі клітини і тканини організму людини. Зміна структури може бути настільки значною, що її відновлення стає неможливим. Зміна генетичного коду клітини організму, яку називають мутацією, може призвести до розвитку раку. Таким чином, біологічні ефекти радіації скорочують тривалість життя, спричинюючи захворювання на рак, лейкемію, призводять до серцево-судинних захворювань, а також до зменшення опірності організму різними інфекціями. Особливо чутливі до дії радіації діти та люди зі слабким здоров'ям. [7]

У розвинених країнах світу все більше людей розуміють цю проблему, а тому долучаються до руху за захист природи, відбудовують парки, відмовляються від полювання і переходять на вегетаріанство. Свій вклад у відновлення біорізноманіття нещодавно внесла і Україна — на території ландшафтного парку Кінбурнська коса в Миколаївській області створено штучний острів для гніздування рідкісних і зникаючих видів птахів. [8] Геологи разом з екологами можуть багато чого запропонувати в нинішній дискусії про зміну навколишнього середовища, викликану діяльністю людини. Їх навик подорожі в часі може мати велике значення в опрацюванні сценаріїв зміни біосфери в найближчому майбутньому. В цьому вони можуть допомогти вплинути на політичний і суспільний діалог про те, як краще зберегти прекрасне біорізноманіття, яке все ще існує в самому серці біосфери антропоцену. [9] Треба негайно поки не пізно розгорнути активну роботу на всіх рівнях по запровадженню в життя заходів оздоровлення природного середовища.

Слід при цьому мати на увазі, що самостійне розв'язання екологічних проблем окремими країнами вже в наш час стає неможливим через необхідність залучення великих матеріальних, наукових, інтелектуальних та інших ресурсів. Приклад тому ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС. А це спонукає до міжнародного співробітництва в питаннях екології. Тож не випадково, ще у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН із проблем навколишнього середовища. [10] На конференції були сформульовані основні принципи про нерозривність еколого-економічних зв'язків, що було покладено в основу концепції стійкого розвитку, в якій зазначено:

- економічний розвиток у відриві від екології веде до перетворення планети в пустелю;
- акцент на екологію без економічного розвитку закріплює бідність і несправедливість.

Основне завдання нашого часу — не допустити незворотних змін, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища. Суспільство постійно розвивається, але разом з прогресом росте кількісний і якісний характер забруднення біосфери. Людство в цілому, а не окремі країни, повинне подбати про створення системи охорони навколишнього середовища, а інакше доведеться жити в скафандрі. Пропонується вдосконалення транспорту і дорожньої мережі, переведення автомобілів на використання скрапленого газу та газонейтралізаторів, пристроїв, що забезпечують роботу двигунів на суміші бензину з воднем, зниження вмісту шкідливих речовин у викидах та оздоровлення повітряного басейну. Актуальна розробка і вдосконалення технологій щодо знешкодження стічних вод з паралельним удосконаленням станцій очищення. Потрібно проводити заходи, спрямовані на запобігання забруднення середовища хімічними засобами. Необхідно організувати діяльність промислових підприємств згідно з регламентом у залежності від метеорологічних умов, розробляти комплекс заходів, спрямованих на знешкодження, знезараження та утилізацію відходів усіх категорій. [10]

Підводячи підсумки, варто зазначити, що життя в біосфері розміщується по-різному і нерівномірно. Велика кількість живих організмів мешкає на земній поверхні, будь то водне середовище або суша. Всі істоти стикаються з водою, мінералами і атмосферою, перебуваючи з ними в безперервного зв'язку. Саме це забезпечує оптимальні умови для життя (кисень, вода, світло, тепло, поживні речовини). Чим глибше в товщу води океану або під землю, тим життя більш одноманітне. Жива речовина також поширюється і по площі, і варто відзначити різноманітність форм життя по всій земній поверхні. Щоб зрозуміти це життя, нам знадобитися ще не один десяток років, а то і сотень, але цінувати біосферу і вберегти її від нашого шкідливого, людського, впливу потрібно вже сьогодні.

Біосфера і людина - це два взаємопов'язаних поняття. Слід знати, від діяльності людини залежить стан біосфери, а від стану біосфери залежить її здоров'я. Організм людини може існувати лише при постійній взаємодії з природою і самовідновлюватись у результаті такої взаємодії. Тому можна вважати абсолютно нереальними і навіть шкідливими уявлення деяких футурологів про те, що в майбутньому, коли біосфера Землі буде остаточно зруйнована, людство створить якийсь штучний світ, у якому зможе безбідно існувати. Треба твердо уяснити, що єдиний шлях до виживання людства - це збереження природи нашої планети.

Література:

1. ВПЛИВ БІОСФЕРИ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: [інтернет - джерело] - <http://intkonf.org/ermolina-zs-vpliv-biosferi-na-zdorovya-lyudini/> ВПЛИВ
2. ЛЮДИНИ ЯК ВИДУ НА БІОСФЕРУ ЗЕМЛІ: [інтернет - джерело] - <http://epl.org.ua/environmental-news/vplyv-liudyny-iak-vydu-na-biosferu-zemli/>
3. Біосфера та діяльність людини: вплив та наслідки: [інтернет - джерело] - <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/ecology/21347/>
4. Шандала М. Г., Звinyaцковский Я. И. Окружающая среда и здоровье населения, - К.: Здоровье, 1988. - 251с.
5. Біосфера Землі – значення, склад та функції, схема | Вплив біосфери на людину: [інтернет - джерело] - <https://nrv.org.ua/biosfera-zemli-znachennya-sklad-ta-funktsiyi/>
6. Біосфера: [інтернет джерело] - <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BE%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0>
7. БІОСФЕРА ЯК ГЛОБАЛЬНА ЕКОСИСТЕМА ТА ВПЛИВ ТЕХНОСФЕРИ НА ЇЇ БАЛАНС: [інтернет джерело] - <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2020/10/201001130732293-1732.pdf>
8. Проблематика громадського здоров'я: [інтернет джерело] - http://cgz.vn.ua/problematika-gromadskogo-zdorovya/problematika-gromadskogo-zdorovya_455.html
9. Поняття про біосферу: [інтернет джерело] - https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmbt/berezyuk_bezpeka_zhittiyediyalnosti/3.htm
10. Основи вчення про біосферу. Вплив діяльності людини на стан біосфери: [інтернет джерело] - https://edufuture.biz/index.php?title=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B1%D1%96%D0%BE%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%83_%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%B1%D1%96%D0%BE%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B8

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, доцент Жукова Олена Григорівна.

Анна Собченко

(Біла Церква, Україна)

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Але державна політика щодо екологічної освіти не повинна бути монокультурною. Нам недостатньо знайти хороші концепції і ставитися до них так, ніби вони єдині правильні. Ми повинні скоріше мати справу з різноманітністю зацікавлених сторін, а також їх потребами, вимогами, ідеями та альтернативами рішень щодо збереження, відновлення та покращення навколишнього середовища, а також якості життя для кожної людини, виду, суспільство та екосистеми.

Велика роль у формуванні знань і навичок з екології досягається позашкільними навчальними закладами безпосередньо через залучення дітей до гурткової роботи еколого-натуралістичного спрямування та участі в різноманітних заходах як форми організації позашкільної освіти.

До речі, Україна розвиває свій потенціал в ІТ-сфері і на ринках освітніх послуг. Україна посідає 37-е місце в рейтингу з розвитку освітніх технологій. [5] Хоча Україна не займає лідируючих позицій, спостерігається позитивна динаміка. І саме екологічна освіта може відігравати значну роль в онлайн-освіті.

Екологічна освіта «націлена на розвиток місцевого та глобального громадянства з повагою до самовизначення та суверенітету націй», і має «має стимулювати солідарність, рівність та повагу до прав людини, залучаючи демократичні стратегії та відкритий клімат культурного обміну, а також сприяти рівноправному партнерству в процесах прийняття рішень на всіх рівнях і етапах.» [3].

Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців, названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Де прагнення до

людської та соціальної трансформації та стимул для побудови справедливих та екологічно збалансованих суспільств відповідно до цілей, викладених у Договорі, вимагають від нас боротися з причинами людської та соціальної деградації з глобальної та системної точки зору, водночас з урахуванням місцевих реалій.

Екологічна освіта приносить користь завдяки:

Екологія вичерпується під впливом соціального розвитку, існує нагальна потреба у сприянні соціальній свідомості і відповідальності населення, а також створенні екологічного та економічного настроїв. Сьогодні можна спостерігати зростання у людей розуміння та усвідомлення важливості розвитку серйозного ставлення до навколишнього середовища. Як в результаті створюються численні екологічні організації. Стає дуже популярним бути екологічно свідомим, споживати екологічно чисті продукти, жити в зеленій зоні, охороняти дику природу, застосовувати жорсткіші санкції проти тих, хто порушує екологічні закони та забруднює навколишнє середовище. Суспільна свідомість і відповідальність, коли це стосується навколишнього середовища, а також створення екологічного мислення стоїть на першому місці в списку обов'язкової освіти громадян.

З метою екологічного виховання школярів і студентів поряд з традиційними заняттями ефективними формами є: проведення екологічних фестивалів до Всесвітнього Дня Землі, конкурсів екологічного плакату, літературного твору. Власна праця над доглядом рослин і тварин, охорона природних об'єктів, водойм, парків, квітників, скверів, проведення Днів лісу, Днів птахів, відзначення професійних свят підвищують дієвість екологічного виховання школярів, сприяють перетворенню знань в екологічні переконання.

З розвитком технологій, особливо у 2021 році освіта більше перейшла в онлайн. В результаті наразі існує багато онлайн-курсів, вебінарів тощо з екологічної освіти, в тому числі не лише для молоді, а й для дорослих. Сьогодні поняття «освіта» набуло значно ширшого значення ніж до 2021 р. Якщо, раніше освітня діяльність у більшості сферах велась офлайн, у форматі персональних спілкувань, то реалії сьогодення вимагають отримання знань та навчальної інформації з Інтернету за допомогою сучасних інформаційних технологій.

- збереження наших природних ресурсів. Більш високий рівень екологічних знань значною мірою корелює з більш високим ступенем поведінки, що підтримує навколишнє середовище та збереження природи. Чим більше люди знають, тим більша ймовірність, що вони перероблятимуть, будуть енергоефективними, економитимуть воду тощо.

Мережа гуртків екологічного спрямування має важливе значення для формування екологічного світогляду підростаючого покоління. Однією з форм екологічної освіти школярів є створення статутів юних екологів, які, як правило, очолюють викладачі кафедр екології вищих навчальних закладів. Це сприяє вивченню молодим поколінням об'єктів і явищ у самій природі, отриманню навичок щодо визначення видів рослин і тварин, з'ясуванню на практиці шляхів впливу людини на довкілля, видів природокористування, а головне – розширює кругозір молоді щодо сучасних дійсних природоохоронних проблем і шляхів їх розв'язання. [2, с. 33]

Молодь може взяти участь в створенні громадських екологічних організацій, проведенні масових природоохоронних акцій, організації акцій щодо збереження біорізноманіття, проведення конкурсів, конференцій, фестивалів та виставок, організації екологічних таборів.

На даний момент екологічна ситуація нашої країни така, що для того, щоб щось змінити, необхідно накопичити всі можливі ресурси. У зв'язку з цим принципово важливим є виховання нового покоління з розвиненим екологічним світоглядом, що передбачає розуміння нерозривних зв'язків людини і природи, їх ставлення до природи як елемента культури, почуття відповідальності за все, що прийнято людиною і суспільством.

Накопичувати і вдосконалювати свої знання необхідно далі в початковій школі, де треба довести молодшим школярам, що в природі все взаємопов'язано; допомогти зрозуміти, для чого людина повинна знати природні зв'язки; навчити дітей будувати власну поведінку в природі на основі знань про взаємозв'язки в ній та відповідної оцінки можливих наслідків своїх вчинків.

Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України. [4]

- підтримці розумного прийняття рішень. Екологічна освіта гарантує, що громадяни інформовані про надійну науку готові приймати рішення, які є вирішальними для забезпечення країни та світу природними ресурсами, від яких залежить наша економіка та якість життя.

Проблемою підвищення екологічної культури молоді займаються такі вчені, як Абалкіна І.Л., Моткін І.О., Куркуленко С.С., Курняк Л.Д., Науменко Н.В., Процюк В.А. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорились в останні десятиріччя. Тобто, збереження життя на землі залежить тепер безпосередньо від рівня і темпів виховання екологічної культури в молоді, суспільства в цілому [1, с. 4].

Розвиток людини починається з освіти, однак, не закінчується лише шкільною освітою, а триває все життя. Людські суспільства повинні бути готові та віддані впровадженню змін, які забезпечать майбутнє виду. Однак для того, щоб відбулися зміни в поведінці та ставленні, постійна і безперервна освіта

необхідна в кожному аспекті нашого повсякденного життя. Тому саме екологічна освіта молоді набуває нової актуальності.

Роль державної політики щодо екологічної освіти полягає в тому, щоб об'єднати всіх різних суб'єктів, які можуть зробити свій внесок у цей процес, і стимулювати їх, в межах їх індивідуальних реалій та їхнього об'єктивного та суб'єктивного потенціалу, до синергії їхніх зусиль та обміну інформацією, щоб покращити свою практику та концепції. Метою має бути сприяння інтегрованим та інтегруючим діям, а також заохочення найрізноманітніших конструктивних ініціатив, які дозволять кожній сфері зробити свій внесок у розвиток справи екологічної освіти.

- створенню здорових шкіл. Тобто дає змогу учням стати лідерами у створенні екологічно чистого та здоровішого навчального середовища всередині та за межами шкільних будівель.

Суть полягає в тому, щоб навчитися «читати світ і слово», як говорить нам Пауло Фрейре; покращувати умови життя та системи, що підтримують життя; отримати кваліфікацію для роботи, яка є стійкою, і сприяти побудові стійких суспільств; пізнати та перетворити навколишнє середовище на спосіб покращення особистого існування, а також як акт солідарності з життям, як людським, так і нелюдським, а також близьким і далеким у часі та просторі. Іншими словами, ми повинні навчитися просувати освіту протягом усього життя як інструмент для виживання життя, інструмент, який дозволяє нам продовжувати покращувати життя кожного дня для кожного, хто живе на цій «маленькій і все ще прекрасній планеті»

Сучасний світ – це високорозвинена технологічна система. Величезна кількість підприємств працюють у світі, широко використовуючи новітні технології. Сьогодні люди дуже стурбовані технічним і промисловим прогресом, мало хто замислюється про екологічну складову питання. Але наша природа не має необмежених запасів ресурсів. За оцінками англійського журналу (The Economist), до 2030 року 7 мільярдів населення світу потребуватиме вдвічі більше ресурсів, ніж може забезпечити планета. Надмірне споживання і виробництво різноманітних синтетичних речовин створюють дисбаланс у природі. При цьому люди є безпосередніми учасниками цього процесу. Людство застосовує сучасні технології, сила яких може використовуватися і некомпетентними та байдужими людьми та мати непередбачувані наслідки. Люди виховують нове покоління шляхом передачі знань, досвіду і цінностей від старшого до молодшого покоління. Задоволення потреб нашого глобального суспільства — екологічних, економічних, культурних, духовних тощо — вимагає розуміння та творчого вирішення проблем.

У секторі неформальної освіти заслуговують на увагу й інші проекти: зелені кімнати; колективи вихователів (разом із різноманітністю соціальних акторів); ініціативи з підготовки кадрів з екологічного менеджменту; заходи щодо ознайомлення населення з процедурами отримання екологічних дозволів; екологічна освіта в природоохоронних підрозділах; гуртки спільного навчання про навколишнє середовище та якість життя; заходи щодо підвищення обізнаності щодо екологічного законодавства та нагляду.

У цій статті аналізуються поняття та роль екологічної освіти населення у сучасних умовах, а також обговорюються проблеми формування екологічного світогляду серед молоді України. Екологічна освіта розглядається як один із засобів для вирішення глобальних проблем, у тому числі охорони навколишнього середовища, боротьби з наслідками екологічної кризи.

Фундамент почуття невід'ємного зв'язку з природою необхідно прищеплювати ще з самого дитинства – дитячого садку, створюючи кутки живої природи, інформаційні джерела. Вже тоді дитина не повинна займати пасивну позицію, а приймати активну участь.

Література:

1. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність. // Вища освіта України. - 2006. - №3. - С. 32-37.
2. Половинко Г. Шляхи підвищення ефективності екологічного виховання школярів / Г. Половинко //Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2004. - № 16. - С. 4-5.
3. Договір про екологічну освіту для сталого суспільства та глобальну відповідальність. [Електронний ресурс]//Портал РІО+20: - [сайт]. – Режим доступу: <http://rio20.net/en/documentos/treaty-on-environmental-education-for-sustainable-societies-and-global-responsibility/>
4. Закон Про концепцію екологічної освіти в Україні. [Електронний ресурс]//Верховна Рада України: - [сайт]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
5. А. Лисачок, І. Онопрієнко, І. Коваль, Л. Руденко, В. Чайковська. Innovative development in IT Sphere in the Context of the Industry 4:0 Concept: the Case of Ukraine// Міжнародний журнал передових тенденцій комп'ютерної науки та інженерії. - 2020. - С. 188-197.

Наукові керівники:

викладач Вовк Л.А., викладач Іщук В.В.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**John Weiner
(Canada)****IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL CRISIS AND PANDEMIC
THE PROBLEM OF IMPROVING ACCOUNTING**

A coronavirus that is spreading all over the world today

The pandemic has a global impact on the economies of countries around the world continues to hold. He plunged the world economy into a very deep but compassionate short decline. Everyone suffered from him. I don't think he spared anyone. This is the attitude towards fear, uncertainty and lockdowns. Many blame lockdowns for this deep decline calculates. But I don't think that's a fair assessment. Look at Sweden even if this state is not quarantined, its economy has still suffered severely. Basically, uncertainty and fear of infection are deterring consumers from going to normal places, and this is hurting the economy. The volume of production and services in many enterprises is declining sharply. Historically, this is three times worse than the 2008 global financial crisis in terms of annual GDP decline. It is not as bad as the Great Depression, which took place in the 1930s, when production fell for 3-4 years and the unemployment rate in the United States rose to 25 percent. This time, the figure is up 13 percent in the U.S. so far. Nevertheless, the current crisis is the worst crisis in the world since the 1930s. One of these areas is functional accounting.

Nowadays, cost accounting methods are evolving their gradual transition from "functionality" to measuring processes observed. At the same time, the concept of functional accounting today shifts the method of cost accounting from the system of distribution of costs by structural units (units specializing in a particular function) to universal functional sectors of the economy (automation, personnel management, transport logistics, innovation, compliance). This the system covers a much broader range of processes at the enterprise level than at the structural unit to which they belong. Functional accounting, unlike advanced methods of management accounting (which mainly consist of new methods of cost analysis), is not one of the alternative directions in management accounting, but serves as a synthetic framework that allows to combine the results of previously studied methods. At the same time, the functional unit of processes and resources allows us to consider the development of a functional approach in the context of the development of the method of "accounting for resource consumption" and "period of the cost cycle" [5].

Most researchers: R.D. Banker, M.A. Vaxrushina, V. Govindaradjan, K. Druri, T.P. Karpova, E.L. Mirzoyan, J. Shank, S.M. Yang dealt with functional calculation methods. In particular, E. L. Mirzoyan writes that the experience of companies that have implemented or are implementing the AVC method shows that it is very important to prepare for the process and involve relevant specialists, as well as the implementation of the project will take a long time [4].

Foreign economists R. Cooper and R. Kaplan carries overhead costs to the cost of the product and calculates the costcreated a more effective approach. He called it the "Functional Account of Expenses" or the "Functional Account" (ABC). AVC method costs that are useful for making management decisions (developersproduction costs).

J. Shank and W. Govindaradjan pointed out that the AVC method is very important for the implementation of enterprise strategy.

A group of foreign scientists decide on the AVC system

The essence of this approach is to compare the additional costs with the additional income that arises as a result of the production of a particular product.

Professor K. According to Druri, about 70% are company-respondents

uses unreliable information in decision making. Management decisions are made on the basis of inaccurate information about production costs generated in the external financial reporting system.

The following methods of functional calculation: AVS (by functions

account), PFC (product movement-based cost calculation), JIT ("on time"), integrated AVS system (with CVP elements), target costing and others.

This research is still ongoing. Foreign researchers, in particular, K.S. Druri [2], R. Kuper, R. Kaplan [7], M.A. Vaxrushina [1], T.P. Karpova [3], M.V. Shumeyko [6] also studies functional calculation methods in detail. M. V. Shumeyko noted that functional accounting methods are based on the use of cost elements, the use of functional drivers in the distribution of costs and revenues by functions, and the determination of results on functions and functional control. Based on this definition, many experts consider functional accounting to be part of a cost accounting and product (work, service) costing system.

Over the last 200 years, management accounting systems have gone through several stages of development, and this is what management is all about today led to the use of more than 30 options of the account. It ranges from cost management to strategy management. It should be noted that these management systems are closely interconnected and are often used in parallel with different institutional units.

Over the past period, the object of accounting has changed dramatically, activities internal and external business segments, reserve system and risks, evaluation processes, human resources, innovations, property and more effective management systems have been created. What is happening in the world in a pandemic setting, it

would not be appropriate to view management accounting as a cost management system as before, as in an environment of instability and uncertainty, the focus should be on financial condition, solvency, and risk management.

In general, the whole process of developing and improving management and strategic accounting can be divided into 5 stages.

Phase 1 (about 200 years ago) - a simple, bespoke, Widespread use of procedural and departmental methods, the organization of cost accounting on the centers of formation.

Phase 2 (about 100 years ago) the development of standardization and in many countries in different years is associated with the emergence of accounting methods such as standard-costing, simple and improved direct-costing, normative method of calculation, control.

The basis of these methods are the centers of responsibility (costs, cost, income, profit, financial liability, etc.), internal economic accounting, linking costs to output and present organized management by standardizing processes.

A classic example of this standardization, which consists of a combination of work and leisure based on scientific methods, is F. It belongs to Taylor. In the Taylor system, the human factor was not overlooked. Its most important principle was the systematic use of financial incentives in order to motivate employees to increase labor productivity and production. It was achieved that the amount of working time allocated to perform certain tasks was realistic and technically justified. As a result, a certain amount of time was set aside in advance for some rest and inevitable interruptions in production. This allows managers to set effective production standards and the ability to pay extra for those who work overtime created. A key element of this approach is to encourage people who work harder.

Stage 3 (about 30 years ago) - the functionality of management accounting methods (AVS; PFC; cost accounting based on product movement, value generation chain, "timely", target costing, CVP analysis cost calculation based on AVS etc. integrated with elements) emerged.

In 1986, functions, types of activities, and target functions

The International Consortium of Industrialists (CAM1) project has implemented cost accounting. CAM-1 industrial technology is an association of large companies dedicated to improvement.

It includes companies such as Boeing, General Electric, Kodak, Motorola, some U.S. government agencies, and leading audit and consulting companies. At the same time, in parallel with these methods, other methods emerged, ie accounting methods that solve specific problems (e.g., determining the target cost, depreciation of warehouses in the value chain and their maintenance costs, etc.).

Phase 4 (approximately 20 years) resource potential, backup system, risk and devoted to managing other pressing issues. These functions are enterprise the solution by integrating the target computer software into the chart of accounts to determine the impact of the most important factors on the value was made.

Phase 5 (about 15 years ago) affecting the value of the enterprise strategic management accounting systems and independent types of accounting have been created by managing external factors.

Functional calculation methods in general (ABC, product movement based cost accounting, AVS integrated with CVP analysis elements, etc.) using cost elements, using functional drivers to distribute costs and revenues by functions, determining results by functions, and functional control can achieve the desired effect. also plays a big role.

In the context of the global crisis and pandemic, the improvement of accounting in the banking sector has become one of the key issues. A young Uzbek researcher Nuralieva B.Q. Writing about measures to improve accounting in banks, emphasizes that the optimal distribution of resources will lead to higher profitability and sustainable development. [8]

So, in the context of the global crisis and pandemic, the issue of proper accounting in the economy remains relevant.

References:

1. Vakhrushina M.A. Strategic management accounting: textbook / M.A. Vakhrushina, M.I. Sidorova, L.I. Borisov. M.: KNORUS, 2018.184 p.
2. Drury K. Management and production accounting: per. from English: textbook. M.: UNITI-DANA, 2005.1071 p.
3. Karpova T.P. Management accounting: textbook. allowance. 2nd ed., Rev. and add. M.: UNITI-DANA, 2004.351 p.
4. Mirzoyan E. L. Organization and improvement of functional accounting in construction. Rostov-n / D, RSSU, 2007.
5. Panahov A.U., Babkova E.G. Integration of management methods accounting in the functional cost accounting system. Accounting. Analysis. Audit. 2019;6(4):42-52. DOI: 10.26794/2408-9303-2019-6-4-42-52.
6. Shumeiko M.V. Functional accounting methodology in construction // TERRA ECONOMICUS. 2012. T. 10. № 1-3. Б. 70–75.32, 71-72 б.
7. Cooper R., Kaplan R.S. The Design of Cost Management Systems (2nd Edition). Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall, 1998, 552 p.
8. Nuralieva B. K. The role of banks in the development of the economy and society of the country. (on the example of banks in Uzbekistan and South Korea)// EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. anuary 2021. www.eprajournals.com. 176-184 s.

Валентина Гнедич, Лідія Худякова
(Біла Церква, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОПОЗИЦІЇ МОЛОКОПРОДУКТІВ ДЛЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ НА ПРАТ «ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МОЛОКОЗАВОД»

Молоко - унікальний продовольчий продукт, який досі не синтезований у світі. Цінність молока полягає в тому, що до його складу входить понад 100 компонентів: жири, вуглеводи, вітаміни, ферменти, гормони, мінеральні речовини тощо. За складом з ним не може конкурувати жоден з харчових продуктів. У коров'ячому молоці міститься 12,5-13% сухих речовин, з них жиру – (3,8%), білку – (3,3%), молочного цукру, - (4,8%), макро- і мікроелементів – (1%). Основні компоненти молока майже повністю засвоюються організмом людини та не повторюються в жодному іншому продукті харчування.

Молочна промисловість належить до провідних у харчовій і переробній галузях та формує достатньо привабливий за обсягами ринок. Молочна галузь займає важливе місце в економіці будь-якої держави та забезпеченні населення продуктами харчування першої необхідності. Молочні продукти мають вагомe значення для забезпечення здоров'я населення.

ПРАТ «Тернопільський молокозавод» одне з найпотужніших молочних підприємств України, яке спеціалізується на виробництві широкого асортименту класичної молокопродукції (молоко, сметана, масло, кисломолочний сир, кефіри та йогурти), які мають короткі терміни зберігання, при цьому максимально зберігаючи природні цінні якості молока.

В 2014 р. вперше в Україні на потужностях ПРАТ «Тернопільський молокозавод» запроваджено німецьку технологію «FRESH MILK TECHNOLOGY» (що перекладається як «Свіже молоко»). FRESH MILK TECHNOLOGY – це інноваційна технологія очистки молока з подальшою низькотемпературною пастеризацією.

Понад 400 тон молока переробляється щоденно, до 1500 чоловік збільшилася кількість працівників. Компанія представляє відому торгову марку – ТМ «Молокія». Станом на 2021 рік ПРАТ «Тернопільський молокозавод» налічує 15 філій, які є відокремленими структурними підрозділами товариства. Предметом діяльності філій є реалізація молока і молокопродуктів у Тернопільській, Київській, Вінницькій, Хмельницькій, Рівненській, Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій, Чернігівській, Черкаській та Одеській областях.

За останні десять років роботи ПРАТ «Тернопільський молокозавод» за рівнем асортименту продукції, що випускається, перетворився на один з передових в Тернопільській області. Це один з найбільших виробників молока і масла в регіоні. На сьогоднішній день завод випускає продукцію відповідно до діючих технологічних інструкцій у відповідності з стандартами.

Нині, асортиментний ряд готової продукції налічує 50 найменувань цільномолочної продукції та масла вершкового.

Маркетингова товарна політика є невід'ємною частиною єдиної маркетингової політики підприємства і має на меті спрямувати виробництво на задоволення потреб та вимог споживачів. Термін "товарна політика" має широкий характер і охоплює різні аспекти товарної стратегії компанії. Вона включає формування товарного асортименту та модифікацію існуючої продукції, ліквідацію товарів на стадії занепаду життєвого циклу, впровадження у виробництво нових товарів або послуг, забезпечення належного рівня їх якості та конкурентоспроможності.

Успішна товарна політика є однією з головних умов ефективної роботи молокопереробного підприємства шляхом зміцнення його конкурентних позицій на ринку.

На основі дослідницьких матеріалів було розроблено алгоритм створення пропозиції молокопродукції для реалізації на споживчому ринку ПРАТ «Тернопільський молокозавод».

Алгоритм забезпечує наступну послідовність дій:

– стратегічний аналіз позиції підприємства та товару. Процедура починається з визначення стратегічних цілей маркетингу та встановлення позиції товарів підприємства на цільових ринках. Це завдання реалізується за допомогою інструментів матричного аналізу та методики бенчмаркінгу.

Крім того, аналіз уточнює ступінь впливу ринкових та виробничих факторів на становище товарів і становище підприємства в цілому, оцінку ключових економічних показників та аналіз конкурентного ринку.

В якості основних статистичних показників, що характеризують структуру товарів, використовуються абсолютні та відносні показники.

Економічний зміст поняття «асортиментна політика підприємства» в умовах ринкових відносин займає особливе місце в маркетинговій діяльності. Варто зазначити, що саме асортиментна політика як системне бачення розвитку асортименту в майбутньому визначає якісні та кількісні орієнтири для розроблення асортиментної політики і формування на їхній основі самого асортименту товарів.

Асортиментна політика – це комплекс заходів, спрямованих на орієнтацію виробництва на задоволення потреб і запитів споживачів і отримання на цій основі прибутку.

ПРАТ «Тернопільський молокозавод» займає особливе місце серед інших підприємств, так як оснащений найсучаснішим обладнанням і використовує передові технології у виробництві молочної продукції. На виробництво продукції йде молоко, яке пройшло суворий контроль. За своєю якістю виготовлена продукція не поступається відомим брендам.

Політика Тернопільського молокозаводу у сфері якості спрямована на досягнення відповідності вимогам Європейського Союзу. Тому підприємство отримало міжнародний сертифікат якості ISO 9001-2001, а головні спеціалісти постійно переймають прогресивний досвід, проходячи стажування на підприємствах Європи.

Маркетингова діяльність виробничого підприємства неможлива без аналізу та реалізації комплексу маркетингу.

У комплекс маркетингу входить все, що підприємство може використовувати для впливу на попит свого товару. Головна мета розробки комплексу – забезпечення стійких конкурентних переваг підприємства, завоювання міцних ринкових позицій. Комплекс складається з наступних елементів: продукт, ціна, розподіл і просування.

Попит на молочну продукцію має сезонний характер. Тобто, впродовж холодної пори року відбувається значне зниження обсягів виробництва молочної сировини та зростання вартості на неї. Тому обсяги продажів на молочному ринку в першу чергу залежать саме від сезону та погодних умов.

Ринок молочної продукції України являє собою переважно складову споживчого ринку, оскільки дана галузь безпосередньо виходить на кінцевого споживача. Перш за все, виробники молочної продукції орієнтуються на споживачів, на їх купівельну спроможність, смаки та вподобання. Оскільки, самеспоживачі формують попит на дані товари, що визначає обсяги виробництва молочної продукції, а також асортиментний склад.

Головною особливістю споживачів молочної продукції являється значна ринкова сила покупця, тобто вони можуть легко перейти на товари конкурентів, наприклад, через нижчу ціну або через інші причини.

При зборі первинної маркетингової інформації методом комунікації було обрано особисте інтерв'ю, яке, незважаючи на високі витрати часу та коштів, дало можливість при необхідності пояснити зміст запитання, морально заохотити респондента ввічливим особистим проханням заповнити анкету, тобто уникнути відмов. Також це дало можливість зібрати великий обсяг інформації, причому найбільш достовірної, що можливо лише при тісній співпраці з респондентами. При формуванні основної частини анкети перевагу було віддано закритим запитанням, тобто таким, що містять варіанти відповідей на них, з яких респондент робить свій власний вибір. Інструментом дослідження є анкета – набір питань, на які будуть одержані відповіді від респондентів, тобто осіб, котрі брали участь в опитуванні. В якості респондентів, які є кінцевими споживачами продукції, було опитано людей, що здійснюють покупку молочних товарів – у продуктових магазинах, супермаркетах, фірмових торгових точках ПРАТ.

«Тернопільський молокозавод». У сегмент дослідження входять всі верстви населення будь-яких вікових категорій та з різним особистим фінансовим становищем (прожитковий дохід).

Проаналізувавши результати анкетування можна стверджувати, що головними покупцями молокопродуктів є жінки: 67% і лише 33% чоловіків. Цільовою аудиторією ТМ «Молокія» є жінки віком 25-50 років, які належать переважно до міського населення та мають родину. Їхній дохід – середній та нижче середнього. Вони відповідають за покупку продуктів харчування та приготування їжі. Регулярно купують молочні продукти. Для них важливі турбота про родину та економія сімейного бюджету. При виборі торгової марки, перш за все, орієнтуються на ціну та відомість марки.

На питання «Чи зацікавила б вас поява нових смаків в асортименті?» було визначено, що більше 65% респондентів підтримують появу нового товару.

Для того щоб визначити авторитет виробника серед потенційних споживачів було запропоноване питання про знання реклами ПРАТ

«Тернопільський молокозавод». Більшість (понад 70%) знайомі з рекламою.

У процесі проведення маркетингового дослідження відношення споживачів до нової продукції з'ясовано смакові та цінові вподобання під час вибору молокопродукції, а також вплив знання реклами на вибір виробника молочної продукції. Отже, виробникові слід орієнтуватися на жіночу аудиторію, оскільки переважно вони купують молоко та зацікавлені в появі нових смаків.

Аналіз усіх даних допомагає встановити обсяг незадоволеного попиту та вжити відповідних заходів щодо розширення асортименту.

Інформаційні ресурси ПРАТ «Тернопільський молокозавод» характеризуються наявністю офіційного сайту компанії, який часто оновлюється. На сайті розміщена вся інформація про компанію, історія її створення, портфель продукції та рецепти смачних десертів від ТМ

«Молокія». Власна сторінка на Facebook, яка налічує 12 249 підписників, де активно оновлюється інформація про проведення виставок, ярмарків та інших заходів, що проводить компанія. Також існує канал компанії на Youtube, який налічує налічує 2190 підписників. Відео завантажують на платформу Youtube досить рідко, останнє з яких було завантажено 10 місяців тому.

Ще однією із сильних сторін ПРАТ «Тернопільський молокозавод» є наявність власного сайту, який дозволяє здійснювати збутову діяльність та швидко реагувати на поведінку споживачів.

Сайт компанії доволі сучасний. Добре продуманий. На головній сторінці слайдами подано весь процес виробництва молочної продукції ТМ «Молокія», від вибору фермерського господарства з постачання молока на завод до процесу доставки готової продукції в магазини. Інформація на сайті постійно оновлюється. Слід зауважити, що сайт є досить зручним у використанні.

Проводяться також прес-конференції, компанія все частіше намагається брати активну участь в різних конкурсах та виставках.

ПРАТ «Тернопільський молокозавод» на сьогодні є активним учасником виставок-продажів. На них пропонують молочні товари певної товарної групи. У них беруть участь такі види продукції як: молоко пастеризоване 3,2%, масло солодковершкове «Селянське», йогурт солодкий та інші. Поряд з новинками експонуються відомі покупцями товари. Саме в зіставленні можна найкраще виявити попит на них. Проводять виставки-продажі відповідно до плану,

узгодженого з місцевим управлінням торгівлі та гуртовими підприємствами, а якщо необхідно – то і з виробниками.

На них проводиться дегустація представлених молочних продуктів, з консультацією товарознавців та кулінарів. Після виставок-продажів проводяться конференції для покупців, на які, крім покупців, запрошують представників промислових підприємств, гуртових баз. Конференції допомагають вивчити і незадоволений попит, і той, що формується.

ПРАТ «Тернопільський молокозавод» і надалі планує брати участь у виставках, оскільки це допомагає покращити імідж підприємства, завоювати увагу споживача, ознайомити з новинками та планами в перспективі.

Отже, ПРАТ «Тернопільський молокозавод» має масу можливостей та перспектив для розвитку. Підприємство буде здійснювати спеціальні заходи для вдосконалення виробництва та розвитку, зокрема реконструкція виробничих площ та споруд, забезпечення організаційного, технічного та технологічного забезпечення виробництва якісного та безпечного продукту шляхом модернізації виробництва і впровадження сучасних технологій, розширення сировинної зони, здійснення заходів щодо покращення якості закуповуваної сировини, оптимізація логістичних задач, виведення на ринок нових перспективних видів молочних продуктів, здійснення комплексу маркетингових заходів щодо просування продукції та формування або посилення лояльності споживачів.

Література:

1. Молочна галузь України: проблеми, національна програма розвитку та державна підтримка. URL: <https://agropolit.com/blog/412-molochna-galuz-ukrayini-ta-yiyi-maybutnye-cherез-10-rokiv-problemi-natsionalna-programa-rozvitku-ta-derjavna-pidtrimka.>;
2. ПРАТ «Тернопільський молокозавод», Головна. – URL: <http://molokija.com/>;
3. Сторінка на facebook ПРАТ «Тернопільський молокозавод». URL: <https://www.facebook.com/molokija/>;
4. Сторінка на youtube ПРАТ «Тернопільський молокозавод». URL: <https://www.youtube.com/channel/UCUWCHtLrHWnVEUCnS8SreCg.>;
5. Бодряков Р.Е. ABC і XYZ: складання та аналіз підсумкової матриці / Р.Е. Бодряков. – URL: <http://www.rombcons.ru/logistik2.htm.>;
6. Бузукова Е.А. Аналіз асортименту і стабільності продажів з використанням ABC-аналізу та XYZ-аналізу / Е.А. Бузукова. – URL: http://zakup.vl.ru/files/avs_i_huz_analizi.pdf

Діна Євсєєва
(Ізмаїл, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ТА ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Будь-який вид діяльності, а особливо управління повинно бути направлено на досягнення конкретних результатів. Головним завданням усіх рівнів управлінських ланок на туристичному підприємстві є розроблення дієвих засобів та приймів впливу на робітників, вибір найефективніших управлінських важелів та подальше запровадження їх у життя. Також дуже важливу роль відіграє і зовнішнє оточення та цільова аудиторія компанії – коло осіб, на яких орієнтована діяльність організації. Економічний клімат країни та стан конкурентного середовища мають пряий вплив на успіхи компанії.

Менеджмент (або іншими словами «управління») — це планування діяльності, організації роботи, реалізація запланованого та контроль показників організації. Ефективна координація людських, фінансових, природних і технологічних ресурсів, необхідних для ефективного виконання поставлених завдань реалізується за допомогою функцій менеджменту [3].

Функції менеджменту зображують загальний зміст процесу управління, починаючи від управлінської діяльності, яка представляє собою сукупність завдань керуючої підсистеми - суб'єкта управління. Фінальним результатом управління повинно бути вироблення потужного управлінського впливу, списку завдань, наказів, які будуть спрямовані на досягнення установленної мети. На одного працівника може бути покладено багато функцій, в свою чергу можлива і зворотна ситуація, коли одразу декілька працівників можуть виконувати однакову функцію. Кожна функція менеджменту - це певна сфера керування, а загальна система управління визначеним об'єктом чи видом його діяльності представляє собою сукупність функцій, які зв'язані одним єдиним управлінським циклом [3].

Коли йдеться про організацію або підприємство, яке функціонує, то мається на увазі, що в рамках цієї організації люди(робітники) здійснюють певні дії.

Більшість людей зазвичай планує свою діяльність не далі, ніж на день (місяць, рік і т.п.), наступним кроком організовує необхідні ресурси для реалізації їх плану. Просуваючись вперед ми постійно

порівнюємо те, що встигли зробити та досягти із цілями і завданнями, які визначили собі раніше. Ця проста повсякденна робота насправді охоплює цілий набір управлінських функцій. Таким чином управління повинне розглядатись як циклічний процес, що несе в собі систему конкретних видів управлінських робіт, які в свою чергу і виступають функціями управління [1, с. 9].

Функції менеджменту - це визначений вид управлінської діяльності, з метою реалізації якого використовують спеціальні засоби, прийоми і способами, а також для досягнення успіху необхідна відповідна організація роботи і уважний контроль діяльності. Найповніше зміст процесу менеджменту відбивають його основні функції (Рис. 1.1.).

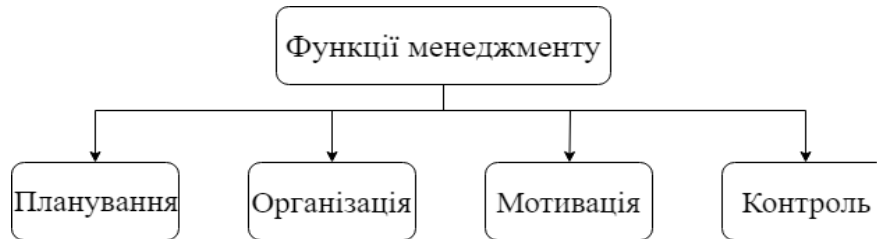

Рис. 1.1. Функції менеджменту
Джерело: систематизовано автором [2]

Ці функції є загальною умовою успішного управління соціальними і соціально-економічними процесами в організації.

Основні функції менеджменту:

- Планування – ця функція вносить рішення, щодо мети організації, а також завдань її членів, необхідних для досягнення поставленої мети.
- Організація – ця функція відповідає за об'єднання людей і засобів задля найшвидшого досягнення визначених організацією цілей.
- Мотивація – ця функція відповідає за мотивацію себе й інших людей до активної діяльності направленої на досягнення як особистісних, так і загальних цілей організації
- Контроль – ця функція відповідає за особливий вид діяльності на будь-якому підприємстві, ця діяльність фокусується на веденні моніторингу та винесенні оцінки процесу управління.

Ці чотири головні функції об'єднані пов'язаними процесами комунікації і методами прийняття рішення [4].

Виходячи з того, можемо встановити, що функції одним з головних компонентів, із яких складається процес управління. Тобто з метою виконання будь-якої, навіть, простої роботи вкрай потрібно наперед визначити, що ми бажаємо отримати в підсумку, встановити шляхи організації справ, мотивації і контролю за їх виконанням. Сама це і є сутністю функцій управління. Незважаючи на той факт, що з плином часу методи управління удосконалюються, фундаментальні управлінські функції залишаються і по цей день відносно незмінними.

Всі функції управління носять дещо специфічний характер, а також особливий зміст, вони можуть бути здійснені як самостійно, тобто бути непов'язаними між собою, так можуть бути і нерозривно пов'язаними, навіть більше, вони постійно перетинають одна одну і можуть взаємодіяти в ефективному комплексі. Наприклад, інформація, яка була зібрана за допомогою використання функції контролю, «говорить» менеджерам, як ефективно реалізуються їхні плани (це вже функція планування). В той же момент контроль повинен бути правильно мотивований і ефективно організований (тут в справу вступають функції мотивування і організації). Іншими словами, в ефективній системі управління абсолютно всі управлінські функції мають бути об'єднані в єдиний, спрямований на досягнення мети цілісний процес [5].

Якщо менеджер бажає забезпечити «світле та радісне» майбутнє своєї організації, то він постійно повинен здійснювати повний набір управлінських функцій, починаючи з планування. Якщо робота організації вже спланована, то тут потрібно переходити до кроку її організації, а робітники повинні бути підготовлені для виконання роботи. Якість праці великою мірою залежить від вмотивованості персоналу, а вона залежить від шляхів мотивації запропонованих менеджером. Нарешті, для визначення точності виконання поставлених планів, необхідно проконтролювати процес праці. Як ми можемо побачити, всі чотири головні функції взаємопов'язані і взаємозумовлені [5].

Це дозволяє нам уявити функції управління як свого роду види управлінської праці, які сильно пов'язані з прямим впливом на об'єкт керування. Адже ефективне управління – це мистецтво створювати речі за допомогою праці інших людей. Загальновідомо, що під час процесу управління виконуються такі основні функції: планування, організація, мотивація і контроль.

Кожна з чотирьох функцій менеджменту життєво необхідна для будь-якої туристичної організації. В той же моменту планування як функція управління забезпечує основу для роботи інших функцій і вважається найголовнішою з них, а в свою чергу функції ж організації, мотивації і контролю орієнтовані на виконання тактичних і стратегічних планів організації.

В умовах ринкової економіки успішність конкурентної боротьби залежить від якості управління, адже задля ефективного вирішення стратегічних та тактичних питань потрібно залучати висококваліфікованих експертів.

Методи та функції – надзвичайно важливі елементи процесу менеджменту. Наявність прогресивних методів управління та їх ефективне використання це головні чинники які впливають на ефективність менеджменту і використання ресурсів.

Література:

1. Бут В.Г. Психологічна теорія діяльності як методологічна основа підвищення ефективності праці: навч. посіб. Київ: КНУ, 2009. 9 с.
2. Воронкова В.Г. Кадровий менеджмент: навч.-метод. посіб. Київ: ЦУЛ, 2010. 192 с.
3. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 435 с.
4. Реутов В.Є. Організаційна культура як важіль інноваційної мотивації на підприємствах: інвестиції: практика та досвід: монографія. Київ, 2010. 15 с.
5. Славгородська О.Ю. Мотивація персоналу до підвищення компетентності як інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємства: монографія. Київ, 2010. 29-35 с.

Барнохон Нуралиева
(Ташкент, Узбекистан)

БАНКОВСКИЙ БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ

Укрепление стабильности, развитие банковской и финансовой системы Республики Узбекистан при сохранении высоких темпов роста, обеспечение дальнейшего укрепления финансовой устойчивости коммерческих банков является сегодня одной из наиболее актуальных задач. Для решения этих вопросов необходима эффективная реализация задач, поставленных в «Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы», утвержденной Президентом Республики Узбекистана Ш. Мирзиёева 7 февраля 2017 г. ПФ-4947. По его словам, в целях дальнейшего укрепления макроэкономической стабильности и поддержания высоких темпов экономического роста необходимо углубить и обеспечить реформирование банковской системы, повысить уровень капитализации и депозитной базы банков, укрепить их финансовую устойчивость и надежность, перспективные инвестиционные проекты и кредитование. малому бизнесу и частным предпринимателям. расширяться» [1]

Обеспечение финансовой устойчивости коммерческих банков и высоких достижений темпов роста, своевременное отражение банковских операций, проводимых в процессе их деятельности все приведет к финансовым результатам.

Формирование и тем самым обеспечение финансовой устойчивости банков во многом зависит от правильной организации системы бухгалтерского учета. Решение этих проблем позволяет бухгалтерии стать источником информации, необходимой для принятия важных управленческих решений, обеспечения финансовой стабильности и поддержания темпов роста. Таким образом, сегодня расширение объема бухгалтерских функций коммерческих банков в целях укрепления финансовой устойчивости и надежности коммерческих банков зависит от того, что банковская система в разных странах реализуется в разных экономических условиях и уровнях развития. Это, в свою очередь, характеризуется степенью признания бухгалтерского учета не только как источника данных, но и как ключевого средства поддержки при принятии будущих управленческих решений.

Даны определения на коммерциализации в экономической литературе с широким освещением зарубежного опыта, представление различных взглядов на бухгалтерский учет в банках. Особенность ведения бухгалтерского учета в банках - скорость и единообразие. Расчеты, ссуды и другие операции, совершенные в течение рабочего дня, отражаются на счетах в тот же день и контролируется ежедневным балансом. Все единая система бухгалтерского учета дает для банков позволяет контролировать банковскую деятельность» [2] Посредством этой идеи была сделана попытка раскрыть сущность и особенности бухгалтерского учета в коммерческих банках, то есть особенности скорости и уникальности.

В частности, как отмечает Е.П.Казлова, информация о результатах банковского управления, надзора, поток данных, служащий для анализа и планирования банка.

Основное назначение бухгалтерского учета в коммерческих банках:

- обеспечение контроля и управления использованием привлеченных и собственных средств банков;
- полученные по понесенным расходам и доходам, анализ и постоянный мониторинг прибыльности банка через заранее запланированный уровень ликвидности и прибыльности на основе данных;
- обеспечение контроля за состоянием и движением банковского имущества и других ценностей;
- полная и достоверная информация о состоянии счетов, ценных бумаг, пассивах, финансовых результатах и резервах формирование». [3]

Г. Банковское дело под редакцией Белоглазовой и Л.П. Короливецкой описывает следующее: «Бухгалтерский учет - это система, регулируемая сбором, регистрацией и сбором денежной информации о банковских обязательствах и их движении, активах в непрерывном, полном и документированном виде» [4]

А.М. Тавасьев, Н.Д. Кузнецов и Н.Д. Эриашвили пишут о коммерческих банках: «Бухгалтерский учет в банках - это изучение имущества в материальной, кассовой, информация о кредитах, фондах, ценных бумагах, установленных резервах, доходах и расходах, финансовых результатах сбор, регистрация и составление» [5].

Еще одним важным вопросом в бухгалтерском учете коммерческих банков является раскрытие понятия внутренних операций банка и их сущности. Потому что из-за особенностей коммерческих банков банки являются внутренними по отношению к банку.

Правильная организация бухгалтерского учета внутреннего коммерческого банка – это важный вопрос. В транзакции учитывается ряд транзакций, в том числе по счету. Это показал, что есть разные взгляды на банковское дело в экономической литературе, как результат исследования по теме какой набор транзакций включить во внутренний счет транзакций.

В связи с этим В. Банк и С.К. Семенов объясняет учет внутренних операций банка следующим образом: «В учет внутренних операций банка могут входить:

- Операции по учету имущества банка;
- Финансовые результаты операций банка» [6]

Близок к мнению экономистов-ученых С.К. Семенова и В. И. Банка как внутренние операции банка упомянутыми учеными в книге Усатовой Л.В., Сероштан М.С. и Арской Е.В., написанная ими книга «Бухгалтерский учет в коммерческих банках», посвящена на внутренние операции банка. Авторы вышеуказанные операции делят на две группы:

- учет основных средств и материальных ценностей (учет основных средств, нематериальных активов, материально-производственных запасов, арендных и лизинговых платежей);
- счет финансовых результатов (доходы и расходы банка, заработная плата и формирование окончательного финансового результата» [7].

Ширинская З.Г., Нестерова Т. Н. и Н.Е. Соколинская ввели во внутренние операции банка ряд операций, таких как основные средства, нематериальные активы и капитальные вложения, недорогие и скоропортящиеся товары и материалы, счета доходов, расходов и чистой прибыли банка [8].

В.Н. Курсов и Г.А. Яковлев включили к внутренней деятельности банка такие операции как «... учет основных средств, учет низкочередовых и скоропортящихся товаров, хозяйственные материалы, учет нематериальных активов, бухгалтерские суммы счет, расчет заработной платы с сотрудниками, налог как изъятие и списание имущества банка» [9]

Селеванова Т.С. отметила, что разделение операций, входящих в операцию можно включить на счет основных операций банка. [10] Потому что мнение авторов не раскрывает полностью содержание операции

Основным видом деятельности банка является предоставление банковских услуг. Следовательно, основные операции банка - это операции, непосредственно связанные с основной деятельностью банка.

Идея Мирякипова С.Т. радикально отличается от взглядов вышеупомянутых ученых, а именно, за счет внутренних операций банка.

Он описал его как «счет внутренних операций банка - дебиторская и кредиторская задолженность» [11]. Согласно определению, данному этим ученым, дебиторская и кредиторская задолженность являются лишь неотъемлемой частью счета внутренних операций банка. Но внутренние операции банка состоят не только из дебиторской и кредиторской задолженности, но также имеют более широкий смысл и включают в себя управленческие, административные и другие операции, выполняемые самим банком.

Банковские операции, осуществляемые коммерческими банками, можно разделить на две группы по степени их влияния на создание основного продукта банка - банковских услуг.

- банк, напрямую влияющий на создание банковских сервисов операции;
- банковские операции, косвенно влияющие на создание банковских услуг.

Объективная оценка деятельности коммерческих банков играет важную роль в развитии экономики страны. Следовательно, аудит в коммерческих банках, как и во всех секторах экономики роль тоже важна.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».
2. Ширинская З.Г., Нестерова Т.Н., Соколинская Н.Э. Бухгалтерский учет и операционная техника в банках М.: 1998г С.11.
3. Козлова Е.П. «Бухгалтерский учет в коммерческих банках». Москва 1996г. С. 4.
4. Г.Н. Белоглазова, Л.П. Короливецкаялар тахрири остида. «Банковское дело» Москва 2008г 368 с.
5. А.М. Тивасиев, Н.Д. Эриашвили. «Банковского дело» Москва. 2002г. 400 с
6. Банк В.Р., Семенов С.К. «Организация и бух учет банковских операций» Москва. 2004г. с. 326

7. Усатова Л.В., Сероштан М.С., Арская Е.В. "Бухгалтерский учет в коммерческих банках" Москва. 2007г. с. 366-369 с
8. Ширинская З.Г., Нестерова Т. Н. ва Н.Э. Соколинская "Бухгалтерский учет и операционная техника в банках" М.:Перспективы 2003 г
9. В.Н. Курсов, Г.А. Яковлев "Бухгалтерский учет в коммерческом банке": Москва, 2010г. 154-167 с.
- 10.Т.С. Селеванова "Бухгалтерский учет в кредитных организациях": Москва, 2007 г. 75-176 с
- 11.Миржакипова С.Т. "Бухгалтерский учет в банках" Алмата 2006 г. 30-38 с.

**Ангеліна Спіцина
(Київ, Україна)**

СУЧАСНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТУ

Транспортна галузь є однією з базових галузей економіки, має розгалужену залізничну мережу, розвинуту мережу автомобільних шляхів, морські порти та річкові термінали, аеропорти та широку мережу авіаційних сполучень, вантажних митних терміналів, що створює необхідні передумови для задоволення потреб користувачів транспорту у наданні транспортних послуг та розвитку бізнесу.

На сьогодні транспортна галузь в цілому задовольняє лише основні потреби населення та економіки в перевезеннях за обсягом, але не за якістю. Сучасний стан транспортної галузі не повною мірою відповідає вимогам ефективної реалізації євроінтеграційного курсу України та інтеграції національної транспортної мережі в Транс'європейську транспортну мережу.

Необхідним є збільшення ефективності та конкурентоспроможності транспортної галузі, вдосконалення правового механізму державно-приватного партнерства, посилення взаємодії між державним та приватним сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, проведення необхідних реформ, у тому числі запровадження децентралізації, особливо шляхом скоординованих ініціатив державної політики. Наведені принципи забезпечать міцну основу сталого розвитку транспортної галузі та створення вільного та конкурентного ринку транспортних послуг.

В умовах ринку успішність діяльності будь-якого підприємства значно залежить від того, наскільки конкурентоспроможна його продукція, товар або послуга, і які заходи підприємство вживає для її підтримки в мінливих ринкових умовах. Таким чином, забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності є головним стратегічним завданням будь-якого підприємства, особливо, на швидкозмінному ринку.

Дослідження проблеми конкурентоспроможності підприємства мають широкий діапазон. Теоретичним надбанням є наукові праці вчених-економістів: А. Сміта, А. Курно, Д. Рікардо та інших. В Україні вивчення проблеми конкурентоспроможності також актуальне, йому приділяють увагу такі вчені-економісти як Л. Балабанова, І. Должанський, С. Шевельова та інші. Разом із тим, у вітчизняній практиці не існує єдиного підходу до окреслення шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Для того, щоб успішно діяти на ринку в умовах високої конкуренції та підтримувати необхідний рівень конкурентоспроможності, підприємства освоюють нові види послуг, вводять нові форми ведення бізнесу, стимулюють своїх співробітників і борються за залучення кожного споживача. При плануванні своєї діяльності підприємство враховує не тільки потреби споживачів, але також і стратегії конкурентів. Виходячи з інформації, що надходить під час вивчення умов конкуренції, багато в чому формується стратегія підприємства з освоєння ринку, а також загальна стратегія діяльності підприємства. Таким чином, досягається позитивний результат у конкурентній боротьбі, як закономірний підсумок постійних і грамотних зусиль управлінської діяльності. На скільки цей результат буде позитивним – багато в чому залежить від конкурентоспроможності підприємства.

Сьогодні конкуренція зобов'язує учасників ринку створювати та розвивати конкурентні переваги, під якими розуміється цінність, що забезпечує перевагу підприємства над конкурентами. Кожен учасник конкурентної боротьби володіє певним набором факторів, що показують наявність у нього властивостей, що цікавлять споживачів. Подібні цінні властивості та їх попит змінюється у часі залежно від конкретних особливостей споживача.

Конкурентоспроможність інтегрально характеризує становище країни на світовому ринку. Разом з тим, поле конкуренції для підприємств транспорту значно розширилося: вітчизняним товаровиробникам доводиться конкурувати із закордонними підприємствами, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

На сьогодні в розвитку підприємств можна спостерігати такі основні тенденції:

- концентрування виробничих потужностей великих виробників разом з обслуговуванням великої кількості малих підприємств;
- зростаюча залежність від ринків сировини, палива та енергоресурсів;
- збільшення фізичного та морального зносу виробничих потужностей;
- вплив імпорту на посилення конкуренції за розширення бізнесу в контексті глобальних економічних відносин;
- підвищення цінності інноваційної та інвестиційної діяльності;
- посилення вимог до якості виробництва;
- індивідуалізація споживчого попиту [3].

Як показує практика, багато підприємств транспорту не готові до активного ведення конкурентної боротьби, виявлення і завоювання конкурентних позицій в умовах невизначеності та ризику. Основними причинами ситуації, що створилася, є недостатня опрацьованість теоретичних і методологічних основ побудови систем забезпечення конкурентоспроможності, відсутність у підприємств ефективних управлінських і організаційних механізмів реагування на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища.

Зростання конкурентоспроможності підприємства транспорту залежить, з одного боку, від управлінських рішень на рівні самих підприємств, з іншого - від державної та регіональної політики у сфері створення відповідного економіко-правового середовища й державної підтримки зусиль суб'єктів господарювання щодо підвищення їх конкурентоспроможності. Підвищення конкурентоспроможності підприємства транспорту потрібно розглядати як довготерміновий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах його діяльності, здійснюваний планомірно, відповідно до обраної стратегії довготермінового розвитку, із врахуванням змін у зовнішньому оточенні та стану засобів самого підприємства, і внесенням відповідних коректив.

Управління конкурентоспроможністю підприємств транспорту має забезпечити максимальне використання виробничих потужностей та орієнтацію їх на задоволення потенціальних вимог споживачів у конкурентоспроможних послуг. Пріоритетними принципами управління конкурентоспроможністю підприємства транспорту є:

- єдність (процес забезпечення та підтримки конкурентоспроможності підприємства здійснюється у поєднанні теорії та практики у сфері менеджменту);
- науковість (рішення, які спрямовані на зміцнення конкурентоспроможності підприємства обґрунтовані відповідно до існуючих наукових засад);
- комплексність (забезпечення взаємозв'язку всіх елементів системи управління конкурентоспроможністю підприємства при ухваленні управлінських рішень);
- безперервність (управління конкурентоспроможністю підприємства є неперервним процесом, що вимагає постійної уваги);
- оптимальність (зумовлює прийняття оптимального управлінського рішення щодо формування конкурентних переваг підприємства);
- ефективність (максимально можливе використання потенціалу для досягнення належного рівня конкурентоспроможності підприємства, що дозволить йому стабільно функціонувати та зростати);
- цілісність (управління конкурентоспроможністю підприємства розглядається, з одного боку, як єдина система, з іншого, - як підсистема для вищих рівнів);
- конструктивність (формування стратегії і тактики забезпечення конкурентоспроможності підприємства, обґрунтування їх вибору та напрямів реалізації відповідно до умов функціонування) [7].

Управління конкурентоспроможністю підприємства транспорту розглядається за визначеними складовими (рис. 1).

Для створення системи управління конкурентоспроможністю підприємств необхідний чіткий, науково обґрунтований методологічний апарат, ядром якого є конкурентна стратегія підприємства, створена на основі поглибленого економічного аналізу та прогнозуванні з обов'язковою побудовою різноманітних моделей поведінки як усєї системи, так і окремих її елементів.

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності підприємства

У світі існує декілька підходів до оцінки конкурентоспроможності підприємства, основними з яких є: метод, що заснований на теорії ефективної конкуренції; підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства, які пов'язують її рівень з показниками якості (конкурентоспроможності) продукції, що

випускається; методи, засновані на теорії конкурентної переваги; метод бенчмаркінгу; методи, що засновані на прийомах комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства та ін.

При освоєнні процесу управління конкурентоспроможністю підприємства використовуються, в основному, комплексні і маркетингові підходи, тобто при прийнятті управлінських рішень одночасно враховуються аспекти виробничого процесу, орієнтуючись на кон'юнктуру ринку і конкретні вимоги споживачів.

У сучасних умовах господарювання підприємствам транспорту необхідно прискорити процес створення систем управління конкурентоспроможністю, адаптованих до ринкових відносин, посилити їхню стратегічну орієнтацію.

Побудова таких систем потребує вирішення таких науково-методичних і практичних завдань:

- формування концепції управління потенціалом підприємства як складним об'єктом діагностики, оцінки, прогнозування;
- розроблення інструментарію оцінювання власних конкурентних переваг;
- удосконалення механізмів управління конкурентоспроможністю; визначення змісту функцій управління, мотиваційних механізмів тощо;
- визначення методів управління змінами на підприємстві;
- формування і реалізація стратегії конкурентоспроможності підприємства тощо.

Тому в умовах посилення конкуренції, високого рівня невизначеності й ризику вітчизняних ринків вважається за доцільне рекомендувати підприємствам транспорту застосовувати нестатичні, а стратегічно-орієнтовані адаптивні системи управління конкурентоспроможністю, що дасть змогу: забезпечити високу якість управління конкурентоспроможністю; підвищити надійність системи управління в умовах впливу неконтрольованих чинників; забезпечити інваріантність системи управління конкурентоспроможністю до різних типів підприємств; вдосконалити адаптацію системи на підприємствах; підвищити рівень гнучкості й мобільності системи управління конкурентоспроможністю.

Література:

1. Должанський І. З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
2. Діденко Є. О. Модель управління конкурентоспроможністю підприємства. Ефективна економіка. 2017. № 5. С. 23-29.
3. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: монографія. Київ: ДАКККіМ, 2006. 160 с.
4. Міненко С. І. Діагностика конкурентоспроможності в управлінні підприємством. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2018. Вип. 200. С. 209-217.
5. Наукова доповідь «Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки» НАН України. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/300.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).
6. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення: [монографія] / А. Павлова. — Д.: Вид-во ДУЕП, 2006. - 276 с.
7. Ужва А. М. Комплексна діагностика економічної складової сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у конкурентному середовищі. Економічний аналіз. 2017. № 3. С. 228-235.
8. Шаповал О. А., Хоменко Д. Ю. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 5. С. 153-156.

Анна Сучкова
(Біла Церква, Україна)

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Для того щоб задовольнити соціальні та економічні потреби країни, недостатньо ефективного функціонування різних галузей економіки, насамперед потрібно правильно використовувати в цій країні фінансовий ринок. Фінансовий ринок – це сукупність фінансових інститутів, якими перепливають кошти власників до позичальникам. Він ділиться ринку цінних паперів і ринок позичкових капіталів (кредитів) [1].

Розглянемо ринок позичкових капіталів, де передача вільних коштів здійснюється кредитно-фінансовою системою країни, тобто сукупністю банківських та позабанківських установ, організованих відповідно до встановлених правових законів та об'єднаних кредитних відносин.

Банківська система - це сукупність взаємопов'язаних фінансово-кредитних установ (банків), які функціонують в межах єдиного фінансового механізму певної країни у визначений історичний період. Банківська система є підсистемою фінансової системи конкретної держави.

Банк - це організаційна структура в бізнесі, сферою діяльності якої є операції із позиковим капіталом, це фінансовий посередник, який виконує комплекс базових операцій грошового ринку: мобілізацію коштів, надання їх у кредит, здійснення розрахунково-касового обслуговування [4].

Особлива роль банківської системи як складової економічної інфраструктури полягає у:

– формуючи грошову пропозицію, банківська система впливає на рівень інфляційних очікувань в економіці;

– перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів і трансформація їх у функціонуючий капітал банками виступають головними чинниками розвитку реального сектору, сприяючи найбільш ефективному використанню коштів;

– депозитна діяльність банків, яка відображає схильність населення до зберігання, впливає на перебіг усіх мультиплікативних макроекономічних процесів;

– банківська система є свого роду "інформаційним центром", акумулюючи інформацію про стан справ у реальному секторі. Банки в своїй поточній діяльності проводять аналіз процесів, що характеризують стан та розвиток виробничої сфери; спеціальні підрозділи банківської системи здійснюють моніторинг підприємств з метою отримання незалежних і оперативних оцінок економічної кон'юнктури ринку, фінансового становища підприємств і їх інвестиційних потреб. Це дозволяє вдосконалювати операційні процедури й інструменти грошово-кредитної політики, а також підвищувати її ефективність, що істотно впливає на стан економіки країни

Основними функціями комерційних банків є кредитні, посередницькі, фондів (випуск цінних паперів різних компаній та їх розміщення на валютних ринках), розрахункові операції у межах всього народного господарства та ін.

Важлива функція банків за сучасних умов — посередництво у міжнародному обігу позичкових капіталів, надання дедалі більшої маси міжнародних кредитів. З цією метою створюються філії іноземних банків у розвинутих країнах світу [3].

Значно посилюється універсалізація банків. Крім перелічених функцій, вони виконують операції страхування, консультаційного бізнесу (надання фінансової, комерційної, ринкової, технічної інформації тощо). Швидко поширюється така форма діяльності банків, як фінансовий лізинг (фінансування банками оренди устаткування, особливо нової наукомісткої та дорогої техніки), проектне фінансування. Все це зумовлює посилення концентрації банківського капіталу та зростання масштабів привласнюваного ними прибутку. Основними джерелами цього прибутку є виконання банками розрахункових, емісійних, облікових та інших функцій, надання кредитів і встановлення при цьому вищих відсотків, ніж виплата відсотків за вкладами.

Ефективне функціонування банківської системи на таких засадах дає можливість забезпечити зростання її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках банківських послуг та вирішення однієї із найгостріших проблем – забезпечення розвитку реального сектора економіки.

Міжнародна практика знає кілька типів банківських систем: розподільна централізована банківська система; ринкова банківська система; банківська система перехідного типу [2].

Банківська система розподільного (централізованого) типу має такі особливості

– Держава є єдиним власником. Монополія держави на формування банків.

– Однорівнева банківська система.

– Дворівнева банківська система.

– Відповідальність держави за зобов'язаннями банків.

– Банки підкоряються уряду і залежать від його оперативної діяльності.

– Керівник банку призначається центральною або місцевою владою державними органами управління.

На противагу розподільної системі банківська система ринкового типу має такі відмінності:

– Відсутність монополії держави на банківську діяльність.

– Емісійні і кредитні функції розділені між собою. Емісія готівки зосереджена в центральному банку, кредитування підприємств та населення здійснюють різні ділові банки — комерційні, інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні і т. д.

– Комерційні банки не відповідають по зобов'язанням держави, так само як і держава не відповідає по зобов'язанням комерційних банків.

Отже, з урахуванням наведеного вище, ми пропонуємо мороз глядати, банківську систему як складний, цілісний, структурний, динамічний, організований, саморегульований, взаємопов'язаний та функціонуючий господарський організм. Складність банківської системи пояснюється тим, що в банківській системі присутні зв'язки двох типів:

1) між комерційними банками;

2) між центральним банком та іншими елементами банківської системи. [2]

Для зав'язків першого типу характерні відносини координації, водночас зв'язки другого типу переростають у відносини субординації (владного підпорядкування).

Структурність означає, що банківська система поєднує свої елементи у внутрішньо організовану структуру.

Динамічність визначається тим, що банківська система не перебуває в статичному стані. Перебуваючи в постійному розвитку, як єдине ціле, вона вдосконалюється, доповнюється новими компонентами, усередині банківської системи постійно виникають нові зв'язки [3].

Цілісність банківської системи означає, що вона включає різноманіття частин, підпорядкованих єдиному цілому.

Організованість означає, що тільки за умови ефективної, організованої роботи всієї банківської системи, а не окремих банків, забезпечується функціонування системи як єдиного цілого, гарантуючи виконання державних цілей та завдань.

Саморегульованість банківської системи визначена тим, що така система одночасно виступає і як суб'єкт, і як об'єкт управління. У банківській системі Національний банк наділений функціями управління, тоді як об'єктом регулюючого впливу виступають інші банки.

Те, що банківська система виступає як взаємопов'язаний організм, означає, що сутність банківської системи спрямована не тільки до сутності часткового, складових елементів, але й до їх взаємодії. Тим самим сутність банківської системи впливає на склад та сутність її елементів [4].

Банки пропонують різні умови обслуговування, ставки за депозитами та кредитами, комісійні за грошові перекази, обмін валют та обслуговування поточних рахунків. Обираючи конкретну фінансову послугу, потрібно вивчати умови в різних банках та порівнювати їх.

Обираючи банк, важливо переконатись у його надійності, дослідивши таку інформацію:

– Ліцензія. На сайті НБУ вказано, коли була видана ліцензія, на які види послуг, чи є серед них потрібні вам послуги.

– Рейтинг банку. Оцінки, які виставляють українські або міжнародні рейтингові агентства. Чим вищий рейтинг, тим менше ризиків для вкладників.

– Прибутковість. На сайті НБУ можна знайти інформацію, чи є діяльність банку прибутковою, чи збитковою.

– Кредитний портфель. Якщо у кредитному портфелі великий відсоток проблемних кредитів (таких що не виплачуються боржниками), ймовірність банкрутства висока.

– Ліквідність активів. Чим вищий рівень ліквідності активів, тим нижчий ризик банкрутства і невчасного повернення депозитів.

– Власники банку. Інформація про власників допомагає оцінити ризики, пов'язані з політичними подіями в країні та за кордоном [5].

Обираючи окрему послугу, варто звернути увагу на конкретні умови. Наприклад, де знаходиться відділення, або банкомат, яка комісія за зняття готівки в банкоматах інших банків, або як поповнити свій рахунок.

Банківська система діє, функціонує, виконує певну роль. Функціонує не тільки банківська система, а й кожний її елемент. Функціонуючий характер банківської системи зумовлює ті методологічні підстави її дослідження, які зводяться до необхідності вивчення діяльності кожного елементу цієї системи.

Щодо стану банківської системи в Україні, то у січні – червні 2021 року платоспроможні банки отримали 30.1 млрд. грн чистого прибутку, що на 26% більше, ніж у аналогічному періоді минулого року – 23.8 млрд. грн. Рентабельність капіталу сектору зросла до 29% порівняно з 23% у I півріччі 2020 року. У II кварталі 2021 року фінансовий результат банків становив 19.1 млрд. грн. Це в 2.5 рази більше, якщо порівняти з II кварталом 2020 року. Значною мірою цьому сприяло скорочення відрахувань до резервів: за перше півріччя вони скоротилися загалом на близько 70% р/р, відрахування в резерви під кредити – на понад 40% р/р та повернулися до докризового рівня. Банки швидко адаптувалися до роботи в умовах карантинних обмежень, зберегли високу операційну ефективність, суттєво збільшили чисті процентні та комісійні доходи порівняно з кризовим 2020 роком.

Чистий процентний та комісійні доходи зростали темпами близько 30% у річному вимірі завдяки здешевленню вартості ресурсів, відновленню споживчого кредитування та зростанню обсягів безготівкових операцій із населенням. Водночас загалом операційні доходи банків за шість місяців поточного року зменшилися на 2%, витрати – зросли на 12%. Основна причина зниження доходів – переоцінка індексованих цінних паперів, яка в минулому році збільшувала прибуток, а в цьому році – зменшувала. Отримані доходи з запасом покривають операційні витрати й відрахування в резерви під кредитні ризики. Станом на 01 липня 2021 року із 73 платоспроможних фінансових установ 63 фінустанови були прибутковими та отримали чистий прибуток 30.3 млрд. грн, що перекирило збитки 10 банків на загальну суму 0.2 млрд грн. [6].

Висновок:

Таким чином, банківська система виступає однією з найважливіших частин економічного механізму кожної розвинутої держави, бурхливий розвиток якої відбувається в наш час. Безперервне та ефективне функціонування всіх державних органів, розвиток суверенної держави, взаємозв'язок банківських установ із суб'єктами господарювання, забезпечення стабільності національної валюти суттєвим чином залежить від стану банківської системи.

Література:

1. Банківська система України та її роль у розвитку реального сектору економіки / Т. Я. Андрейків, С.М. Кицун, О. О. Курят // Вісник Львівського торговельно-економічного університету – Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2019. – Вип. 58. – (Економічні науки). – С. 129-135.
2. Банківська система України: сучасний стан та перспективи розвитку / Федевич Л. С., Ливдар М. В., Межирицька // Економіка та суспільство. – 2020. – Випуск № 21. – С. 21-27.

3. Гура О. Л. Проблеми та перспективи функціонування банківської системи України / О. Л. Гура, О. О. Крижановський // Ефективна економіка. – 2018. – С. 24-29.
4. Іващук О. В. Антикризові механізми відновлення стійкості банківської системи в умовах глобальної нестабільності / О. В. Іващук // Соціально економічні проблеми сучасного періоду України. – 2018. – Випуск 5
5. Банки та банківська система [Електронний ресурс] <https://financer.com/ua/wiki/banks>
6. Національний банк України [Електронний ресурс] <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pributok-bankivskoyi-sistemi-perevischiv-30-mlrd-grn--rezultati-i-pivrichchya-2021-roku>

Науковий керівник:
Іщук Вікторія Вікторівна.

Ольга Харчишина, Валентина Матвієнко, Лідія Худякова
(Біла Церква, Україна)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ У СИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА»)

Сучасні умови господарювання, вихід вітчизняних підприємств на світові ринки, нестабільність соціально-економічного та політичного становища України, впровадження міжнародних стандартів якості, боротьба за захоплення нових сегментів ринку, нові виклики, надиктовані бізнесу пандемією COVID-19, вимагають від компаній постійної активізації і оптимізації використання системи маркетингових комунікацій як основного засобу забезпечення конкурентних переваг в сфері збуту та ключового компоненту механізму управління підприємством, а також розробки стратегій та механізмів їх постійного удосконалення.

Сучасна практика роботи показує, що маркетингові комунікації сприймаються переважно, як допоміжна або супроводжуюча діяльність, що пов'язана з просуванням товару на ринок, а не в комплексі з іншими елементами маркетингу, тому особливої актуальності набувають питання вивчення механізмів формування і функціонування систем маркетингових комунікацій підприємства в сучасних умовах як одного з ключових компонентів механізму управління підприємством, забезпечення його ефективного та стійкого функціонування.

Маркетинг розвивається в умовах глобальних змін. Кожне десятиріччя, а іноді, і частіше, фахівцям, які працюють у цій сфері доводиться здійснювати ревізію цілей і методів маркетингу. Через стрімкі зміни в економіці стратегія, яка ще вчора себе цілком виправдовувала і давала бажані результати, може вже сьогодні стати шкідливою [1; с. 243].

Проте такі проблеми, у більшості випадків можуть у значній мірі посприяти створенню для маркетингу нових можливостей. Підприємства, які аналізують потреби ринку та супроводжують їх необхідними засобами комунікації, забезпечують собі стійкі позиції на ринку.

Ефективні маркетингові комунікації покликані не тільки надати споживачеві необхідні знання щодо характеристик і якості товарів і послуг, умов укладення угод, особливостей конкурентної пропозиції, а й викликати прихильність покупців, створити атмосферу емоційного взаємопорозуміння, доброзичливість і довіру між виробником, споживачами і суспільством.

В Україні останні п'ять років спостерігається ряд тенденцій щодо розвитку маркетингових комунікацій, зокрема: загальна активізація ринку; зменшення ринку класичних ЗМІ; зменшення витрат на зовнішні комунікації зі збереженням витрат на внутрішні; ріст витрат на Інтернет-просування, масову рекламу, виставки і програми лояльності, мультимедійний контент, а натомість зменшення витрат на PR, брендинг, модернізацію товарів, програми лояльності персоналу; зростання попиту на консалтинг, кризові комунікації, проекти з лідерами думок; посилення комунікаційної активності великими національними виробниками, які збільшують витрати на зовнішні комунікації і диверсифікують маркетингові заходи [2; с. 376].

Проте всі заходи зі стимулювання збуту мають приносити економічну вигоду та бути виправданими з фінансової точки зору, тому при плануванні напрямів покращення стимулювання збуту підприємство має розробити критерії оцінки ефективності, на основі яких будуть робитися висновки щодо доцільності впровадження даних заходів та внеситися відповідні корективи.

Об'єктом дослідження даної проблематики стало функціонування системи маркетингових комунікацій ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА»- дочірнього підприємства міжнародного інвестиційного холдингу Mareven Food Holdings LTD з 100% іноземним (японсько-в'єтнамським) капіталом.

На сьогодні Mareven Food є найбільшим європейським виробником продуктів швидкого приготування, налічує 18 підприємств в різних країнах. Виробничо-логістичні комплекси Mareven Food Holdings обладнані сучасними лініями світового рівня – Японії, Швейцарії, Італії, Німеччини, Ізраїлю.

Предметом діяльності ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» є виробництво та дистрибуція продукції харчування. Юридична адреса: 09113, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Офіцерська, 1.

Продукція підприємства випускається під торгівельною маркою «Ролтон» із високоякісної української та європейської сировини з використанням сучасних технологій на японських і європейських лініях.

Сертифікати ISO 9001:2008 та ISO 22000:2005, отримані компанією, свідчать про високоякісне і безпечне середовище виробництва, у якому виробляється продукція підприємства. ТМ «Роллтон» продається у більш ніж десяти країнах Європи та Азії [3].

Проведені дослідження дали можливість виділити такі основні напрямки удосконалення механізму стимулювання збуту на досліджуваному підприємстві.

1. Формування якісної маркетингової стратегії підприємства.

З метою стимулювання збуту ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» слід активно використовувати маркетингову стратегію «впровадження», коли завоювання і розширення ринку збуту відбувається за рахунок залучення споживачів, які раніше купували продукти головного конкурента – корпорації «Техноком» (ТМ «Мівіна»), шляхом цінової переваги, ефективної рекламної компанії, акцентуванні уваги на таких перевагах споживчих якостей продукції, як «100% українського борошна», «оригінальна овочева композиція», «на домашньому бульйоні», «з натуральними овочами та зеленню», тощо.

Враховуючи ситуацію на ринку виробництва та реалізації продуктів харчування та з метою стимулювання збуту продукції ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» ефективним є використання комбінованої маркетингової стратегії, яка об'єднує в собі стратегії «проттовхування» товарів на ринок («Push»-стратегію) та стратегію «притягування» споживачів до товару («Pull»-стратегію)

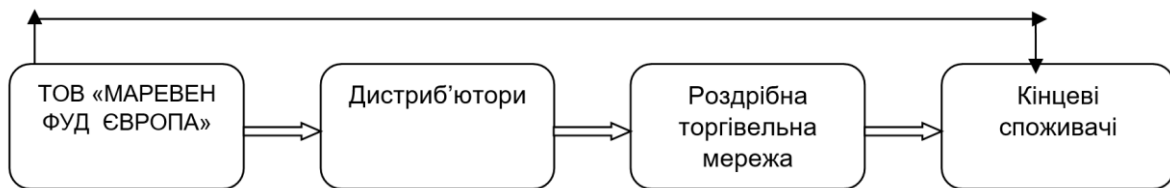

Рис.1 Схема комбінованої маркетингової стратегії продукції на ринок для ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА»

Використання «Push»-стратегії передбачає інтенсивне стимулювання сфери торгівлі для просування товару по каналу збуту через систему оптових знижок, надання рекламних матеріалів, зразків товарів, проведення конкурсів з продаж, бонуси для продавців - консультантів, тощо та дозволить ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» спрямовувати свої зусилля на торгових посередників, а саме заохочувати їх включати продукцію підприємства до товарного асортименту, створювати товарні запаси, виділяти в торгових залах підприємств роздрібно-торгівлі найкращі місця для викладки товарів, заохочувати кінцевих споживачів до купівлі продукції даної торгової марки.

«Pull»-стратегія передбачає зосередження основних комунікаційних зусиль на кінцевого споживача як з боку виробника, так і з боку торгівлі з метою створення позитивного ставлення до товару і торгової марки. Підприємство реалізує дану стратегію за допомогою реклами та стимулювання збуту для формування у споживачів попиту на товар. У разі успіху стратегії споживачі запитують товар у магазинах, роздрібно-торгівці в оптовиків, а ті, своєю чергою, у виробника.

Для просування одного і того самого товару підприємство може одночасно застосовувати «Pull» і «Push»-стратегії відповідно узгоджуючи їх між собою. Так, рекламуючи вермішель швидкого приготування «Роллтон» на телебаченні акцент робиться на притягуванні споживача до відомої торгової марки товару, іміджу підприємства. Одночасно організація здійснює активні комунікаційні заходи щодо реалізації продукції торговим компаніям, використовується «Push»-стратегія.

2. Пошук та розширення мережі потенційних дистриб'юторів.

Окрім укріплення і розширення зв'язків з вітчизняною мережею торгових посередників ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» необхідно працювати над розширення співпраці з країнами Східної Європи (Польща, Чехія, Румунія), Азії, Африки та країнами СНД (Туркменія, Азербайджан, Казахстан).

Для вибору потенційних дистриб'юторів можуть бути використані інформація національних торгових палат, рекомендації партнерів, участі у виставках і ярмарках, а також особисті поїздки в країну експорту для дослідження ринку, знайомства з національними особливостями культури харчування, вивченням потенційних конкурентів.

Обираючи торгових посередників керівництву ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» слід користуватися такими основними критеріями: фінансовий стан посередника, репутація та досвід роботи в сфері реалізації продуктів харчування; організація та основні показники збуту (розгалуженість збутової мережі, динаміка обсягу продаж, чисельність працівників торгівлі); якість та асортимент товарів, які реалізує посередник; фірми-конкуренти в галузі виробництва макаронних виробів і продуктів швидкого приготування з якими працює потенційний посередник; охоплення ринку (основні сегменти споживачів, періодичність оформлення замовлень); наявність складських приміщень, тощо.

3. Активізація роботи з кінцевими споживачами.

Для підвищення ефективності роботи з потенційними споживачами продукції Департаменту маркетингу ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» необхідно знати значення таких параметрів, як кількість поінформованих клієнтів і клієнтів, які надають перевагу торгівій марці. Для цього можна проводити щорічний моніторинг серед жителів України, власні та спеціальні дослідження із залученням соціологічних служб.

4. Розробка нової програми стимулювання збуту.

ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» має бути розроблена чітка програма стимулювання збуту продукції, яка повинна включати:

- Постановку завдання програми із врахуванням типу цільового ринку, етапів життєвого циклу товару, дій конкурентів, а також потенційних можливостей та загроз, сильних та слабких сторін діяльності підприємства;

- Вибір конкретних засобів стимулювання збуту із орієнтацією на посередників, торговий персонал та кінцевих споживачів. При цьому особливу увагу слід приділити засобам стимулювання збуту кінцевих споживачів з метою розширення споживчого попиту на продукцію підприємства та враховувати, що ефективність системи стимулювання збуту значно підвищується, коли її засоби застосовуються разом з іншими формами й елементами просування товару, наприклад рекламою.

- Реалізацію програми та контроль за її виконанням;

- Оцінку ефективності програми з використанням методів попереднього та підсумкового оцінювання.

Для попереднього оцінювання програми стимулювання збуту застосовують методи фокус-груп (перевірка ідей, концепції програми цільового сегмента) і метод експерименту (перевірка одного або декількох варіантів стимулювання збуту). Підсумкове оцінювання результатів стимулювання збуту провадиться за наступними показниками: відсоток купівель, здійснених у результаті реалізації заходів стимулювання збуту; кількість купівель, здійснених унаслідок демонстрації товару; сума витрат на презентацію товару з розрахунку на одну грошову одиницю від продажу тощо.

Отже, зазначені напрями покращення стимулювання збуту в системі маркетингових комунікацій ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА» повинні мати позитивний вплив на досягнення основної кінцевої мети діяльності будь-якого підприємства - максимізації прибутку, а при використанні заходів стимулювання збуту, обсяг продаж збільшується на 15–20%, зростає роль служб маркетингу та збуту всередині підприємства, покращується рівень обслуговування клієнтів.

Література:

1. Ковальчук С.В. Маркетинг: навчальний посібник. – Львів: Новий Світ – 2000, 2015. – 679 с.
2. Рижкова Г. А. Особливості і перспективи розвитку ринку маркетингових комунікацій в Україні. Економічний вісник. 2014. № 1(7). С. 375–382.
3. ТОП-портал для реклами бізнесу в інтернеті. Каталог підприємств України. - Режим доступу: <https://www.ua-region.com.ua/35591588>.

Ірина Чоудрі
(Київ, Україна)

СУТНІСНІ ОЗНАКИ КОНКУРЕНЦІЇ В СИСТЕМІ РИНКОВОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Корупція, як соціально-економічний феномен, існує багато тисячоліть. Її сутність, особливості функціонування досліджувалися і нині досліджуються багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими, серед яких в першу чергу слід назвати таких фахівців як А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. Хікс, Й. Шумпетер, Д. Робінсон, Ф. Хайєк, І. Ансоф, М. Портер, Г. Азоев, А. Юданов, Р. Фатхудінов, О. Гудзинський, В. Галушко, В. Геєць, М. Лукашевич, С. Кваша, О. Шпичак та інших. Проте різноманітність і неоднозначність підходів до розуміння конкуренції, її розвиток саме сьогодні, як економічної категорії, викликає потребу в більш глибокому аналізі та систематизації як окремих положень, так і феномену “конкуренція” в цілому.

Побіжно зазначимо, що у дослідженні проблем, питань конкуренції в Україні, у колишньому СРСР до 90-х років ХХ століття термін “конкуренція” не застосовувався в радянській економіці загалом. Так у словнику з політичної економії конкуренція 80-х років визначалася як «антагоністична» боротьба між приватними товаровиробниками за найбільш вигідні умови виробництва й збуту товарів” [7, с. 93]. Тут маємо не лише бажання подати конкуренцію як негативний елемент суто капіталістичного способу виробництва, але й, головним чином, з відсутністю приватної власності на засоби виробництва, централізованим управлінням економікою тощо.

Фактично в економічній літературі важко віднайти дані хто і коли запровадив у науковий обіг термін “конкуренція”, але перші теоретичні положення про рушійні сили конкурентної боротьби в цілому з’явилися у ХVІІІ ст. Заслуга в даному випадку належить класичній політичній економії, зокрема, головну роль конкуренції для ринкової економіки, вважають фахівці, було визначено Адамом Смітом. Тоді він описав так званий принцип “невидимої руки”, що діє в економіці. Під таким принципом і нині вчені розуміють дію об’єктивних законів, як є в сучасних ринкових суспільствах. Спеціалісти із сучасної економічної теорії вважають, що дія “невидимої руки” найпомітніше проявляється у формуванні ринкових конкурентних цін: конкуренція між учасниками ринку призводить до формування конкурентних цін і усунення такого небажаного для суспільства явища, як монополні ціни [5, с. 243].

У досить узагальненому плані конкуренція (лат. *concurare* - зіштовхування), як економічна категорія, пояснюється як боротьба між виробниками різної продукції за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення якомога великих прибутків.

Існує немало достатньо специфічних авторських визначень поняття "конкуренція". Наведемо декілька з найхарактерніших.

Українські економісти О. Степура, О. Єремєєв, Т. Пономарьова під конкуренцією розуміють головним чином змагання, боротьбу в досягненні кращих результатів на будь-якому терені, суперництво фірм на здобуття вигідніших умов виробництва і збуту товарів, змагання між країнами за джерела, сировину, ринки збуту, сфери вкладення капіталу [8, с. 196]. Прибічників такої, узагальненої точки зору у всіх країнах достатньо. Український дослідник С. Мочерний зазначає, що конкуренція - це боротьба (в тому числі і змагання зіткнення, взаємодія) між виробниками (продавцями) за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення максимальних прибутків" [5, с. 89], а В. Базилевич у підручнику "Економічна теорія. Політекономія" (2009 р.) стверджує, що конкуренція - це економічне суперництво, боротьба між суб'єктами господарської діяльності за кращі умови виробництва і реалізації товарів та послуг з метою отримання якомога більшого прибутку [2, с. 233].

Російський економіст А. Юданов у своїй монографії "Конкуренція: теорія і практика" (2001 р.) наполягає на тому, що конкуренція - це "...боротьба фірми за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, яка ведеться фірмами на доступних їм сегментах ринку" [10, с. 12].

Найбільш вдалими, на нашу думку, є словникове визначення поняття "конкуренція" (лат. *concurare* - зіштовхуюсь)- економічне суперництво і боротьба між приватними і колективними товаровиробниками та продавцями товарів і послуг за найвигідніші умови їх виробництва і збуту, за привласнення найбільших прибутків, в процесі якого стихійно регулюються пропорції суспільного виробництва" [1, с. 318].

Досить об'ємно, прозоро феномен "конкуренція" сформульовано у Законі України (2001 р.) "Про захист економічної конкуренції". Економічна конкуренція (конкуренція), значиться у ньому, це "змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначити умови обороту товарів на ринку" [4].

Оскільки найбільш узагальненого визначення поняття "конкуренція" не існує, слід звернути увагу саме на специфічні особливості цього феномену.

Конкуренція - старий, давній феномен, становлення якого відбувалося ще за простого товарного виробництва, з появою приватної власності, грошей, обміну тощо. Це основне, системоутворююче положення, яке маємо брати до уваги.

Конкуренція об'єктивно потрібна і необхідна тому, що саме вона не лише забезпечує належну конкуренцію суб'єктів господарювання але й спричиняє необхідну синхронізацію цін попиту і пропозиції, що обумовлює рівноважність обсягів таких попиту і пропозиції.

Форм конкуренції є декілька, однак, у більшості випадків, фахівці виділяють конкуренцію немонополістичну, недосконалу, нецінову, нечесну, чесну. По великому рахунку, усім країнам світу нині вкрай потрібна так звана цивілізована конкуренція, яка і на національному, і на міжнародному рівнях має існувати за мінімального впливу на неї держави. Іноді також ведуть мову про так звану "чисту конкуренцію", під якою розуміють економічне суперництво між суб'єктами економічних процесів, коли кожен з них (компанія, підприємець, споживач, працівник та ін.) не може впливати на загальну ситуацію на ринку, або цей вплив є таким незначним, що ним можна знехтувати. Зрозуміло, що в ідеалі отримати таку конкуренцію фактично неможливо, хоча й надто бажано.

Якщо спробувати визначити найпомітнішу сучасну ознаку конкуренції, то, очевидно, маємо брати до уваги декілька таких ознак. По-перше, виникнення нових форм монополістичних об'єднань, - картелів, синдикатів, трастів, концернів тощо, - конкуренція виходить за межі окремих країн, а тому виникає потреба здійснювати перехід від вільної конкуренції до регульованої. По-друге, центр конкуренції за нинішнього стану функціонування економіки, все помітніше переміщується зі сфери обігу у сферу виробництва, з національного - на інтернаціональний рівень. По-третє, і це принципового характеру особливість, конкуренція здійснюється за допомогою держави (йдеться про міжнародний рівень) і через механізм антимонопольного законодавства.

Зміст конкуренції полягає в широкому, образно кажучи, розсіюванні економічної влади всередині двох головних сукупностей, які становлять, обумовлюють, економіку,- підприємств і домогосподарств. Якщо на конкретному ринку є велика кількість покупців і продавців, тоді об'єктивно покупець чи продавець не може пред'являти попит або пропонування на таку кількість продукції, котрої було б достатньо, щоб помітно вплинути на її ціну.

Широке розосередження економічної влади, що становить основу існування конкуренції, регулює використання цієї влади й обмежує можливості зловживання нею одночасно. Економічне змагання в такому випадку не дає можливості економічним одиницям один одному відчутних руйнівних збитків, коли вони намагаються збільшити лише свою особисту вигоду. Конкуренція таким чином встановлює межі для реалізації покупцями і продавцями особистого інтересу. Отже, першою умовою виникнення конкуренції є наявність на ринку великої кількості виробників будь-якого конкретного продукту або ресурсу. Якщо виробництво зосереджено в руках одного власника, як було в умовах адміністративної командної системи,

при створенні багатьох видів продукції командує тільки держава, панує державна монополія, яка по суті заперечує конкуренцію. Практика економічного господарювання, у колишньому СРСР це яскраво підтверджує.

Друга умова виникнення конкуренції - це реальна свобода вибору господарської діяльності виробників, коли кожний з них обирає не тільки що йому виробляти, а й право вносити будь-які зміни в продукцію, визначати її обсяг, якість тощо.

Третьою умовою виникнення конкуренції є відповідність між тим, що визначає об'єктивний попит, і тим, що визначає пропозиція. Коли припустимо, попит перевищує пропозицію, то покупець не має свободи вибору продукції, всі вироблені товари легко реалізуються, оскільки існує дефіцит. Там, де дефіцит, однак, немає вільної конкуренції.

Четвертою умовою виникнення конкуренції вважають наявність ринку засобів виробництва. У конкурентній боротьбі велике значення має встановлення високої норми прибутку, яка по суті і є орієнтиром у виборі господарської діяльності.

У ринковій економіці конкуренція відіграє неоднозначну роль.

Перш за все конкуренція виступає як важливіший фактор формування ринкової рівноваги і рівноважної ціни. Практично на ринку можлива ситуація, за якої пропозиція перевищує попит і тоді виникає надлишок продукції, який неможливо реалізувати. В цих умовах продавці за існуючої рівноважної ціни не можуть продати свої товари.

Конкуренція виступає також фактором ефективного розподілу обмежених ресурсів між галузями і окремими підприємствами. Виробники товарів у своїй діяльності керуються принципами: виробляти те, що приносить дохід, а товари, які дають збитки, вироблятися не будуть. Природно, що одержані галуззю високі доходи свідчать, що галузь розвивається успішно, процвітає. Це, у свою чергу, є сигналом для збільшення у ній капіталів, а збитки, навпаки, означають, що галузь неблагополучна і має місце скорочення виробництва, відток з галузі капіталів. Розширення і скорочення виробництва - це специфічні саморегулюючі процеси. Тобто, розширення виробництва збільшує обсяг ринкової пропозиції порівняно з величиною ринкового попиту, а ціна при цьому знижується. Це приводить до зменшення або і зникнення доходу. В міру скорочення виробництва галузі зменшується і ринкова пропозиція порівняно з попитом, у результаті чого ціни підвищуються, що приводить до ліквідації збитковості і нормального функціонування галузі.

Конкуренція виконує і важливу інноваційну функцію. В чому її суть? В ринковій економіці, як зазначалося, на однорідну продукцію встановлюється і єдина для всіх суб'єктів ринку ціна. За цих умов збільшити дохід через підвищення ціни фактично неможливо: покупці реально не будуть купувати дорожчу продукцію. Збільшити доходи можна за рахунок зменшення витрат виробництва, що дасть додатковий дохід, бо товар буде продаватися за незмінною ціною. Для цього, однак, необхідно вдосконалювати специфічний технологічний базис виробництва, винаходити інновації, і впроваджуючи новинки науки, техніки, нові технології, більш прогресивні форми організації праці. Ті, хто здійснює такі заходи, як правило, одержують додаткові доходи.

Конкуренція виконує і специфічну розподільну функцію. В ситуації ринкової конкуренції природно, що дохід отримують лише ті суб'єкти економічної діяльності, які враховують запити споживачів і прагнуть до мінімізації витрат виробництва на основі науково-технічного прогресу. Тому і розподіл доходів здійснюється насамперед відповідно до результативності роботи. Наскільки - це вже дискусійне питання, але суперництво суб'єктів ринку неодмінно породжує і посилює їх розшарування.

У ринковій економіці конкуренція має ще одну важливу функцію - сприяє поєднанню приватних і суспільних економічних інтересів. Фірми, підприємства, постачальники ресурсів для задоволення власних інтересів і збільшення власної вигоди здебільшого розширюють виробництво, раціоналізують його, чим сприяють задоволенню суспільних потреб споживачів. В умовах конкуренції вони застосовують найекономнішу комбінацію ресурсів для виробництва даного обсягу продукту, бо це відповідає їх власній вигоді. Вони це роблять з тим, аби не втратити доходи, не розоритися. Це відповідає, одночасно, інтересам суспільства, бо сприяє економії ресурсів, підвищує ефективність їх використання. В результаті конкуренції максимізація фірмами, підприємствами своїх доходів приводить до максимізації суспільного продукту, тобто сприяє узгодженню приватних інтересів із суспільними. Ще А. Сміт зазначав, що підприємці продають те, що люди хочуть, і на вигідних для них умовах зовсім не тому, що вони люблять людей, а тому, що вони люблять самих себе. Це досить слушне зауваження.

Показово, що у ринковій економіці конкуренція виступає силою, що протидіє виникненню стійкої економічної влади окремих суб'єктів ринку. Цю її функцію називають контрольною.

Вище викладене, все ж не дає підстав ідеалізувати конкуренцію, як важливий механізм і засаду ринкової системи господарювання, а тому, слід бодай коротко схарактеризувати і окремі недоліки конкуренції, які виглядають так: конкуренція:

- створює умови для безробіття, інфляції та банкрутства окремих підприємств. У XXI столітті це виглядає надто яскраво;
- веде до збільшення диференціації доходів і створює умови для їх несправедливого розподілу;
- сприяє виникненню економічних криз, катаклізмів;
- виступає важливим фактором монополізації економіки;

- конкуруючі суб'єкти діють на ринку по - різному, виходячи з конкретних умов і тих завдань, які вони перед собою ставлять. Тобто, о гуманістичних засадах економічної конкуренції вести мову однозначно, важко і не доводиться.

В даному контексті варто вказати на особливості окремих видів конкуренції, яка за ринковою класифікацією поділяється на: цінову і нецінову; досконалу; недосконалу; недобросовісну; внутрішньогалузеву і міжгалузеву.

Коротко це виглядає так. Цінова конкуренція - це вид конкурентної боротьби за допомогою зміни цін на товари. Мета продавця - отримати максимальні надходження від реалізації свого товару. Цінова конкуренція характеризується ціною дискримінацією на товари і послуги, що реалізуються. Цінова дискримінація - це практика встановлення різних цін на товари й послуги незалежно від різниці у витратах. Найчастіше використовується при наданні послуг (послуги адвокатів, лікарів, власників готелю тощо) [Там само, с. 143].

Недобросовісна конкуренція - це діяльність суб'єктів ринку, спрямована на забезпечення домінуючого становища на ринку й одержання максимальної вигоди за допомогою обману споживачів і партнерів. Недобросовісна конкуренція має такі вияви: нерівномірне використання товарного знака, фірмового найменування, марки товару, копіювання форми, упаковки, пряме відтворення товару іншої фірми; поширення неправдивих відомостей про товари інших підприємств; оволодіння, використання, розголошення комерційної таємниці, що завдає шкоди іншому підприємству; переманювання провідного персоналу фірм - конкурентів.

Ще у радянській економічній літературі розглядалися такі два види конкуренції як внутрішньогалузева і міжгалузеву. Вони існують і сьогодні.

Внутрішньогалузева конкуренція - це суперництво між окремими підприємствами і фірмами однієї галузі щодо одержання прибутку, а міжгалузеву є специфічною формою конкуренції капіталів у боротьбі за їх прибутковіше застосування. Міжгалузеву конкуренція зумовлена зростанням потреб на окремі групи товарів, що випускаються в різних галузях. Капітали з інших галузей, згортаючи застарілі виробництва, переливаються в галузі, де прибутки вищі. Тобто видозмінюються пропорції між галузями і великими сферами економіки.

В економічній науці ще у XIX столітті з'явилась і в XX ст. розвинулась теорія так званих досконалої і недосконалої конкуренції, яка згодом посіла основне місце. Досконала або "чиста" конкуренція — це ситуація на ринку, де представлено велику кількість продавців і покупців ідентичного (стандартизованого) товарного продукту, тобто практично однорідного продукту з однаковими споживчими властивостями. Характерними рисами чистої конкуренції є: велика кількість незалежних учасників обміну - продавців і покупців; стандартизований (однорідний) тип продукту, це означає, що продукт одного виробника ідентичний продукту іншого виробника; мобільні ресурси, тобто вільне входження у галузь виробництва і можливість такого самого вільного виходу з неї; наявність повної інформації в учасників обміну. Покупці повинні мати відомості про існуючих продавців, ціни їх продукції, інші умови реалізації. Якщо хтось із них підвищить ціну на свою продукцію, то втратить покупців.

Щодо недосконалої конкуренції, то вона має місце тоді, коли лише кілька великих фірм, підприємств виробляють основну масу певного товару і мають можливість впливати на встановлення їх ціни. Вона виявляється у формі монополії і моносонії. Монополія - це виключне право на виробництво, торгівлю тощо, яке належить одній особі, групі осіб або державі, а моносонія - це домінуюче становище споживача на ринку. Монополія і моносонія — це крайні випадки недосконалої конкуренції.

Таким чином, при теоретико-методологічному аналізі феномену "конкуренція", доходимо наступних висновків.

1. З усіх видів діяльності людини в усі часи важливішою була саме трудова, а точніше, економічна, виробнича діяльність, оскільки саме вона спрямована на задоволення життєвих потреб людини. Така діяльність пов'язана із інтересами, потребами людини, намаганням їх забезпечити. Разом з тим, трудова діяльність значною мірою супроводжується конкуренцією, як найпомітніше виявляється в економічній сфері.

2. Конкуренція - це змагання, боротьба в досягненні кращих результатів на будь - якому терені, суперництво фірм за здобуття вигідніших умов виробництва і збуту товарів, змагання між країнами за джерела, сировину, ринки збуту, сфери вкладення капіталу.

3. Конкуренція - це важливіша рушійна сила розвитку ринкової економічної системи. Її породжують об'єктивні умови ринкового господарювання: різні форми власності на засоби виробництва; повна економічна відокремленість і свобода вибору господарської діяльності товаровиробників, їх повна економічна залежність від кон'юнктури ринку; боротьба за джерела сировини, ринки збуту виробленої продукції, сфери використання капіталу з метою отримання найбільшого прибутку. Без конкуренції ринкові відносини теоретично уявити неможливо, а практично вони просто не можуть існувати.

4. Основними умовами виникнення конкуренції є: наявність на ринку великої кількості виробників будь-якого конкретного продукту або ресурсу, свобода вибору господарської діяльності виробників, відповідність між тим, що визначає попит, і тим, що визначає пропозицію, наявність на ринку засобів виробництва.

5. Позитивна економічна роль конкуренції проявляється в ряді функцій, які вона виконує: є єдиною можливим засобом досягнення збалансованості між попитом і пропозицією, а в кінцевому підсумку - між

суспільними потребами і виробництвом; конкуренція виконує функцію спілкування і погодження інтересів виробників, змушує товаровиробників знижувати індивідуальні виробничі витрати, стимулює підвищення якості продукції та послуг, формування ринкової ціни. Виконуючи ці функції, конкуренція забезпечує зростання економічної ефективності виробництва, підвищення його технічного рівня, удосконалення якості та структури суспільного продукту.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах Т.1./ Ред.кол...С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. - К.: Видавничий центр "Академія". 2000. 864 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: підручник/ за редакцією В.Д. Базилевича.- 8-ме вид., переробл. і доповн. - К.: Знання, 2012.
3. Економічна теорія: навч.посіб./ А.П. Бурляй, А.М. Андрущенко, Г.І. Серета та ін. - К.: ЦУЛ, 2009.- 517 с.
4. Закон України Про захист економічної конкуренції // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N12, ст. 64
5. Мочерний С.В., Л.С. Мочерна. Політична економія: Навчальний посібник, - 2-ге вид, випр. і доп. - К.: Знання, 2007.- 684 с.
6. Основи економічної теорії: навч.посіб. / Ю.Г. Козак, С.С. Шаповал, О.С. Кіро та ін.; за ред. Ю.Г. Козака, С.С. Шаповал. - К.: ЦУЛ, 2012. - 264 с.
7. Политическая экономия. Словарь. - М.: Политиздат, 1983. - 188 с.
8. Ніколенко Ю.В. Політична економія: підручник. - К.: ЦУЛ, 2009. - 632 с.
9. Степура О.С. Єремєєв О.С., Пономарьова Т.Ю. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2006. - 408 с.
10. Щетинін А.І. Політична економія: підручник / А.І. Щетинін. - К.: ЦУЛ, 2011. - 480 с.
11. Юданов А.Ю. Конкуренція: теорія і практика./ А.Ю. Юданов - М.: Гном-Прес, 2001. - 304 с.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Олександр Іванов
(Кам'янець-Подільський, Україна)

РОСІЙСЬКІ СОЛДАТИ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПРАБОРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ ст.

Наприкінці XVIII ст. служба в російській армії була довічною. З 1793 р. її обмежили 25 роками, як й в європейських арміях, а з 1834 р. – 20 роками для музикантів, солдатів-євреїв і солдатських дітей, більшість стрійових солдатів «служило під прапорами» 15 років, а весь інший час, до 25-річчя, перебували в безстроковій відпустці [1, с. 425].

Після укладення Кайнарджийського миру з Оттоманською Портою Катерина II у своєму маніфесті від 2 вересня 1793 року наказала розпочати демобілізацію літніх і хворих солдатів з бойових полків [2, с. 459]. Однак, загальна політична нестабільність на території Правобережної України, польське повстання на чолі з Т. Костюшом (1794) і третій розділ Польщі (1795 р.) не давали підстав для масового звільнення ветеранів. Це могло б негативно позначитися на боєздатності більшої частини полків. Тільки через два роки, у жовтні 1795 року Військова колегія видала указ про «Порядок відставки від служби військових нижніх чинів».

Починалося з невеликих груп відставних солдатів, що оселялися, як правило, у містах; там їм легше було прожити, швидше знайти роботу і в перспективі обзавестися сім'єю. Так в одному з «Описів» жителів Кам'янця-Подільського, датованого 1795 р., повідомляється про те, що в місті налічувалося 68 осіб осілих військових [3, с. 93-104]. Крім польських відставників, серед них могли бути ветерани російських частин, що перебували на той час в самому місті та його околицях: Новоингенмарландський, Володимирський, Чернігівський мушкетерські полки і два батальйони з Єгерського корпусу. Підставою для умовного, можливо, нерівномірного розподілу цієї категорії жителів міста служить той факт, що на 1793 рік тодішній польський гарнізон налічував майже 5 тисяч солдатів і офіцерів. Логічно припустити, що частина з них після капітуляції і розформування залишилася в місті. Схожу ситуацію можна було спостерігати і в інших населених пунктах краю, особливо вздовж старої російсько-польського кордону. Наприклад, в таких маленьких містечках, як Кременець, офіційно на 1798 рік налічувалося ні багато, ні мало 840 осіб відставників [4, с. 13]. Ймовірно, більшість з них були солдатами, а потім й відставниками збройних сил польської держави, що записані в офіційні звіти як одна з категорій з загальної кількості жителів. Тому, вважаючи точними і остаточними наведені вище цифри, ніби відображають суто російський військовий елемент, не варто.

З початком правління Олександра I, в березні 1802 року вийшов указ, згідно з яким бажаючі відставні солдати могли звільнитися з інвалідних команд і оселитися у поміщиків на батьківщині або у своїх родичів з їх письмової згоди і гарантіями належного облаштування, «харчування і повного утримання до смерті». Для цього вони повинні були надіслати письмове підтвердження на адресу губернського правління, а чиновники передавали його командирі команди як дозвіл на звільнення з паспортом [5, с. 69].

Продовження процесу наповнення території регіону відставниками почався тільки з 20-х роках XIX століття. У вересні 1820 року вийшов сенатський указ про «Відставку нижніх військових чинів, які вислужили встановлені строки», тобто 25 років в армії і 22 роки у гвардії. Були введені нові зразки відпускних паспортів, які мали три форми залежно від станової приналежності солдата.

«Форма 1» видавалася «зарахованим до рекрутів міщанам і людям казенного відомства, солдатським і піддячим дітям, церковникам і селянам, відпущеним поміщиками на волю», які в перспективі повинні були проживати у великих населених пунктах і в повітових містах і містечках. Найпоширеніша, зважаючи на переважно селянське комплектування російської армії, «Форма 2» видавалася всім, хто був на військовій службі «з поміщицьких селян і дворових людей», вони повинні були повернутися до хліборобської праці. І «Форма 3» – видавалася вихідцям з «орних солдатських дітей», які після 15 років служби повинні були повернутися на свої місця проживання до 15 червня 1831 року. До кожного з таких паспортів додавався повний послужний список власника з відмітками про місце служби, нагороди, описом зовнішності, віку, сімейного стану, а також обов'язків та прав відпускника. Йому казали «...поводити себе чемно і доброзичливо, одягатися акуратно, бороду голити, по світу не ходити, від протиправних вчинків утримуватися... і підкорятися Начальству...» [6, с. 445-449].

Після закінчення російсько-турецької війни 1828-1829 рр. Микола I вирішив скоротити армію шляхом надання відставок старим солдатам. Враховуючи їх участь у воєнних баталіях, обґрунтовуючи це рішення мужністю і героїзмом, продемонстрованому полками на Балканах, він наказав звільняти нижніх чинів що прослужили у гвардії 20 років, а в інших родах військ – 22 роки, у відставку. Це були солдати, що служили в полках і дивізіях 2-го, 3-го і 4-го піхотних корпусів. Саме їх виводили на відпочинок і переформування на територію Правобережної України. В руслі тогочасної державної політики щодо створення і розвитку військових поселень планувалося облаштувати прикордонні населені пункти по річці Дністер в Бессарабії і Подільській губернії і населити їх відставними нижніми чинами [7, с. 36-37; 45 об-46].

Саме з цього часу в населених пунктах Правобережної України стало з'являтися все більше відставних, а потім і безтерміново-відпускних солдат. Одні з них – місцеві жителі, які поверталися після 20-річної служби в рідні краї, інші – ті, які вирішили не повертатися в рідні краї, а залишатися там, де стояли

їхні полки. Якщо припустити, що старий солдат звільняється в 1834-1837 рр., після визначеного законами терміну, то логічно допустити, що він потрапив в армію рекрутом ще на початку XIX ст., під час форсованого збільшення чисельності збройних сил для боротьби з Наполеоном. За статистичними підрахунками, на 1836 рік по всій Російській імперії статус відставного солдата мали 120852 особи чоловічої статі, тобто це власне самі солдати-ветерани, і 192147 членів їх сімей жіночої статі [8, с. 55].

На середину XIX століття позначилися райони найбільшої концентрації військового прошарку у Російській імперії. Головною причиною було розташування регулярних військ у стратегічних пунктах, що створювало скупчення звільнених військовослужбовців. З урахуванням військових поселення і кількістю рекрутських наборів за три десятиліття XIX століття чимала частка припадає на територію Київського генерал-губернаторства, зокрема, на Київську і Подільську губернії [9, с. 162-163]. Тобто, з 20-х рр. виникла тенденція не тільки появи, але й неухильного зростання представників цього стану на території краю, кількість якої до початку 40-х рр. досягла майже 1,5 % від загальної кількості відставників по всій державі [10, с. 164].

З кінця 30-х років XIX ст. відставні і відпускні солдати стали несподіваним джерелом поповнення кадрових складів інших силових установ окружного та місцевого рівня. В «Губернських відомостях» Волинської та Подільської губерній у серпні 1838 року з'явилися оголошення «Про виклик відставних і перебуваючих у безстрокових відпустках нижніх військових чинів для заповнення місць у Прикордонній варті». Начальник Скулянського митного округу повідомляв, що з причини великого некомплекту стражників – близько 40 осіб – дозволено набрати охочих з солдатів, крім «...калік і німецьких». Передбачалося укладення «підписки» (офіційного контракту) терміном на два роки на посади кінних об'їждчиків або піших стражників з забезпеченням одностроями, зброєю і грошима. «Прикордонники зобов'язані стояти на постах біля кордону і захищати її від таємних перетинів і передач, а за всі затримані товари і втікачі – отримувати грошові винагороди» [11, с. 4].

Відставні солдати зі своїми сім'ями селились в губернських і повітових містах краю, де вони розраховували знайти засоби для прожитку. Саме там їх із задоволенням брали на посади сторожів, двірників, швейцарів і тому подібну роботу. Збільшення кількості відставних і відпускних солдатів на ринку праці підтверджує й офіційна статистика. Саме в період з 1829 по 1839 рік відбулися різкі коливання чисельності звільнених з армії нижніх чинів: відразу ж після закінчення російсько-турецької війни 1828-1829 рр., через великі втрати у полках, отримали відставку лише 3052 людини; а у 1839 році – в руслі політики скорочення витрат на армію, було відпущено по домівках відразу 63503 військовослужбовців [12, с. 41].

Вивчення архівних матеріалів і праць істориків кінця XIX – початку XX століття, їх систематизація та аналіз змін у державній політиці з даного кола питань дозволяє зробити кілька висновків. По-перше, умови для виникнення воєнного стану на нових територіях формувалися під впливом мілітарно-політичних реалій на Правобережній Україні, визначальним чинником яких стали частини регулярних військ імперії; по-друге, зародження досліджуваного стану стало відправною точкою для поступової зміни загальної соціальної структури тогочасного суспільства, особливо в містах і містечках регіону; по-третє, до середини XIX століття відставні і відпускні солдати завдяки своєму авторитету серед селян і міщан, оскільки вважалося, що «...вони за час служби багато побачили і багато знають», стали все більше впливати на суспільну свідомість представників бідних верств, до їх думки все більше стали прислухатися на загальних зборах та сільських сходах; вчетверте – згідно з офіційною статистикою того часу відсоток належних до військового стану був досить низьким, але демонстрував тенденцію зростання і зміцнення, що сталося впродовж другої половини XIX – початку XX століття.

Література:

1. Русская военная сила. [под ред. генерал-майора А. Н. Петрова]. Т. II. Москва: изд-во И. Н. Кушнарв и К. 1897. С. 425.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (ПСЗ-1), СПб., 1830. Т. XXIII. № 17149. С. 459.
3. Петров М. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVI-XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ. Т. 11. 2003. С. 93-104.
4. Карпіна О. Місто Кременець у першій третині XIX століття // Волинські Афіни. 1805-1833: [зб. наук. праць / під ред. Маковського С. та ін.]. Тернопіль: Богдан, 2006. С. 13.
5. ПСЗ – 1. СПб., 1830. Т. XXVII. № 20175. С. 69.
6. ПСЗ – 1. СПб., 1830. Т. XXXVII. № 28420. С. 445-449.
7. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). Ф. 405, Оп. 2, Д. 447, Л. 36–37, 45 об-46.
8. Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением Императорского русского географического общества. Книжка I / [под ред. М. Заблодского]. – Санктпетербург: В тип. II Отд. С. Е. И. В. Канцелярии, 1851. С. 55.
9. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792-1865 рр.): монографія / Кам'янець-Подільський: вид. ФОП Зволейко Д. Г., 2016. С. 162-163.

- 10.Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. Ч. I. С-Петербург. В тип. Министерства Внутренних Дел. 1852. С. 164.
- 11.О вызове отставных и состоящих в безсрочном отпуске нижних воинских чинов для занятия мест в пограничной страже. Объявления и извещения // Подольские губернские ведомости. – № 35. – 27 августа 1838 г. С. 4.
- 12.Историческое обозрение военно-сухопутного управления 1825-1850 гг. Санктпетербург: Печатано в военной типографии. 1850. С. 41.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, Скрипник Анатолій Юрійович.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**Людмила Остапенко
(Дніпро, Україна)****ДО ПИТАННЯ ПРО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

Постановка проблеми. Здобуття вищої освіти учасниками освітнього процесу – надзвичайно важливий та відповідальний процес, який завжди був та є головним у дослідженнях науковців. Студентство на етапі розвитку нашої держави розглядається як резерв національної еліти, маючи реальні шанси на досягнення найвищого соціального статусу у майбутньому. Крім того, студентська (учнівська) молодь завжди була й залишається носієм, провідником нових поглядів, світогляду, стилю життя й поведінки, рушійною силою соціальних змін у суспільстві. Зважаючи на це, одним із основних завдань сучасної молодіжної політики є вдосконалення навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), сприяння професійній і соціальній зрілості студентської молоді, включаючи можливості організаційно-виховної роботи з цією категорією. Залежно від особливостей та протікання навчального процесу закладу освіти визначається фаховий рівень та компетентність майбутнього професіонала й рівень його повноцінності життя. І цей процес може бути порушений, якщо недостатньо повно будуть створені відповідні умови для якісної освіти, для залучення молоді до активного життя, набуття необхідних компетентностей, які б сприяли формуванню конкурентоспроможного, високоосвіченого фахівця. З огляду на це зазначаємо, що необхідність модернізації системи освіти України, підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами глобалізації й потребами формування позитивних, сприйнятливих умов для індивідуального розвитку здобувача вищої освіти, його успішного професійного та соціального становлення і самореалізації у цьому освітньому просторі. Зазначені процеси диктують необхідність визначення, гармонізації та використання зарубіжного й вітчизняного досвіду в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід в системі освіти ґрунтовно розглядали В. Байденко, В. Болотов, П. Борисов, М. Докторович, Б. Ельконін, І. Зимня, Т. Іванова, Є. Коган, В. Лаптев, О. Лебедев, Л. Луценко, Г. Подчалімова, В. Поліщук, Н. Селезньова, І. Фрумін, С. Шишов та ін. Аналіз досліджень останніх років свідчить про зростання інтересу до процесу виховання чи соціалізації особистості як наукової проблеми.

Соціалізація як складова частина підготовки майбутнього професіонала, як педагогічна мета навчально-виховного процесу у вищій школі передбачає освіту, виховання, розвиток особистості, на думку багатьох дослідників теорії і практики процесу соціального виховання студентської молоді: О. Безпалько, І. Бех, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, Г. Локарева, С. Литвиненко, Л. Міщик, В. Петрович, О. Песоцька, В. Поліщук, Ю. Поліщук, В. Радул, С. Савченко, В. Тименко, С. Харченко, В. Шевченко.

Серед українських і російських науковців, які вивчають сутність соціального становлення, особливості його перебігу в трансформаційних умовах, актуальними є напрацювання соціальних психологів (Г. Андрєєва, Н. Коваліско, Б. Паригін, А. Реан та ін.), соціальних педагогів (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, А. Мудрик, Ж. Петрочко, С. Савченко, Н. Сейко, С. Харченко та ін.). Проблема формування морального досвіду і ціннісних орієнтацій, базової культури як основи соціалізації особистості стала предметом досліджень І. Беґа, О. Газмана, І. Мартинюка та ін. Значну увагу розкриттю соціального середовища як фактора соціалізації особистості приділяли дослідники теорії і практики процесу соціального виховання студентської молоді: О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Н. Лавриченко, С. Литвиненко, Г. Локарева, О. Лукач, Л. Міщик, І. Мигович, В. Петрович, О. Песоцька, В. Поліщук, Ю. Поліщук, В. Радул, С.В. Савченко, В. Тименко, С.Я. Харченко, С. Шашенко, В. Юрченко та інші.

Зокрема, процес соціалізації студентів у ЗВО досліджували М. Галагузова, Н. Голованова, А. Ковальова, І. Ліпський, М. Шилова та інші. За два останні десятиліття різним питанням соціалізації студентів присвячено ряд дисертацій учених: науково-теоретичним засадам соціалізації студентської молоді (С. Савченко), соціалізації студентів-першокурсників у вищому педагогічному навчальному закладі (Л. Дябел); соціалізації студентів засобами мовних комунікацій (І. Курліщук), діяльності студентських волонтерських груп, об'єднань (З. Бондаренко, Т. Лях); педагогічним умовам формування соціальної компетентності студентів у процесі їхньої професійної підготовки (Н. Малюткіна), педагогічним умовам соціалізації студентів мистецьких педагогічних спеціальностей (Г. Овчаренко); соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу (О. Севастьянова), соціальної адаптації студентів (В. Стрельцова). Попри досліджувані проблеми виховання, соціалізації студентів, все ще залишаються не до кінця вивченими інноваційні форми виховної роботи, підходи до визначення багатьох педагогічних дефініцій, які набули вже іншого значення, ужитку тощо [4, с. 4-6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі розглянуті досить детально особливості освітнього процесу. Вивчені відповідні умови навчання та виховання

студентської молоді, комплекс підходів до використання методів виховного впливу на молоду людину, яка перебуває у ЗВО, її соціалізація та професійне спрямування. Але при цьому залишається відкритим питання саме пошуку й використання на практиці ефективної стратегії навчально-виховної діяльності щодо розвитку особистості здобувача вищої освіти в умовах ЗВО. Такої, яка б могла полегшити для неї цей процес.

Метою статті є теоретичне дослідження сучасного стану освітнього процесу в умовах інтеграції до європейського освітнього простору, його модернізації та виховної роботи зі студентською молоддю в умовах закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що особливого значення в умовах інтеграції до європейського освітнього простору набувають питання формування креативного мислення та інтелекту, виховання конкурентоспроможного фахівця під час навчання студентів у виші. Акцентуємо увагу на тому, що робота згідно цього напрямку – це усталена система поглядів, переконань, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів. Відповіддю на виклики сучасного світу має стати пріоритетність національного виховання студентської молоді, яка формуватиме ядро української інтелігенції на основі цієї ідеї.

Виходимо з того, що національна ідея об'єднує й консолідує суспільство, сприяє виробленню активної життєвої позиції молоді людини, становленню її як особистості. Національний характер виховання полягає у формуванні людини як громадянина України незалежно від її етнічного та соціального походження, віросповідання та передбачає створення спільноти самодостатніх людей, які об'єднані унікальною ідеєю та оберігають свої цінності й свободи.

Глобальний простір, у який інтегрується студентська молодь, передбачає засвоєння надбань культури різних народів. Відтак постає потреба в здатності студентської молоді до входження у світовий соціокультурний простір – за умови збереження української національної ідентичності. Національне виховання має стати фундаментом становлення світогляду молоді людини, на якому формуються фахові знання та професійна відповідальність.

На виховний процес у закладах вищої освіти покладаються важливі завдання, пов'язані зі створенням умов для успішної соціалізації та самореалізації особистості в інформаційному суспільстві, формування особистісних якостей, набуття молоддю важливих життєвих орієнтирів та компетентностей. У контексті цих завдань необхідним є застосування у виховній практиці ЗВО України найкращих досягнень теорії і методики виховної роботи як вітчизняних, так і зарубіжних концепцій, використання всього нагромадженого нею у процесі розвитку освітнього потенціалу.

Звернення до досвіду виховання у вітчизняній вищій школі попередніх років сьогодні є особливо важливим, оскільки сучасне оновлення виховного процесу як частини вищої освіти потребує дослідження її розвитку як цілісного явища і формування всіх її компонентів та чинників, що обумовлювали ці процеси. Тільки виважений аналіз виховного процесу у виші, може дати можливість виділити ті його елементи, які доцільно застосовувати в сучасних умовах, побачити можливі шляхи запровадження цього досвіду в сучасну практику навчання і виховання майбутніх фахівців. На наш погляд, переосмислення з позицій сьогодення феномена розвитку навчально-виховного процесу в умовах вищої школи у 20-ті – 80-ті роки ХХ століття сприятиме не тільки заповненню певної інформаційної прогалини, а й розробці новітніх моделей і технологій виховання сучасної студентської молоді.

Проблема виховання особистості здобувача вищої освіти у вишах України в останні роки ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Але достатня кількість наукових досліджень розглядає окремі аспекти означеної проблеми. Зважаючи на доволі велику кількість робіт, в яких з тією чи іншою мірою повноти досліджується проблема становлення процесу виховання особистості студента у вищій школі, на нашу думку, потрібно готувати дослідження цілісного характеру, де авторами можуть виступати куратори, заступники деканів з виховної роботи, керівники центрів виховання й соціального становлення особистості студента, магістранта та ін.

Стратегія виховної дії щодо розвитку особистості студента в умовах ЗВО має вибудовуватися із основного соціокультурного постулату сучасності: головною справою людства, нормою його життя є вирішення моральних проблем. Для багатьох це незвична позиція, але вона єдино правильна. Наші нинішні негаразди, що проявляються у бездуховності, агресивності, жорстокості, невихованості молоді, лихослів'ї, зневаги до представників старшого покоління, аморальності та конфліктності із законом тощо, – ось результат нехтування цим постулатом. Отже, всі зусилля мусять бути спрямованими на те, щоб організація життєдіяльності студентів була розумно спланованою та зорієнтованою на створення моделі власної позитивної поведінки в соціумі.

Зважимо на те, що молодь функціонує у надзвичайно складному й динамічному соціумі, який є не просто середовищем її існування. Він постає перед людиною у формі різноманітних за суспільно значущою спрямованістю соціально-моральних завдань, які мусять бути більш чи менш успішно розв'язані кожним членом суспільства. Тому зараз чітко треба з'ясувати, які з цих завдань ставить соціум не тільки перед молоддю взагалі, а й перед кожною окремою молоді людиною, зокрема, з метою допомоги їй виробити єдино правильну індивідуальну життєву програму. У цьому слід вбачати сплановані, чіткі дії тих, хто має безпосереднє відношення до організаційно-виховної роботи в умовах ЗВО: проректорів з гуманітарної освіти та виховання заступників деканів з виховної роботи, кураторів та викладачів. При цьому вища школа

як соціальний інститут виступає важливим фактором мікросередовища, індивідуалізує процес соціалізації й відіграє у ньому пріоритетну роль [1, с. 12].

Спробуємо визначити поняття соціального виховання студентів під час навчальної діяльності – це процес, що сприяє професійному й особистісному становленню майбутніх фахівців освітньої сфери, розглядається як один із головних напрямів діяльності сучасної вищої школи в умовах інтеграції до Європейської спільноти. На думку І. Беґа, виховання духовно зрілої особистості, для якої поняття добра, справедливості, совісті, обов'язку набули непохитності, стали власними ціннісними орієнтирами, є головною метою сучасної освіти. Однак досягнення її – справа надзвичайно складна. Вона вимагає передусім глибокого теоретичного осмислення [2, с. 31].

Загальновідомо, що на кожному етапі розвитку суспільства формується специфічний набір і структура цінностей, які сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності. Це відбувається через трансформацію особистістю власної системи поглядів на життя та моральні цінності, засвоєння культури людських відносин, формування життєвого ідеалу, власної моделі моральної поведінки [1, с. 131].

Підготовка висококваліфікованого фахівця в сучасних умовах потребує нових підходів до навчально-виховного процесу. Інноваційні педагогічні ідеї розвиваються відповідно до нової освітньої парадигми, сутність якої полягає передусім у зміні самого ставлення людини до світу: не оволодіння світом, а осмислення людиною свого місця в цілісній світобудові. Гуманізація освіти включає наукову рефлексію в контекст культури, а принцип діалогічного ставлення до світу відкриває діалог культурних світів; у ширшому масштабі йдеться про екологізацію свідомості людини в культурі. Тому найбільш доцільною стає концепція особистісно орієнтованого виховання й навчання [1, с. 13], яка впливає з духовного потенціалу української ментальності. Така концепція утверджує творчі, живі, взаємодіючі відносини вихователя і вихованця. Щоб здійснилися найкращі можливості студента, ці відносини мають ґрунтуватися на баченні актуальності і потенціалу особистості вихованця, на сприйнятті його цілісності і значущості як особистості.

Освітній процес може збагачуватися різними видами пошукової діяльності. Це: дослідницька (постановка проблеми, висунення та перевірка гіпотез, генерація ідей тощо); ігрова – в предметно-змістовому та соціально-педагогічному аспекті; рефлексивна – в гносеологічному та емоційно-особистісному плані. Такі види пошукової діяльності спрямовані на активізацію розвивального потенціалу навчання, на партнерські взаємовідносини педагога і студента, особистісну залученість усіх учасників навчання в цей процес, особистісно-професійну здатність педагога до гнучкої взаємодії зі студентами, що загалом відповідає сутності і змісту особистісно орієнтованого виховання й навчання. Пошукова діяльність може реалізуватися в інноваційних моделях навчання на основі дискусії, мозкового штурму, дослідження, інтерактивної гри тощо. Як свідчить досвід вищої школи США, модель навчальної дискусії оптимально реалізується в невеличких групах (групова терапія, мозковий штурм), а дискусійна модель за своєю природою є діалогічною (круглий стіл, обмін ролями тощо). Її реалізація сприяє розвитку дивергентного мислення, толерантності і комунікативної компетентності.

Ми спирались на точку зору А. Марушкевич [5, с. 47-53], що серед методів самовиховання студентської молоді є найоптимальніші: орієнтація на приклад із життя, участь у добровільній діяльності, гартування волі, аналіз ідеальних явищ, усвідомлена жертвовність тощо. Використання методів самовиховання на практиці, й особливо методу участі у добровільній діяльності або волонтерській роботі, є одним із важливих завдань самореалізації студентів та діяльності педагогічного колективу вищої школи. ДНУ має такий досвід організації оптимальної моделі волонтерської роботи [3, с. 122-133]. Для координації дій освітян і практиків соціальної сфери у процесі організації волонтерської роботи у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара було створено Центр соціальних ініціатив і волонтерства – структуроване громадське об'єднання зі своїм положенням, програмою та напрямками діяльності. Саме від рівня організації волонтерської роботи студентів багато в чому залежить якість їх професійної підготовки. Переконані, що ефективність організації волонтерської роботи у виші залежить від участі його керівництва, яке забезпечує тісний взаємозв'язок із суб'єктами організації волонтерської роботи, й створює належні соціально-педагогічні умови для реалізації цього задуму.

Таким чином, особистісно орієнтований підхід, значущість якого підкреслює І. Беґ [1; 2], викликає до життя реалізацію інноваційних моделей у позанавчальний час, під час практичної діяльності, що забезпечують умови для індивідуального та професійного саморозвитку та самовиховання особистості майбутнього фахівця в умовах ЗВО. В особистісно-орієнтованому освітньому процесі використовуються методи, які враховують індивідуальні властивості особистості, забезпечують її ціннісно-духовний розвиток, формують здатність до моральної саморегуляції і творчої самореалізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ми з'ясували, що за умов модернізації освіти особистісно-орієнтований напрям можна розглядати як подальший розвиток ідей і досвіду розвивального, а значить і творчого навчання, як становлення якісно нової освітньої системи, через яку відбувається трансляція української та світової культури в покоління нового часу.

Зазначаємо, що для формування конкурентноспроможності фахівця важливим є принцип педагогічного співробітництва та діалогу, який у педагогіці має характер духовного, партнерського спілкування викладача зі студентом та їх обох із соціальним середовищем. Цей принцип визначається передусім єдністю спільних прагнень викладача і студента до набуття соціально-педагогічного досвіду, формування окремих соціальних умінь та навичок, і виконує функцію супервізії. Така ситуація діалогу і

співтворчості є тією першоосновою, на якій розвивається ефективна система навчання та виховання. Зазначимо, що викладач вищої школи має бути підготовленим до здійснення цього напрямку роботи, який є конструктивним, сприяє творчому розвитку креативного мислення та формування активної життєвої позиції студентської молоді.

Аналіз цих думок дає підстави для висновку щодо використання накопиченого в зарубіжній теорії і практиці педагогічної роботи оригінального і досить ефективного теоретичного і практичного досвіду соціальної, психологічної, професійної підтримки студентів, їхньої успішної адаптації до умов освітнього середовища. Осмислення і належна оцінка цього досвіду, впровадження у вишах України, і зокрема, у ЗВО I-II рівнів акредитації, сприятиме розвитку нових педагогічних підходів до вирішення проблем професійного, соціального й особистісного становлення молоді.

Подальшою темою нашого дослідження може бути залучення молоді до здійснення превентивної діяльності у закладах освіти щодо попередження негативних явищ, зокрема молодіжного булінгу.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. К.: Либідь, 2003. 344 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. К.: Академвидав, 2009. 248 с.
3. Бондаренко З.П. Волонтерська діяльність студентів як ресурс соціально-педагогічної практики / Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Вип.37-1, Том VI (74): Тем. випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К.: Гнозис, 2017. С. 122–133.
4. Бондаренко З.П. Сучасні підходи до виховання студентської молоді в умовах вищого навчального закладу // Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць. Кривий Ріг: ВЦ КДПУ; АйсПринт, 2016. Вип.3 (49) С. 3–17.
5. Марушкевич А.А. Педагогіка вищої школи: теорія виховання (Цикл лекцій): навч. посіб.К.: Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2005.108 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Зоя Петрівна Бондаренко.

**Наталія Калита, Галина Пилат
(Дрогобич, Україна)**

РОЛЬ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРА

В Типовій освітній програмі зазначено, що метою навчальної програми «Я досліджую світ», «є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісний орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі» [4].

Загальнокультурна компетентність у підручнику визначається культурною обізнаністю та способом самовираження. Воронцова Т. у навчально-методичному посібнику «Я досліджую світ» визначено, що «культурна обізнаність та самовираження – це розуміння і повага до того, як ідеї і сенси у різних культурах творчо виражаються і передаються через різні галузі мистецтва і форми культури» [3].

Загальнокультурна компетентність повинна бути тісно пов'язаною з знаннями про місцеві, національні, європейські та світові культури. Має визначати їхні традиції, спадщину минулих поколінь та надбання сучасних, знати мову, звичаї. Ця компетентність передає в письмовій, усній чи друкованій продукції твори мистецтва, пісню, музику, архітектуру, танці, фільми та інші види. Також використання загальнокультурної компетентності допомагає нам інтерпретувати, переживати емоції, вчитися на культурі інших народів.

Ми маємо поважати свою інтелектуальну та культурну власність, бути обізнаними в різних сферах споживацьких, учити своїх дітей на прикладах та діях своєї поведінки. Бути відкритим для світу, цікавитися новинками і брати участь у культурному житті міста, села, школи.

Ми на прикладі ілюстративного матеріалу підручника спробуємо розкрити формування загальнокультурної компетентності. Для формування загальнокультурної компетенції учнів засобами ілюстративного матеріалу учитель може використовувати ігрові технології під час вивчення дисципліни «Я досліджую світ». Адже використання ігрових технологій у початковій школі створює певні умови для відповідного та успішного володіння учнів знаннями, уміннями, навичками та досвідом для життя в суспільстві, а отже- загальнокультурними компетентностями.

Саме в підручнику «Я досліджую світ» для 2 класу, навчальний матеріал тісно пов'язаний з іншими структурними компонентами підручника. За допомогою ілюстративного матеріалу реалізується дидактична функція. Кольорове зображення посилює пізнавальну, естетичну, емоційну функції підручника.

У сучасному підручнику, зокрема в підручнику «Я досліджую світ» розкрито ряд функцій, серед них інформаційна, розвивальна, формуюча, виховна та управлінська. Всі ці функції взаємопов'язані і реалізуються у спільній діяльності.

Підручник «Я досліджую світ» для 2 класу, автори Волощенко О, Козак О., Остапенко О. складається з двох частин. Ми знаємо, що основним структурним компонентом підручника є текст. Він реалізує вимоги типової освітньої програми і є основним носієм інформації. Тексти у підручнику є невеликими, і текстова частина передбачає коротенькі повідомлення і запитання до теми. Вивчення будь якої теми підкріплено ілюстраціями, в яких наочно висвітлено сутність об'єктів, явищ. Ілюстрації доповнюються запитаннями, які спонукають дитину думати, пояснювати, міркувати, обґрунтовувати свою думку. Можемо стверджувати проаналізувавши підручники з навчальної дисципліни «Я досліджую світ», що ілюстративний матеріал з кожним навчальним роком зменшується.

Підручник «Я досліджую світ» є добре структурованим. Позитивним є те, що теми вивчаються по тижнях. За тиждень дитина знайомиться з різними текстами, відповідно і до них ілюстраціями.

Так, наприклад, в типовій освітній програмі зазначено, що «тематичну основу курсу складають змістові лінії, що визначені Державним стандартом початкової освіти» [4]. Складається з наступних розділів: «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина і світ», «Людина і природа».

У підручнику реалізовано інформаційну, мотиваційну, розвивальну, діяльну, виховну та дослідницьку функції. У підручнику чітко структуровано зміст, який дає можливість учителю логічно і послідовно моделювати цілісний процес навчання, залучати учнів до активної роботи з навчальним матеріалом, робити власні висновки, міркування. Позитивним є наявність великої кількості ілюстративного матеріалу. Наукова інформація в підручнику стосується сучасної науки, спрямованість учні до роботи в парі, самостійно, навичок учні до самостійної діяльності.

Наприклад під час вивчення теми першої «Зміни», учні ознайомлюються з оповіданням «Тематичне зникнення» Всеволода Нестайка, слід зазначити, що цей тиждень простежується вивчення творів цього автора. Отже в оповіданні діти знайомляться з Хрюшою, яка загубилася в лісі, а Кося і Колько її не могли знайти. Відповідно до цього оповідання є ілюстративний матеріал, який супроводжується коротенькими запитаннями.

1. *Розгляньте малюнки й розкажіть, якими способами звірі передають повідомлення про зникнення друзів. Інсценізуйте проілюстровані епізоди.*

2. *Давним засобом передавання повідомлень є жести. У яких випадках тобі може допомогти жести мови? Розкажи.*

На основі прочитаного тексту та ілюстрацій до нього учитель пропонує учням зробити сценку відповідно до малюнку.

Даючи відповідь на наступне запитання і розглядаючи ілюстрацію з мовою жестів учні роблять висновки як краще, за допомогою чого вони можуть розшукати свого друга, який загубився в лісі.

Або, наприклад, наступне запитання «*Розглянь зображення і розкажи, в який спосіб люди передавали повідомлення в різні часи?» Назви переваги і недоліки кожного способу.* До цього запитання є ілюстрація газети, поштового голуба, телефона, радіо, послання в пляшці, телевізор, ноутбук, димові сигнали. Учні думають, відповідають, дізнаються багато цікавої інформації про це чи інший вид передачі інформації., збагачують свій словниковий запас, таким чином відбувається формування загальнокультурної компетентності учнів з допомогою ілюстративного матеріалу. Наступне запитання, «*Який спосіб передачі повідомлення найзручніший тобі? Чому?».*

Тема 2 «Факти і здогадки»

В підручнику подано запитання: «*Про які факти можна дізнатися з малюнка? Що об'єднує людей на малюнку? Вислови свої здогадки. Які джерела інформації зображено?»* [1; 2]. Учні дають відповіді на запитання, також вони дізнаються корисну інформацію звідки прийшла до нас парасолька, виготовляють її за допомогою підказок, які вміщені в підручнику. В підручнику описано як дівчинка допомагає копати картоплю, і на основі цього пропонується учням провести дослід. Взяти грудочку землі кинути в склянку з водою. Що станеться з землею? Або розтерти грудочку землі на білому аркуші і через лупу роздивитися ґрунт.

Для учнів початкової школи, зокрема другокласників це є надзвичайно і цікаво і пізнавально.

У підручнику «Я досліджую світ» багато ілюстрацій із зображенням улюблених героїв коміксів і мультфільмів. Слід зазначити, що ілюстрований матеріал підручнику впливає на мотиваційну сферу дитини.

У підручнику розміщені QR - код за допомогою телефону учні сканують його і можуть розгледіти той чи інший ілюстративний матеріал до теми. Це надзвичайно полегшує роботу учителя.

Під час вивчення теми 5 «Цінності» на основі оповідання Тетяни Лободи із збірки «Найкращий подарунок у світі»[1] учні розглядаючи ілюстрацію у підручнику можуть проаналізувати за допомогою запитань

- Які цінності духовні та матеріальні важливі для твоєї родини?
- Які цінності важливі для тебе?

Прочитавши оповідання «Мрія», учні допомагають Захару зробити скарбничку аби хлопець міг збирати гроші на улюблену машинку. Діти дізнаються, що батько Захара працює на заводі де виробляють олію. Діти проводять дослід з олії, дізнаються походження цього продукту.

Наступна тема «Про що розповідають нам пам'ятки природи та культури?» учні розглядають ілюстративний матеріал у підручнику, розкривають цінність цих об'єктів для української спадщини.

Цікавою для учнів була тема «Чи можуть зникнути цінності природи?». Розглянувши ілюстрації у підручнику учні розповідають про об'єкти, які можуть зникнути і ї не повернути. Так в учнів виробляються повага та бережливе ставлення до об'єктів природи.

Учні розповідають як поводитися з даними об'єктами, як їх оберігати, для чого потрібно очищати, для чого потрібно пташам робити годівнички зимою і таке інше. Ця тема вчить учнів правил поведінки, правильного поводження в природі, в суспільстві.

Наступна тема «Що я ціную в людях», учням запропоновано розгадати ребус. Розгадавши ребус, учні дізнаються, що це «доброта».

Загальнокультурна компетентність це все те що нас оточує, і як ми до цього ставимося. Весь підручник простежуємо, що за допомогою ілюстрації ми формуємо загальнокультурну компетентність в учнів другокласників. Ми вивчаємо правила етикету, правила поведінки під час екскурсії, відношення до птахів, правила поведінки в музеї, парку, театрі, школі, дома, на вулиці.

Знайомлячи учнів з умовами ведення домашнього господарства за допомогою ілюстрацій, ми покажемо як учні на практиці і в реальних життєвих умовах можуть застосовувати свої знання на практиці, щодо використання енергії та енергозбереження, переробки побутового сміття та відходів, дбайливого ставлення до води та з інших проблем, пов'язаних зі способом життя людини. Це допомагає учням у формуванні загальнокультурної компетентності, виховання дбайливого ставлення до навколишнього середовища, шанобливого ставлення до ресурсів, формування в учнів культури праці, шанобливого ставлення до праці інших людей.

Під час вивчення цієї теми учителеві слід опиратися на набутий досвід дітей, які вони отримують у своїх сім'ях, при цьому опираючись на нові знання, які діти можуть отримати на уроці в процесі спілкування.

Такі пізнавальні малюнки допомагають учням сформувати уявлення про воду і для чого її потрібно берегти.

Наступні ілюстрації допомагають учням сфокусувати свою увагу на розпорядку дня. Навчити дітей виконувати певні дії в певний визначений час. Ілюстрація «Чи можна все бачити за допомогою очей», «Чи можна все чути за допомогою вух», діти розповідають як дотримуватися правил гігієни, визначають що можна побачити, а що почути, коли чуємо добре, а коли краще. Наступна ілюстрація до теми «Для чого країнам державні символи», учні розглядають ілюстрації, вивчають обшарпунки героїв, їхній одяг, манери поведінки. Ілюстрації до теми «Для чого потрібний людині календар», діти дізнаються про старовинні способи відліку часу, ознайомлюються з видами календарів, роблять свої висновки для чого їм потрібен календар. Наступна ілюстрація до теми «Чи зустрічається світло з тінню», учням доводиться порівнювати різні ілюстрації, робити свої висновки, дізнаються для чого потрібне світло, визначають різні джерела світла.

На основі аналізу ілюстрацій підручника «Я досліджую світ» для 2 класу можемо стверджувати, що ілюстрований матеріал підсилює тему уроку, допомагає учням зосередитися на основних питаннях стосовно теми. Формування загальнокультурної компетентності простежується весь курс. Учні дізнаються про зміни навколишнього світу, про те як змінюються істоти впродовж життя. Діти аналізують як кожен особисто може впливати на зміни в суспільстві, в класі, на зміни в своїй поведінці, манерах, одязі, у власному розпорядку дня.

Слід зазначити, що шкільний підручник пройшов складний, довготривалий процес творення. Сучасний шкільний підручник повинен і відрізняється від підручників попередніх поколінь. Загальновідомим є те, що підручники є носіями змісту освіти і водночас моделлю певної дидактичної і методичної системи. Шкільний підручник репрезентує зміст освіти на рівні навчального матеріалу, який безпосередньо впливає із рівня навчального предмету.

Література:

1. Волощенко О., Козак О., Остапенко Г. Я досліджую світ: підр. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч.1. К.: Світич, 2019. 128 с.
2. Волощенко О., Козак О., Остапенко Г. Я досліджую світ: підр. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч.2. К.: Світич, 2019. 128 с.
3. Воронцова Т.В. Навчально-методичний посібник «Нова Українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»: Київ: Видавництво «Апалтон», 2019, 128 с.
4. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 класи. К.: ТД «Освіта-Центр+», 2018. 240с. С. 212-216
5. Хелстовська О.О. Використання ілюстративного матеріалу на уроках мови та літератури //Таврійський вісник освіти. 2014. №1(45)

Олена Каролоп
(Київ, Україна)

ДУАЛЬНА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ПОЄДНАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Сучасний ринок праці вимагає суттєвих змін освітньої галузі. Нині керівників бізнесу цікавить рівень готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Випускники закладів освіти мають продемонструвати роботодавцеві не стільки теоретичні знання, скільки практичні вміння й навички. Освітній процес сучасного закладу слід зорієнтувати на формування особистості майбутнього фахівця, його готовності до вирішення нестандартних професійних завдань, підвищення рівня соціальної та професійної мобільності. При цьому практична підготовка є невід'ємною умовою професійного становлення. У цьому контексті актуальною педагогічною проблемою є дуальна форма здобуття освіти.

Сьогодні українські вчені досліджують різні аспекти: І. Бойчевська (роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді), В. Вем'ян (дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти), К. Яковенко (дуальна система навчання є однією з ефективних моделей кооперації навчання й виробництва), Л. Кримчак (соціальне партнерство освіти та виробництва) та ін.

Через відсутність ефективних механізмів управління підготовкою майбутніх фахівців якість освіти не відповідає вимогам роботодавців, оскільки випускники закладів освіти не володіють повною мірою практичними навичками, готовністю до виконання фахових функцій, що послаблює конкурентоспроможність вітчизняних підприємств.

Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору про здійснення навчання за дуальною формою здобуття освіти [5].

Основне завдання упровадження елементів дуальної форми навчання – усунути основні недоліки традиційних форм і методів навчання майбутніх кваліфікованих фахівців, подолати розрив між теорією і практикою, освітою й виробництвом, та підвищити якість підготовки кваліфікованих кадрів із урахуванням вимог роботодавців у рамках нових організаційно-відмінних форм навчання [10].

Серед проблем освітньої галузі, які покликана вирішити дуальна форма освіти, є: недостатня відповідність професійної підготовленості випускника закладу освіти до потреб роботодавця, побоювання випускників працювати за фахом, недостатній досвід самостійної діяльності за обраною професією під час вибору першого робочого місця та ін.

У період ринкової трансформації економіки та збільшення попиту на послуги зі здобуття освіти відбулося знецінення традицій практичної підготовки здобувачів освіти. Чимало підприємств відмовились працювати із здобувачами, посилаючись на збереження комерційної таємниці або складні конкурентні обставини. У наслідок корпоратизації та приватизації держава втратила більшість важелів адміністративного впливу на підприємства, які давали змогу розглядати практичну підготовку студентів у позаекономічній площині [5].

Упровадження дуальної освіти в професійну підготовку майбутніх фахівців регламентується низкою нормативних документів і законодавчих актів, зокрема: Законом України «Про освіту» [8]; Наказом МОНУ «Про впровадження елементів дуальної форми навчання у підготовку кваліфікованих робітників» (2017 р.) [9]; Середньостроковим планом пріоритетних дій уряду до 2020 року (2017 р.) [11], Наказом Міністерства освіти і науки «Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Професійна підготовка кваліфікованих робітників із використанням елементів дуальної системи навчання» на базі закладів професійно-технічної освіти» (2015 р.) тощо.

Основними засадами формування типових моделей дуальної форми здобуття освіти визначено такі:

- заклад освіти спільно з роботодавцем приймає рішення про впровадження дуальної форми здобуття освіти, здійснює моніторинг потенціалу ринку праці, визначає перелік спеціальностей, для яких розроблятимуться освітні програми дуальної форми здобуття освіти, затверджує їх перелік, приймає відповідні внутрішні документи, призначає осіб, що відповідатимуть за впровадження дуальної форми здобуття освіти;

- заклад освіти або роботодавець ініціює та реалізує переговорний процес і укладає відповідні договори. Заклад освіти та роботодавець обговорюють освітню програму за спеціальністю на предмет відповідності професійним стандартам та вимогам до компетентностей майбутніх фахівців. Після початку навчання за такою освітньою програмою заклад освіти забезпечує неперервну комунікацію між усіма сторонами для усунення можливих недоліків в організації навчання та розв'язання поточних проблем, що можуть виникати;

- дуальну форму здобуття освіти можуть обирати здобувачі освіти, які навчаються за денною формою або іншими формами здобуття освіти та виявили особисте бажання, а також пройшли відбір у роботодавців. Здобувач освіти укладає тристоронній договір із закладом освіти та роботодавцем щодо навчання за дуальною формою здобуття освіти і має виконувати свої зобов'язання в рамках договору;

- години між теоретичною та практичною складовою частинами розподіляються по-різному залежно від особливостей навчання за спеціальністю.

- оцінка компетентностей здобувачів освіти проводиться представниками закладу освіти та роботодавців. Після закінчення навчання за відповідною спеціальністю за дуальною формою здобуття освіти її здобувачеві може бути присвоєно професійну повну або часткову кваліфікацію у відповідному кваліфікаційному центрі, на підприємстві чи в установі, фаховою асоціацією тощо [5].

Впровадження дуальної форми в Україні визвало хвилю різних думок щодо її необхідності та ефективності в національній системі освіти. У 2017 р. Федерація роботодавців заявила про суттєву нестачу висококваліфікованих кадрів та звернулася до МОН щодо створення робочої групи для впровадження дуальної освіти професійно-технічних спеціальностей [1]. Випускники ЗВО, які не мають достатньо сформованих професійних компетенцій і досвіду практичної діяльності зазнають труднощів у працевлаштуванні, оскільки основна проблема полягає в неузгодженості між закладом освіти та потенційним роботодавцем (підприємством) [2]. Дуальна форма здобуття освіти сприяє набуттю вищезазначених компетентностей швидше і якісніше порівняно із традиційними формами, адже розширюються можливості університетів щодо практичних баз формування спеціальних компетентностей, створюються ефективні платформи професійної підготовки на основі поєднання освіти та сучасного виробництва, скорочується тривалість адаптації випускників, забезпечується якісна підготовка фахівців для підприємств [7].

У ЗВО «Київський університет культури» здобувачі освіти проходять виробничу практику елементами дуальної освіти на підприємствах: Готель «Ramada Encore Kyiv» та мережа італійських ресторанів «PESTO CAFÉ»

Реалізація програми дуальної форми здобуття освіти окреслила окремі сильні та слабкі місця у теоретичній підготовці фахівців, які змусили гарантів освітніх програм дослухатися до пропозицій роботодавців Готель «Ramada Encore Kyiv» та мережа італійських ресторанів «PESTOCAFÉ» та внести зміни в графіки освітнього процесу. Запровадження ДФЗО зближує заклади вищої освіти з роботодавцями і як результат забезпечує підготовку конкурентоспроможних кадрів.

Реалізація ДФЗО потребує відповідного порядку дій як з боку закладів вищої освіти так, і з боку роботодавців.

Перші результати впровадження дуальної форми виявили і позитивні результати, і негативні. Для підвищення ефективності дуальної форми було проведено SWOT-аналіз, за допомогою якого з'ясовано можливості, загрози, сильні та слабкі сторони Київського університету культури для забезпечення процесу реалізації ДФЗО.

SWOT-аналіз ДФЗО Київського університету культури

<p><i>Сильні сторони:</i> тісна взаємодія з потенційними роботодавцями; високоадаптовані до вимог ринку фахівці-випускники університету; взаємовигода для держави, підприємств, університетів та здобувачів; посилення мотивації здобувачів до навчання; підвищення престижу університету.</p>	<p><i>Слабкі сторони:</i> правове регулювання системи дуального навчання; ступінь відповідності матеріальної бази вимогам європейського рівня; досвід реалізації дуальної форми навчання; поінформованість підприємств про дуальну форму навчання; пасивність роботодавців на початковому етапі реалізації концепції дуального навчання.</p>
<p><i>Загрози:</i> скорочення чисельності абітурієнтів університету; низький рівень зацікавлених стейкхолдерів; біфуркаційний хаос ринку працевлаштування; низька фінансова спроможність значної частини потенційних роботодавців.</p>	<p><i>Можливості:</i> вихід університету на якісно новий рівень щодо надання освітніх послуг; розширення портфелю спеціальностей; диверсифікація надходжень коштів в фонд університету; застосування змішаних форм навчання.</p>

Дуальна форма здобуття освіти викликала зацікавлення серед здобувачів університету, які розуміють необхідність практичної підготовки і бажають набути відповідні кваліфікаційні навички на робочому місці ще під час навчання в університеті.

Позитивними показниками дуальної освіти є [12]:

- організація співпраці політиків, бізнесу, соціальних партнерів;
- розробка законодавчого підґрунтя для визнання національних стандартів якості професійної освіти;
- навчання здобувачів під час практичної діяльності;
- залучення кваліфікованого персоналу з виробництва до педагогічної діяльності (інструктори, викладачі);
- здійснення інституційних досліджень і консультування (моніторинг якості надання освітніх послуг у сфері професійної освіти, доповнення освітніх стандартів);
- врахування конкретних запитів підприємств до змісту та якості професійної освіти.

Саме тому необхідно сприяти подальшому розвитку експорту елементів дуальної форми підготовки кваліфікованих кадрів та прискорити запровадження її елементів у систему професійної освіти України.

Література:

1. Ажажа М.А. Управління процесом упровадження дуальної освіти в професійну підготовку майбутніх фахівців. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 1(20). С. 14-24.
2. Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям? URL: <https://life.pravda.com.ua/societv/2017/02/16/222630>.
3. Вем'ян В.Г., Тер-Ованесян В.Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2015. Випуск 5. С. 29-33.
4. Дуальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/dualna-osvita>.
5. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018р. №660-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR180660?an=14>.
6. План заходів з реалізації Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти: Розпорядження КМУ від 3 квітня 2019 р. № 214-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2019->
7. Постоян Т.Г. Дуальна система навчання в умовах галузевої кластеризації. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 2(46). С. 374-382.
8. Про освіту: Закон України від 5.09.2017р. №2145-VIII URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.
9. Про впровадження елементів дуальної форми навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників: Наказ МОНУ №916 від 23 червня 2017 року. URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/proftech/56443>.
10. Савченко І. Впровадження елементів дуальної освіти в умовах єдиного інформаційного освітнього простору України. URL: <http://ikpt.uipa.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/Vprovadzhennia-dualnoi-osvity.pdf>.
11. Середньостроковий план пріоритетних дій уряду до 2020 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р. URL: <http://nmcDon.org.ua/index.php/k2/news/item/2710-modernizatsiia->
12. Яковенко, К. В. Реалізація дуальної системи освіти в підготовці майбутніх фахівців з інформаційних технологій. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/25362/1/Elita_2016

Валентина Концевая
(Гомель, Беларусь)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

В современных условиях роль высшего образования приобретает особое значение, как для общества, так и для государства в целом. Современный мир и его запросы требуют внедрения в образовательный процесс новых методов обучения. В связи с этим происходит реформирование современной системы высшего профессионального образования. Изменение вектора образовательного процесса с подхода, основанного на знаниях, на практико-ориентированный подход к результатам образовательного процесса, неизбежно привело к постановке проблемы технологий и методов обучения, которыми эта практико-ориентированность будет достигаться. Первостепенную роль в достижении поставленных целей играют активные и интерактивные формы и методы обучения [1].

Интерактивные формы обучения имеют большой потенциал в плане поддержания учебной мотивации студентов на протяжении всего учебного процесса и переход их на более высокий уровень – устойчивой внутренней мотивации [2]. Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все обучающиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают [3].

Интерактивное обучение – это, прежде всего, диалоговое обучение, в ходе которого осуществляется взаимодействие между студентом и преподавателем, между самими студентами. Например, использование интерактивных методов обучения в образовательном процессе приводит к изменению самого процесса обучения. Применение данных методов в обучении значительно повышает степень взаимодействия между преподавателем и обучающимся, предоставляет преподавателю новые возможности диагностирования усваивания знаний и обуславливает одновременную обратную связь преподавателя с обучающимися [4].

Цель исследования: определить степень информированности иностранных студентов-медиков об интерактивных методах обучения и их эффективности.

Программа исследования включала решение следующих **задач:**

- 1) проанализировать представления студентов об инновационной деятельности и интерактивных методах обучения;
- 2) выявить предпочтения студентов по реализации на занятиях интерактивных методов обучения.

Выборку составили 30 студентов факультета иностранных студентов учреждения образования «Гомельский государственный медицинский университет», обучающихся на английском языке, из них 60 % респондентов женского пола, 40% – мужского. Возраст участников опроса – от 17 до 21 лет.

Исследование проводилось в декабре 2021 года на базе учреждения образования «Гомельский государственный медицинский университет».

Методы исследования: опрос, методы обработки данных.

Опрос студентов проводился с помощью Google-формы, для обработки результатов использовалась компьютерная программа «Microsoft Excel 2018».

Результаты исследования.

На вопрос «Какая работа на занятии Вам больше всего нравится?» большинство студентов (50%) ответили, что использование интернет-платформ в обучении, на втором месте был ответ (46,7 %) о совместном взаимодействии с педагогом и с другими обучающимися анализировать, рассуждать, стараться разрешить проблему, 40 % опрошенных нравится совместное решение ситуационных задач, так же 36% студентов ответили, что им нравится групповая работа. Данные результаты отражены на рисунке 1.

What work in the lesson do you like best? (choose 2-3 answers)

30 ответов

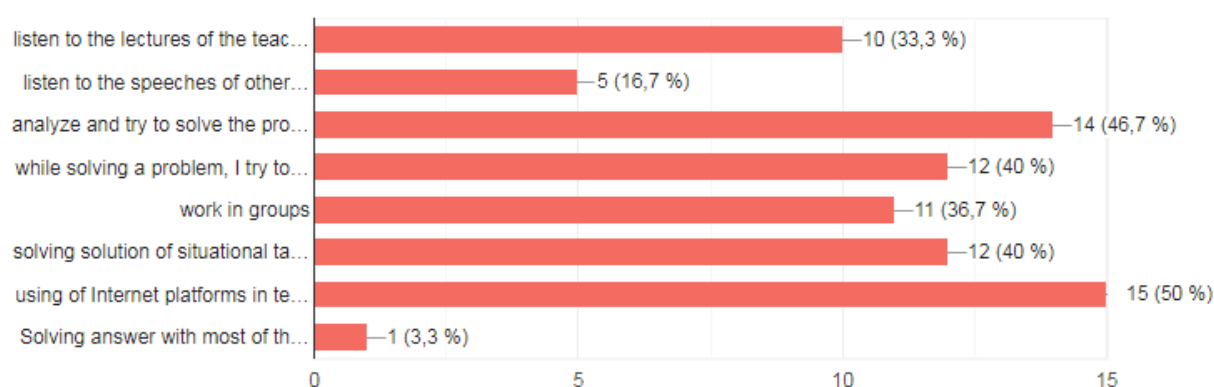

Рисунок 1. Результаты анкетирования студентов по вопросу «Какая работа на занятии Вам больше всего нравится?»

Результаты анкетирования студентов по вопросу «Интерактивные методы обучения в моем представлении» отражены на рисунке 2.

Interactive teaching methods in my view (select 2-3 answers)

30 ответов

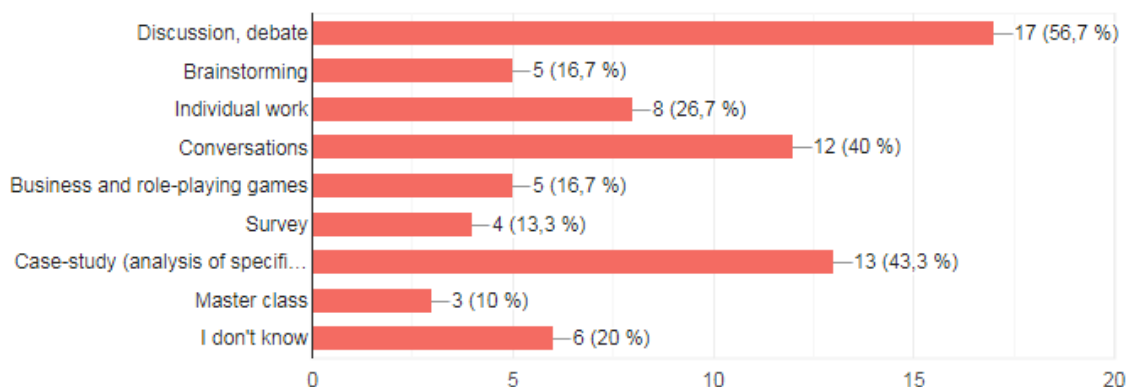

Рисунок 2. Результаты анкетирования студентов по вопросу «Интерактивные методы обучения в моем представлении».

Анализ представлений студентов о видах интерактивных методов обучения показал, что 56,7% респондентов относят к ним круглый стол (дискуссия, дебаты); 43,3% – case-study (анализ конкретных ситуаций, ситуационный анализ); 40% – беседы; 16,7 % – деловые игры и мозговой штурм (брейнсторм, мозговая атака).

При ответе на вопрос «На ваш взгляд, влияет ли использование на занятии интерактивных методов обучения на успешное усвоение материала?» большинство студентов (53,3%) ответили утвердительно,

26,7% ответили «иногда» и 16,7% считают, что интерактивные методы не влияют на успешное усвоение материала.

При изучении мнения студентов по поводу того, достаточно ли внимание уделяется интерактивным методам обучения на занятиях в университете, было выявлено: 43,3% респондентов считают, что данные методы используются только на отдельных дисциплинах или редко; 20% участников анкетирования хотели бы, чтобы данные методы использовались на занятиях чаще.

Результаты анкетирования студентов по вопросу «Каково Ваше отношение к интерактивным методам обучения?» представлены на рисунке 3.

What is your attitude towards interactive teaching methods (select the one you need)?

30 ответов

Рисунок 3. Результаты анкетирования студентов по вопросу «Каково Ваше отношение к интерактивным методам обучения»

50% опрошенных студентов нравятся занятия, проходящие в интерактивном режиме, они считают, что такие методы способствуют активной мыслительности, интересны и помогают лучше усваивать материал. 26,7% опрошенных не нравятся данные методы по причине необходимости прилагать усилия, в то же время указывают на целесообразность их применения при прохождении некоторых дисциплин.

По мнению 50% респондентов, интерактивные методы обучения необходимо более активно внедрять в учебно-воспитательный процесс. Однако 13,3% опрошенных студентов считают, что только некоторые элементы интерактивных методов нужно использовать на занятиях для разнообразия деятельности. 10% респондентов указывают на необходимость исключить данные методы обучения, отказаться от их применения на занятиях. 13,3% участников опроса затруднились ответить.

На вопрос «Готовы ли Вы к инновационной деятельности на занятиях?» 46,7% студентов ответили утвердительно, 30% всегда нравится пробовать что-то новое, 16,7% затруднились ответить, 6,7 % полагают, что у них недостаточно навыков для данной деятельности.

Необходимым ресурсом для осуществления инновационной деятельности на занятиях выступает, по мнению 46,7 % студентов, наличие хорошего наставника, который сможет направить, для 26,7% – упорная работа над собой, Для 16,7% опрошенных необходимой составляющей инновационной деятельности являются дополнительное обучение и самообразование.

Среди ответов на вопрос «Какие качества личности являются препятствием для осуществления инновационной деятельности?» преобладающими вариантами были: «нежелание что-то менять, создавать, прилагать усилия» (43,3%); «низкая мотивация достижения» (30%); «менее важными были обозначены ригидность, отсутствие способности к изменениям» (26,7%)

По результатам анкетирования можно сделать следующие выводы:

1. Большая часть анкетированных на занятиях отдадут предпочтение:

- 1) использованию интернет-платформ,
- 2) взаимодействию обучающихся и педагога при решении проблемных заданий,
- 3) групповой работе.

2. Большинство студентов имеют представление об интерактивных методах обучения, относят к данным методам: круглый стол, дискуссия, дебаты, case-study, деловые игры и мозговой штурм.

3. Большинство участников опроса считают, что интерактивные методы обучения положительно влияют на успешное усвоение материала.

4. 43,3% студентов считают, что в университете недостаточно уделяется внимание интерактивным методам обучения, а 20% хотели бы что бы эти методы применялись чаще.

5. Необходимыми ресурсами для осуществления инновационной деятельности, с точки зрения опрошенных, выступают: наличие хорошего наставника, который сможет направить, упорная работа над собой, дополнительное обучение и самообразование.

6. Половине опрошенных студентов нравятся занятия, проходящие в интерактивном режиме, и они считают, что использование интерактивных методов необходимо более активно внедрять в учебно-образовательный процесс, готовы к такой деятельности на занятиях.

Таким образом, большинство студентов правильно понимают и представляют, что такое интерактивные методы обучения и готовы их использовать. Также студенты считают, что интерактивные методы обучения интересны, они повышают мыследеятельность и помогают лучше усваивать учебный материал.

Литература:

1. Гуцин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе/ Ю. В. Гуцин//Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна», 2012. – № 2. – С. 1-18.
2. Алексеева Л.Р. Влияние интерактивных форм обучения иностранным языкам на повышение учебной мотивации студентов неязыкового вуза / Л.Р. Алексеева, Ф.В. Зимина / / Актуальные проблемы совершенствования преподавания иностранных языков в вузе и школе [Электронный ресурс]: материалы региональной научно-методической конференции, г. Якутск, 7 декабря 2017 г. / М-во образования и науки Рос. Федерации, Сев.-Вост. федер. ун-т им. М. К. Аммосова, Ин-т зарубеж. филологии и регионоведения, Лингвопедагогическое объединение ИЗФир; [редкол.: А. Н. Яковлева и др.]. – Якутск: Сахаада, 2018. – С. 92-94.
3. Рахметова А.Т., Ганюкова А.А. Использование интерактивных методов обучения на занятиях по русскому и иностранному языку как средство активизации познавательной деятельности студентов/ А.Т. Рахметова, А.А. Ганюкова/ Самарский научный вестник: под ред. О.Д. Мочалов. Самарский государственный социально-педагогический университет (Самара), 2015. № 1(10). – С. 107-109.
4. Деева Е. М. Применение современных интерактивных методов обучения в вузе: практикум / Е. М. Деева. – Ульяновск: УлГТУ, 2015. – С. 9-43.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Е. В. Гапанович-Кайдалова.

**Ольга Лучанинова, Анастасія Пашкова
(Дніпро, Україна)**

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ

Сьогодні заклади часто працюють дистанційно, автономно приймають рішення щодо організації освітнього процесу. Увага більше приділяється навчальній діяльності, а виховна відійшла на другий план. Проте питання формування особистості майбутнього фахівця й значущість виховних практик у закладах вищої освіти залишається актуальною [3]. Тому одним із завдань нашого дослідження є аналіз стану проблеми розвитку професійної компетентності студентів-металургів у сучасній вітчизняній теорії та практиці з врахуванням особистісних якостей студентів.

Головна мета навчального процесу у сучасному закладі вищої освіти – підготовка висококваліфікованих фахівців, які мають глибокі фундаментальні і прикладні знання, високі моральні та цивільні якості, і які здатні успішно освоювати нові професійні сфери діяльності та своєчасно реагувати на зміни соціально-економічних умов у суспільстві. Але на сучасному етапі це вже неможливо без постійного розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців.

Аналіз стану проблеми розвитку професійної компетентності студентів-металургів у сучасній вітчизняній теорії та практиці показує, що професійна компетентність майбутніх фахівців в галузі металургії зараз розглядається як багатовимірна проблема, в якій увага приділяється всім компонентам, в тому числі, і особистісному компоненту. Тобто, саморозвиток, самовдосконалення та самореалізація у професійній і особистісній сфері впродовж усього життя стає зараз довгостроковим орієнтиром для кожного студента – металурга.

Важливим завданням нашого дослідження є теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку професійної компетентності майбутніх металургів.

З'ясуємо, що таке умова, організаційно-педагогічні умови.

У сучасній вищій школі необхідно створювати організаційно-педагогічні умови для навчання так, щоб вони активізували мислення усіх учасників педагогічного процесу, розвивали партнерські стосунки, підвищували результативність навчання не лише за рахунок збільшення об'єму інформації, але і за рахунок глибини й швидкості її переробки, забезпечували високі результати навчання студентів та їх самовдосконалення та саморозвиток.

Зазначеного питання торкається вітчизняний науковець М. Малькова, яка характеризує організаційно-педагогічні умови як сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об'єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей. Педагогічні умови – це структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти технології [2].

Організаційно-педагогічні умови повинні віддзеркалювати структуру готовності майбутніх фахівців до діяльності в умовах профільного навчання і містити передбачені компоненти формування готовності до опанування моделі або технології [1, с. 524].

Отже, опираючись на наведені дефініції, представимо власне розуміння у загальному виді організаційно-педагогічних умов розвитку професійної компетентності студентів при вивченні металургійної дисципліни. Це сукупність обставин, що сприяють побудові навчально-виховного процесу з урахуванням потреб, інтересів, можливостей особистості щодо ефективної професійної діяльності.

Враховуючи дидактичні принципи, компоненти та різні підходи науковців до педагогічних умов, методом експертних оцінок науковці визначають такі організаційно-педагогічні умови:

- спрямованість вищої освіти на розвиток у студентів стійкої професійно-орієнтованої мотивації до опанування професійно значущих знань та умінь, розвиток професійного мислення;
- удосконалення навчально-методичного забезпечення та лабораторного устаткування для вивчення металургійних дисциплін;
- забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом професійної діяльності на сучасних металургійних підприємствах;
- освоєння комунікативних технологій в процесі набуття знань та умінь для вирішення організаційних, соціально-комунікативних, управлінських, проектних і технологічних завдань;
- всебічний розвиток умінь і навичок самостійно та індивідуально опрацьовувати навчальний матеріал.

Треба ще додати, що важливою педагогічною умовою, яка сприяє більш ефективному переходу від навчально-пізнавальної діяльності студента до професійної діяльності фахівця металурга є оволодіння різноманітними комунікативними уміннями та навичками.

Згідно з гіпотезою дослідження розвитку професійної компетентності майбутніх металургів в процесі навчання сприяють наступні організаційно-педагогічні умови:

- застосування сучасного методичного забезпечення та лабораторного устаткування при вивченні навчального матеріалу дисципліни;
- розвиток внутрішньої мотивації студентів та їх прагнення до успішного навчання;
- готовність студентів індивідуально опрацьовувати навчальний матеріал дисципліни.

Обґрунтуємо зазначені умови. *Першою організаційно-педагогічною умовою*, є застосування у повному обсязі методичного забезпечення та лабораторного устаткування при вивченні навчального матеріалу дисципліни. Дисципліна забезпечена всіма необхідними методичними матеріалами та фаховою літературою у паперовій та електронній формі для викладання та опрацювання студентами навчального матеріалу, кабінети та лабораторія кафедри мають відповідне устаткування та обладнання для проведення навчального процесу, які є необхідними умовами для організації процесу розвитку професійної компетентності майбутніх металургів.

Друга організаційно-педагогічна умова пов'язана із забезпеченням стійкої професійно орієнтованої мотивації студентів. З метою формування у студентів мотивації до опанування професійних знань, умінь і навичок викладачі особливу увагу приділяють стимулюванню їх до активної участі в освітньому процесі, розвитку у них особистісної позиції у процесах власного професійного становлення.

Третьою організаційно-педагогічною умовою є готовність студентів індивідуально опрацьовувати навчальний матеріал дисципліни.

Аналіз навчальної програми дисципліни «Теорія і технологія виробництва електроферосплавів» свідчить, що достатньо великий обсяг навчального матеріалу студенти повинні опрацьовувати індивідуально. Без індивідуального опрацювання студентами таких тем як «Фазові рівноваги в металевих і оксидних феросплавних системах», «Фізико-хімічні основи комплексних сплавів марганцю», «Теорія отримання лігатур хрому», «Фазові рівноваги у багатокомпонентних оксидних системах», «Теорія і технологія виплавки сталі з вспіненими шлаками», «Взаємодія вогнетривів з розплавом в вакуумі» та інші теми неможливо якісно оволодіння знаннями та уміннями даної навчальної дисципліни.

Перевірка доцільності обраних нами організаційно-педагогічних умов здійснювалася за допомогою трьох методик: методики діагностики направленості навчальної мотивації Т. Дубовицької, методики самооцінки комунікативної компетенції студента та авторської методики діагностики рівня розвитку професійної компетентності студентів при вивченні дисципліни «Теорія і технологія виробництва електроферосплавів».

Отже, ще раз підкреслимо, що розвиток професійної компетентності майбутніх металургів буде більш ефективним, якщо використовувати сучасне методичне забезпечення та лабораторне устаткування при вивченні навчального матеріалу дисципліни; розвивати внутрішню мотивацію студентів та їх прагнення до успішного навчання; готовність студентів індивідуально опрацьовувати навчальний матеріал дисципліни.

Література:

1. Дерев'яно, О.В. Теоретичні засади формування професійної компетентності / О.В. Дерев'яно, В.І. Тернопільська // Збірник наукових праць № 27. Серія: Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Вінниця, 2011. С. 523–528.

2. Малькова, М.О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Малькова М.О. – Луганськ, 2006. 252 с.
3. Лучанінова О.П., Рашидова С.С. Виховні аспекти формування сучасного студента як професіонала та особистості Адаптивне управління: теорія і практика. Педагогіка, 10(19). 2020 Doi: [https://doi.org/doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-14](https://doi.org/doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-14)[http://orcid0000-0001-8336-9273*](http://orcid0000-0001-8336-9273)

Науковий керівник:

докторка педагогічних наук, професорка Ольга Лучанінова.

**Nilufar Talipova
(Uzbekistan)**

WORKING WITH SONGS AS ONE OF THE METHODS OF MOTIVATION FOR LEARNING ENGLISH IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Currently, great importance is attached to the study of the English language. Today, English has acquired the status of a language of global communication. A person reaching the level of international and interethnic communication must fully possess the skills and abilities of expressing their thoughts in English. Communication goes to one of the most important places in the world. But, communication, in turn, needs motivation. It is clear that you cannot force a person to communicate fluently in English in a formal way. It is important to create such conditions so that communication becomes necessary, so that the student wants to speak, not for a good grade, but simply because communication has become a need for him. At the same time, it is necessary to take into account the student's natural fear of speaking in English. Overcoming the existing psychological barrier, as well as the complex of inner tightness is one of the most important tasks facing us. When solving it, we take into account the fact that the educational process will be effective only if each individual student or teacher turns from a passive contemplator, allowing himself to be taught, into an active and creative participant in the process. In theory, this statement is correct. However, in practice, students very often lack linguistic experience and find it difficult to express themselves linguistically. Songs in English can be used in class to overcome these difficulties and create positive, emotional and linguistic motivation. Thus, under the condition of influencing not only the consciousness of students, but also penetration into their emotional sphere, a complex solution of practical, educational, educational and developmental tasks is possible. Recently, much has been said about the "activity" approach to learning, that the teacher should not put knowledge in the heads of his students, but should teach them to independently acquire knowledge based on the skills and abilities that they already possess, teach them to build an associative array that helps to acquire new knowledge that can be used in life situations. That is why in the classroom it is advisable to pay attention not only to teaching the basics of the language - reading, writing, listening, speaking, grammar, etc., but also to freedom of communication. We believe that this can be achieved and thereby arouse interest in language learning while learning English songs.

Songs and music are effective methods of influencing students' feelings and emotions. Music and songs can be invaluable in learning English. Songs can be used for a variety of purposes: to develop auditory and pronunciation skills, replenish vocabulary, practice speech skills, to familiarize students with the elements of the culture of the country of the target language, as well as to develop grammatical skills.

What are the methodological benefits of songs in teaching English?

- grammatical structures are better assimilated and activated in songs;
- songs are a means of a more lasting assimilation and expansion of vocabulary, as they include new words and expressions;
- in songs, familiar vocabulary is found in a new contextual environment, which helps to activate it. Songs often contain proper names, geographical names, the realities of the country of the target language, and poetic words. This contributes to the development of cadets' sense of the language, knowledge of its stylistic features.
- songs improve pronunciation skills;
- songs stimulate monologic and dialogical statements, serve as the basis for the development of students' speech-thinking activity;
- songs contribute to the aesthetic education of students, team building;
- songs provide an opportunity to relax, take a short break from routine learning activities in the lesson. This is a kind of relaxation in the middle or at the end of the lesson, when relief is needed, relieving stress and restoring performance, language activity is activated, and emotional tone rises.

So, thanks to songs and music, a favorable psychological climate is created in the lesson, the psychological load is reduced, and interest in learning English is maintained. But in order for the song to play its positive role, you need to adhere to a certain algorithm for its use. You need to start by carefully selecting your song. Here you should adhere to some principles, namely:

- 1) the song must be authentic;
- 2) it is also necessary that the song corresponds to the level of students' language training, the methodological value of the song and some correlation with the curriculum;

3) it should correspond to the age and interests of students (popular songs in most cases best reflect the interest of modern youth due to their authentic cultural content);

4) it is necessary to remember that not only the text of the song is of interest, but the melodies themselves should be liked by students, the musical accompaniment should be modern and lively. The music itself can create a conducive atmosphere, stimulate the imagination of students.

If the choice of a song does not follow these guidelines, then it is potentially not very useful. That is why songs that were written specifically for any grammatical structures did not take root and did not increase interest in language learning, since they were most often boring and artificial.

And you also need to remember about one feature of the song: students will sing songs not only in the audience, but also when the lesson is already far behind, and they will sing them for their own pleasure. Songs are not forgotten. Unlike grammatical structures that disappear from the head at the end of the lesson, songs can live a long time and become part of someone's culture. Songs need to be selected so that they can be sung both in chorus and individually, so that it is easy to catch the melody and words. Best of all, in my opinion, songs from the repertoire of the Beatles are suitable for this: they are always modern and popular, like young people, always in demand, words and melody are easy to remember, authentic, clearly pronounced lyrics.

Here students can get acquainted with the elements of the culture of the English language, information of a regional nature, facts of political and social life, facts of everyday life, colloquial formulas, norms and values of society. For the most part, all these facts are reflected in the lyrics. For example, the Beatles' song "The Taxman" expresses a point of view on the UK tax police in the 1960s. This is an ironic song, it contains the following words: "you drive a car - I will tax the roads. You try to sit down - I'll tax the seat. You are frozen - I will tax the heat." The text contains words such as five percent (meaning the tax rate), penny - the currency of Great Britain, etc.

When it comes to teaching the grammatical structures of students (and grammar is the most difficult and boring part of the language), many of the songs from the repertoire of the Beatles will provide students with invaluable help. All grammatical phenomena of the English language can be found in these songs: plurals of nouns, numerals, prepositions, adverbs, pronouns ("And I love her"), modal verbs, degrees of comparison, possessive case, types of tenses ("Yesterday"), etc. G. d. How should you work with the song? Here it is necessary to develop a system of exercises for this song. After listening to a song, which should be preceded by a preparatory stage (since listening to a song is listening to a rather difficult level), the teacher conducts any assignments, depending on the goal set by him. Songs can be used for a variety of purposes:

1. Use songs to practice grammatical structures (find certain grammatical phenomena, transform one tense into another, etc.).

2. You can dramatize songs.

3. Convey the content of the song in your own words.

4. Change direct speech to indirect.

5. Write a play, based on it, create dialogues, imagine that the characters are talking to each other according to the song.

6. Song recovery:

a) record a song with missing words;

b) record the song line by line, listening on a tape recorder, making the necessary pauses so that students have time to record.

One example of working on a grammar based on a song from the Beatles' repertoire can be cited.

I. Listen to the song "And I love her" observing pronounces.

And I love her I give her all my love That's all I do And if you saw my love You'd love her too I love her

She gives me everything And tenderly The kiss my lover brings She gives tome I love her A love like ours

Could never die

As long as I Have you never me I love her

Bright are the stars that shine

Dark is the sky

I know this love of mine

Will never die

And I love her

Bright are the stars that shine

Dark is the sky

I know this love of mine

Will never die

And I love her

II. Find eight different kinds of pronounces in this song, translate them.

III. Find the Verbs in Present Simple (V, Vs), Future Simple (will + V).

So, working with a song helps to relieve the psychological stress when communicating in a foreign language, instills interest in the subject, allows you to better learn grammatical and lexical material, allows you to deeper reveal the personal potential of each student, develops positive personal qualities (activity, ability to work in a team), develops linguistic and sociocultural competence.

References:

1. Carolin Graham. Small Talk. More Jazz Chants\Oxford University Press, 1986. – 86 с.
2. Mario Papa\Giuliano Iantorno Fam Famous British and American songs and their cultural background\ Longman Group Limited, 1979. - 74 с.

**Рита Протасовицкая
(Гомель, Беларусь)**

THE FEATURES OF TEACHING PRACTICAL CLASSES AT THE SUBJECT OF MEDICAL BIOLOGY AND GENERAL GENETICS IN ENGLISH MEDIUM

The discipline of Medical Biology and General Genetics is included in the cycle of natural science disciplines. The study of medical biology is aimed at forming students' academic, socio-personal and professional competencies.

The main purpose of the discipline: to provide a modern level of knowledge about the general biological regularities and levels of organization of living things, the position of man as a biosocial being in the system of nature, his relationship with the environment, and the environmental factors affecting the state of his health.

The main objectives of the study of academic discipline consist in the acquisition by students of academic and socio-personal competencies, the basis of which is the ability to independently search for educational and informative resources, to master methods of acquisition and comprehension of knowledge: - basic concepts of general and medical biology; - causes and mechanisms of typical biological phenomena; - the most important processes of human vital activity on molecular-genetic, organismal, population-species and biosphere-biogenetic levels of matter organization; - natural and social factors affecting human health.

The curriculum is implemented for Russian- and English-speaking students in the first year in the form, the final attestation is provided in the form of an annual exam. The program includes five large sections.

- "Molecular and genetic level of organization of life" is devoted to the study of the structure and function of genetic macromolecules, general biological processes, which reveal the essence of life at different levels of organization of life. International students learn to solve problems in molecular biology.

"Cellular level of organization of life" is devoted to the study of functional cytology. The genetic material in pro- and eukaryotes, structure, and classification of human chromosomes, mitotic cycle, and cell proliferation, flows of substance, energy, and information in the cell are studied. In the process of learning in this section foreign students acquire theoretical knowledge and skills of microscopy, work with biological objects [1, p. 1-48].

- "Ontogenetic level of organization" is aimed at the study of the reproduction of organisms and features of human reproduction, embryonic and post-embryonic ontogenesis, the genetic basis of differentiation, mechanisms of homeostasis. Regularities of heredity and variability, basics of medical genetics, and medical genetic counseling are considered. Practical skills are used to solve various types of genetic problems, analyze pedigrees and karyograms, study preparations with mutations of *Drosophila* flies, metaphase plates of patients with chromosomal pathologies, and provide recommendations for the use of methods for prenatal diagnosis of human hereditary pathologies.

- "Population-species level of organization" includes the study of the population structure of mankind and the specificity of the impact of evolutionary factors on human populations, the study of the basics of evolutionary theory, the phylogeny of all organ systems from fish to man, an introduction to various congenital defects of these systems and the etiology of their development in newborns.

- "Biosphere-biogeocenotic level of organization" studies the regularities of formation and development of biogeocenoses and biosphere as a whole, issues of general ecology and anthropology. Special attention is paid to medical parasitology (features of morphology, cycles of development, and ways of human infection, pathogenic effect of the main parasitic protists, helminthes, and arthropods), diagnosis, and prevention of parasitic invasions. The study of medical parasitology is the most important and interesting, in our opinion, for foreign students. It is connected, first, with a wide diversity of parasitic diseases in tropical and subtropical climatic zones, where our students come from. The practical part of the recognition by micro- and macro preparations of pathogens of parasitic diseases and their vectors occupies the greatest part of the study time in this section [2, p. 178-181].

The main methods of organization of guided independent work: writing and presentation of an essay; making a report; systematic computerized testing; preparation and participation in active forms of learning.

Control of controlled self-study may be carried out at the current, final classes, tests, exams in the form of control work; final class, written work, testing; discussion of essays; evaluation of oral answers to questions, presentations, reports, or problem-solving in laboratory classes; inspection of essays; individual conversation, consultation.

Organization of the pedagogical process provides traditional methods of teaching the discipline: lectures, laboratory classes, supervised independent work of students.

The Department of Biology has fully formed educational-methodical support: working program, methodical instructions for foreign students and teachers, thematic questionnaires and electronic tests for all practical and final classes, sets of cases, multimedia presentations of lectures on courses. Numerous micro- and macro preparations on the topics of parasitology and phylogeny are also actively used.

The traditional forms of learning are lectures and practical classes as the basic types of activities. The department has fully formed educational-methodological support for all disciplines: working programs, registered textbooks for students and teachers, topical questionnaires and electronic tests for all practical and final classes, case study sets, and multimedia presentations of lectures on the courses [3, p. 236-241]. Many micro-and macro preparations on the topics of parasitology and phylogenesis are also actively used.

When foreign students suddenly began to take up online education in April 2020 due to the *Covid-2019* pandemic, only lecture materials and situational tasks could be used out of all of these developments right away. The lectures were converted from *RRT* format to *PDF* and posted on the department's website. At the same time as these types of work, we began to reconstruct the practical part of our classes. Practical works began to be created based on photographs and scans of micro preparations that are available in the department, which students usually look at themselves when microscopic. These changes affected mostly the Cytology and Parasitology topics. Digital photographs of parasites and cell preparations were offered for study, comparisons, and descriptions.

Focusing on the already available experience of teaching these disciplines at our department were tested and used various active teaching methods: the method of active dialogue (discussion), presentation, quest, and case-technology, as well as team-role methods. Such methods of organizing students' work at practical classes are designed to activate the thinking activity of students, to develop their creativity and research approach to solving specific professional problems in the studied subject.

In the practical class, after the teacher demonstrates the methods of parasitological tests, students start working by themselves in teams. Such methodological techniques, in our opinion, allow students to see the ultimate goals of learning, improve their practical skills and abilities, form students' readiness to work in a team.

Learning systems like *Zoom*, *Moodle*, and *Skype* are designed for online learning. With their help, you can work in virtual classrooms, use a virtual whiteboard, and leave comments, maximizing the benefits of classroom learning.

The *Padlet* online whiteboard is suitable for structuring and formatting information, whether it is new material, consolidation tasks, or quizzes. With *Padlet*, you can build communication in the form of text messages, pictures, and links. The map function can be used to determine the spread of a parasitic disease with the location and direction of the movement. Utilities can extend the functionality of the board, for example, *Padlet* has the option of recording video from the screen. This feature can be useful for creating short instructional videos.

Study cards in the program *Quizlet: Biology* is used to work with the activation of the teacher and the student. The possibilities of the program include the visualization of terminology, which greatly accelerates the process of making terminology, but also allows you to perform all kinds of tasks: search for matches between a term and its illustration, listen to the correct sound design of the word, etc. The use of such study cards allows diversifying the work with lexical units, as well as prolonging it using mobile devices.

The advantage of using information and communication technology is that you can use the computer as part of homework or independent work, controlling the activities of students through e-mail, instant messaging programs via *WhatsApp*, *Skype*, and *Zoom*.

Much attention to self-work today can be seen as a transition from mass education, from teaching some kind of averaged course to an individual perspective, aimed at realizing the creative potential of each student's personality by creating favorable conditions and opportunities for its realization. We can say that students' self-study is an essential part of the learning process, supplementing the classroom work and ensuring its effectiveness. A student's independent work is not only a link in the learning process but also its reserve: the more rational it is organized, the more effective teaching in general.

In practical classes, it is also comfortable to use workbooks, which group tasks (drawings, tables) for the student to perform. The use of such workbooks in the classroom makes it possible to organize the student's self-work.

In the process of learning, you may also have problems with the pronunciation and understanding of English by students, as there are differences in dialects. In addition, one of the features is the different levels of training in the biology of foreign students, which affects the perception of new material and deeper assimilation in the classroom.

The foreign contingent is quite difficult to carry out research work with them, and the Department of Biology in our university is not profile. However, from 2 to 4 foreign students annually participate in conferences, including online conferences, international student readings, and round tables. For the performance of research work, the case (*Case study*) "Medical-statistical analysis of a condition of morbidity of the population (the country of residence of the student) on an example of certain parasitic diseases (at a choice of students) and preventive maintenance of disease development" is made.

A lot of attention is given to the skills of preparing abstracts on scientific publications and bibliographic descriptions of different references sources. As one of the forms of work is offered to foreign students reviewing articles on the *WebMD* site and writing resumes.

Control of knowledge and skills allows performing the following objectives: to identify the level of training of students; to clarify and systematize the knowledge and skills of students; eliminate gaps in the assimilation of educational material. Types of control of knowledge and skills: with the help of control and test materials prepared on paper, representing three control works (final control), and test control at the end of the course in electronic form.

The rating system (RS) at the Department of Biology is designed to stimulate systematic educational activities of students, streamlining the system of knowledge control, skills, improving the quality control system of the educational process. The rating system is an element of the quality assessment system of education at the university and is designed to provide objectivity and reliability of assessment of the educational results of the student, is one of the elements of the management of the educational process. Thus, using RS to assess the quality of students' training, we ensure objectivity, consistency, openness; exclude random factors in assessing learning outcomes.

Summary. The effectiveness of teaching foreign students at the discipline of Medical biology and general genetics in English provides a complex approach: the use of different teaching methods, accounting for the practical direction of the subject, the communicative features, the individual interests and abilities of the subjects of the educational process.

The use of methods of active teaching, help students form professional competencies, as well as the ability to apply the acquired knowledge and skills in practice to analyze, evaluate and correctly make decisions in a particular situation.

References:

1. Potenko, V. V. Cell biology: study guide: teaching guide / V.V. Potenko, R.N. Protasovitskaya, V.V. Kontsevaya. - Gomel: GomSMU, 2021. - 88 p.
2. Protasovitskaya, R. N. Test tasks as a knowledge control when studying the section "Medical parasitology" in the discipline "Medical biology and general genetics" / R.N. Protasovitskaya // Innovative learning technologies in medicine: Proceedings of the International Republican Scientific and Practical Conference with international participation (Vitebsk, June 02, 2017). - Vitebsk: VSMU, 2017. - P. 236-241.
3. Protasovitskaya, R. N. On the use of practice-oriented learning elements in classes on environmental parasitology in the institution of education "Gomel State Medical University" / R.N. Protasovitskaya, V.V. Kontsevaya // Actual aspects of medical activity: collection of articles. Materials of I International Scientific-Practical Conference Kirov-Samarkand, June 21, 2021 / edited by Rector of Kirov State Medical University Professor L.M. Zheleznov and Rector of Samara State Medical University Professor J.A. Rizaev. Kirov-Samarkand. 2021. - P. 178-181.

Наталія Рой, Євдокія Заяць
(Біла Церква, Україна)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УСПІШНОЇ СПІВПРАЦІ КУРАТОРА НАВЧАЛЬНОЇ ГРУПИ КОЛЕДЖУ З БАТЬКАМИ

«Сім'я в нашому суспільстві – первинний осередок багатогранних людських відносин – господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних. І, звичайно, виховних. Однак могутньою виховною облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини» [1, 414].

Жодна нація не існує без сім'ї, без родини. Наші предки говорили: «Без сім'ї і свого роду – немає нації, народу», або «Міцна сім'я – міцна держава». Адже саме в сім'ї починається формування гармонійної, вихованої, соціально адаптованої особистості. Тому розвиток, зміцнення, стабілізація сім'ї - справа не тільки держави, суспільства, самого подружжя, а також і наша як освітньої установи. Бо розуміючи, які взаємини панують у тій чи іншій родині, ми швидше пізнаємо наших вихованців, швидше починаємо їх розуміти та вибираємо оптимальні форми співпраці.

У роботі куратора навчальної групи коледжу родинне виховання починається зі знайомства з батьками, з одними - першого вересня, з іншими - ще під час проведення профорієнтаційної роботи та найчастіше воно відбувається під час перших батьківських зборів, на яких, щоб з'ясувати потрібну інформацію, зазвичай проводиться анкетування. Ознайомча анкета для батьків може містити такі питання:

- ✓ ПІП студента
- ✓ Інформація про батьків (тата та матір)
 1. ПІП
 2. Місце роботи (повна назва підприємства)
 3. Посада (повна назва)
 4. Контактний телефон
 5. Адреса проживання (реєстрації)
- ✓ Соціальний статус родини / студента
- ✓ Особливості фізичного здоров'я студента
- ✓ Захоплення / хобі студента
- ✓ Лист «Моя дитина».

Остання позиція в переліку питань є особливістю перших батьківських зборів. Цей лист являє собою невеличкий твір, у якому батьки розповідають про свою дитину. Читаючи потім ці твори, куратор має можливість пізнати свого вихованця не з того боку, з якого бачить його під час занять у коледжі, а таким, яким він є вдома з рідними, це дозволяє обрати правильний напрямок спілкування з ним. Крім того

куратори уже на першому курсі у жовтні - листопаді пишуть характеристики до військкомату, а пройшло ж ще лише два місяці, за цей час добре пізнати людину неможливо, тому ці листи стають у пригоді при складанні характеристик. От наприклад цитата: «...мій син дуже трудолюбива дитина... А також він скромний, жалісливий і небайдужий до чужої біди, завжди прийде на допомогу».

Крім того, ці твори допомагають скласти уявлення про родину в якій виховується студент: чи вона дружна, чи гармонійна, чи в ній панує толерантність, взаємоповага, терпіння, турбота один про одного, чи там кожен сам за себе, адже приклад батьків дуже важливий у розвитку дитини. Пращури казали: «Яка сім'я – такий і я». Приклад з творів: «Так як ріс без батька, рано подорослішав, був і є захисником для сестер і брата...» або «... зростав у дружній сім'ї. Змалку ми його привчали до праці, вчили поважати старших, бути уважним до ближніх...», а от ще приклад: «За своїми сестричками почав доглядати, коли йому було п'ять років і виходило це навіть краще, ніж у їхнього батька».

Читаючи твори, можна також скласти уявлення і про об'єктивність батьків. От наприклад цитата: «Не секрет, що для батьків їх дитина найдорожча і найкраща. Так думаємо і ми про нашого сина», або «Я знаю, що думка батьків про своїх дітей не зовсім відповідає дійсності, тому буду намагатись опис свого сина наблизити до реального стану речей».

Щоб батьківські збори проходили з користю та були інформативними у коледжі використовуються різні форми їх проведення. Зокрема куратори формують певні традиції. Традицією є індивідуальні запрошення батьків на збори, різноманітні анкетування, метою яких є визначення типу спілкування у конкретній родині, визначення авторитетних родичів для конкретного студента, з'ясування проблем, що виникають у спілкуванні між батьками та їх нащадками. Написання твору «Моя дитина» - це теж традиція. Потім, наприкінці випускного курсу, ці твори повертають батькам, вони можуть їх прочитати, порівняти свою дитину на початку «коледжанського шляху» та наприкінці нього.

Обов'язково на перших зборах визначаються батьки, що стануть представниками від групи у батьківському комітеті, бо саме з цими людьми наступні три - чотири роки вирішуватиметься велика кількість питань і про екскурсії, і про відпочинок, і про засоби впливу на конкретних студентів тощо. Також куратор разом з батьківським комітетом готують традиційні вітання батькам, чії діти показали себе активними учасниками життя навчального закладу та групи протягом навчального року. це, як правило, вручення листівок, чи дипломів, грамот та сертифікатів, які були отримані студентами під час участі у різноманітних заходах: наукових, розважальних, спортивних. Для батьків це водночас приємно, і переконує в тому, що поряд з їх дитиною небайдужий, уважний, турботливий куратор.

Доброю традицією батьківських зборів є рефлексія, при якій батьки оцінюють актуальність та корисність цього заходу. Рефлексія може відбуватися в різній формі: усні вислови батьків, анонімні записочки, у вигляді інтерв'ю або ознайомлення батьків з одним із творів, що пишуть під час години спілкування студенти «Моя найрідніша людина». Ось фрагмент твору, написаного одним із студентів: «Доброзичлива, віддана, унікальна, одна єдина, найдорожча людина. Ніжна і красива, добра, щира, мила. Це – символ життя й любові. На Землі немає нічого чистішого й дорожчого. Вона – дорожча за золото, платину, діаманти. Вона – моя матір!!! Їй ми повинні бути вдячні за кожну мить, подих, погляд, за те, що з нею поряд ми можемо бути собою...». Хіба не рефлексія, особливо, коли знаєш, що ці рядки написала твоя дитина, та ще й син?

Під час першого навчального року відбувається адаптація студентів один до одного, до викладачів, до занять і паралельно відбувається адаптація батьків. І проходить вона мабуть ще складніше ніж у самих студентів. Так приходиться дуже довго пояснювати батькам, що записки – не причина залишити дитину вдома, що повинна бути або заява, або, у випадки хвороби, довідка, що тематичні та семестрові оцінки «1», «2», «3» – незадовільні і їх обов'язково потрібно виправити, отже існує необхідність провести певну роботу зі своєю дитиною, правильно її налаштувати, що навчально-виробничі практики і дистанційне навчання – обов'язкові складові навчального процесу, а не канікули, чи час для від'їзду на відпочинок і батькам потрібно слідувати, щоб студенти їх відвідували.

Привчити батьків до правил, що діють у коледжі виявляється не так легко. Тут самими лише батьківськими зборами не обійтись. Крім того, під час зборів батьки часто соромляться питати про свою дитину, бо бояться почути щось неприємне, та й розказувати якісь особливості взаємовідносин у родині, особливості характеру, чи важливу інформацію, зокрема про стан здоров'я студента фізичний та психічний теж ніхто не буде, тому далі починається кропітка, складна, постійна індивідуальна робота. Це перш за все телефонні дзвінки, повідомлення, відео конференції, спілкування у соціальних мережах, особисті бесіди з батьками на різні теми. Інформація про проведену індивідуальну роботу з батьками під час однієї з особистих зустрічей занотовується у журналі куратора навчальної групи (дата, короткий опис роботи, відмітка батьків, наприклад підпис, який засвідчує, що людина ознайомлена з даною інформацією). Потрібно сказати, що така форма роботи може «захистити» куратора від не дуже порядних батьків, бо, на превеликий жаль, в кризові моменти навчання того чи іншого студента дуже часто у кабінеті завідуючого відділенням чи заступника директора з виховної, або з навчальної роботи, чи навіть у кабінеті відповідального служби у справах дітей, вони говорять, що нічого не знали.

Бувають і такі ситуації, при яких мимоволі виникає питання: «Чи ця дитина вам (батькам) потрібна?» Наприклад: «У мене інша сім'я і інша дитина. Від мене Ви що хочете?», або «Чого ми маємо до Вас їхати? Щоб почути який наш син поганий? Що він не хоче учитись? Ми його до вас віддали от і займайтесь ним»,

або «А чого Ви мене питаєте де мій син? Вам же там до гуртожитку ближче, підіть, подивіться» (а у гуртожитку вже подивились – немає).

Якщо перший рік у роботі куратора навчальної групи коледжу складний, бо треба багато до чого пристосовуватись, то наступні кілька років непрості, бо вихованці вважають, що вже зовсім дорослі, все знають і вміють, а батьки і викладачі в сучасному житті нічого не розуміють. У цей період батьки в анкетах пишуть: «.. син на стільки змінився, що я не впізнаю його...», «... він зовсім не слухається...», «... з ним неможливо справитись...», «...я в шоці! Що робити?». І ти розумієш, що батькам немає з ким поділитись наболілим, нема кому виговоритись, що вони наодинці зі своїми проблемами і вже тоді з куратора перетворюєшся в друга, бо розумієш, що твоя корисна порада, настанова, твої слова підтримки можуть допомогти побороти свій розпач і продовжувати жити і виховувати порядну людину далі. Якщо ж виникають такі непорозуміння у взаєминах між батьками та студентами, що в розпачі вже куратор, а не батьки, тоді на години спілкування й на батьківські збори запрошується психолог, який, після проведення певних досліджень, надасть кваліфіковану допомогу родині, батькам, або ж студенту.

Надзвичайно добре, що більшість батьків бачать у кураторі, викладачах і у нашому навчальному закладі союзників у вихованні та навчанні, допомагають, відгукуються на всі прохання. Ось цитата з твору матері студентів: «Я сподіваюсь, що спільними зусиллями моєї сім'ї і викладачів нашого коледжу син обере свій шлях, правильний шлях у житті». Адже, як писав В. Сухомлинський, «Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де батько і мати по-справжньому люблять один одного і водночас люблять і поважають людей».

Література:

1. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. шк., 1977. – 263 с.
2. Туріщева Л.В. Робота шкільного психолога з батьками: Навчально-методичний посібник для вчителя / Л.В. Туріщева – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 128 с.
3. Харченко С.Я. Робота соціального педагога з сім'ями / С.Я. Харченко, Н.П. Краснова – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 111 с.

Ірина Червенкова
(Ізмаїл, Україна)

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Життя в інформаційному суспільстві неможливо уявити без потужного впливу медіа-технологій. Сучасні діти та молодь - це частина покоління, яке виростає в інформаційному суспільстві, тому використання сучасних комунікаційних технологій належить їм з дитинства. Сучасні покоління дітей та підлітків абсолютно природно знайомі з сучасними інформаційними та комунікаційними засобами, і вони справляються з ними стихійно та без проблем.

Швидкість спілкування та доступ до великої кількості інформації є позитивними моментами, які нове життєве середовище забезпечує дітям. Навпаки, віртуалізація людських відносин та оцифрування його потреб належать до слабких місць цього розвитку. Завдяки оцифровці людини та «завдяки взаємодії у віртуальному просторі розвиваються ті компоненти особистості людини, які функціональні, активні та необхідні у цій взаємодії» (Сак, Сакова, 2004). Ось чому молоде покоління спілкується і живе своїми соціальними відносинами не так, як попередні покоління.

Очевидно, що більшість людей не можуть вільно вибирати, але натомість вони піддаються різноманітним соціальним та економічним умовам, які структурують та формулюють їх можливості для дії» (Loader, 1998). У цьому тексті наголошено на рівні соціальної включеності на рівні групи однолітків, тобто на рівні „соціального світу” людини.

Сфера застосування Інтернет-соціальних мереж та їх значення в житті чеських дітей та молоді поки що не намічені занадто добре. Регулярні опитування з цих питань проводить компанія Microsoft; інші цікаві проекти здійснює Центр віртуального спілкування з питань запобігання небезпекам.

Тема дослідження задає питання, пов'язані з роллю Інтернет-соціальних мереж у соціальному житті сучасної молоді та з наслідками використання Інтернет-соціальних мереж у формуванні індивідуальної ідентичності. У цьому контексті ми можемо також обговорити проблеми соціальної інтеграції молодого покоління в контексті використання засобів масової інформації.

Ми намагалися з'ясувати, якими саме соціальними мережами Інтернету користуються молоді люди, як часто, чому та як. Ми також задали питання, наскільки інтенсивним є коло інтернет-друзів молодих респондентів і як можна оцінити його порівняно з колом друзів із найближчого соціального оточення людини. Ми припускали, що використання Інтернет-соціальних мереж є частиною субкультури сучасного молодого покоління. Ось чому мотивами їх використання є не лише доступність та привабливість, а й тиск групи однолітків, яка вимагає такого способу спілкування.

Наші дані свідчать про те, що соціальні мережі в Інтернеті справді виявили зацікавленість. 98% респондентів позитивно відповіли на запитання, якщо вони іноді користуються Інтернет-соціальними мережами. Це фактично підтвердило помітний інтерес і значну соціалізацію, яку надає соціальне середовище в Інтернеті молодому поколінню. Найчастіше використовуються соціальні мережі YouTube та Facebook, які можна позначити як загальновідомі. З іншого боку, є друга група, де менш широко розповсюджені мережі, якими користується молоде покоління також. Ми говоримо переважно про MySpace та Twitter.

Результати нашого опитування повністю відповідають висновкам Крейці та Копецького (2009), які вказали у своєму опитуванні, що 99,5% дітей знають хоча б одну соціальну мережу. Вони також виявили, що найбільш використовуваними соціальними мережами в Чехії є YouTube та Facebook.

Хлопчики користувалися соціальними мережами приблизно так само часто, як і дівчатка; однак дівчата користувались Facebook дещо частіше, ніж хлопці. Facebook та YouTube використовують понад 50% респондентів, оскільки вони відкрили там рахунок. Ось чому ми можемо сказати, що Інтернет-соціальні мережі є щоденними друзями для більш ніж половини сучасних дітей. Було доведено, що 80% респондентів регулярно користуються інтернет-соціальними мережами щодня. Загалом можна припустити, що використання Інтернет-соціальних мереж є справжньою соціальною діяльністю, необхідною для належності до суспільства та соціальних груп.

Що стосується результатів дослідження, то основним прибутком від використання Інтернет-соціальних мереж для молоді є «контакт з іншими» та «знання того, що відбувається». У цьому сенсі питання - суто соціальні причини. Масове розширення соціальних мереж та можливість соціальної інтеграції тісно пов'язані та впливають одна на одну. Оскільки більшість сучасних молодих людей є членами соціальних мереж, ми можемо сказати, що в основному там планується кожна подія чи діяльність, там обговорюються всі цікаві проблеми, оскільки можливість надання інформації величезній кількості людей за один раз набагато простіше, ніж зв'язуватися з ними по черзі. Тому людей, які не є членами соціальних мереж, можна легко «забути». Вони не знають про заплановані заходи, не можуть брати участь у дискусіях щодо актуальних проблем. Це призводить до їх повільного відокремлення від групи друзів та однолітків. У цей вік дружба підтримується спільним досвідом та взаємним спілкуванням, у чому соціальна мережа може допомогти.

Найбільш досвідчена втрата у зв'язку з використанням Інтернет-соціальних мереж - це втрата часу (75, 4%). Більше чверті респондентів також вважають, що таким чином вони втрачають особисті контакти з людьми із свого оточення. Також 21% респондентів усвідомлюють, що втрачають конфіденційність те, що сприймають негативно. Більших відмінностей у відповіді на ці запитання щодо статі не виявлено. Здається, що молоді люди можуть переглядати позитивні та негативні сторони використання соціальних мереж. Вони майже усвідомлюють, що бути членом соціальної спільноти - це не просто щось сучасне та надзвичайне, а більше схоже на щось загальне та необхідне. Це також підтверджує той факт, що більшість респондентів оцінюють соціальні мережі як щось, що вимагає часу та конфіденційності, але страх виключення з "центральної сцени" не дозволить їм скасувати своє членство там.

Ті респонденти, які мають лише одного або жодного друга, оцінюють свою ситуацію, що у них досить мало друзів, і у вільний час вони частіше за інших згадують про перегляд телевізора, читання та користування Інтернетом, але вони не говорять про використання соціальних мереж. В Інтернет-середовищі також можна спостерігати різні види діяльності, які ми можемо відрізнити як соціальні та дисоціальні. Існує менша кількість інтровертів з незначним впливом їх соціальних сфер. Вони також відрізняються використанням соціальних мереж. Вони діляться фотографіями зі своїми друзями рідше, ніж люди з більшою кількістю друзів, і вони також використовують мережі для спілкування з друзями не так часто. В іншому випадку вони грають в онлайн-ігри в соціальних мережах і дивляться там відео.

З загальної точки зору, молоді люди використовують Інтернет-соціальні мережі в основному для зустрічей, набуття друзів та підтримки контактів. Найпоширенішим способом використання Інтернет-соціальних мереж є змішування та підтримка дружби (64%). Таким чином молоде покоління за допомогою сучасних технологій шукає подібних і близьких людей, з якими хоче вступити в соціальні контакти. Інші часті способи використання - це зустрічі з людьми, підтримка контактів та спілкування; інакше орієнтована група діяльності в мережах - це обмін відео, фотографіями та ігри. Цікавим фактом є виявлення того, що використання соціальних мереж для гри в онлайн-ігри та обміну відео часто є типовим для хлопчиків; допитувані дівчата воліють обмінюватися фотографіями. Таким чином можна спостерігати формування віртуального простору соціальних мереж Інтернету. Основними частинами цього простору є відносини між людьми та обмін інформацією один про одного. Залишається питання, наскільки молоде покоління сприймає пов'язані контакти та спільну інформацію як частину реального життя чи свого віртуального виміру. Ігри також часто згадуються як цікавий аспект віртуальної реальності. Дані довели, що використання ігор у соціальних мережах є переважно сферою діяльності молодших підлітків, тобто до тринадцяти років.

Безпека респондента в мережі показала, що майже половина з них видима лише для друзів (52%), 11% лише для вибраних друзів та лише 9% для друзів. Досить тривожним фактом є те, що майже чверть респондентів є видимими для всіх. У мережах 15,3% респондентів приймають усіх, хто просить про це, і 11,4% приймають майже всіх. 69% опитаних приймають лише друзів. Це показує, що очевидно, що майже чверть респондентів також готові прийняти невідомих людей. Можливість зловживання інформацією в

соціальних мережах досить велика. У нашому опитуванні не підтверджено відмінностей серед дівчат та хлопців та серед вікових категорій щодо безпеки в мережах, пошуку друзів та прийому друзів. У цьому сенсі можна сказати, що всім групам підлітків, які користуються соціальними мережами, загрожує подібний ризик.

Соціальні мережі приносять відчуття великої родини, спільноти, де кожен може спілкуватися з усіма і всі разом ділитися досвідом. Користувачі відчувають, що вони десь належать, відповідають комусь, а хтось відповідає їм. Більше того, віртуальне спілкування допомагає респондентам підтримувати зв'язок зі своїми однолітками та підвищувати свій соціальний статус у громаді. Кожна молода людина повинна відчувати, що її хтось приймає. Тож через соціальну мережу вони можуть перевірити, що люди реагують найбільше, а на що взагалі не реагують, щоб він або вона змогли відредагувати свою поведінку та ідеї, щоб зробити так, щоб «подобалося» якомога більшій кількості людей. Таким чином вони перевіряють нові можливі ролі.

Молоді люди також можуть експериментувати зі своєю особистістю та знаходити шляхи кращого спілкування з іншими та простішого включення до групи. Для людей, які зазнають невдач у взаєминах вічна-віч, така форма спілкування може бути корисною, оскільки через мережу легше налагодити контакти та з'ясувати, що однолітки відповідають позитивно, а що негативно. Наше розслідування також показало, що люди, які не можуть і не хочуть користуватися соціальними мережами в Інтернеті, можуть бути виключені зі своїх повсякденних груп громадською думкою. Доступ до сучасних засобів комунікації та участь у якійсь соціальній мережі Інтернету розглядаються як важливі фактори успішної соціалізації, соціальної інтеграції та соціального навчання сучасних молодих поколінь.

Література:

1. Соціологія: підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – 3-тє вид., переробл. і доп. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 322 с.
3. Социальная психология: учебное пособие для студ. высших учеб. заведений / А. Н. Сухов, А. А. Бодалев, В. Н. Казанцев и др. – М.: Издат. центр «Академия», 2001. – 600 с.
4. Каменская Т. Г. Социальное знание и виртуализация социальной реальности / Т. Г. Каменская. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.
5. Данилов С. А. Риски и потенциал интернет-социализации молодежи / С. А. Данилов // Известия Саратов. ун-та. Серия: Философия. Психология. Педагогика. – Саратов: Саратов. гос. ун-т, 2012. – Т.12. – С. 42-46.
6. Плешаков В. А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности // Проблемы педагогического образования: сб. научных статей / под ред. В. А. Слостенина, Е. А. Левановой. – М.: МПГУ – МОСПИ, 2005. – Вып. 21. – С. 48-49.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Рубан Ася Костянтинівна.

Ирода Шакирова
(Узбекистан)

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ И САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ СТУДЕНТА

Представители XXI века окружены атмосферой информационных технологий, поэтому они адаптируются к работе в Интернете, электронных учебниках, веб-сайтах, блогах и т. д.

В образовании появляются новые технологии и методы обучения, нестандартные формы обучения, современное оборудование и программное обеспечение, современные учебники и многое другое. Из них, конечно, быстрее всего развиваются компьютерные технологии. Все это требует формирования современного учителя. Самое главное, что приводит к успеху в обучении, - это учет педагогических навыков учителя и способностей ученика.

Современный студент - это будущий специалист из независимой страны, который делает устойчивые шаги к новому развитию и большим переменам. В таком океане безграничных знаний ему нужны окружающие его сверстники, которые надеются на будущее, и учителя его времени, которые могут обучать их с любовью и быстро впитывать новые изменения, чтобы он не чувствовал себя одиноким и слабым. Вот почему каждый наставник должен постоянно искать лучших педагогов, чтобы идти в со временем. Прежде всего, это требует от него постоянного обновления знаний, навыков и умений, которые он приобрел до сих пор. В связи с этим всегда желательно искать и изучать новые пути, методы и формы обучения. Поэтому каждый успешный педагог должен задать себе следующие вопросы: как идти со временем и мотивировать студентов учиться?

С другой стороны, что интересовало сегодняшних студентов и что их привлекало? На наш взгляд, это инновационные, информационные и интернет-технологии....

Современные педагоги обладают необходимой компьютерной грамотностью, педагогическими и инновационными технологиями, современными компьютерными технологиями и программным обеспечением для обучения.

Оснащение аудиторий компьютерной техникой и их подключение к сети Интернет открывает широкий спектр возможностей использования новых педагогических и информационных технологий в учебном процессе, что позволяет эффективно организовать учебный процесс, развивающий, многоуровневый и проблемное обучение, информационные и коммуникационные технологии, научно-исследовательская и проектно-конструкторская деятельность, элементы дистанционного обучения, решение научных и творческих задач, дифференциация уровня образовательных технологий и др. Эти аспекты играют важную роль в педагогической деятельности.

На наш взгляд, основная цель педагогики - научить студентов математическим фактам, методам и правилам на лекциях, а на практических занятиях и в самостоятельном изучении, закрепить их за счет эффективного использования информационных и коммуникационных технологий, посредством практических упражнений и творческих заданий навыков и компетенций для применения знаний, полученных в этих дисциплинах, на практике и образцового владения другими дисциплинами.

Мы знаем, что ученик с математическими знаниями обладает уникальным передовым мышлением, широким кругозором, комплексным и системным подходом к проблеме, быстрым пониманием специфических аспектов обучения и преподавания, конечно, усердие духовно. Проявляются аспекты зрелости и проявляются в ходе уроков, в общении, в процессе самостоятельного исследования.

Одним из важнейших направлений продвинутой педагогической деятельности является творческое и эффективное вовлечение студентов в процесс самостоятельного исследования и его подготовки - интерактивные методы обучения (например, создание проблемных ситуаций, дискуссий, заданий, ориентированных на производственную практику, др.), в котором, например, эффективно используются элементы развивающего обучения (обучение студентов мыслить самостоятельно, наряду с передачей имеющихся общих знаний, формирование исследовательских навыков и т. д.).

Для этого мы рекомендуем эффективное использование инновационных и информационных технологий для самостоятельного обучения и нестандартных лекций и практических занятий по следующим направлениям:

- создание мультимедийного сценария для всего учебного процесса или его частей;
- подготовка дидактических материалов, необходимых для учебного процесса;
- эффективное использование компьютерного программного обеспечения и информационных и коммуникационных технологий;
- активация урока с помощью математических пакетов;
- использование электронных учебников;
- находить в сети Интернет необходимую информацию при подготовке к урокам и внеучебной творческой деятельности со студентами, а при необходимости и в ходе урока;
- активизация учебного процесса на уроках с использованием материалов некоторых веб-сайтов;
- привить ученику уверенность в себе, объяснить, что его профессиональный успех неразрывно связан с его творческой деятельностью;
- модульная технология обучения;
- организация быстрого контроля с использованием готовых тестовых снарядов и др.

Использование мультимедийного проектора для мультимедийных презентаций в классе позволяет точно отображать электронные учебные материалы. Подключение компьютеров к Интернету расширяет возможности использования программного обеспечения. Использование компьютерных тестовых команд позволяет произвольно выбирать вопросы, повышая качество и скорость фронтального и локального контроля по темам. Своевременное занесение результатов контроля в электронный журнал обеспечивает прозрачность справедливой оценки знаний.

Мы рекомендуем обратить пристальное внимание на следующие аспекты, которые побуждают студентов работать самостоятельно во время стажировки:

- рассматривать стажировку как первый шаг в исследовании;
- привнести дух современности в теоретические знания и привить его в умах учащихся с помощью упражнений;
- привести примеры из элементов современной науки, техники и технологий;
- ведущие практические вопросы к жизненно важным вопросам;
- иногда акцентируя внимание на фантастических, фантастических и сказочных сюжетах;
- вносить нестандартные вопросы (например, объект, субъект, элемент и т. д.);
- научите негативные ситуации и способы избавиться от них;
- подтверждать полученные результаты четкими доказательствами (например, окончательным решением);
- предоставление студентам возможности мыслить свободно и творчески;
- знакомство с историческими данными и др.

В качестве элемента образовательной технологии рекомендуется поощрять студентов писать независимые ответы на следующие вопросы, чтобы иметь возможность самостоятельно оценить свои знания по теме во время домашнего задания или в конце урока: *Я знал заранее; сегодня я узнал*

следующее...; Я нашел следующее очень интересным...; Мне было трудно понять ...; Я понял, что...; теперь я знаю,...; я узнал следующее...; теперь я могу сделать следующее...; Я сделал следующее...; Случаи, которые меня удивили, это...; Из этого урока я извлек следующие уроки для жизни...; хотелось бы узнать больше... и так далее.

В основе всего этого лежит особая форма учебного процесса - самостоятельная работа, которая требует активного мышления и стремления к высокому мышлению в процессе выполнения заданий учителя.

Самостоятельная работа студентов - это когда студенты работают в классе или вне класса в определенное время под руководством учителя, но без его непосредственного участия, индивидуально или в команде многогранно (Независимое обучение из устава). Методическое обеспечение самостоятельной работы студентов - это составить перечень форм и тем самостоятельной работы, сформулировать цели и задачи для каждой из них, разработать методические указания и методические рекомендации для них, использовать учебную, методическую и подборку научной литературы., вспомогательная литература и Интернет-сайты, которые предоставляют разнообразную информацию. Необходимо организовать методический семинар со студентами первого курса по организации, внедрению, мониторингу и оценке самостоятельной работы.

Вот несколько советов, как выглядеть или записаться на прием для антикварных предметов:

- Курировать самостоятельную работу студентов:
- текущие собеседования и супервизии; чаевые; редактирование, анализ, обзор, оценка;
- обзор по разделам; обсуждение;
- обобщение результатов и др.
- Моделирование самостоятельной работы студентов:
- проверка теоретических знаний; задать ключевые вопросы по теме;
- получить глубокие знания по теме и определить ее содержание;
- составить резюме по каждой теме; упражнения и решение проблем;
- уметь анализировать и самооценивать учебную деятельность;
- развитие навыков; составлять вопросы, кроссворды и викторины по теме.
- Классификация заданий:
- подбор литературы для методической, практической и научной работы;
- литературный обзор;
- решение проблем;
- проблемные ситуации;
- студенческая научно-исследовательская работа;
- контроль через проверку знаний в заключении.

Этапы самостоятельной работы студентов и порядок их приема:

- сборник рекомендованной литературы;
- ознакомиться с планом и методической разработкой темы урока и вопросами по теме;
- различать чтение и обобщение вопросов по теме;
- составлять необходимые схемы и таблицы на основе текста лекций, учебников, монографий и т. д.

Некоторые из учебных пособий, необходимых студентам для самостоятельной работы, включают:

- методические разработки, охватывающие основное содержание предмета;
- матрица внутренних связей науки;
- дидактические раздаточные материалы; сводка отчетов;
- набор вопросов и тестов; аудио-, кино-, видео-фильмы; комплекс задач и упражнений и т. д.

Некоторые формы и формы организации самостоятельной работы студентов (в том числе с руководством преподавателя):

- обобщение (отбор); обзор литературы и данных в Интернете (разработка и исследование тем);
- написание аннотаций к статьям и книгам (образцы аннотаций и проверки);
- выполнение исследовательских задач (разработка заданий, создание исследовательских кейсов, подготовка к спецкурсам и семинарам по темам, составление картотеки тем);
- углубленный анализ научно-методической литературы и проведение необходимых экспериментов (проведение интервью по изученной литературе, планирование дальнейшей работы, разработка методики получения информации);
- в отчете: разработка и выполнение плана отчета; доработка отчета;
- заполнить аннотацию с дополнительной литературой и адресами в Интернете (предложить готовый план или разрешить студенту составить план, проверить окончательный статус);
- в семинаре, подготовка к семинару, тезисы, упражнения (составление плана семинара, рекомендация литературы, проверка заданий);
- на лабораторно-практических занятиях:
- получение необходимых результатов согласно соответствующим инструкциям, методическим указаниям и методическим рекомендациям (разработка задач, разработка методических рекомендаций и алгоритмов, умение демонстрировать уровень результатов);

- в научном кружке: самостоятельная работа, руководящая работа, курсовая работа, прослушивание выполнения дипломной работы (разработка их тем, организация консультаций и общее руководство);

- контрольная работа - выполняется письменно (разработка и проверка заданий); выполнять задания (разрабатывать и проверять задания) на основе материалов, изученных и собранных во время стажировки.

При организации самостоятельной работы студентов следует придерживаться следующих рекомендаций:

- не перегружать студента творческими задачами; дать студенту четкие и полные инструкции (цель задания;

- условия выполнения; объем; образец и т. д.); разработка тем и заданий, составление картотеки; создание методического обеспечения самостоятельной работы;

- В разговоре со студентом особое внимание уделять:

- обзору литературы, планированию, аннотации, поиску необходимой информации в библиотеке и сети Интернет, ознакомлению с проблемными ситуациями исследования, ведению дела и т. д.; ознакомление с правилами контроля и оценки; постоянный мониторинг (отбор; оценка; обзор; демонстрация уровня навыков, приобретенных в самостоятельной и творческой работе и т. д.).

Вот несколько рекомендаций для самостоятельной работы: Самостоятельная работа основана на календаре тем, указанном в рабочем учебном плане. Самостоятельную работу можно проводить на лекциях, стажировках, семинарах и лабораторных занятиях, а также после школы.

При овладении предметом студент должен:

- внимательно прочитать теоретические сведения из указанного источника;

- параллельно студенту будут представлены примеры и задачи, которые были решены с помощью необходимых инструкций по теме, указанной в этом источнике, и сам студент создаст соответствующие примеры и задачи;

- эти примеры и задачи студент решает самостоятельно (если в процессе возникают недоразумения, неуверенности, трудности или потребность в какой-либо дополнительной информации, студент получает теоретическую информацию из этого источника, лекции, дополнительных источников, Интернета»);

- самостоятельно разрабатывает гипотезы, организует исследования, обрабатывает собственные данные, делает акцент на интерпретации результатов;

- дается ожидаемый ответ и даны ответы на заданные вопросы.

Способы работы с литературой:

- беглый взгляд (для обзора и просмотра текста, включая аннотацию титульного листа, оглавления, некоторых абзацев и приложений);

- ознакомиться с некоторыми разделами, главами или темами (этот метод используется для уточнения ответов на некоторые вопросы, сравнения, сравнения полученной информации, составления собственного мнения и выводов по вопросу);

- чтение для обучения (это метод активного чтения, который используется для внимательного изучения представленного материала, понимания сути, цели, логической структуры текста и т. д., при котором изучение повторяется с зимой) и т. д.;

Также полезно создать схематическую структуру понятий, а также глоссарий понятий и терминов, сосредоточив внимание на ключевых словах и источнике литературы.

Вот несколько рекомендаций по мониторингу и оценке самостоятельной работы:

По результатам самостоятельной работы по теме составляется отчет, который может быть в форме устного или письменного отчета, реферата, реферата, графической работы, контрольной работы, курсовой работы, дипломной работы и т. д.

Прежде чем оценивать самостоятельную работу студента, важно провести с ним индивидуальное собеседование, в зависимости от типа самостоятельной работы, которую он или она выполнил, с особым акцентом на: уметь найти необходимую информацию в библиотеке и в Интернете, чтобы выйти из проблемных ситуаций исследования, показать уровень навыков, приобретенных в самостоятельной и творческой работе и т. д.

При всех видах супервизии все виды самостоятельной работы обучающегося оцениваются в соответствии с Положением об оценке знаний. Критерии его оценки подробно описаны в рабочем учебном плане и технологической карте на основе вышеуказанного Положения.

Таким образом, педагогическая концепция в основном включает:

- каждое занятие должно быть интересным, увлекательным и творческим;

- успехи учеников - радость учителя; познание начинается с удивления; Урок должен быть объяснен студенту таким образом, чтобы он казался ему знакомым и чтобы он мог применить его на практике;

- пусть самостоятельная работа студента будет его весомым творческим продуктом и т. д.

Проблемы, с которыми сталкиваются студенты в процессе самостоятельного изучения науки и способы их положительного решения: отсутствие базовых знаний, большого количества понятий и терминов; использовать психолого-педагогические концепции при изучении естествознания; отсутствие всех необходимых понятий и терминов, а также полезных наработок в основных используемых

источниках, так как применение существующих педагогических, психологических и информационных и коммуникационных технологий может не соответствовать современным требованиям; незащищенность из-за невозможности изучать науку самостоятельно.

Однако для преодоления подобных трудностей необходимо эффективно использовать существующие методические и математические основы, организовывать собственную образовательную деятельность. В то же время выполнение конкретных практических задач поможет преодолеть подобные трудности.

Таким образом, нам неясно в будущем, каким путем пойдут студенты, окончившие высшие учебные заведения, академические лицеи и профессиональные колледжи, но мы знаем, что они будут создавать новости, писать книги, обучать молодежь независимой страны, давая, производя и вступая в жизнь, чтобы быть в авангарде экономики. Мы уверены, что они обязательно добьются этих целей.

Литература:

1. Арзикулов А., Усанов Ш. О. методическом обеспечении самостоятельного обучения. Развитие образования, № 3-4, 2001.
2. Бердиева О. Методы развития у студентов умений и навыков самостоятельной работы в геометрическом образовании. ТДПУ, Т. 2007 г.
3. Арзикулов А. О некоторых способах организации и оценки самостоятельной работы студентов. Материалы Республиканской научной конференции «Проблемы совершенствования преподавания математики в системе непрерывного образования», посвященной 75-летию Андижанского государственного университета, 28-29 апреля 2006 г. Андижан, страницы 12-13.
4. Арзикулов А. О самостоятельном изучении и оценке математического анализа. Национальная программа обучения персонала; итоги и перспективы реформы. Ташкент, 2000, 5-6 декабря.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ**Стефен Сінікем Азаїкі
(Нігерія)****СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК БАЗОВА ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

В XXI столітті достатня кількість держав, в першу чергу високорозвинутих та тих, що інтенсивно модернізуються й розвиваються, намагаються стати, задекларуватися, як держави соціальні. Під такими державами розуміють ті, політика яких спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини [8, с. 354].

Хоча феномен такої держави розуміється достатньо по-різному, в цілому йдеться про те, що це соціально - економічна високорозвинута, стабільна держава, яка належним чином забезпечує права і свободи людини на гарантовану працю, здоров'я людини, забезпечує державну підтримку сім'ї, материнства, батьківства і дитинства, інвалідів і похилих громадян, всебічний гармонійний розвиток усіх громадян тощо.

Головним суб'єктом процесу формування соціальних держав є, власне, сама держава, а основним і дієвим інструментом формування держав такого рівня і якості розвитку є державна соціальна політика.

Базисною засадою формування соціальної держави є її економіка, яка у сучасних умовах також радикально трансформується. Скільки б, однак, моделей ринкової економіки не існувало нині, неодмінно постає питання щодо характеру втручання в неї держави. Економічна функція держави - це не просто "втручання" держави в економіку, регулювання цих процесів. Деталізовано ця функція виглядає також як складова забезпечення національної цілісності держави загалом. Отже роль держави у створенні безпечових умов економічного господарювання виглядає як одна з важливіших її задач, а в сучасних умовах державно-суспільного розвитку вона постає, як одна з найважливіших [1; 3; 8].

В даному випадку йдеться про гарантований розвиток усіх форм власності в країні, підтримку і стимулювання усіх, а, найперше, стратегічних галузей виробництва, про підтримку інноваційного розвитку економіки, про гарантію суспільно-корисної праці більшості громадян країни та надання допомоги тим, хто цієї допомоги потребує, оскільки сам себе неспроможний захистити і забезпечити. Тут окремо треба вести мову про роль і місце окремих видів (моделей) соціальної політики: консервативної; ліберальної; соціалістичної; соціал-демократичної тощо.

Консервативна модель соціальної політики стає нині достатньо популярною у зв'язку з тим, що базується на всебільшому зменшенні безпосереднього втручання держави в економіку, у всі соціально-економічні процеси. Йдеться також про поступове і все більше скорочення державних соціальних програм, заохочення й стимулювання розвитку і діяльності різного роду недержавних громадських об'єднань і організацій, які безпосередньо займаються соціальною роботою, соціальним забезпеченням громадян за рахунок діяльності різного роду органів, об'єднань, агентств, страхових компаній, організацій тощо. Звичайно, таку модель соціальної політики може дозволити собі лише високорозвинута, стабільна держава з високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Ліберальна модель соціальної політики, хоч і певною мірою подібна на консервативну, проте відрізняється тим, що означає: а) регулювання споживчого попиту; б) максимальне розширення трудового права, системи соціального страхування; в) регулювання ринку праці; г) вдосконалення і предметну реалізацію політики доходів. Нині таку політику все більше починають формувати й реалізовувати в країнах що трансформуються, модернізуються. Значною мірою такого характеру соціальна політика набула і у сучасній Україні, де на перший план все ж виходять різні форми соціального забезпечення громадян, які детально аналізує, наприклад, український вчений В. Утвенко [6].

Соціалістична модель соціальної політики виразно відрізняється від інших моделей тим, що саме держава фактично монополює, - як це було у колишніх СРСР, соціалістичних країнах, - бере на себе функцію вирішення усіх соціальних проблем. В такій ситуації держава просто виявляється неспроможною забезпечити усіх, і тому вдається, як було у колишньому СРСР, до невиплати реальної заробітної плати, за рахунок чого проголошувалися безкоштовними освіта, охорона здоров'я. Тут доречно згадати вислів Г. Лейчера, який стверджував, що існує універсальне визнання бажаності освіти, здоров'я та безпечнішого життя для всіх, однак немає й ніколи не було загальної згоди щодо засобів досягнення такої мети [9].

Соціал-демократична модель соціальної політики досить наближена до соціалістичної моделі, хоча її прихильники стверджують, що вони, мовляв, наближують країни і людство не до соціалізму але до "демократичного соціалізму".

Детальний аналіз найбільш виразних моделей соціальної політики у 9 країнах світу вдало здійснила українська вчена Т. Семігіна [4].

Серед цих країн є, зокрема і така яскрава африканська країна як Нігерія. Нігерію, іноді, образно називають "США чорної Африки", оскільки в ній є 36 штатів і федеральна столична територія (Абудиса).

Майже п'ятдесят років тому Нігерія стала незалежною країною, багатою нафтою, з різними природним ландшафтом, з більш як 60 - мільйонним населенням, що є переважно сільськогосподарським виробником.

Нігерія має багато гострих соціальних проблем в освіті, охороні здоров'я, але боротьба з бідністю, за соціальне забезпечення громадян тут ведеться і є помітною. Тут є власна система соціального страхування, існують різноманітного роду фонди соціальної підтримки і допомоги тощо [10].

Акцентуємо увагу на тому, що існує достатньо різних класифікацій національних моделей державної соціальної політики, серед яких, на нашу думку, однією з найоптимальніших є класифікація, запропонована російським вченим В. Гордіним. Він виділяє такі моделі:

- патерналістська. Це модель країн, де соціальна сфера відповідним чином одержавлена, у зв'язку з тим, що достатньо дерективною, планово-розподільчою є економіка, а розподіл соціальних послуг і благ є максимально централізованим;

- шведська модель соціальної політики, яку багато дослідників вважають свого роду зразковою. Завдяки ідеології соціал-демократії, в таких країнах, як Швеція, домінує егалітаризм. Держава витрачає на соціальну сферу великі кошти, а в соціальній сфері фактично немає конкуренції в частині надання соціальних послуг;

- модель "соціального ринкового господарства". Вона характеризується високим рівнем вільного підприємництва, що пов'язане із відсутністю помітного адміністрування державної економічної сфери. Фактично ринкові відносини існують і у соціальній сфері;

- модель "держави загального добробуту" Вона пов'язана із потужною індустріалізацією таких країн як Англія, Франція, що соціальне забезпечення фактично зробили загальнодоступним. В багатьох випадках така модель є бажаною, очікуваною, оскільки навіть великі податки неспроможні належним чином захистити, забезпечити соціальну сферу;

- ринкова модель. Найперше її "знаходять" у тих країнах, де домінує ліберальна ідеологія, ліберальні ринкові відносини. В таких державах домінує система адресної соціальної підтримки й допомоги, соціальна сфера в цілому фактично роздержавлюється [5, с. 12-19].

У зв'язку з наявністю різних моделей державної соціальної політики дискусійним і складним залишається поняття "соціальна держава", яке достатньо детально аналізує, зокрема, український політолог М. Головатий [2].

Вкажемо також і на те, що поряд з національними існує так звана глобальна соціальна політика, основними характеристиками якої вважають:

- відповідне зменшення зубожіння населення багатих, високорозвинутих країн світу; забезпечення максимальній кількості громадян країни початковою освітою;

- поліпшення здоров'я породіль;

- боротьба з ВІЛ/ СНІДом;

- створення умов для стабільного існування оточуючого середовища;

- розвиток глобального соціально-економічного партнерства держав і суспільств заради розвитку, боротьби з бідністю тощо. [10].

Не станемо забувати, однак, про те, що соціальній політиці притаманні й певні, найперше концептуального характеру, суперечності. По-перше, такій політиці властиве поєднання досить різнофактурних засад: конституційно-правових, інституціональних, функціональних, комунікативних, менеджеральних, ініціативних (волонтерських) демографічних, гуманістичних.

По - друге, у суто організаційному плані маємо відчутні суперечності між стратегічними й тактичними цілями, механізмами здійснення такої політики. По - третє, є декілька моделей соціальної політики, серед яких в першу чергу виділяють активну модель, реабілітаційну, пасивну. Вони достатньо суттєво різняться між собою. За активної моделі держава перш за все надає максимум умов, стимулює до продуктивної діяльності саму людину. Реабілітаційна модель виходить з необхідності реабілітації фізичного та (що особливо суттєво) соціально-психологічного стану, здоров'я громадян. Патерналістська модель - це система певної турботи, підтримки тих верств населення, які, за різних обставин самостійно не спроможні забезпечити собі гідне життя.

Підсумовуючи вище викладене, доходимо слідуючих основних висновків.

1. Формування держав, як соціальних - процес об'єктивно - закономірний і з подальшим розвитком країн і суспільств він набуватиме все помітнішого розвитку.

2. Соціальною можна вважати державу, яка не просто декларативно, конституційно проголошує чи зазначає такий статус, але реально забезпечує високий рівень життя, захищає і одстоює права і свободи своїх громадян.

3. Важливішим засобом становлення соціальної держави є державна соціальна політика, а, відтак, основним суб'єктом такої політики виступає саме держава, покликана бути дієвим патерналістом по відношенню до своїх громадян.

Література:

1. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і системний розвиток: (Системні маркетол. дослідження) О.Г. Білорус, Ю.М. Маценко. К.: МАУП. 2005. 492 с.
2. Головатий М.Ф. Трансформація нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2002: № 1 (жовтень-грудень).

3. Крупник А.С. Соціально - захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства. Автор. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. - політичні інститути та процеси. Одеса. 2002. 16 с.
4. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика: Навч. посіб. К.: МАУП. 2005. 276 с.
5. Управление социальной сферой / под. ред. В.Э. Гордина. СПб. Изд-во Санкт - Петербургского гос. ун-та экономики и финансов. 1988. 210 с.
6. Утвенко В.В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. К.: ДП "Вид. дім "Персонал". 2016. 248 с.
7. Халипов В.Ф. Власть: кратологический словарь. М.: Республика. 1997. 431 с.
8. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави // Вісник КНТЕН. 2009. №2. 401с.
9. Leichter N. Comparative Public Policy: Problems and Prospekts // Comparative Politics in the Post - be haviaral Fra / Ed by Cantori L. I.
10. UN Millennium Development Goolk. - [http:// www.ua. org./millenniumgoaes/ index.htm](http://www.ua.org./millenniumgoaes/index.htm)

СЕКЦІЯ: ПРАВО

**Гонтаренко Светлана
(Гомель, Беларусь)**

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БУЛЛИНГА У ПОДРОСТКОВ

Слово «буллинг» происходит от английского bully – хулиган, драчун, задира, грубиян, насильник; и в самом общем смысле обозначает запугивание, физический или психологический террор, направленный на то, чтобы вызвать у другого страх и тем самым подчинить его себе.

Буллинг – психологическое или физическое давление, насилие, прессинг, третирование, запугивание, травля индивидуума в ситуации, когда он не может себя защитить другим индивидуумом или группой.

К общим характеристикам буллинга можно отнести:

- насилие (физическое, психологическое);
- буллинг осуществляется в одиночку или группой людей;
- буллинг направлен против психологически/физически слабого человека, который не может защититься;
- буллинг носит систематичный и длительный характер.

Изучением проблемы буллинга в подростковом возрасте занимались И.С. Бердышев, А.А. Бочавер, Е.В. Гребенкина, И.С. Кон, С.В. Кривцова, О.В. Мальцева, В.Р. Петросянц, К.Д. Хломов, И.А. Фурманов, С.Ю. Чижова и др. Одним из актуальных вопросов является определение причин буллинга.

Так, А.А. Бочавер считает, что к проявлению буллинга приводит неумение пользоваться коммуникативными, социально приемлемыми способами в общении, является причиной деструкции (разрушения) личности подростка [1].

Причины возникновения буллинга среди подростков тесно связаны с возрастными особенностями, которые оказывают значительное влияние на формирование личности: психогормональная перестройка, начало полового созревания, смена Я-концепции; промежуточность общественного положения и статуса подростка, которая определяет особенности их психики – ограниченность, неустойчивость, импульсивность; несоответствие форм контроля, реакция эмансипации; реакция группирования со сверстниками и др. (А.Е. Личко, Л. Мальцева и др.).

Участники буллинга зачастую наделены характерными личностными и поведенческими чертами (А.А. Бочавер, К.Д. Хломов и др.). Типичной жертвой травли, как правило, становятся интроверт с поведенческими нарушениями (тревожны, агрессивны), с негативными убеждениями о самом себе и социальными сложностями подросток (Olweus). Эти особенности могут быть как следствиями травли, так и ее предпосылками – «сигналами» другим детям о том, что ребенка легко сделать жертвой. Замечено, что в роли жертвы попадают дети со сложностями в здоровье и обучение, синдромом дефицита внимания и гиперреактивности, расстройствами аутистического спектра, диабетом, эпилепсией, дети с нарушением веса и другими нарушениями и хроническими заболеваниями, влияющими на внешность.

У агрессора (преследователя) отмечают готовность к насилию для самоутверждения. Он демонстрирует грубость и отсутствие сострадания к жертвам, агрессивен с взрослыми (Olweus). Хотя такие подростки могут казаться одиночками с дефицитом социальных навыков, но, они часто имеют высокий социальный статус в классе (Faris, Felmlee, Juvonen и др.) и группу сообщников (Olweus), хорошо понимают чужие эмоции и психические состояния и успешно этим манипулируют (Sutton и др.). Мотивами такого поведения служат потребность во власти, удовлетворение от причинения вреда другим и вознаграждение – материальное (деньги, сигареты, другие вещи, отбираемые у жертвы) или психологическое (престиж, социальный статус и т.п.) (Olweus). Агрессором становятся подростки имеющие: низкую успеваемость и прогулы, драки, воровство, вандализм, употребление алкоголя и табака (Byrne, Garofalo, Haunie, Olweus и др.) [2].

На основании проведенных исследований, было установлено, что около 3% детей совмещают обе роли: агрессивно провоцируют других детей на причинение себе вреда либо в одних отношениях в классе демонстрируют поведение агрессора, а в других оказываются жертвой (Olweus).

Позицию свидетелей (наблюдатели) занимают большинство участников буллинга. По данным Trach, 68% учеников средней школы бывали свидетелями травли в школе. От позиции свидетелей зависит развитие ситуации буллинга, так одобряя действия, агрессор получает подкрепление в правильности своих поступков, а переход на сторону жертвы способен удержать агрессора от дальнейшего насилия (Olweus и др.). Свидетели оказываются перед выбором прекратить травлю и одновременно страх потерять собственную безопасность и статус в коллективе. Свидетели травли испытывают, переживают страх, беспомощность, стыд за свое бездействие и в тоже время – желание присоединиться к агрессору, тем самым ухудшается социальный климат в классе, растёт «молчаливое большинство» [3].

Самое тревожное в ситуации буллинга является то, что булли (агрессор) прекрасно осознает, что он делает, для чего делает и какие могут быть последствия, т.е. сознательно причиняет боль и страдание другому человеку. С этим утверждением согласны многие исследователи буллинга среди подростков (А.А. Бочавер, Е.В. Гребенкина, К.Д. Хломов и др.).

Ряд исследователей связывает причины буллинга с психосоциальными особенностями его участников. Например, Д. Ольвеус считает, что наиболее часто жертвами школьного насилия или буллинга становятся дети, имеющие:

- физические недостатки – носящие очки, со сниженным слухом или с двигательными нарушениями (например, при ДЦП), то есть те, кто не может защитить себя;
- особенности поведения – замкнутые дети или дети с импульсивным поведением;
- особенности внешности, телосложения;
- неразвитые социальные навыки;
- страх перед школой;
- отсутствие опыта жизни в коллективе;
- болезни – эпилепсию, тики и гиперкинезы, заикание, энурез (недержание мочи) и т. д.;
- низкий интеллект и трудности в обучении [4].

Социально-экономические причины связаны с условиями, в которых развивается подросток и происходит формирование его субъектных качеств. К ним можно отнести следующие: культ насилия в обществе, имущественное и этническое неравенство, влияние СМИ. Подростки из бедных и неблагополучных семей вымещают свои фрустрации на более благополучных сверстниках, заставляя их испытывать страх и одновременно чувство своей неполноценности. В результате создается противоречивый симбиоз, когда подростки из разных социальных слоев одновременно ненавидят и привлекают друг друга.

Отметим, что существенное влияние оказывает телевидение на проявления буллинга у подростков (А. Бандура, Л. Берковиц, Э. Маккоби, А.Сигал, С. Фешбах, и др.). Подросток склонен к подражанию героям фильмов, примеряя на себя их внешний образ и их внутреннее содержание. Он примеряет эталон настоящего мужчины, его силу, волю, мужество, верность дружбе и товарищам, демонстрируя эти качества в драке и т.п.

Причинами семейного характера является отклоняющееся поведение родителей, низкий социально-экономический статус семьи, смена воспитателей (отчим, мачеха). В подростковом возрасте подростки стараются избавиться от зависимости от родителей, вести себя более самостоятельно и ошибкой родителей является стремление подавлять эти проявления. Через семейные ценности у подростка происходит социализация – подражание взрослому. Подросток, видя агрессию у взрослых, подражает им. Так, по мнению К.Д. Хломова, агрессивность пока еще не является чертой характера подростка, она взята им на вооружение как «подсмотренный» у взрослых способ поведения [3].

И.С. Кон обратил внимание, что подростки из социально благополучной среды ассоциируют свой «культурный капитал» преимущественно с учебной деятельностью, а для других сверстников этот путь недостижим и свою «мужественность» они доказывают победными счетами в драках [5].

Согласно Э. Эриксону, враждебность и агрессивность связывается у подростка, с несформировавшимся базисным доверием к миру, которое зависит от качества получаемой им материнской заботы. Полноценная материнская забота обеспечивает ребенку уверенность в себе, не боясь проявлять инициативу, допускать ошибки и т.д. Если же ребенок не получает полноценной материнской заботы, то у него вырабатывается и закрепляется защитная реакция в виде агрессивных форм поведения. Если агрессия не пресекается, и подростка не учат другим способам поведения, то он начинает проявлять агрессивность сознательно, то есть становится на путь буллинга [6].

И.Г. Малкина-Пых указывает на зависимость буллинга от структуры семьи, от складывающихся в ней взаимоотношений. По ее мнению, факторами развития буллинга служат: неполная семья; семья, в которой мать демонстрирует негативное отношение к жизни; властные и авторитарные условия воспитания; семьи, имеющие генетическую предрасположенность к насилию [4].

Одной из причин возникновения буллинга, по мнению А. Адлера, является педагогическая некомпетентность (глухота), когда взрослые, не умеют или не хотят понять чувства подростка, которые унижают его, показывают свое превосходство, стимулируют возникновение агрессивного поведения.

Психологи установили, что буллинг и виктимизация порождают такие серьезные личностные проблемы как тревожность и депрессию, расстройства питания, низкое самоуважение и неудовлетворенность школой, что влечет за собой нарушение процесса социально-психологической адаптации.

Таким образом, можно выделить следующие причины появления буллинга:

- индивидуально-личностные особенности (уровень самооценки; популярность; особенности поведения; особенности внешности, телосложения; неразвитые социальные навыки и др.);
- социально-экономические (культ насилия в обществе, влияние СМИ, зависимость от социальной помощи; имущественное, социальное и этническое неравенство);
- семейные (отклоняющееся поведение родителей, низкий социально-экономический статус семьи, смена воспитателей);
- педагогические (педагогическая некомпетентность и др.);
- особенности подросткового возраста: психогормональная перестройка, начало полового созревания, смена Я-концепции; промежуточность общественного положения и статуса подростка, которая определяет особенности их психики – ограниченность, неустойчивость, импульсивность; несоответствие форм контроля, реакция эмансипации; реакция группирования со сверстниками и др.

Литература:

1. Бочавер А.А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен / А.А. Бочавер, К.Д. Хломов // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2013. – т. 10 – №3 – С. 149-159.
2. Глазман О.Л. Психологические особенности участников буллинга / О.Л. Глазман // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – №105. – С. 159-165
3. Хломов К. Психология подросткового возраста: проблема буллинга / К. Хломов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://postnauka.ru/faq/78155>. – Дата доступа: 20.12.2021
4. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы / И.Г. Малкина-Пых [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.e-libra.ru>. –Дата доступа: 22.11.2021.
5. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. – 2006. – № 11. – С. 15-18.
6. Эриксон, Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Ленато, 1996. – 592 с.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Алина Грибовская
(Гродно, Беларусь)

СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И ВИДЫ ПРАВОСУДИЯ

Вопрос о принципах организации и деятельности судебной власти, их системе и содержании был заложен еще в концепции судебно-правовой реформы. продолжается на современном этапе и является наиболее актуальным. Это обусловлено тем, что судебная реформа не сводится только к изменениям и принятию новых законов. Она связана с разработкой концептуальной политики в сфере постановки и решения целей и задач судебной власти, знаменующей собой смену парадигм в национальной системе правосудия и, в первую очередь, это выражено в системе принципов, определяющие организацию и деятельность этой ветви государственной власти.

Возникновение суда неразрывно связано со становлением правового начала, которое проявляет себя главным образом через осуществление правосудия. судебная власть осуществляет одну функцию - рассмотрение и разрешение всех дел и споров о праве и установлении юридических фактов, - видами которой является правосудие и юрисдикционный контроль, осуществляемых в форме уголовного, гражданского, административного судопроизводства. Выражением судебной власти при рассмотрении конкретных дел выступает правосудие, которое является всеобъемлющей функцией суда. [1, с. 60]

По мнению А.Д. Бойкова правосудие «есть государственная деятельность, осуществляемая судом в специальной процессуальной форме путем рассмотрения в судебных заседаниях уголовных дел об общественно опасных деяниях, влекущих применение (или отказ от применения) существенных мер государственного принуждения, а также гражданских дел, связанных с защитой нарушенного или оспариваемого права или охраняемого законом интереса в целях борьбы с преступностью и укрепления правопорядка». [2]

Как отмечает Богданов Е.В., правосудие представляет собой государственную правоприменительную деятельность, осуществляемую судом, которая направлена на защиту прав и законных интересов граждан, субъектов хозяйствования, охрану общественных и государственных интересов [3, с. 231].

В.П. Нажимов считает, что традиционное определение правосудия через деятельность суда неудачно, поскольку правосудие и суд определяются друг через друга: правосудие как деятельность суда, суд как орган правосудия.

Судебная власть осуществляется только судом. Поэтому как нет суда без правосудия, так не может быть правосудия без суда. Специфика организации и деятельности суда, его состав и полномочия обеспечивают осуществление правосудия в соответствии с законом, вынесение законных и обоснованных судебных постановлений по правовым спорам.

Выражением судебной власти при рассмотрении конкретных дел выступает правосудие. Суды же осуществляют эту функцию посредством конституционного, гражданского, уголовного, экономического и административного судопроизводства. При осуществлении правосудия суд руководствуется нормами материального и процессуального права. Он наделен полномочиями применения мер государственного принуждения к лицу, виновному в совершении правонарушения, либо оправдания невиновного. В правосудии по конкретному судебному делу получает свое объективное выражение судебная власть.

Принципы правосудия – основные правовые положения, выражающие сущность правосудия и основополагающие идеи правового характера, закрепленные не только в Конституции Республики Беларусь, но и в других нормативно-правовых актах в виде норм-принципов.

При выделении принципов правосудия необходимо положить один главный критерий: правовая норма, претендующая на статус нормы-принципа, должна охватывать наиболее широкую сферу

общественных отношений, имеющих место при осуществлении правосудия, и не дублировать иные общие нормы. [4, с. 46]

Исходя из закрепления в законодательстве, система принципов следующая:

- Конституционные принципы;
- Общеправовые принципы;
- Отраслевые принципы.

Общие принципы, закрепленные Конституцией, называются конституционными принципами правосудия и представляют собой ряд основополагающих принципов судопроизводства, которые по существу являются демократическими гарантиями для граждан.

Принцип осуществления правосудия только судом формирует такой юридический режим, при котором отмена или изменение судебных решений допускается только вышестоящим судом. При разрешении уголовных дел, сущность этого принципа состоит в том, что только суд имеет право решать вопрос о виновности или невиновности лица в совершении преступного деяния. А в разрешении гражданских дел из этого принципа вытекает то, что другие государственные органы не полномочны рассматривать гражданские дела, разрешение которых отнесено к компетенции суда. [5]

Принцип независимости судей при осуществлении правосудия обеспечивает действительную самостоятельность судебной власти, создается условия работы судов, при которых суд имеет реальную возможность принимать ответственные решения без постороннего влияния или давления. Любое вмешательство в деятельность судей по отправлению правосудия влечет ответственность по закону. [5, с.14]

Принцип коллегиальности и единоличия при рассмотрении дел освящается в ст. 113 Конституции Республики Беларусь. Дела в судах рассматриваются коллегиально, а в предусмотренных законом случаях – единолично судьями. Гражданские дела первой инстанции рассматриваются судьями единолично, а рассматривание в судах кассационной, надзорной инстанциях и в случаях, предусмотренных Гражданским Процессуальным кодексом - коллегиально [7]. Суды, рассматривающие экономические дела первой инстанции рассматривают дела в коллегиальном составе и единолично. По решению председателя суда или его заместителя дело может быть рассмотрено судом, в коллегиальном составе, о чем выносятся определение.

При рассмотрении экономического дела судом апелляционной, кассационной и надзорной инстанции рассматривают дела в коллегиальном составе, в который должны входить не менее трех судей суда, один из которых является председательствующим.

Принцип открытого разбирательства дел во всех судах понимает под собой слушание дел во всех судах происходит открыто, а закрытые заседания суда допускаются лишь в исключительных случаях, предусмотренных законодательством. Гласность судопроизводства становится неотъемлемой и общепризнанной чертой нашего правосудия. Открытое разбирательство дел в суде оказывает положительное влияние на качество осуществления правосудия. Ибо в гласном процессе суд действует под контролем народа, а это повышает ответственность за законное, объективное и справедливое разрешение дела. [8, с. 19]

Принцип состязательности и равенства сторон в процессе выражается в предоставлении сторонам юридического спора возможности активно отстаивать и защищать свои интересы в судебной заседании. Для этого стороны судебного разбирательства наделены равными правами по предоставлению и исследованию доказательств, высказыванию мнения по любому вопросу, имеющему значение для разрешения дела, и так далее. [8, с. 26]

Общеправовые принципы правосудия закреплены в Кодексе Республики Беларусь «О судостроительстве и статусе судей». Часть из закрепленных в данных нормативных актах принципов имеют статус конституционных, поскольку первоначально они получили свое отражение в Конституции Республики Беларусь.

Принцип государственного языка судопроизводства закрепляется в Законе Республики Беларусь «О языках в Республике Беларусь» где гласит, что государственными языками Республики Беларусь являются белорусский и русский языки.

При рассмотрении в судах уголовных и гражданских дел, экономических споров лицам, которые участвуют в деле и не владеют языком судопроизводства, обеспечивается право ознакомления с соответствующими материалами, участие в судебном процессе через переводчика, право выступать в суде на языке, которым они владеют.

Принцип обязательности судебных постановлений и требований судьи гласит, что вступившие в законную силу судебные постановления являются обязательными для всех государственных органов, а также должностных лиц и граждан. Требование судьи, вытекающее из его полномочий и предъявленное в соответствии с законодательством, является обязательным и подлежит исполнению в установленный срок. Неисполнение судебных постановлений, вступивших в законную силу, и требований судьи влечет за собой соответствующую ответственность. [9]

Что касается отраслевых принципов, то таким принципам присущи определенному виду правосудия, при этом ряд принципов сформулирован на основе положений Конституции Республики Беларусь, Кодекса «О судостроительстве и статусе судей Республики Беларусь».

В основе классификации видов правосудия лежат свойства юридического конфликта. Разрешая юридический конфликт, суд устанавливает наличие либо отсутствие спорных материальных правоотношений. Характер этих правоотношений определяет особенности судебного способа их принудительной реализации, который служит дополнительным основанием классификации видов правосудия. [9, с. 4]

Конфликтные общественные отношения, регулируемые при осуществлении правосудия по уголовным делам, возникают между преступником и государством по поводу совершения преступления. От имени государства в этих отношениях выступают государственные органы и должностные лица, которые уполномочены осуществлять уголовное преследование. Это органы дознания, дознаватель, следователь и прокурор.

Наличие общественно опасного деяния и виновность лица в его совершении не являются для суда изначально бесспорными. В ходе судопроизводства обвинение может быть предъявлено и невиновному. Поэтому правосудие по уголовным делам возникает в связи с возможной обязанностью этого лица понести уголовную ответственность, которую и устанавливает суд. [9]

Гражданские дела – это дела по спорам, возникающим из гражданских, семейных, трудовых, патентных правоотношений и другие. Юридическая значимость гражданских отношений связана с их регулированием нормами гражданского права. Предмет гражданского права характеризуется в первую очередь имущественно-материальными отношениями. Именно собственность выделяет отношения из его многообразия и выражает особенности их содержания.

Правосудие в сфере экономической деятельности осуществляется судами, рассматривающими экономические дела, по правилам, установленным законодательством о судопроизводстве в судах, рассматривающих экономические дела, путем разрешения экономических споров, возникающих из гражданских, административных, земельных, финансовых и иных публичных правоотношений, и рассмотрения иных дел, отнесенных к их компетенции настоящим Кодексом и иными законодательными актами. [10]

Дела об административных правонарушениях рассматриваются многими административными органами государства. Предметом правосудия по административным делам являются юридические конфликты, которые возникают в публичной сфере осуществления исполнительной власти государства. Судопроизводство по делам об административных правонарушениях возбуждается по инициативе уполномоченного органа государства или его должностного лица. Поэтому начало диспозитивности известно административному правосудию.

Конституционные дела – это дела о том, соответствуют ли Конституции Республики Беларусь другие нормативно-правовые акты. Такие дела рассматриваются Конституционным Судом. Конституционное судопроизводство является самостоятельным видом судопроизводства. Специфика правосудия по конституционным делам определяется особенностями юридических конфликтов, подведомственных Конституционному Суду. Спор, повлекший обращение в Конституционный Суд, возникает из конституционных правоотношений. Целью рассматриваемого вида правосудия является обеспечение защиты субъективных прав в сфере отношений, возникающих в связи с принятием нормативных актов. Совершенно справедливо замечает Т.В. Сахнова, что «нельзя сводить правосудие к применению норм только материального права, к квалификации спорного материального правоотношения и юридическим выводам суда о действительно существующих правах и обязанностях. Правосудие — целостная категория. Вся судебная деятельность по защите, протекающая в гражданской процессуальной форме, охватывается понятием «правосудие». «Выпадение» какого-либо элемента процессуальной формы, нарушение установленных законом правил судебной защиты дезавуирует правосудие» [11].

Таким образом проанализировав основные правовые принципы и виды деятельности судов можно прийти к выводу, что на современном этапе развития судопроизводства суд обладает всеми необходимыми полномочиями и инструментами для выполнения своих первостепенных задач – защиты конституционных основ общественного строя и прав граждан Республики Беларусь а в системе принципов одни из них одновременно являются гарантиями реализации других.

Литература:

1. Бибило В.Н. Правоустановительная деятельность суда / В.Н. Бибило // Право и демократия: Сб. научных трудов. Выпуск 15; отв. ред. В.Н. Бибило. — Минск: БГУ, 2004. — С. 60 – 69.
2. Бойков А.Д. Сущность социалистического правосудия и его виды // Вопросы борьбы с преступностью. - М., 1982. - Вып.34. С.370
3. Богданов Е.В. Правосудие как деятельность по управлению конфликтом / Е.В. Богданов // Право и демократия: Сб. науч. тр. Вып. 11. / Отв. ред. В.Н. Бибило. – Минск: БГУ, 2001. – С. 231 – 244.
4. Нажимов В.П. Суд как орган правосудия по уголовным делам. Ростов н/д, 1971. С. 33
5. Максимов Л. Г. Судостроительство Республики Беларусь: Практик. Пособие / Л. Г. Максимов, Л. П. Максимова. – Мн.: ОО «МНО», 2001. – 140 с.
6. Бибило В. Н. Судостроительство: Учебник. – Минск: Издательство “Право и экономика”, 2001. – 328 с
7. Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Беларусь 238-3 от 11.01.1999 г.
8. Сенько, А. С. Судостроительство: ответы на экзаменационные вопросы / А. С. Сенько. – 6-е изд., перераб. – Минск: ТетраСистемс, 2012. – 160 с.

9. Богданов Е.В. Юридические конфликты и виды правосудия // Право и демократия: Сб. науч. тр. Вып. 14. / Отв. ред. В. Н. Бибило. – Минск: БГУ, 2003. – С. 253-269.
10. Хозяйственный Процессуальный Кодекс Республики Беларусь от 15 декабря 1998 г. № 219-3
11. Курс гражданского процесса / Т.В. Сахнова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014. С. 21–22.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, доцент М.Г. Жук.

**Мария Жук
(Гродно, Беларусь)**

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ КАК ГЛАВНОЕ УСЛОВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В настоящее время проблема коррупции является чрезвычайно важной и насущной в политической, экономической, социальной жизни, как в Республике Беларусь, так и в мире. Степень коррупции является важнейшим индикатором эффективности экономической системы и государства.

К числу наиболее важных мер предупреждения и пресечения коррупции, можно отнести следующие:

1) формирование высокоэффективной правовой стратегии и прочного антикоррупционного законодательства; 2) введение обязательной антикоррупционной экспертизы всех принимаемых законов и подзаконных актов с поручением ее производства независимым и высококвалифицированным юристам, экономистам, управленцам и другим специалистам; 3) создание хорошо отлаженной системы государственных органов, организаций и подразделений, способной на высоком профессиональном уровне обеспечить качественное исполнение принятых антикоррупционных решений 4) повышение уровня прозрачности управленческих процессов; 5) сокращение числа чиновников, которое приведет к снижению коррупционных действий, к сокращению затрат на их содержание; 6) увеличение заработной платы и социальной защиты государственных служащих, т.к. низкий доход является одной из причин взяточничества; 7) ужесточение наказания за совершение коррупционных действий и привлечение средств массовой информации к приданию максимальной гласности примеров наказания коррупционеров; 8) внедрение кодексов этики и формирование антикоррупционного правосознания и нравственное воспитания у граждан РБ; 9) обучение граждан навыкам антикоррупционного поведения, формирование новых норм гражданской морали, позиции непримиримости к коррупционным проявлениям и т.д.

В Республике Беларусь сформирована сбалансированная система борьбы с коррупцией на всех управленческих уровнях и в отраслях экономической деятельности, которая базируется на национальной модели развития государства и соответствует международным стандартам. Основным документом, на базе которого разрабатывается антикоррупционная деятельность в нашей стране, является Закон РБ «О борьбе с коррупцией», который вступил в силу с января 2016г. – это четвертый по счету антикоррупционный закон с момента провозглашения нашего государства. В рамках реализации требований данного закона, для повышения результативности борьбы с коррупционными преступлениями совместным постановлением Прокуратуры Республики Беларусь, Министерства внутренних дел и Комитета государственной безопасности Республики Беларусь от 5 апреля 2007 года №17/94/11 утвержден перечень коррупционных преступлений. Антикоррупционные нормы предусмотрены в Уголовном кодексе, Кодексе Республики Беларусь об административных правонарушениях, Гражданском и Трудовом кодексах, законах «О государственной службе в Республике Беларусь», «О мерах по предотвращению легализации доходов, полученных преступным путем, финансирования террористической деятельности и финансирования распространения оружия массового поражения», «О государственных закупках товаров (работ, услуг)» и др. На Генеральную прокуратуру Республики Беларусь возложена ответственность за организацию борьбы с коррупцией и координацию деятельности в данной сфере всех государственных органов и организаций, институтов гражданского общества. Во исполнение поручений Главы Государства об усилении координирующей роли прокуратуры в борьбе с преступностью и коррупцией приняты меры, позволяющие более активно противодействовать коррупционной и экономической преступности. Для этого Генеральной прокуратурой разработаны критерии оценки деятельности государственных органов и иных организаций по борьбе с коррупцией и экономическими правонарушениями. Критерии представляют собой единую систему оценки деятельности по борьбе с коррупцией и экономическими правонарушениями и содержат показатели, имеющие количественное выражение и характеризующие структуру и динамику коррупционной (экономических) преступлений в общем количестве зарегистрированных преступлений: количество дел о коррупционных (экономических) преступлениях, расследование по которым окончено органами предварительного следствия; число лиц, осужденных за совершение такого рода преступлений и освобожденных от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям [1, с. 28].

Кроме этого, используются показатели, оценивающие качество подготовки и выполнения программ, планов, решений и мероприятий, как обоснованность, полноту и своевременность, способность реально повлиять на предупреждение коррупции. Закон Республики Беларусь «О борьбе с коррупцией» направлен

на внедрение профилактических механизмов, призванных минимизировать «привлекательность» совершения коррупционных деяний и исключить предпосылки для коррупционного поведения. В частности, введен запрет на трудоустройство в качестве государственных служащих работников, ранее совершивших тяжкое или особо тяжкое преступление против интересов службы либо сопряженное с использованием должностным лицом своих служебных полномочий, который не зависит от факта погашения судимости, т.е. носит бессрочный характер. В целях расширения правовых последствий привлечения к уголовной ответственности закреплена механизм лишения права на пенсионное обеспечение, предусмотренное законодательством о государственной службе. Впервые в национальное законодательство введен гражданско-правовой механизм изъятия по решению суда имущества, в отношении которого не представлены доказательства его приобретения на законные доходы. Для усиления контроля за расходами высокопоставленных должностных лиц в Законе расширен перечень сведений о доходах и имуществе, подлежащих декларированию такими должностными лицами.

Предусмотрены отдельные механизмы, которые предоставляют возможность ежегодно контролировать состояние активов должностных лиц, а в случае их внезапного увеличения – обеспечить реальную возможность проверки пояснений об источниках доходов. В Законе предусмотрена системы мер по борьбе с коррупцией общественным контролем в виде участия граждан и общественных объединений в разработке и обсуждении проектов нормативных правовых актов в сфере борьбы с коррупцией, участия в деятельности созданных в государственных органах и организациях комиссий по противодействию коррупции, заседаниях коллегий государственных органов, проведения социологических опросов. Реализация этих подходов окажут существенное воздействие на предупреждение коррупции, снизят риски совершения противоправных деяний и будут способствовать защите экономических интересов государства и общества. Таким образом, предусмотренный в национальном законодательстве Республики Беларусь комплекс антикоррупционных мер создает необходимые условия для предупреждения и пресечения коррупционных правонарушений. Однако ускоряющийся темп развития экономических и общественных отношений в современном мире неизбежно обуславливает возникновение новых коррупционных факторов и угроз, а также вызывает необходимость совершенствования существующих и разработки новых форм и методов антикоррупционной деятельности. В Республике Беларусь реализация и научно-прикладное обеспечение противодействия коррупции средствами различных отраслей права еще находится в стадии зарождения. Поэтому было бы целесообразно предусмотреть поэтапное совершенствование правовой базы (включая все отрасли права) направленное на усиление борьбы с коррупцией [2, с. 67]. Кроме вышеперечисленных нормативно-правовых актов в сфере обеспечения борьбы с коррупцией, впервые на постсоветском пространстве Беларусь приступила к проведению криминологической экспертизы проектов законов. С этой целью был издан Указ Президента Республики Беларусь № 244 «О криминологической экспертизе проектов законов Республики Беларусь», которым утверждено Положение о порядке проведения криминологической экспертизы проектов законов Республики Беларусь [3].

Криминологическую экспертизу проводит Научно-практический центр проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры. Наделение его таким правом не случайно, поскольку Центр, находясь в системе органов прокуратуры, имеет непосредственный доступ к правоприменительной практике, что существенно обогащает криминологическое исследование. Как видим, формирование и совершенствование системы антикоррупционного законодательства носит целостный и комплексный характер. Разработка мер по противодействию коррупции, прежде всего в целях устранения ее коренных причин и реализации таких мер, находит отражение в проведении антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов в РБ. Антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов представляет собой вид юридической деятельности, осуществляемой в целях выявления в правовых документах коррупциогенных факторов и их последующего устранения. Коррупциогенными факторами являются положения нормативных правовых актов, устанавливающие для правоприменителя необоснованно широкие пределы усмотрения или возможность необоснованного применения исключений из общих правил, а также положения, содержащие неопределенные, трудновыполнимые и (или) обременительные требования к гражданам и организациям и тем самым создающие условия для проявления коррупции. В Республике Беларусь проводится антикоррупционная экспертиза проектов законов. Ее осуществляет Научно-практический центр, действующий при Генеральной прокуратуре Республики Беларусь. Антикоррупционная экспертиза правовых актов, их проектов является мерой предотвращения коррупции и должна быть самостоятельным и независимым видом экспертной деятельности. Следует отметить, что разработка и принятие государством антикоррупционных нормативно-правовых актов и программ не должны стать самоцелью в борьбе с этим явлением. Правовой механизм принесет результат лишь тогда, когда само государство в лице его руководителей осознает, что коррупцию за несколько лет не обуздать. Но идти целенаправленно шаг за шагом к этому необходимо, учитывая и международный опыт.

Совершенствование законодательства должно идти по пути минимизации возможностей проявления коррупции, включать в себя комплекс мер, направленных не только на решение проблемы несовершенства законодательства как фактора, способствующего расцвету коррупции и отсутствию контроля деятельности органов власти, ущербности кадровой политики, а также на уменьшение масштабов государственного администрирования, но и на снижение общественной незрелости и

деформированности правового и нравственного сознания гражданского общества, формирование нетерпимости к коррупционному поведению, выработку устойчивого антикоррупционного стандарта поведения в обществе, повышение правового сознания граждан и правовой культуры общества в целом. Таким образом, проводимая целенаправленная работа по исполнению антикоррупционного законодательства приносит свои результаты, однако требует постоянного совершенствования.

Литература:

1. Кудашкин, А.В. Проблемы организации и проведения органами прокуратуры антикоррупционной экспертизы // Журнал российского права. 2011. – №2. – С.28. 516
2. Жук, М.Г. Совершенствование способов борьбы с коррупцией в Республике Беларусь / М.Г. Жук // 20 лет уголовному кодексу РФ: проблемы применения и перспективы развития: мат. всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием / отв. ред. А.Т. Дугин, О.Е. Калпинская. – Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого, Великий Новгород, 2017. – С. 64-67.
3. О криминологической экспертизе [Электронный ресурс]: Указ Президента Респ. Беларусь от 29.05.2007 № 244 // ЭТАЛОН. Законодательство Респ. Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.

Поліна Малишева
(Харків, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ

Правове регулювання такого інституту, як робочий час, здійснюють багато нормативно-правових актів, серед яких можемо виокремити: Конституція України, Кодекс законів про працю України, ЗУ «Про відпустки», а також міжнародні акти (Конвенція про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень). Більш того, можемо виділити й Рекомендації, які приймаються за спеціально визначеною процедурою і регулюють робочий час відповідної категорії працівників. Кожен із цих актів регулює інститут робочого часу, конкретизує поняття, акцентує увагу на певних аспектах, тим самим вдосконалюючи національне трудове законодавство.

Потрібно зазначити, що Конституція, як Основний Закон держави, безпосередньо не регулює робочий час, однак, містить вказівку на необхідність правильного врегулювання у своїх положеннях. У ст. 43 зазначається, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1].

У ст. 45 Конституції України також передбачено, що працівникові гарантується встановлена законом тривалість робочого часу. Однак, у чинному Кодексі не надається визначення терміну «робочий час», що й створює необхідність звернутися до наукових (доктринальних) визначень, а також до проекту Трудового кодексу.

Відсутність у Кодексі законів про працю легального визначення такого базового поняття як «робочий час» є істотним недоліком чинного трудового законодавства. «Така ситуація бачиться категорично неприпустимою», слушно зазначає О.В. Лавриненко, «адже саме з урахуванням останнього можна під час правозастосовної діяльності чітко з'ясувати період часу, коли працівник зобов'язаний із підпорядкуванням вимогам внутрішнього трудового розпорядку виконувати доручену йому роботу, а також установити періоди, коли працівник з різних причин не працює, але за ним зберігається середня заробітна плата, оскільки такі періоди відносяться до робочого часу. Зрештою, це дозволить розмежувати робочий час і ті періоди, які до нього взагалі не належать [4, с. 36]

Розробники проекту пропонують у ст. 129 закріпити таке визначення: робочий час - час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки [3]. Така дефініція є вдалою на думку багатьох вчених, адже містить лише найбільш основну інформацію, яка й дає можливість зрозуміти сутність даного інституту.

Для правильного визначення поняття робочого часу необхідно виходити з того, що час, як частка доби виражена в звичайних одиницях виміру і виступає як родової ознаки робочого часу. Водночас видовими ознаками робочого часу треба вважати, по-перше, вказівку на обмеженість часу конкретним періодом, встановленим законом або колективним договором, а також угодою сторін трудового договору на підставі закону і визначеною державою тривалістю робочого часу. По-друге, вказівку на обов'язковість власника або уповноваженого ним органу в період робочого часу займати працівників виключно виконанням своїх трудових функцій.

Багато вчених також працювало над формулюванням доцільного визначення «робочого часу», яке б дозволило сформувати комплексне враження про даний інститут. Пропонуємо звернутися до деяких із них.

М. І. Гордієнко вважає, що «під робочим часом необхідно розуміти проміжок часу, тривалість та інші ознаки якого встановлено законодавством, колективним та трудовим договором, протягом якого працівник повинен виконувати свою трудову функцію з підлягання внутрішньому трудовому розпорядку підприємства, установи, організації» [5, с. 110]

В теорії трудового права під робочим часом розуміють час, протягом якого працівник зобов'язаний

виконувати трудову функцію відповідно до трудового договору і законодавства про працю [6, с. 189].

Проаналізувавши усі наведені визначення, я можу зробити висновок, що необхідно обов'язково нормативно закріпити поняття «робочого часу» в законодавстві, адже так, ми зможемо уникнути непорозумінь та подвійних тлумачень змісту приписів Конституції та ЗУ.

Працівники зобов'язані виконувати свої трудові обов'язки протягом нормативів робочого часу. Норматив робочого часу представляє собою встановлену законом або на його основі норму постійної тривалості робочого часу, що підлягає безпосередньому дотриманню протягом певного календарного періоду. Такими нормативами робочого часу є: робочий день, робочий тиждень, робоча зміна, робочий місяць, робочий рік.

Робоча зміна - це тривалість праці працівників протягом доби, передбачена в порядку локального регулювання графіками роботи відповідно з нормою робочого часу облікового періоду. Тривалість зміни може не збігатися з тривалістю робочого дня. Найчастіше тривалість зміни триває 8, 12 годин, але в середньому за обліковий період тривалість змінної роботи повинна відповідати, наприклад, місячній нормі робочого часу. Незначні переробки або недоробки за графіками змінності в одному обліковому періоді можуть компенсуватися недоробками або переробками в іншому обліковому періоді. З урахуванням специфіки виробничих завдань робота може бути організована в 2, 3 і 4 зміни.

Тривалість робочого часу встановлюється як у централізованому порядку, так і на рівні локального регулювання. У сучасних умовах спостерігається тенденція до колективно-договірної та індивідуальної (в рамках трудового договору) регулювання тривалості робочого часу.

Види тривалості робочого часу розрізняються за його тривалістю. Трудове законодавство встановлює такі види робочого часу: 1) нормальній тривалості; 2) неповний робочий час; 3) скорочений робочий час [9, с. 259].

Звертаючись до положень чинного Кодексу бачимо, що у ч.1 ст. 50 встановлено, що «нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень». Дане положення можна вважати імперативно-диспозитивним. Адже, верхня межа не може бути збільшена ні за яких обставин, в той час, як меншу тривалість робочого часу роботодавець встановити може. Даний висновок підкріплюється у ч. 2 ст. 50 КЗпП: підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті.

Відповідно до ст. 56 КЗпП України за угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватися як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Важливою гарантією трудових прав і певним стимулом є норма ч. 3 ст. 56 КЗпП, відповідно до якої робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників [2]. Особи, які працюють неповний робочий час, користуються тими самими правами, що і працюючі на умовах нормального робочого часу. їм надається відпустка тієї самої тривалості, надаються вихідні і святкові дні, час роботи зараховується у трудовий стаж.

Скорочена тривалість робочого часу-це вид робочого часу, який встановлюється законодавством (ст. 51 КЗпП), є обов'язковим для роботодавця і оплачується як робочий час нормальній тривалості.

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років - 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) - 24 години на тиждень.

2) для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, - не більш як 36 годин на тиждень.

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда [2].

Скорочена тривалість робочого часу означає, що час, протягом якого працівник повинен виконувати трудові обов'язки скорочується на визначену кількість годин, однак працівник має право на оплату праці в розмірі тарифної ставки, повного окладу.

Режим робочого часу - це розподілення часу роботи в межах доби чи іншого календарного періоду. Режим робочого часу передбачає 5- або 6- денний робочий тиждень, початок і кінець робочого дня, час і тривалість обідньої перерви, число змін протягом облікового періоду.

Режим робочого часу може бути загальним або спеціальним.

Загальний режим робочого часу класифікується на такі види: а) п'ятиденний і шестиденний робочий тиждень; б) сумований облік робочого часу. Основним режимом робочого часу є п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. При п'ятиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи (зміни) визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку (ст. 142 КЗпП) або графіками змінності, які затверджує роботодавець за погодженням із профспілковим комітетом підприємства, установи, організації з додержанням встановленої тривалості робочого тижня (статті 50 та 51 КЗпП). На тих підприємствах, де за характером виробництва та умовами роботи запровадження п'ятиденного робочого тижня є недоцільним, встановлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати семи годин при тижневій нормі 40 годин, шести годин при тижневій нормі 36 годин і чотири години при тижневій нормі 24 години.

У даній роботі було відображено дослідження одного з найважливіших інститутів трудового права - робочий час. Також був проведений порівняльний аналіз термінологічних понять з точки зору наукових

думок та звернено особливу увагу на правове регулювання основних положень та аспектів робочого часу. При цьому варто наголосити на тому, що в Проекті Трудового кодексу були зроблені доволі вдалі спроби нормативно врегулювати усі потрібні питання та виправити недоліки чинних нормативно-правових актів.

Необхідно зазначити, що режим робочого часу, його сутність та правове регулювання становлять собою основну передумову для створення демократичної та правової держави. Режим робочого часу є важливим аспектом трудової діяльності і безпосереднім фактором, який впливає на розмір оплати праці та час відпочинку. Отже, варто зазначити, що існує нагальна потреба у законодавчому закріпленні даного поняття, а саме поняття «режим робочого часу», що зумовить включення лише тих періодів часу, які відповідають його правовій природі.

Вирішивши перелічені проблеми та врегулювавши усі питання належним чином, ми досягнемо дійсно правового якісного регулювання відносин, які виникають між працівником та роботодавцем загалом та правильного регулювання робочого часу зокрема, та зможемо позбавитися від застарілих норм, які виконують лише формальну функцію, не граючи потрібної ролі в врегулюванні відносин.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - С. 141. (остання редакція від 30.09.2016).
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1971. - № 50. - Ст. 375 / Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
3. Проект Трудового кодексу України (від 20.05.2015 р., реєстр. № 1658) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
4. Лавріненко О. В. Робочий час, його склад та види у контексті аналізу положень проекту нового трудового кодексу України / О. В. Лавріненко // Економіка. Фінанси. Право. - 2010. - № 1. - С. 35-39.
5. Гордієнко М.І. Щодо визначення понятійного апарату інституту робочого часу працівників органів внутрішніх справ / М.І. Гордієнко // Право і безпека. - 2004. - № 3'3. - С. 108-111
6. Ротань В.Г. Науково-практичний коментар законодавства України про працю / В.Г. Ротань, І.В. Зуб, О.Є. Сонін. - 11-те вид., допов. і переробл. - К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2010. - 584 с.

Науковий керівник:

викладач, Бородкіна Олена Олександрівна.

**Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Оскарження повідомлення про підозру стало можливим нещодавно, з 15 березня, 2018, проте вже можна визначити ряд сталих випадків можливості застосування даного оскарження та перелік найпоширеніших випадків адвокатів при поданні відповідного клопотання до слідчого судді, суду.

Відповідно до ч.1 ст.276 КПК України повідомлення про підозру вручається у такі випадках, як 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. [1]

Згідно з ч.1 ст.278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. Якщо особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню. Посилаючись на ухвалу у справі № 4910/157/19 в якій за результатами розгляду скарги на повідомлення про підозру слідчий суддя зазначив, що повідомлення про підозру повинно бути вручено особі у день його складання незалежно від будь-яких обставин за місцем проживання особи, а у разі його відсутності дорослому члену його сім'ї. [2]

А ч.3 ст. 276 КПК України передбачено, що після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав. Дата та час повідомлення про підозру, кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Випадки повідомлення про підозру: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Після прийняття та вступу в силу змін до КПК України згідно з Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147 – VIII, а саме до положень ст. 303 КПК України (Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження) з'явилась можливість оскаржувати повідомлення про підозру. Відповідно до п.10 ст.303 КПК України можна оскаржити повідомлення слідчого, прокурора про підозру можна після спливу двох місяців з дня повідомлення особи про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом. Оскарженню підлягають підозри, складені після 15 березня 2018 року, тобто після набуття чинності відповідними змінами та у кримінальних провадженнях.

Чинним КПК України не визначено чітких обмежень до предмета перевірки під час розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру, проте важливими є такі положення, як:

- 1) підозра не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом (ч.3 ст.17 КПК України);
- 2) захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою, зокрема, забезпечення з'ясування обставин, які спростовують підозру (ч.1ст. 47 КПК України). [2]

Проаналізувавши судову практики можна визначити 3 види позитивної ухвали на оскарження повідомлення про підозру:

- 1) Неналежний суб'єкт складення та вручення повідомлення про підозру.

Відповідно до ухвали № 705/5916/19 від 24 березня 2020 року повідомлення про підозру складено слідчим, однак не погоджена прокурором, тому дане повідомлення про підозру є недійсним з моменту його здійснення. За таких обставин, аналіз вищевказаних норм закону дає підстави стверджувати те, що при здійсненні повідомлення про підозру ОСОБА_1 органом досудового розслідування було не дотримано вимог положень ст. 276-278 КПК України, тому подана скарга підлягає до задоволення.

Згідно зухвалою № 752/9795/19 від 26.02.2020 року в ході розгляду скарги на рішення слідчого про повідомлення про підозру, зміст даного повідомлення не містить дату його складання, підпис слідчого або прокурора, який здійснив повідомлення про підозру, а в повідомленні не зазначені права підозрюваної. [3]

Посилаючись на ухвалу № 554/6660/19 від 10 лютого 2020 року можна побачити порушення ст. 481 КПК України, відповідно до якої підозру ОСОБА_1 як селищному голові мав право вручити у порядку, визначеному, тільки прокурор, який займав посаду керівника регіональної прокуратури.

А в у справі №263/11808/18 слідчий суддя дійшов висновку, що повідомлення про підозру вручене до внесення даних про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Крім того, в описовій частині повідомлення про підозру зазначений один слідчий, а після опису фактичних обставин міститься підпис іншого слідчого, який не складав повідомлення про підозру. [4]

Варто також загадати справу №592/3554/19 в якій у березні 2019 р. Слідчий суддя Ковпаківського районного суду м. Сум розглядав скаргу на повідомлення про підозру за ч.2 ст.191 КК та ч.1 ст.366 КК. Захист посилався на 1) необґрунтованість підозри; 2) неправильне зазначення в повідомленні про підозру відомостей про місце проживання підозрюваної особи; 3) вручення повідомлення неуповноваженою особою. [5]

Суд відмовив у задоволенні скарги посилаючись на те, що 1) повідомлення вручив прокурор (тобто належний суб'єкт); 2) слідчий та прокурор посилалися на достатність зібраних доказів для оголошення підозри; 3) неправильне зазначення адреси мешкання особи не є безумовною підставою для скасування повідомлення про підозру. В такому випадку виходить, що сторона захисту, всупереч принципу змагальності в кримінальному провадженні, не надала доказів необґрунтованості підозри, вручення її неуповноваженою особою.

- 2) Необґрунтованість підозри.

Наприклад, в ухвалі № 490/12225/16 від 18 березня 2020 року вказане повідомлення про підозру не відповідає вимогам ст. 277 КПК України, не містить правової кваліфікації окремо кожного кримінального правопорушення (у справі 11 різних епізодів по шахрайству), у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що в свою чергу крім порушення вимог КПК України є грубим порушенням права на захист). А в ухвалі № 334/7498/19 від 24 лютого 2020 року було зазначено, що після проведення додаткової експертизи виявилось, що матеріали кримінального провадження не містять жодних даних, які б вказували на заподіяння ОСОБА_1 матеріальної шкоди. [3]

Варто згадати, судову справу №757/9039/19-к, в якій уберезні 2019 р. Слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва розглянув скаргу на повідомлення про підозру за ч.4 ст.190 КК. Сторона захисту зазначала, що в відповідному повідомленні відсутній стислий виклад обставин фактичних даних кримінального правопорушення, а саме: час його вчинення, інші суттєві обставини справи.

Суд вирішив, що доводи захисту є безпідставними, оскільки сама підозра була досліджена слідчими суддями при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу. Так як підозра відповідає вимогам ст.277 КПК, то суд визнав підозру обґрунтованою [5].

- 3) Порушення процесуального порядку вручення повідомлення про підозру.

Наприклад, в хвала № 404/8582/18 від 06 березня 2020 року було визначено, що єдиною підставою для скасування повідомлення про підозру стало виявлене слідчим суддею порушення порядку його

вручення, зокрема той факт, що станом на 28 грудня 2019 року, тобто в день вручення підозри, по кримінальному провадженню закінчився строк досудового розслідування. А в ухвалі № 937/767/20 від 10 лютого 2020 року підставою для скасування повідомлення про підозру ОСОБА_1 або визнання його особою, що не набула статусу підозрюваного. Тобто наявне порушення процесу (порядку) здійснення повідомлення про підозру.

Лєвова частина суддів вважають, що перш за все треба вернути увагу на основі яких доказів ґрунтується підозра. Дуже часто при вирішенні питання щодо оскарження повідомлення про підозру вони звертаються до ч. 1 ст. 94 КПК України, якою зазначається, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Та й на самих слідчих суддів відповідно до п.18 ч.1ст.3 КПК України покладено повноваження здійснення, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. [1]

Скасування повідомлення про підозру має своїм наслідком не тільки скасування статусу підозрюваного, а й дає можливість скасувати запобіжний захід. Важливо зазначити, що в КПК не заборонено прокурору або слідчому скласти та повторно вручити повідомлення про підозру особі в цьому ж кримінальному провадженні ще раз, як і змінити вже вручену підозру.

Відповідно до Огляду практики Вищого антикорупційного суду щодо розгляду та вирішення скарг на повідомлення про підозру за період з 05.09.2019 до 27.04.2020 в більшість скарг зазначеної категорії, які надійшли до ВАКС, законні захисники мотивували оскарження повідомлення про підозру: 1) необґрунтованістю підозри; 2) відсутністю достатніх та об'єктивних доказів для її оголошення; 3) невідповідності повідомлення про підозру фактичним обставинам справи. [2]

У деяких скаргах сторона захисту просила скасувати повідомлення про підозру у зв'язку із порушенням стороною обвинувачення порядку здійснення повідомлення про підозру. Наприклад, у справі № 4910/11/19-к захисник, мотивуючи прохання скасувати підозру, вказував на те, що в діяннях підозрюваного відсутні ознаки, склад та подія кримінального правопорушення, а досудовим розслідуванням не доведено вину його підзахисного «поза розумним сумнівом» у вчиненні інкримінованих кримінальних правопорушень, не встановлено причинно-наслідкового зв'язку між діяннями підозрюваного та злочинними наслідками

Підстави відмови слідчих суддів у задоволенні клопотань адвокатів про оскарження повідомлення про підозру: 1) порушення дотримання строків оскарження повідомлення про підозру; 2) необґрунтованість самої скарги; 3) неправильне формулювання вимог у скарзі; 4) на момент розгляду скарги досудове розслідування вже завершено та обвинувальний акт переданий до суду. [3]

Прикладом останнього випадку може послугувати ухвала Київського районного суду м.Одеси від 19.03.2019 у справі №520/4899/19, в якій зазначалось, що оскарження повідомлення про підозру можливе лише під час досудового розслідування, а не після того, як слідчий ознайомився з матеріалами, прокурор вручив обвинувальний акт і вже направив його до суду.

Отже, оскарження повідомлення про підозру немає сталих правил. Зараз визначені лише основні категорії випадків, проте навіть досвідчені адвокати роблять ряд помилок, які стають показовими рішеннями українських судів.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Огляд практики Вищого антикорупційного суду щодо розгляду та вирішення скарг на повідомлення про підозру за період з 05.09.2019 до 27.04.2020. URL: https://data.gov.ua/dataset/83ea568c-f013-4305-aba5-e5a270d11907/resource/26ac9d0c-2b99-441c-9273-665027d8749a/download/oglyad_praktiki_rozgliadu_ta_virishennia_skarg_na_povidomlennia_pro_pidozru.odt
3. Четвертак К. ЛІГА.БЛОГІ. Оскарження повідомлення про підозру. Судова практика 2020 року. 04.04.2020. URL: <https://blog.liga.net/user/kchetvertak/article/oskarzhennya-povidomlennya-pro-pidozru-sudova-praktika-2020-roku>
4. НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ. Чи варто оскаржувати повідомлення про підозру та як це робити? Судова практика. 31.03.2020. URL: <https://unba.org.ua/publications/5388-chi-varto-oskarzhuvati-povidomlennya-pro-pidozru-ta-yak-ce-robiti-sudova-praktika.html>
5. Никифоров. Д. BARGIN; law firm. Оскарження повідомлення про підозру: перша судова практика. 05.05.2019. URL: <https://bargen.com.ua/2019/05/05/oskarzhennya-povidomlennya-pro-pidozru-persha-sudova-praktyka/>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Способи відшкодування школи в кримінальному провадженні визначені не лише главою 9 Кримінального процесуального кодексу України, а й нормами Конституції України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» та й іншими нормативно-правовими актами.

Статтю 127 КПК України передбачено 3 способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення:

1) добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою.

Варто зазначити, що коли суб'єктом добровільного відшкодування виступають юридичні особи, то вони в праві відшкодувати за підозрюваного (обвинуваченого) майнову чи моральну шкоду лише якщо вони є приватними юридичними особами. Особливості добровільного відшкодування шкоди:

- Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 КК відшкодування шкоди є обставиною, що пом'якшує покарання;
- Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК можливість часткового відшкодування шкоди буде враховано судом як обставина, що характеризує обвинуваченого;
- Статтю 286 КПК і ст. 45, 46 КК передбачено, під час вчинення кримінального правопорушення невеликої тяжкості вперше можливе дійове каяття, елементом якого є, зокрема, відшкодування збитків, що має наслідком звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Добровільне відшкодування шкоди, якщо проаналізувати судову практику, підтверджується розписками потерпілих осіб чи іншими фінансовими документами. Про компенсацію шкоди на досудовому розслідуванні може бути зроблено запис у протоколі допиту потерпілого чи підозрюваного.

2) відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України;

3) стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні. [1]

Варто зазначити, що згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 03.12.1997 якщо цивільного позову не заявлено і вимоги ч.2 ст.122 КПК України слідчим не додержані, суддя або суд мають роз'яснити громадянину, підприємству, установі, організації...чи іншій громадській організації, які зазнали матеріальних збитків, їх право пред'явити цивільний позов до обвинуваченого або до особи, яка за законом несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями обвинуваченого. В таких випадках заінтересований у відшкодуванні шкоди особі направляється письмове повідомлення.

Відповідно до ч.1 ст.128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Варто зазначити, що згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 03.12.1997 цивільний позов не може бути залишений без розгляду і з мотивів відсутності необхідних для його вирішення доказів, оскільки в силу п.4 ст.64 КПК України характер і розмір заподіяної злочинцем шкоди підлягають доказуванню у кримінальній справі. [2]

У ч.1 ст.129 КПК України передбачено, що цивільний позов про відшкодування шкоди може бути заявлений не лише про кримінальні правопорушення, а й у провадженні про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Відповідно до ч.2 ст.128 КПК України на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками. В залежності від представника надаються такі процесуальні документи на підтвердження представництва:

- адвокат відповідно до ч.1 ст. 50 КПК України має надати свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер, договір складений із захисником або доручення органу, уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги;
- керівник юридичної особи чи іншої уповноваженої законом або іншими установчими документами особами згідно зі ч.1, ч.2 ст.63 КПК України—копію установчих документів юридичної особи;
- працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, посилаючись на ч.1.2 ст.63 КПК України надає довіреність.

Згідно з ст. 44 КПК до законних представників відносяться: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також

представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Законний представник може бути замінений іншим із числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК лише в разі, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Також цивільний позов ч. 3 ст. 128 КПК може подати прокурор, якщо позов заявлено в інтересах держави та громадян, які через свій фізичний чи матеріальний стан чи неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права. [1]

Цивільний позивач вправі в установленому порядку клопотати перед судом про вжиття заходів забезпечення пред'явленого ним цивільного позову. До заходів забезпечення цивільного позову відносяться: а) тимчасове вилучення майна підозрюваного під час вчинення окремих слідчих (розшукових) дій (ст. 167-169); б) арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в межах закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх діями (ст. 170-175); в) передача майна, на яке накладено арешт, на зберігання. [3]

Багато науковців зазначають, що спільний розгляд цивільного позову і кримінального провадження сприяє швидкості та повноті дослідження предмета доказування, звільняє цивільного позивача і цивільного відповідача від сплати державного мита.

Відповідно до вищезазначеного Пленуму у зв'язку з цим у кримінальній справі не можуть розглядатися регресні позови органів страхування і соціального захисту населення, підприємств, установ чи організацій, які відшкодували потерпілому шкоду до розгляду справи в суді. Такі позови заінтересовані особи можуть пред'явити в порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов не може бути розглянутий під час закриття кримінального провадження:

- 1) прокурором (слідчим) під час досудового провадження згідно з умовами ч. 1 ст. 284 КПК;
- 2) судом у підготовчому судовому засіданні у разі затвердження угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості (п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК) та встановлення підстав, що передбачені п. 4-8 ч. 1 ст. 284 КПК;
- 3) судом під час судового розгляду у випадках: – встановлення обставин, що передбачені у п. 5-8 ч. 1 ст. 284 КПК; – відмови прокурора та потерпілого від підтримання обвинувачення в суді; – звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 288 КПК); – затвердження вироком угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості (ст. 475 КПК). Якщо кримінальне провадження підлягає закриттю за наведених підстав, то особа, яка веде провадження, зобов'язана роз'яснити право пред'являти позов в порядку цивільного судочинства.

У разі закриття справи з передбачених законом підстав цивільний позов не розглядається. Вимоги позивача про відшкодування матеріальної шкоди у цьому разі можуть бути вирішені в порядку цивільного судочинства.

Якщо особі відмовлено у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства, то вона позбавляється права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні. Якщо такий позов пред'явлено, то слідчий, прокурор повинні винести постанову, а суд — ухвалу про повернення позову з наведеної підстави.

Згідно з Пленумом приймаючи рішення про відшкодування шкоди заподіяної кількома особами, суд в резолютивній частині вироку має вказати: на кого з підсудних покладається солідарна відповідальність, а на кого – часткова, в якому розмірі і на чю користь стягується сума на відшкодування шкоди.

Відповідно до ст. 130 КПК України шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Відповідно до ст. 56 Конституції України держава гарантує право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх службових повноважень. А згідно з ч. 4 ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням. [4]

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачаються такі види відшкодування шкоди, як: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода. [5]

Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України заявлений позов вирішується судом, який розглядав кримінальне провадження. Розмір компенсації моральної шкоди визначається з урахуванням обставин провадження, встановлених цивільним законодавством. Постанова про відшкодування шкоди може бути оскаржена до суду за місцем проживання особи або за місце знаходження відповідного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

Отже, найпоширенішим способом відшкодування шкоди в кримінальному провадженні є стягнення на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, а інші способи хоч і закріплені в ряді нормативно-правових документів є або специфічними для певних видів галузей, або застосовуються в окремих ситуаціях.

Література:

1. Кримінально процесуальний кодекс України від 04.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочиним, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 03.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0003700-89>
3. НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС». СПОСОБИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection4_6.html
4. Конституція України від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/266/94-%D0%B2%D1%80>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

СПІРНІ МОМЕНТИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТА МАЙНА ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Арешт майна особи визначений главою 12 Кримінального процесуального кодексу України. Його застосування має ряд процесуальних особливостей, які пов'язані: з арештом майна третіх осіб, визначенням майна, застосування підстав для скасування арешту майна та інші, які можна проаналізувати на основі судової практики українських судів.

Відповідно до ч.1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову також може звернутися цивільний позивач. [1]

Варто зазначити, що судова практика наразі визначає деякі обмеження для слідчого у питаннях ініціювання арешту на майно осіб (третіх осіб), які не є підозрюваними у кримінальному провадженні. Так у ч. 2 статті 64-2 КПК України відповідно до якої із клопотанням про арешт майна третьої особи може звернутися лише прокурор. Судова практика підтримує дану правову норму, наприклад, в ухвалі від 23.09.2020 року Дніпровський апеляційний суд відхилив апеляційну скаргу прокурора, вказавши, що «в силу вимог ч. 1,2 ст. 64-2 КПК України з клопотанням про арешт майна має право звертатись прокурор, а не слідчий». Як приклад можна також навести ухвалу Київського апеляційного суду від 20.01.2021 року, якою було скасовано ухвалу про арешт на тій єдиній підставі, що «з клопотанням про арешт майна до слідчого судді звернувся слідчий Святошинського УП ГУ НП в місті Києві, що суперечить вимогам ч. 2 ст. 64-2 КПК України, в якій чітко зазначено, що з даним клопотанням має право звертатися лише прокурор». [2]

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає два можливі шляхи скасування арешту в кримінальному провадженні: оскарження ухвали слідчого судді (суду) про арешт майна в апеляційному порядку (ст. 309 КПК України) або звернення до суду з клопотанням про скасування арешту (ст. 174 КПК України).

Відповідно до ст.395 КПК України апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається протягом п'яти днів з дня її оголошення. Якщо ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення. В постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 листопада 2019 року у справі № 760/12179/16-к зазначено, що якщо ухвала слідчого судді постановлена без виклику особи, інтересів якої вона стосується та яка її оскаржує, то строк апеляційного

оскарження для такої особи має обчислюватися з дня отримання копії судового рішення, незалежно від наявності інших джерел інформування про прийняте рішення.

Не можна також не згадати постановувід 26 березня 2019 року у справі № 355/55/18, в якій визначено, що у КПК України поняття «особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт» не визначається виключно правом власності на цемайно, адже в це поняття включено також тих осіб, у володінні яких таке майно перебуває на інших підставах. [3]

В ухвалі ВАКС від 30.09.2020 року у справі №317/2973/18 зазначалось, що відповідно до ч. 1 ст. 174 КПК України впливає, що право на подання клопотання про скасування арешту майна має, зокрема, і власник або інший володілець майна. Особа 1 має майно на основі права спільної сумісної власності, яке регулюється ст.ч. 3 ст. 368 ЦК України, відповідно до якого майно набуто подружжям під час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. При цьому спільну сумісну власність подружжя належить подружжю незалежно від того, на чие ім'я видано та оформлено документи.

Режим спільної сумісної власності не передбачає виділ часток кожного власника в натурі, що унеможлиблює ідентифікацію конкретних часток обвинуваченого та його дружини у спільному майні, через що обтяження майна підозрюваного (обвинуваченого) в цілому є єдиним можливим та ефективним заходом забезпечення кримінального провадження з метою можливої конфіскації майна у випадку призначення такого виду покарання. Отже, на думку Суду, саме на заявникові лежить обов'язок довести наявність права власності на майно, з якого заявник просить зняти арешт, у зазначеній нею частці (1/2 частина).

Цікавою є також ухвала слідчого судді ВАКС від 17.09.2020 року у справі № 991/7675/20, в якому були вивчена позиція заявниці щодо того, що вона з підозрюваним не є співвласницею квартири, вона наголошувала на тому, що був факт переходу в особисту приватну власність квартири заявниці. Окрім того, вона зазначала, що ця квартира не може бути об'єктом конфіскації майна.

Суд наголошував, що 1) заявницею не було надано відомостей про те, що на дату накладення арешту були визначені частки кожного із власників на цю квартиру, то у такому разі на момент накладення арешту квартира була об'єктом права спільної сумісної власності; 2) факт переходу в особисту приватну власність заявниці квартири на об'ґрунтованість арешту чи його доцільність та необхідність не впливає, оскільки поділ майна в результаті якого ця квартира шляхом укладення мирової угоди перейшла у її особисту приватну власність мав місце через два місяці після арешту майна. [4]

Важливо також загадати ухвалу слідчого судді ВАКС від 23.09.2020 року у справі №991/7532/20 одна й та ж підстава для скасування арешту майна, передбачена ч. 1 ст. 174 КПК України, не може бути предметом неодноразового розгляду різними судами (слідчими суддями) та засобом зловживання стороною правом на скасування арешту.

Цікаво проаналізувати етапи розгляду цієї справи, адже в ній законний представник використав 2 шляхи скасування арешту на майно:

1) Оскарження ухвали слідчого судді (суду) про арешт майна в апеляційному порядку

ТОВ (яке є власником майна) оскаржувало ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 05.04.2019 про накладення арешту на майно. За результатами розгляду ухвалою Київського апеляційного суду від 17.07.2019 апеляційна скарга була залишена без задоволення, а ухвала без змін. Отже, об'ґрунтованість накладення арешту вказаного майна підтверджена апеляційною інстанцією.

2) Клопотання про скасування арешту майна

Представник ТОВ вже звертався до слідчого судді ВАКС з клопотанням про скасування арешту майна, накладеного ухвалою Солом'янського районного суду міста Києва від 05.04.2019, підставою для скасування арешту представник зазначав те, що відпала потреба у такому арешті (звертали уваги на те, що пройшов рік з дня арешту майна). За результатами розгляду цього клопотання ухвалою слідчого судді ВАКС у задоволенні цього клопотання відмовлено.

3) Як додатковий етап, подання адвокатом повторного аналогічного клопотання про скасування того ж арешту майна, накладеного згідно з ухвалою слідчого судді Солом'янського районного суду міста Києва від 05.04.2019, яке розглядається у цій справі. При цьому клопотання в частині об'ґрунтування підстав скасування такого арешту містить майже ті самі аргументи, що зазначалися заявником у аналогічному клопотанні, поданому раніше, яке вже розглянуте.

Також ВАКС в своїй ухвалі слідчого судді від 16.09.2020 року у справі зазначає, що скасування арешту у кримінальному провадженні до скасування інших обтяжень цього нерухомого майна, ніяк не вплине на реалізацію майнових прав власника на арештований будинок.

Однією з поширених підстав в для відмови у задоволенні клопотання про скасування арешту майна є недоведеність заявником тієї обставини, що саме він є власником арештованого майна. Наприклад, в ухвалі слідчого судді ВАКС від 28.09.2020 року у справі №991/7328/20 було вказано, що заявниця, посилалась на те, що арештовані прикраси та монети є її особистою приватною власністю, проте жодних доказів на підтвердження вказаного слідчому судді не було надано. Відсутність таких доказів представник заявника пояснює тим, що вказане майно було подаровано ОСОБА_1. [4]

Слідчий суддя не прийняв до уваги такий аргумент захисника, оскільки матеріали клопотання не містять доказів на підтвердження обставин, на які особа посилається, а тому слідчий суддя позбавлена можливості щодо здійснення перевірки та дослідження таких аргументів захисника.

Отже, накладання арешту на майну має ряд своїх процесуальних особливостей, які найкраще проаналізувати на практиці Верховного суду або Вищого антикорупційного суду (ВАКС).

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2021.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Максимено. О. Арешти у фактових кримінальних провадженнях. Чи все так просто для слідчого? ІЛІГА 360 ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ. 14.05.2020. URL:https://jurliga.ligazakon.net/analytics/203543_areshti-u-faktovikh-kriminalnih-provadhennyakh-chi-vse-tak-prosto-dlya-sldchogo
3. Судова влада України. Судді Верховного Суду взяли участь у VI Міжнародному форумі із захисту бізнесу. 14.09.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1178429/>
4. Гольдарб К. Скасування арешту майна в кримінальному провадженні у ВАКС: робота над помилками. GOLDARBEADVICE. URL:<http://goldarb-advice.com/skasuvannia-areshtu-maina-v-kryminalnomu-provadhenni-u-vaks-robota-nad-pomylkamy/>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

СУДОВА ПРАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Пред'явлення особи для впізнання та пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису визначені лише ст.228 КПК України, проте на практиці мають багато спірних моментів при вирішенні справ судами.

Пред'явлення для впізнання є це самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться уповноваженою особою у визначеному законом порядку і полягає у пред'явленні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому об'єкта впізнання з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності певного об'єкта з тим об'єктом, який свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений спостерігав при певних обставинах раніше. [1]

Цікавою є і постанова ККС ВС у справі № 761/2021/16-к. У касаційній скарзі, поданій до Верховного Суду, прокурор просив скасувати виправдувальний вирок місцевого суду щодо особи, яка обвинувачувалася у грабежі (ч. 1 ст. 186 КК України), а також ухвалу апеляційного суду про залишення цього вироку без змін. Прокурор зазначав, що суд першої інстанції безпідставно визнав недопустимим доказом протокол пред'явлення особи для впізнання. Окрім того, відповідний суд не дав оцінки всім іншим доказам, які були надані стороною обвинувачення, з точки зору належності та допустимості. Апеляційний суд, на його думку, також дослідивши повторно докази, не дав їм належної оцінки.

ККС ВС дійшов висновку, щосуди обох інстанцій обґрунтовано зазначили, що згаданий протокол є недопустимим доказом, оскільки він отриманий з порушенням вимог ст. 228 КПК України. [2]

Відповідно до ч.1 ст.228 КПК України перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. Відповідно до частин 1, 2, 6, 7 ст. 228 КПК України встановлений порядок впізнання особи за фотознімками. Суд встановив порушення вказаних норм.

Проаналізувавши показання потерплого та свідка можна побачити, що перед впізнанням, яке було здійснено у відділенні міліції, обвинуваченого пред'явили потерпілій на вулиці. При цьому інші особи для впізнання їй тоді пред'явлені не були. Варто зазначити, що відповідно до ч.2 ст.283 КПК України особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. [3]

Потерпіла також вказала, що впізнання на досудовому розслідуванні за фотознімками відбулося за її участі вже після того, як працівник міліції попередньо продемонстрував їй на вулиці затриманого як схожого за її описами чоловіка, якого вона пізніше впізнавала під час слідчої дії.

За словами потерплого, особи, які були пред'явлені їй для впізнання, мали інші ознаки зовнішності за тілобудовою, за віком, зростом, були старші за затриманого. Під час впізнання також не було понятих. А якщо згадати ч.7 ст.283 КПК України можна побачити ще одне порушення, адже фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках

повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню

Окрім того, нормами ст. 223 КПК України визначено випадки коли участь понятих є обов'язковою. Такими випадками є пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідчування особи, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи.

Сам же чоловік заперечував, що пограбував потерпілу, і зазначив, що його повторно представили для впізнання потерпілій серед осіб, які за зовнішністю не були подібні до нього, мали суттєві відмінності.

У сукупності доказів, на яких ґрунтувалося обвинувачення, протокол пред'явлення особи для впізнання відігравав вирішальну роль: він був об'єднуючим, закріплюючим елементом, адже протокол огляду місця події, протокол слідчого експерименту за участю потерпілої є непрямими доказами, і вони мали значення для доведення вини особи лише в сукупності з протоколом пред'явлення особи для впізнання. Тому думка прокурора про те, що суди не надали належної оцінки вищевказаним доказам, не є обґрунтованою.

Недопустимість як доказу протокола пред'явлення особи для впізнання, який не містить опису всіх осіб, які пред'являлися зазначалось у справі № 331/2390/17, в якій 21 липня 2020 р. Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду залишив без задоволення касаційну скаргу прокурора, погодившись із висновками судів попередніх інстанцій щодо недопустимості доказів. В цій справі прокурор так саме у своїй касаційній скарзі зазначав, що суд першої інстанції не надав належної оцінки низці доказів сторони обвинувачення, а суд апеляційної інстанції не належно перевірів ці докази. Верховний Суд погодився з висновками місцевого та апеляційного судів, при цьому зазначивши такі правові моменти, як:

- недопустимість такого доказу, як протокол слідчого експерименту, оскільки виправданий у своїх показаннях зазначив, що він лише фотографувався на фоні приміщень, на які вказував слідчий;

- неналежний суб'єкт понятого, адже це були особи без постійного місця проживання;

Проте варто зазначити, що в КПК не міститься обов'язкові умови до соціального статусу понятого, лише у ч.7 ст.223 КПК України зазначено, що понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. [3]

- Окрім того, вищезазначені зазначені особи без постійного місця проживання не були не представила суду для підтвердження проведення вказаних слідчих дій.

Хоча відповідно до ч.1 ст.65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Тобто будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його положення, соціального статусу, віку може бути допитаний як свідок, крім випадків встановлених законом. Також вищезазначені особи не зазначені в списку осіб, визначених ч.2 ст.65 КПК України, як свідки, які не можуть бути допитані.

- недопустимість такого доказу, як протоколи пред'явлення особи для впізнання, оскільки у них відсутній опис усіх осіб, які пред'являлися для впізнання за номерами від одного до чотирьох, а також не зазначено про те, хто є тією особою (прізвище, ім'я, по батькові), яку свідок впізнав на відповідних фото (відомості щодо анкетних даних осіб не зазначені), та спосіб, у який було проведена така слідча дія, що призвело до порушення вимог статті 228 КПК. [4]

Пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису є процедурою, яка використовується хоч і рідше ніж, безпосереднє пред'явлення особи для впізнання, проте має ряд своїх особливостей та спірних моментів, які можна простежити на практиці Верховного Суду України.

Таке пред'явлення для впізнання особи здійснюється за загальними правилами, передбаченими для пред'явлення особи для впізнання (з додержанням вимог, зазначених у частинах 1, 2 ст. 228 КПК). Однак проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Показовою є постанова ККС ВС у справі № 742/2200/19 в якій зазначено, що жодних імперативних вимог щодо пред'явлення для впізнання виключно безпосередньо самої особи, а не її фотознімків законодавством не передбачено. Так само не передбачено й обов'язковості обґрунтування слідчим необхідності проведення впізнання саме за фотознімками. У даній судовій справі сторона захисту стверджувала про недопустимість даних протоколу пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, адже слідчий всупереч вимогам ч. 6 ст. 228 КПК України належним чином не аргументував проведення пред'явлення особи для впізнання саме за фотознімками, а не безпосередньо самої особи. ККС ВС визнав ці доводи необґрунтованими. [5]

На недостатню аргументацію посилався й адвокат у судовій справі № 742/2200/19. Вироком суду першої інстанції особу було визнано винуватим та засуджено особу за ч. 2 ст. 186 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років. З таким вироким суду погодився і суд апеляційної інстанції. Однак законний захисник вирішив подати касаційну скаргу, в якій зазначав про недопустимість протоколу пред'явлення для впізнання за участю свідка.

Також він зазначав, що дані отримано з порушенням вимог КПК, а саме

всупереч вимог ч. 6 ст. 228 КПК, бо слідчий належним чином не аргументував проведення пред'явлення особи для впізнання саме за фотознімками, а не безпосередньо самої особи. Суд касаційної інстанції відхилив аргументи сторони захисту, посилачись на те, що процедура була проведена відповідно до вимог ч.1, ч.2 ст.283 КПК України. Такого ж висновку дійшов й Верховний Суд України у своїй постанові. [6]

Отже, процедура пред'явлення особи для впізнання та пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису має багато спірних моментів. Найпоширенішими процесуальними питаннями для вирішення суду є: обґрунтованість застосування, належність свідків\понятих, відповідність нормам ч.1, ч.2 ст.283 КПК України.

Література:

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ПОРЯДОК ЇХ ПРОВЕДЕННЯ. НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ/ КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК. «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС». URL: https://arm.naiou.kiev.ua/books/public_html/lectons/lection10_3.html
2. Верховний суд України. Постанова ККС ВС щодо порушення порядку пред'явлення особи для впізнання. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/910458/>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. LexInform. СУДОВА ПРАКТИКА. Недопустимим доказом є протокол пред'явлення особи для впізнання, який не містить опису всіх осіб, які пред'являлися. 23.09.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/nedopustymym-dokazom-ye-protokol-pred-yavlennya-osoby-dlya-vpiznannya-yakuj-ne-mistyt-opysu-vsikh-osib-yaki-pred-yavlyalysya/>
5. Судова влада України. Постанова ККС ВС щодо пред'явлення особи для впізнання. 05.02.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1068121/>
6. УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО. ККС ВИСЛОВИВСЯ ЩОДО ВИМОГ ДО ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ. СУДОВА ПРАКТИКА. 05.02.2021. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/kks-vyslovyvsya-shchodo-vymog-do-pred-yavlennya-osoby-dlya-vpiznannya/

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

НАЙПОШИРЕНІШІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ РОЗШУКОВИХ ДІЙ

Проведення негласних слідчих розшукових дій регламентується переважно главою 22 Кримінального процесуального кодексу України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та рядом інших процесуальних документів. Проте їх достатнє процесуальне закріплення не зменшує ряд типових помилок при їх проведенні.

Відповідно до ч.1 ст.246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, встановлених Кодексом. [1]

Статтею 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» якого встановлені права оперативних підрозділів на участь в негласних слідчих (розшукових) діях. Окрім того, даним законом встановлюється, які саме підрозділи правоохоронних органів відносяться до оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а саме підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, оперативними, оперативно-технічними підрозділами Державного бюро розслідувань, підрозділом контррозвідального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України, агентурна розвідка Служби зовнішньої розвідки України та інші. [2]

Окремим документом, який регламентує порядок проведення НСРД є ІНСТРУКЦІЯ «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генерального прокурора України, міністра Внутрішніх справ України, головою Служби безпеки України, головою Адміністрації державної прикордонної служби України, міністром Фінансів України, міністром юстиції України» від 16.11.2012 року. В цій Інструкції керівництво низки правоохоронних органів для своїх підлеглих розробили порядок проведення НСРД. Варто зазначити, що так як дана Інструкція, відповідно до ч.2 ст. 1 КПК України не є частиною Кримінального процесуального законодавства України, то прокурор для доведення допустимості доказів в суді може бути використовувати цей документ.

Важливим момент при проведенні слідчих розшукових дій є оформлення отриманих внаслідок НСРД даних у відповідних протоколах. Відповідно до ч.1 ст. 252 КПК України, фіксація ходу і результатів

негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим Кодексом. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. А посилаючись на ч.1 ст. 104 КПК України потрібно зазначити, що в протоколі обов'язково повинні фіксуватися хід та результати проведення негласних слідчих дій.

Найпоширенішими помилками при фіксації перебігу слідчих дій є не повне відображення всього перебігу процесуальної дії: дату та час, коли особа, яка залучена до конфіденційного співробітництва прибула в приміщення відповідного оперативного підрозділу для участі в НСРД. Також не вказують хто конкретно з оперативних працівників встановлював на дану особу спеціальне аудіо-відеоспостереженне обладнання, не зазначають час, коли ця особа вийшла з приміщення оперативного підрозділу та маршрут її пересування для зустрічі з особою, відносно якої проводиться НСРД.

Наприклад, у Постанові від 27.01.2021 справи №499/108/18 Верховний Суд посилаючись на те, що походження грошей, використаних під час спеціального слідчого експерименту, в матеріалах кримінального провадження не зазначено, документів про їх належність та видачу офіційним шляхом органу, що здійснював спеціальний слідчий експеримент, стороною обвинувачення суду не надано, то не можна вирисовувати такі відомості, отримані в результаті слідчих (розшукових) дій як доказ в кримінальному провадженні. [с. 3, 3]

А у Постанові від 16.10.2019 в справі №640/6847/15-к Велика Палата Верховного Суду зазначила, що у протоколі про проведення у кримінальному провадженні НСРД контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту стосовно ОСОБА_1 не наведено відомостей, викладених у ч. 7 ст. 271 КПК. Також, у ній не визначено початку та тривалості проведення НСРД. Суд надав оцінку й тому, щодані про виділення для проведення спеціального слідчого експерименту коштів із бюджету органів та оперативних підрозділів, і про їх суми в матеріалах кримінального провадження, наданих суду як докази, відсутні. Походження грошей, використаних під час спеціального слідчого експерименту, в матеріалах кримінального провадження не зазначено, документів про їх належність та видачу офіційним шляхом органу, що здійснював спеціальний слідчий експеримент, стороною обвинувачення суду не надано, а ОСОБА_2 в судовому засіданні категорично заперечував факт належності йому цих коштів. [3, 3]

А якщо проаналізувати Постанову Касаційний кримінальний суд в складі Верховного Суду від 15.10.2020 у справі №225/1952/17 можна побачити, що Суд, навпаки, не знайшов процесуальних порушень у складеному слідчим протоколі про проведення НСРД. Адже всупереч доводам захисника, постановою про проведення контролю за вчиненням злочину містить дату її створення та засекречення, а наявні на цьому процесуальному документі штампи з датою 13 березня 2017 року засвідчують день її надходження до РСО для розсекречування. Указана постанова містить ПІБ та посаду особи, яка її склала та інше. [4, 3]

Варто звернути увагу і на те, що відповідно до ч.1 ст. 106 КПК України, протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. У випадку складання відповідного протоколу через тривалий час після закінчення процесуальної дії або не тією особою, яка безпосередньо проводила негласну слідчу (розшукову) дію суд може визнати даний доказ недопустимим, оскільки він отриманий не в порядку, передбаченому КПК України.

Так у постанові Верховного Суду від 05.08.2020, справа №700/361/17 ззначалось так як всупереч вимогам ч. 4 ст. 271 КПК протокол про результати контролю за вчиненням злочину був складений не негайно, а наступного дня після завершення негласної слідчої розшукової дії та за відсутності підозрюваного, то суд визнав такий доказ недопустимим. [с. 18-19]

Варто також згадати Постанову від 07.10.2020 у справі №628/3400/1. В ній Касаційний кримінальний суд в складі Верховного Суду зазначав, що за змістом статей 246, 250, 251 КПК, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться без дозволу слідчого судді, або у невідкладних випадках, передбачених КПК, рішення про проведення цієї дії прокурор викладає у формі постанови, яка має відповідати вимогам вказаних статей. Однак матеріали кримінального провадження щодо ОСОБА_1 не містять такої постанови прокурора, натомість контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту проводився на підставі доручення прокурора, що суперечить приписам ст. 246, 251 КПК. [с. 19-20, 3]

У Постанові від 12.11.2020 у справі №682/488/18 Касаційний кримінальний суд у Верховного Суду проаналізував ст. 260, 263 КПК: аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), ст. 271 КПК: контроль за вчиненням злочину, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів та кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 303 КК, з огляду на положення ст. 12 КК відноситься до злочину середньої тяжкості побачив. На основі вищевикладених статей цілком обґрунтовано постає питання щодо законності постанови прокурора від 16 серпня 2017 року, а також його подальших постанов про проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки в ОСОБА_1, а також ухвал слідчого судді, постановлених у порядку ст. 260, 263 КПК.

Згідно з ч.2 ст. 106 КПК України, до складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії. На основі цієї норми було також зроблено багато помилок, наприклад, карта пам'яті з відеозаписом негласної слідчої (розшукової) дії має бути упакована та долучена до протоколу негласної слідчої

(розшукової) дії безпосередньо після закінчення НСРД і не може бути використана повторно під час здійснення наступної негласної слідчої (розшукової) дії в кримінальному провадженні.

Також є поширеною помилка в визначенні слідчих (розшукових) дій. Так, наприклад, в Постанові від 01.06.2020 у справі №676/848/17 Верховний Суд прописав, що контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту проводиться на підставі постанови прокурора і є самостійною НСРД, що не виключає одночасного проведення інших НСРД, зокрема аудіо-, відеоконтролю особи або місця.

Системною помилкою оперативних підрозділів правоохоронних органів під час складання протоколу про хід та результати негласної слідчої (розшукової) дії є та обставина, що відповідний протокол складає не той оперативний працівник, який фактично здійснив цю процесуальну дію, а інший оперативний працівник, що є порушенням ч.1 ст. 106 КПК України.

Багато помилок було зроблено під час проведення НСРД, пов'язаних з державною таємницею. Відповідно до ч.1 ст. 517 КПК України, досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводиться з дотриманням вимог режиму секретності. Відповідно до ч.3 ст. 517 КПК України, до участі в кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв

Практика правоохоронних органів на сьогоднішній день така, що під час розслідування кримінальних проваджень, в яких проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі та оперативні співробітники залучають до участі в цих негласних слідчих діях осіб, які не мають допуску до державної таємниці. Таких осіб залучають до участі в кримінальному провадженні як на конфіденційній основі так і гласно. На конфіденційній основі залучають до участі громадян, які в подальшому виступають: закупниками в кримінальних провадженнях, де розслідуються правопорушення пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин; особами, що передають неправомірну вигоду в провадженнях, щодо отримання посадовими особами неправомірної вигоди; особами, яким пропонують отримати неправомірну вигоду, і дані особи звернулися із заявою до правоохоронних органів. [4]

Отже, при проведенні НСРД можна проаналізувати ряд типових помилок (не зазначення в протоколі місця, часу, особи, що проводила НСРД та інше) на прикладі судової практики Верховного Суду.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 24.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12>
3. Бауман.Ю. ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ГЛАВИ 21 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ «НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ» ТА ПРОВОКАЦІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ 100 АКТУАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ. URL: <https://sa.dn.ua/osoblivosti-provedennya-neglasnikh-sl/>
4. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проваджень. Рада Адвокатів Донецької області. URL: <https://sa.dn.ua/osoblivosti-provedennya-neglasnikh-sl/>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Тримання під вартою є найсуворішим з запобіжних заходів. Воно має ряд своїх особливостей щодо строків, часу, протягом якого має бути вирішено питання про обрання відповідного запобіжного заходу, визначення розміру застави та інші. Ці питання визначені не тільки Кримінальним процесуальним кодексом України, а й Постановою Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства» від 24.10.2008 та рядом іншим нормативно-правових актів.

Відповідно до ч.1 ст.183 КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст.177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених ч.5 ст.176 КПК України.

Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальної установи, до яких відносяться:

– слідчі ізолятори (СІЗО) Державного департаменту з питань виконання покарань, режим яких визначається Наказом Міністерства Юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України» від 24.09.202;

– дисциплінарні ізолятори чи карцери установ виконання покарань (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»);

– гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних Силах України для осіб, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах і притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину (ст. 14, 17 Кримінально-виконавчого кодексу України). [1]

Частиною 2 ст. 183 КПК України, визначено коло осіб, стосовно яких може застосовуватися тримання під вартою як запобіжний захід. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства» від 24.10.2008 питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту має бути вирішене протягом 72 годин з моменту затримання підозрюваного, обвинуваченого, а в разі перебування особи за межами населеного пункту, в якому діє суд, – не пізніше 48 годин з моменту доставки затриманого в цей пункт. Проте варто зазначити, що надходження до суду подання про взяття затриманої особи під варту після закінчення цих строків не є підставою для відмови в його розгляді.

Окрім того, у даній Постанові зазначається, що коли питання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту вирішується щодо обвинуваченого, необхідно також перевірити, чи є справі докази, що вказують на вчинення злочину саме цією особою. Для вирішення цього питання дослідженню підлягають такі обставини, як вік підозрюваного \ обвинуваченого, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання. З'ясовуються дані про попередні судимості, соціальні зв'язки особи, її схильності (чи вживає наркотики, алкогольні напої тощо), поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі (чи не ухилялася раніше особа від слідства, суду або виконання судових рішень, чи не вчинювала злочини проти правосуддя). Також беруться до уваги існуючі фактори, обставини чи моральні цінності, які можуть свідчити про те, що підозрюваний \ обвинувачений, перебуваючи на волі, не порушуватиме покладених на нього процесуальних обов'язків та не буде займатися злочинною діяльністю [2].

Відповідно до ч.1 ст. 188 КПК прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Клопотання може бути подане:

– одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під варту;

– після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику.

– після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування цього запобіжного заходу і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю.

Відповідно до ч.1 ст.193 розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Проте, посилаючись на норму ч.6 ст.193 КПК України, існує можливість розгляду відповідного клопотання та обрання тримання під вартою в якості запобіжного заходу без наявності підозрюваного, обвинуваченого у випадку, якщо прокурором буде доведено, що ця особа оголошена у міжнародний розшук.

Характерною особливістю тримання під вартою в якості запобіжного заходу є обов'язковість визначення розміру застави, яку відповідно до ч.3 ст.183 КПК України визначає слідчий суддя, суд при постановленні відповідної ухвали. Однак можливі випадки, коли слідчий суддя при постановленні такої ухвали має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні, а саме у таких випадках, як:

– щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

– щодо злочину, який спричинив загибель людини;

– щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею.

Відповідно до ч.4 ст.196 КПК України в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК. Постанова судді про взяття під варту виконується органом, який порушив перед судом питання про обрання цього запобіжного заходу. Можливий також випадок виконання такої постанови органом внутрішніх справ за дорученням суду.

Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати 60 днів. Строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, то з моменту затримання.

В межах досудового розслідування дозволяється продовження слідчим суддею відповідного строку. Однак в такому випадку сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування, не повинен перевищувати: 6 місяців у кримінальному провадженні щодо

злочинів невеликої або середньої тяжкості; 12 місяців у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Відповідно до ч.1, 2 ст.199 КПК України клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Відповідне клопотання подається до суду в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. [3]

Посилаючи на вищезазначену Постанову Пленуму Верховного Суду варто зазначити, що взяття під варту на стадіях дізнання і досудового слідства застосовується лише у випадку, коли особа підозрюється у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

У разі, коли особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 3 років, взяття під варту допускається лише у виняткових випадках, а саме: наявність фактичних даних, що особа не має постійного місця проживання, зловживає спиртними напоями чи вживає наркотичні засоби, продовжує вчиняти злочини, підтримує соціальні зв'язки негативного характеру, порушила умови запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, раніше ухилялася від слідства, суду чи виконання судових рішень або ж коли особу підозрюваного взагалі не встановлено.

Згідно зі ч.4 ст. 202 КПК України підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варти після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою. Частиною 3 ст. 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення» такою уповноваженою особою зазначено начальника установи попереднього ув'язнення. [4]

Окрім того, особа звільняється з-під варти при постановленні слідчим суддею, судом ухвали про:

- відмову у продовженні строку тримання під вартою;
- скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- зміну тримання під вартою на інший запобіжний захід;
- по закінченні строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою.

Варто зазначити, що ст. 206 КПК України визначено загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, де визначає, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Отже, тримання під вартою хоч і є найсуворішим з запобіжних заходів, він має ряд своїх процесуальних особливостей, що дають перевагу в його застосуванні не тільки представникам закону (подання клопотання про застосування цього запобіжного заходу навіть у випадку неприбуття підозрюваного \ обвинуваченого), а й особі, стосовно якої застосовується тримання під вартою (детальний аналіз фактичних даних про особу, що практично унеможливує помилку при обранні застосування цього запобіжного заходу).

Література:

1. ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ. МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС». НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection8_1.html
2. ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ Верховного Суду «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» від 24.10.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0004700-03>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 24.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3352-12>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Провадження за нововиявленими або виключними обставинами визначено главою 34 Кримінального процесуального кодексу України, задля належного розуміння особливостей норм глави Кодексу потрібно звернутися до практики Верховного суду.

У судовій практиці Верховного суду від 26.02.2019 у справі № 127/1-597/10 зазначається, що процедура перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є відмінною від судового розгляду кримінального провадження по суті та не передбачає стадії судових дебатів і виступу засудженого з останнім словом у випадку відмови у задоволенні заяви [1, с. 20].

Учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили.

Відповідно до ч.2 ст. 459 КПК України судові рішення, що набрали законної сили та можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Нововиявленими обставинами визнаються:

1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

2) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути;

3) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути [2].

Стаття 460 КПК України передбачає подання відповідної заяви про перегляд судового рішення до будь-якої судової інстанції. А відповідно до ухвали ВС від 06.08.2020 у справі № 444/2059/17 заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин. Якщо заявник звернеться із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не до того суду, який, на його думку, першим допустив помилку внаслідок незнання про існування нововиявлених обставин, то така заява підлягає поверненню заявнику.

Однак якщо у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами ставиться питання про перегляд вироку апеляційного суду, який розглядав справу як суд першої інстанції, у зв'язку з неправильною кваліфікацією дій особи, то обставини, на які заявник посилається, як на нововиявлені, можуть бути предметом дослідження лише суду першої інстанції.

Відповідно до ст.461 КПК України заяву про перегляд судового рішення за ново виявленими обставинами може бути подано протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. У своїй судовій практиці Верховний суд України, а саме в ухвалі від 13.01.2020 у справі № 127/13079/17, зазначив, що заява про перегляд судового рішення за ново виявленими обставинами, подана поза межами строку для її подачі, передбаченого ст. 461 КПК, підлягає поверненню заявнику.

Посилаючись на практику Верховного суду України за 2018-липень 2021 року та практику касаційного кримінального суду, можна визначити перелік обставин, які не можуть вважатися нововиявленими або виключеними, а саме:

1) Обставини, які були встановлені та належним чином перевірені під час здійснення кримінального провадження, не вважаються нововиявленими (постанова ВС від 26.12.2019 у справі № 1-79/09) [1, с. 32]

2) Неоднаковість судової практики стосовно вирішення конкретного питання у кримінальному провадженні не вважається нововиявленою обставиною (постанова ВС від 10.09.2020 у справі № 711/5140/17) [1, с. 33]

3) Нескладання присяги суддями обласного суду та суддями Верховного Суду України, які розглядали справу щодо засудженого, не вважається нововиявленою обставиною з огляду на те, що відповідно до Закону України «Про статус суддів», що був чинним на момент ухвалення судових рішень стосовно нього, не передбачалося процедури повторного складання присяги суддями, які її прийняли до набрання чинності вказаним законом, а раніше обрані судді до присяги не приводилися, ураховуючи відсутність такої вимоги у Законі «Про статус суддів» та принцип незворотності закону в часі (постанова ККС від 20.04.2021 у справі № 175/4663/17) [1, с. 35]

4) Постійний догляд засудженим за близьким родичем (батьком, бабусею тощо) не є нововиявленою обставиною, оскільки ця обставина повинна була бути зазначена засудженим під час постановлення вироку. Нововиявленими можуть визнаватися лише такі обставини, які вже існували на час постановлення рішення, але не були відомі і не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою (постанова ВС від 26.01.2021 у справі № 127/29594/18) [1, с. 37]

5) Не може бути ново виявленою обставиною повне визнання засудженим своєї вини під час судового розгляду у вчиненні злочину, в якому він обвинувачувався, якщо у добровільності та істинності

його позиції переконався суд та це не є само обмовою (постанови ВС від 28.04.2021 у справі № 203/1981/19) [1, 38]

6) Судові рішення касаційного суду, які були ухвалені після набрання законної сили судовим рішенням, що оскаржувалося, не є нововиявленими обставинами навіть у разі, якщо б вони могли суттєво вплинути на хід судового розгляду та на зміст судового рішення, що було винесене (ухвала ВС від 16.01.2019 у справі № 522/3524/16-к) та інші.

Згідно зі ч.3 ст.459 Кодексу виключними обставинами визнаються:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

3) встановлення вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судове рішення. [2]

Обставини, зазначені в п.3 ч.3 ст.459 Кодексу повинні бути встановлені вироком суду, що набрав законної сили. Обставини, щостосуються зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді суду під час кримінального провадження, у разі неможливості ухвалення вироку можуть бути підтверджені постановою або ухвалою про закриття кримінального провадження, ухвалою про застосування примусових заходів медичного характеру.

Можна виділити такі етапи відкриття кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами відповідно до ст.464 КПК України:

1) Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, що надійшла до суду, передається судді, колеї суддів, які визначаються у порядку, встановленому ст.35 КПК України.

Варто зазначити, що відповідно до ухвали ВС від 26.06.2019 у справі № 2-80/2001) заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами повинна містити не лише вказівку на ці обставини, а й обґрунтування їх наявності.

2) Не пізніше наступного дня після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам ст. 462 КПК України і вирішує питання про відкриття кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

3) До заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, яка не оформлена згідно з вимогами, передбаченими ст 462 КПК України, застосовуються правила ч.3 ст.429 Кодексу. Копія ухвалине відкладно надсилається особі, яка її подала, разом із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами й усіма до даними до неї матеріалами.

4) Відкривши кримінальне провадження за ново виявленими або виключними обставинами, суддя надсилає учасникам судового провадження копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє зазначених осіб.

Цікавою є практика Верховного суду України, в постанові якого від 25.11.2019 у справі №1-7/12 де зазначається, що якщо суддя-доповідач апеляційного суду відкрив кримінальне провадження за нововиявленими обставинами за заявою особи, а в подальшому воно внаслідок ліквідації суду було передано до новоутвореного суду, то цей суд вправі вирішувати питання, які виникають на етапі відкриття кримінального провадження за нововиявленими обставинами за правилами ст. 464 КПК.

Статтею 465 КПК України визначено право особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, відмовитися від заяви до початку судового розгляду. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває кримінальне провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про що постановляє ухвалу. Однак у разі такої відмови дана особа вжене має права повторно звертатися до суду з такою самою заявою з тих самих підстав.

Відповідно до ст.467 КПК України заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом протягом двох місяців з дня її надходження.

Суд своєю ухвалою має право:

- Зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, до закінчення перегляду.

- не досліджувати докази щодо обставин, що встановлені в судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, якщо вони не оспорується.

- скасувати вирок чи ухвалу і ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення. При ухваленні нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції.

Відповідно до ст.467 Кодексу за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції. Знабранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні.

Отже, посилаючи на практику Касаційного кримінального суду та Верховного Суду України можна проаналізувати важливі моменти щодо провадження за ново виявленими та виключними обставинами.

Література:

1. АНАЛІЗ судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими обставинами. Верховний Суд. 57с.; с. 2-54 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.10.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Науковий керівник:
доцент Лахова О.В.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Рецидивна злочинність складне суспільне явище, яке ще потребує вивчення. Такий вид злочинності має свої особливості та не може бути викорінений у найближчі часи. Вивчення шляхів запобігання рецидивів злочинів дозволить поступово попередити це негативне явище або хоча б усунути процеси та явища, які сприяють його зростанню.

Рецидив кримінальних правопорушень – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, послідовно вчинених тією самою особою після судимості за попередній злочин. [1]

Важливо зазначити, що 1) про повторність кримінального правопорушення має бути відомо правоохоронним органам, тобто при вивчені рецидивних злочинів не зараховуються для вивчення латентні, тобто приховані, злочини; 2) рецидивні злочини вивчаються незалежно від форми вини та наявності незнятої судимості; 3) рецидив має місце там, де особою вчинено два або більше самостійних і тільки умисних злочинів; 4) при рецидиві кожен з вчинених злочинів утворює собою одиничний злочин (різні його види) 5) злочини, що створюють рецидив, обов'язково віддалені один від одного певним проміжком часу, іноді дуже тривалим. Головною метою запобігання рецидивної злочинності є усунення причин умов, що зумовлюють прояви такого виду кримінальної активності.

Першим заходом протидії рецидивної злочинності є адміністративний нагляд. Відповідно до ст.1 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» адміністративним наглядом є система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції. Він призначається безпосередньо перед звільненням з установ виконання покарань або після звільнення. У першому випадку рішення за поданням начальника установи виконання покарання приймає суддя районного чи міського суду, де розташована ця установа, а в другому – за місцем проживання звільненого за поданням начальника органу Національної поліції.

Адміністративний нагляд встановлюється щодо повнолітніх осіб:

б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

в) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення;

г) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

г) засуджених до позбавлення волі за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Термін встановлення адміністративного нагляду – від одного до двох років і не може перевищувати строки погашення або зняття судимості. Варто зазначити, що безпосереднє виконання нагляду покладається на дільничного інспектора за місцем проживання піднаглядного.

Згідно ст.10 Закону до осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, за постановою суду можуть бути застосовані частково або у повному обсязі такі обмеження: а) заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу; б) заборона перебування у визначених місцях району (міста); в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); г) реєстрація в міліції від одного до чотирьох разів на місяць. [2]

На мою думку, адміністративний нагляд є достатньо ефективним заходом попередження рецидивної злочинності, бо він попереджує бажання особи знову здійснити злочин. Адже, як відомо, злочинці, які

довгий термін, а саме 15 років і більше, провели в місцях позбавлення волі мають підсвідоме бажання знову повернутися до колишнього місця перебування, адже там вони відчувають «стабільність» та «повагу». Тому заборона перебування особи у певних районах міста є гарною протидією вчинення рецидивного злочину, однак вона не матиме жодного сенсу якщо на відповідних вулицях/районах не здійснюватиметься постійне патрулювання працівниками органів Національної поліції України.

Другим заходом превенції злочинного рецидиву є профілактичний облік органів внутрішніх справ та відповідними органами Національної поліції. Профілактичний облік є різновидом попереджувальних заходів оперативного характеру стосовно осіб раніше засуджених, а також осіб, що ведуть антисоціальний спосіб життя та щодо яких є підозра, що вони можуть вчинити злочин у майбутньому. Вони здійснюють роботу з особами, що раніше вчинювали злочини, поставленими на облік як у цілому, так і по кожному з видів обліку. Окремо вони вивчають:

- число осіб, щодо яких проводиться профілактика, знятих з обліку у зв'язку з виправленням або у зв'язку з такою зміною обстановки, яка унеможлиблює здійснення ними нових злочинів;
- число осіб, що знову вчинили умисні злочини у період їх перебування на обліку; кількість осіб, які вчинили нові умисні злочини впродовж року після зняття їх з обліку у зв'язку з виправленням або достроково;
- число виявлених судимих осіб, які замислюють або готують нові злочини, та осіб, які відмовилися від злочинних намірів і дій у результаті вжиття до них відповідних запобіжних заходів. [3]

Потрібно також звернути увагу на посилення соціального контролю та соціальної допомоги раніше засудженим, яке має бути пов'язане з удосконаленням та розробкою форм і методів індивідуальної профілактичної роботи з ними. Основну роль у цьому відведено взаємодії правоохоронних та інших державних і громадських організацій. Альтернативним заходом запобігання злочинності може бути громадський контроль. Наприклад, у США громадяни стають добровольцями охорони громадського порядку як у складі піших і автомобільних патрулів за участі поліцейських, так й окремо. Окрім того громадяни США беруть участь у реалізації програм профілактики рецидивної злочинності. Така ж політика існує і в Сполученому Королівстві, де місцеві громади є основним вектором розвитку сучасної британської правоохоронної стратегії, на запровадження якої виділяються кошти не тільки із державного, а й з місцевого бюджетів, залучаються спонсори. Одним із головних показників ефективності роботи поліції Великої Британії є, з одного боку, рівень партнерських відносин з місцевим населенням, а, з другого, – співвідношення витрачених коштів на боротьбу зі злочинністю та обсягу заощаджених коштів і людських ресурсів від потенційних злочинів, яким вдалось запобігти. Серед найпоширеніших форм британської практики громадського впливу на злочинність можна виділити: діяльність добровільних помічників поліції; реалізація таких програм профілактики злочинності, як «Сусідське спостереження», «Вуличне патрулювання», «Квартальний констебль», «Зупини злочинця» та інші. [4, с. 221]

Також можна проводити психологічну корекцію девіантної поведінки, яка передбачає психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін, послаблення або усунення тих форм поведінки особистості, що перешкоджають її соціальній адаптації. Наприклад, активне соціальне навчання соціально-корисним навичкам, тренінги резистентності до негативних соціальних впливів, участь у групах спілкування і особистісного зростання можуть допомогти людині після звільнення з місць позбавлення волі «розпочати» нове життя.

Окрім того, вже гарантоване державою місце роботи чи пільга на навчання також можуть спонукати особу до законслухняної та прийнятої в суспільстві поведінки.

Отже, задля превенції рецидивної злочинності потрібно використовувати не лише існуючі засоби попередження, такі як адміністративний нагляд або профілактичний облік, а й шукати нові способи зменшення рівня рецидивної злочинності, звертаючи увагу на світовий досвід, наприклад, залучення громадськості до патрулювання та поширення соціальних програм.

Література:

1. Лихолоб В.Г., Філонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. – Киев-Донецк, 1997. – С. 229.
2. Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/264/94-%D0%B2%D1%80>
3. Роль органів внутрішніх справ у профілактиці рецидивної злочинності. Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidru4niki.com/1436010649645/pravo/rol_organiv_vnutrishnih_sprav_profilaktitsi_retsidivnoyi_zlochinnosti
4. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / М. Г. Колодяжний; за ред. В. В. Голіни. – Х.: Право, 2017. – 252 с.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор Юзікова Н.С.

Анна Пешкічева
(Дніпро, Україна)

ПРАВОВА ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Запобігання злочинності неповнолітніх є одною з нагальних правових проблем України, адже лише протягом 2020 року зареєстровано 335 кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми, що на 58 або на 14% менше, ніж за аналогічний період 2019 року. Тож аналіз та вивчення соціальних програм та нормативно-правових актів може допомогти більше дізнатися про те, як Україні проводиться боротьба з проблемою злочинності неповнолітніх.

Головними причинами здійснення злочинів неповнолітніми є: 1) негативний вплив з боку однолітків та дорослих вдома, в школі та в оточуючому соціальному середовищі; 2) особливості психіки, виховання, набутий життєвий досвід у вигляді знань та переконань, соціальний статус та стереотипи поведінки серед однолітків; 3) природна психологічна потреба в самоствердженні в закладах навчання та в суспільстві, результатом якої є агресивна поведінка та вихід за рамки соціальної норми; 4) вплив засобів масової інформації, які рекламують, а подекуди і пропагандують азартні ігри, спиртні напої та інше.

Правовою основою боротьби зі злочинністю неповнолітніх є Конституція України та Конвенція ООН про права дитини. Вищезгадана Конвенція була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Для України Конвенція набула чинності 27 вересня 1991 року. Конвенція базується на чотирьох основних принципах: – першочерговість інтересів дитини; – забезпечення повноцінного життя та розвитку; – залучення до громадського життя; – відсутність дискримінації.

Також 5 березня 2009 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо виконання Конвенції ООН про права дитини», яка передбачає щорічну розробку заходів захисту. Одним з напрямів дії було зазначено захист прав дітей, які вчинили правопорушення. [1]

На досягнення цієї мети було запропоновано запровадити:

- Забезпечення дотримання прав на житло відповідно до законодавства України для неповнолітніх, звільнених із спеціальних виховних установ Державного департаменту України з питань виконання покарань, а також влаштування їх на роботу чи на навчання;

- вдосконалення стану дитячої злочинності та злочинів, вчинених проти дітей;

- підвищення рівня обізнаності дітей шкільного віку з правових питань;

- запровадження у практику новітні методи та форми роботи з дітьми, схильними до правопорушень. [2]

У 2007–2009 рр. в Україні діяла Комплексна програма профілактики правопорушень. У ній було визначено, що особлива увага приділятиметься запобігання злочинності серед неповнолітніх. Передбачено було також розробку низки інформаційно-методичних матеріалів з питань запобігання дитячій бездоглядності, бродяжництву та жебрацтву, вживанню спиртних напоїв, наркотичних засобів або психотропних речовин, а також побудову молодіжних центрів праці, діяльність яких була б спрямована на професійну орієнтацію і працевлаштування молоді [1].

Після 2009 року подібні програми на загальнодержавному не приймалися, проте вони приймаються в окремих областях. Наприклад, Рівненська Обласна Державна адміністрація 16.01.2021 року прийняла ОБЛАСНУ КОМПЛЕКСНУ ПРОГРАМУ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА БОРОТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННОСТЮ НА 2021 - 2023 РОКИ, серед цілей якої зазначено запобігання втягненню у злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх.

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 09.02.2017 запобігання злочинам неповнолітніх здійснюється відповідно до законодавчих актів України за допомогою скоординованих дій спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноваженого органу влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад, правоохоронних органів, а також органів, які займаються освітою та вихованням дітей, представників громадськості та громадських об'єднань. [3]

Координація зусиль у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи по запобігання дитячій бездоглядності покладено на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноваженого органу влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей, служби у справах дітей. Відповідний центральний орган має право:

- порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб у разі невиконання ними рішень, прийнятих спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноваженим органом влади АРК у справах сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей;

- визначати потребу регіонів в утворенні спеціальних установ закладів соціального захисту для дітей;

- розробляти і реалізовувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей та інше.

Також в Україні діє Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017., відповідно до якої здійснюється:

1. поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб - превентивний поліцейський захід, що застосовується стосовно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод та є наслідком передання її батькам, законним представникам або органам опіки та піклування;

2. профілактика адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей - діяльність підрозділів НПУ, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень;

3. профілактичний облік дітей - комплекс заходів із взяття на облік, наповнення та підтримання в актуальному стані баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС, стосовно дітей, щодо яких здійснюється профілактична робота.

Основними повноваженнями підрозділів ЮП є:

- планування і реалізація профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей;

- контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних, слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також щодо дотримання обмежень перебування дітей у нічний час у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладах громадського харчування;

- вжиття заходів для запобігання і припинення стосовно дитини будь-яких протиправних дій;

- притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей;

- участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей;

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною та інші. [4]

Важливим етапом по запровадженню механізмів ювенальної юстиції в Україні стали зміни до Конституції України, прийняті у Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 02.06.2016 № 1401-VIII., ст.125 якого передбачено створення ювенальних (спеціалізованих) судів [5].

Ювенальні судді уповноважені розглядати як кримінальні справи щодо неповнолітніх, так і цивільні (наприклад справи щодо встановлення опіки та піклування, позбавлення батьківських прав і т. ін.), а також справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, займатись профілактикою бродяжництва, бездоглядності серед дітей та підлітків.

Отже, нормативна-правова база превенції злочинності неповнолітніх, з одного боку вдосконалюється (створюються ювенальні суди), а з іншого боку можна спостерігати недостатню кількість соціальних програм, які мали б бути введені в дію державою.

Література:

1. §3. Запобігання злочинності неповнолітніх. Криминологія: Загальна та Особлива частини. LIB.NET. URL: http://lib-net.com/content/9630_Sybekti_zapobigannya_zlochinnosti_ta_osnovni_napryami_ih_diyalnosti.html
2. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 05.03.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1065-17>
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/20/95-%D0%B2%D1%80>
4. ІНСТРУКЦІЯ з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України 19.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0738-20>
5. Ювенальна. Вікіпедія. URL: [https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F#:~:text=%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BC%20%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8E,%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85\)%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2](https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F#:~:text=%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BC%20%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8E,%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85)%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2)

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент Юзікова Н.С.

Софія Стенько
(Ліда, Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В Уголовном кодексе Республики Беларусь экологические преступления определяются как преступления против экологической безопасности: преступлениями против экологической безопасности, окружающей среды и порядка природопользования признаются совершенные умышленно или по неосторожности общественно опасные деяния, причинившие или могущие причинить вред земле, водам, недрам, лесам, животному и растительному миру, атмосферному воздуху и другим природным объектам, отнесенным к таковым законодательством об охране окружающей среды, независимо от форм собственности [1].

Для того чтобы наиболее полно понять специфику экологических преступлений, необходимо определить основополагающие признаки данного вида преступлений, благодаря которым они отличаются от других видов преступлений.

Экологические преступления, как преступления иных категорий, обладают общими признаками преступления: общественная опасность, противоправность, виновность, наказуемость.

Остановимся более подробно на особенностях общих признаков экологических преступлений.

Общественная опасность является материальной категорией, которая показывает размер причиненного или возможного вреда природной среде. У каждого гражданина Республики Беларусь есть конституционное право на благоприятную окружающую среду (статья 46 Конституции Республики Беларусь), а также на получение достоверной информации о ее состоянии [2, с. 12].

Материализация последствий деяния экологического характера выражается не только в определении, но и в возмещении вреда, причиненного ввиду негативного воздействия на окружающую среду. Однако стоит учитывать тот факт, что определение общественной опасности подразумевает не только количественную характеристику преступления, необходимо учитывать еще и качественную составляющую. Имеется в виду, что для определения общественной опасности будет учитываться суммарная составляющая качественных и количественных характеристик преступления.

Качественная характеристика общественной опасности преступления заключается в определении экологической значимости объекта природной среды, которому причинен вред, для общества, которому противопоставляется отрицательное поведение лица, совершившего преступления, тем самым разрушив экологические ценности общества.

Количественная оценка выражается в степени причиненного вреда и размер, которые впоследствии учитываются в санкциях и в назначении наказания.

Сложность определения общественной опасности экологических преступлений заключается не только в ее дуализме, возникает ряд иных вопросов:

- каким образом материализовать качественную характеристику общественной опасности экологических преступлений;
- каким образом определить экологическую значимость объекта преступления, какие показатели для этого должны учитываться.

Противоправность как признак, является юридическим выражением общественной опасности. Нормы, которые предусматривают ответственность за совершение экологического преступления, носят отсылочный и бланкетный характер [3, с. 3; 17], в том числе и международно-правовой бланкетный характер. Бланкетность означает, что для установления факта наличия или отсутствия в совершенном (совершаемом) деянии состава экологического преступления необходим анализ норм различных отраслей права и тех международных договоров, участницей которых является Республика Беларусь.

Стоит упомянуть о еще одной особенности бланкетных норм: необходимо учитывать, была ли действительно правовая норма в период совершения преступления.

Виновность, т.е. доказанная вина в совершении противоправного деяния, связана с субъективной стороной экологического преступления.

Экологические преступления могут быть совершены умышленно или по неосторожности [1].

В соответствии со статьями главы 26 Уголовного кодекса Республики Беларусь в большинстве случаев субъективная сторона характеризуется неосторожностью:

- умышленное совершение преступления – статья 263, часть 1 статьи 268;
- умышленно и по неосторожности – статья 264, 269, 271, часть 2 статьи 272;
- по неосторожности – статьи 265–267, 270.

Мотивы и цели совершения экологического преступления, как составляющие субъективной стороны преступления, напрямую связаны с виной. Они могут быть самыми разнообразными и зависят от обстоятельств совершения преступления, характера объекта преступления и иных обстоятельств, но напрямую связанных с окружающей средой, т.е. экологической направленности.

Мотив и цель определяют в том числе степень общественной опасности совершенного (совершаемого) деяния: например, незаконная охота, чтобы прокормить голодающую семью и незаконная охота с целью наживы так же не равнозначны, хотя и имеют одинаковую цель. Однако, если обратить внимание на нормы экологический преступлений в Уголовном кодексе Республики Беларусь, то окажется,

что мотив и цель находятся за пределами состава преступления и, соответственно, учитываются лишь на рассмотрение судьи.

Перейдем к специфическим особенностям экологических преступлений:

1. сложный предметно-объектный состав

Объектом являются комплексные общественные отношения по рациональному использованию природных ресурсов, сохранению качественно благоприятной для человека природной среды, охране живых существ и обеспечению экологической безопасности населения [4].

Предметом же будет являться те же комплексные общественные отношения по рациональному использованию, сохранению качественно благоприятной для человека природной среды, охране объектов животного или растительного мира и обеспечению экологической безопасности населения, только более конкретизирован будет объект. Например, незаконная охота, объектом будут комплексные общественные отношения по рациональному использованию объектов животного мира, сохранению качественно благоприятной для человека природной среды, охране объектов животного мира и обеспечению экологической безопасности населения.

Причем можно выделить даже две составные группы объекта:

- экологическая безопасность природных объектов окружающей среды;
- общественные отношения по рациональному использованию природных ресурсов.

В свою очередь предметом экологических преступлений может выступать как компоненты природной среды (объекты природы), так и объекты негативного антропогенного воздействия на окружающую среду.

2. особый предмет преступления

В широком смысле предметом экологических преступлений выступает природная среда, где все ее компоненты тесно взаимосвязаны, поэтому при воздействии на один компонент природы происходит изменение взаимосвязанных с ним других компонентов природы.

При определении характера преступления важно установить не только объект преступления, но и в каких условиях и каким иным объектам природной среды был нанесен вред.

3. сложность материализации причиненного вреда

Ранее упоминалось о сложности материализации причиненного вреда и о необходимости учета качественных и количественных характеристик причиненного вреда. Хотелось бы добавить еще несколько сложных моментов в определении причиненного вреда с позиции сложного предметно-объектного состава:

- можно ли расценивать состояние окружающей среды, как товар, который имеет ценовую характеристику;

- можно ли рассматривать искусственно созданный человеком объект и внедренный в природную среду уже объектом природной среды (например, выращенное в искусственных условиях животное было внедрено в природную среду).

4. экологичность преступления

Преступления связаны с исторически сложившимися взаимоотношениями общества и природы и направлены на освоение объектов природной среды для поддержания нормального уровня жизни общества при существующем на определенном историческом периоде техническом и технологическом, культурном, духовном уровне развития.

5. высокая степень общественной опасности

Совершая экологическое преступление, человек наносит не только вред природной среде и ее объектам (причиняет экологический вред), но и причиняет экономический вред, который заключается не только в экономических потерях и упущенной выгоде иных природоресурсников, но и в необходимости расходовать средства на восстановление нарушенного состояния природной среды.

Также следует учесть тот факт, что человек является эстетическим существом, поэтому уничтожая или повреждая объекты природной среды, преступник наносит моральный вред иным природопользователям.

Подытоживая, уровень общественной опасности экологических преступлений потому считается высоким, поскольку одновременно включает в себя экономический, экологический и моральный вред.

6. вред, наносимый экологическими преступлениями, может быть либо длящимся, либо проявиться с отсрочкой

Доказательством, например, отсроченного вреда совершенного экологического преступления является, например, масштабная вырубка индонезийских лесов с целью продажи на мировом рынке, которая привела к опустыниванию освобожденной от лесов территории.

Экологические преступления являются специфической категорией преступлений с рядом особенностей, которые необходимо учитывать при определении объекта преступления, характера преступления, степени тяжести, размера причиненного вреда, размера компенсации необходимого вреда и ответственности.

Литература:

1. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 №275-З: с изм. и доп.: текст по состоянию на 09.09.2021. – Режим доступа: <https://pravo.by>. – Дата доступа: 31.10.2021.

2. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). – Минск: Нац. центр прав. информ. Республики Беларусь, 2020. – 64 с.
3. Марчук, В.В. Закон и судебная практика о преступлениях против экологической безопасности и природной среды / В.В. Марчук // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. Сер. Уголовное право. – 2010. – №1 (27). – С. 1–14.
4. Джунусова, Д.Н. Экологическая преступность и ответственность за экологические преступления: монография [Электронный ресурс] // Д.Н. Джунусова. – Москва: Академия естествознания, 2012. – 135 с. – Режим доступа: <https://monographies.ru>. – Дата доступа: 26.10.2021.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук Жук Мария Генриховна.

**Альбина Урбанович
(Гродно, Беларусь)**

УЧАСТИЕ ГРАЖДАН В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРОВОСУДИЯ

В древности, на ранних этапах развития государственности суд вершился самим народом или его организационными формами. В более поздний период, когда укрепляется монархическая власть, значительную роль играют правительственные, т.е. коронные (профессиональные) судьи. Но они стали осуществлять судебную власть, как правило, вместе с представителями народа: присяжными заседателями либо народными заседателями (шеффенами). Шеффены - это лица, избранные народом на определенный период времени для совместного с профессиональными судьями разрешения всех вопросов, возникающих при разбирательстве дела и обязанных мотивировать свои решения относительно вины лица, а также его наказания. В то время как в суде присяжных приговор - это результат деятельности двух коллегий (присяжных заседателей и профессиональных судей), в суде шеффенов существует лишь одна коллегия, нераздельно и совместно разрешающая все вопросы как фактические, так и юридические. В данном контексте участие народных заседателей в осуществлении правосудия - это форма привлечения общественности к участию в деятельности суда.

В настоящее время принцип участия общественности в осуществлении правосудия нашел свое отражение в ст. 9 Кодекса Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей, согласно которой граждане Республики Беларусь имеют право участвовать в деятельности суда по осуществлению правосудия в качестве народных заседателей в порядке и случаях, предусмотренных настоящим Кодексом и иными законодательными актами. Народный заседатель – лицо, привлекаемое в установленных настоящим Кодексом и иными законодательными актами порядке и случаях для участия в деятельности суда по осуществлению правосудия.

Поскольку судебная власть - одна из ветвей государственной власти, наличие подобной нормы в законодательстве означает не что иное, как реализацию конституционного права граждан на участие в управлении государством. Участие граждан в осуществлении правосудия в качестве народных заседателей является одним из демократических принципов отечественного судостроительства. Тем самым, обеспечивается тесная связь судебной власти с народом, общественный контроль за судебной деятельностью, вынесение законных и обоснованных судебных постановлений, нравственно-правовое влияние судебного процесса. В.Д. Спасович в своей речи отмечал преимущества участия в осуществлении правосудия обычных граждан – присяжных заседателей: «Присяжные ничем не мотивируют своего решения, поэтому в своих суждениях несравненно смелее и решительнее, более берут на свою совесть».

Правовое положение народных заседателей в Республике Беларусь определяется главой 15 Кодекса Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей. Анализируя соответствующие нормы Конституции и Кодекса Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей можно выделить следующие принципы статуса народных заседателей: - единство статуса; - независимость; - несменяемость; - неприкосновенность; - государственная защита судей и народных заседателей.

В Республике Беларусь народные заседатели участвуют в рассмотрении судом только уголовных дел, причем не всех категорий, а лишь о преступлениях, за которые уголовным законом предусмотрено наказание свыше десяти лет лишения свободы или смертная казнь, а также при рассмотрении всех уголовных дел о преступлениях несовершеннолетних. В рассмотрении иных судебных дел народные заседатели не участвуют. Уголовные дела рассматриваются в составе одного судьи и двух народных заседателей. При этом полномочия судьи и народных заседателей одинаковы. Они совместно рассматривают все вопросы, включая и те, которые касаются виновности и наказуемости лица, и выносят свое решение простым большинством голосов. Председательствует в судебном заседании профессиональный судья. При голосовании он подает свой голос последним. Народные заседатели имеют право по рассматриваемому делу остаться при особом мнении и изложить его письменно, что может послужить поводом для пересмотра уголовного дела вышестоящим судом.

В отличие от Республики Беларусь, в Российской Федерации, Казахстане, Украине и Кыргызстане право граждан на суд присяжных является конституционной гарантией. Декретом Президента Республики Беларусь № 4 от 3 февраля 2000 г. «О коллегиальном рассмотрении уголовных дел в судах», вступившего в силу 1 января 2000 г., было установлено, что коллегиальное рассмотрение уголовных дел во всех судах по первой инстанции осуществляется в составе судьи и двух народных заседателей в соответствии с Уголовно-процессуальным кодексом. В такой форме судопроизводство осуществляется по настоящее время.

Как известно, Кодекс Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей от 29 июня 2006 г. институт присяжных заседателей не предусматривает. С принятием Послания о перспективах развития системы судов общей юрисдикции Республики Беларусь, утвержденного Указом Президента Республики Беларусь от 10 октября 2011 г. № 454, предусмотревшего рассмотрение вопроса о возможности введения института присяжных заседателей в судебную систему Республики Беларусь, тема суда присяжных вновь стала предметом обсуждения и дискуссий в среде юристов-практиков и ученых. Сторонники этого института утверждают, что из всех форм уголовного судопроизводства с участием народных представителей суд присяжных является самой совершенной, сложной и надежной формой судопроизводства для защиты свободы, прав и законных интересов невиновных людей, заподозренных в совершении опасных преступлений, от произвола, ошибок недобросовестных или некомпетентных профессиональных или непрофессиональных судей, следователей и прокуроров, страдающих обвинительным уклоном, дефицитом здравого смысла и совести. Считают его справедливым судом народа, отмечая, что ни одна процедура судопроизводства не смогла бы в истории человечества просуществовать столько веков, если бы не была жизнеспособной. Наряду со всеми положительными сторонами, существует и негативное мнение. На несовершенство этого института в силу самой его природы указывают ряд современных российских исследователей. Так, С. Ефименко считает: «Незнание законов и непонимание их смысла делает невозможным надлежащее отправление правосудия коллегией присяжных заседателей». И.Н. Алексеев, анализируя современную российскую судебную практику, полагает, что «налицо полная непредсказуемость приговоров, выносимых судом с участием присяжных заседателей, как при осуждении, так и при оправдании подсудимых».

Обобщив мнения исследователей, к основным достоинствам, которые приводятся сторонниками института присяжных заседателей, можно отнести следующие: реализация в судопроизводстве народовластия; надежные гарантии защиты прав и законных интересов граждан; независимость суда присяжных от органов власти; истинная реализация принципов состязательности, презумпции невиновности; способствование повышению профессионализма уголовной юстиции; содействие формированию гражданского общества, нравственно-правовому воспитанию населения, развитию и повышению его социальной активности.

Представляется, что реализация идеи введения суда присяжных в судебную систему Республики Беларусь повлечет дополнительное привлечение в судебную систему материальных ресурсов; необходимость проведения дополнительных организационных мероприятий (подбор присяжных, обеспечение их участия в рассмотрении дел и др.); масштабное изменение законодательства (Кодекса о судостроительстве и статусе судей, УПК); радикальный пересмотр сущности и содержания всего уголовного процесса и их преобразование; отступление от принципов равенства всех граждан перед законом и равного доступа к правосудию; усложнение судопроизводства и, как результат, удлинение сроков рассмотрения дел в суде. Высока вероятность увеличения количества судебных ошибок, постановления приговоров, не соответствующих требованиям законности и не подлежащих пересмотру.

В то же время изучение правовой природы института присяжных заседателей, опыта функционирования суда присяжных в других странах показывает, что данная форма судопроизводства является громоздкой, сложной в организационном плане, дорогостоящей, нестабильной в принятии решений, нередко не обеспечивающей объективное рассмотрение дела и надлежащую защиту прав и законных интересов всех участников процесса.

Литература:

1. Данилевича А.А., Мартинович И. И. Судостроительство. – Минск: Амалфея, 2002. – 480 с
2. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). – Минск: Амалфея, 2005. - 48 с.
3. Кодекс Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей: 29 июня 2006 г. №219-3. В редакции Закона Республики Беларусь от 22 декабря 2016 г. № 13-3 – Минск: Амалфея., 2017. - 132 с.
4. Конопелькина Ю.М. Судостроительство и прокурорский надзор: пособие для слушателей специальности 1-24 01 71 «Правоведение» заоч. формы обучения / Ю.М. Конопелькина. - Гомель: ГГТУ им. П. Сухого, 2017. - 128 с.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, доцент М.Г. Жук.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Р.Ш. Абитаева, А.У. Абдихамитова
(Жезказган, Казахстан)****РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ - ЦЕНТРАЛЬНАЯ ЛИНИЯ ЛИЧНОСТНОГО
РАЗВИТИЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА**

Огромное количество изменений в жизни современного общества, происходящих на небольшом отрезке времени, настоятельно требует от человека качеств, позволяющих творчески и продуктивно подходить к любым изменениям. Как справедливо отмечает В.В. Рубцов, «важной характеристикой современного социума является стремительный распад существовавших ранее социальных институтов, традиционных способов разделения деятельности, сложившихся общностей людей. Одновременно с этим распадом мы наблюдаем интенсивный процесс формирования новых типов общностей, их социального и культурного оформления и наложения друг на друга, а в итоге - формирование принципиально нового многомерного социокультурного пространства. Необходимость жить в этом сложном и неоднозначном социальном пространстве ставит индивида перед проблемой «нахождения себя» одновременно в различных видах деятельности и разных типах социальных общностей, то есть перед задачей, не стоявшей перед ним столь явно на предыдущих этапах развития общества» [1]. И далее: «Эффективность современной жизнедеятельности будет зависеть от того, в какой мере индивид:

- способен не к одному конкретному виду деятельности, а к различным;
- способен понимать принципы функционирования не одной социальной общности, а различных;
- способен принимать участие в деятельности различных социальных общностей, но уже с существующими в них правилами и, в конечном счете, влиять на развитие этих общностей;
- способен координировать типы своей деятельности и свое «я» одновременно в различных социальных общностях».

Человек вынужден реагировать на постоянно происходящие в обществе изменения, но часто он бывает не готов к ним. Для того чтобы выжить в ситуации постоянных изменений, чтобы адекватно на них реагировать, человек должен активизировать свой творческий потенциал, развить в себе творчество. Быть постоянно изменяющимся в изменяющемся мире, для того чтобы адекватно реагировать на эти изменения, - это, собственно, и есть проявление творчества, проявление своей неповторимости, уникальности. Выражение собственной уникальности непосредственно связано с переживанием своего соответствия жизни, с переживанием ее осмысленности.

Развитие креативности, таким образом, представляет собой одну из центральных линий личностного развития; именно оно позволяет человеку проявить свою индивидуальность и уникальность.

Отдельные попытки выйти за пределы указанных ограничений существующей парадигмы подхода к творчеству предпринимались с помощью переопределения творческого продукта - иногда вплоть до того, что оно фактически уже перестает быть определением продукта. Так, Б.Гизелин предлагает следующее определение творческого продукта: «Порождение значимой упорядоченности в субъективной сфере, оформление впервые части того смыслового универсума, в терминах которого люди понимают свой мир и самих себя» [2].

Мы рассматриваем творчество (креативность) как личностную характеристику, но не как тот или иной набор личностных черт, а как реализацию человеком собственной индивидуальности. Как отмечалось выше, Д.Н. Морган, проанализировав различные определения творчества, установил, что общим в них является лишь одно: создание чего-то уникального. Человеческая индивидуальность неповторима и уникальна, поэтому реализация индивидуальности - это и есть творческий акт (внесение в мир нового, уникального, ранее не существовавшего). Поэтому характеристики творчества, с нашей точки зрения, не предметны (наличие продукта - материального или идеального), а процессуальны, так как творчество рассматривается как процесс выявления собственной индивидуальности. Основными процессуальными характеристиками творчества являются следующие:

- творчество разворачивается в процессе субъект-субъектного взаимодействия;
- творчество всегда в той или иной мере адресовано другому человеку.

Эти характеристики логически вытекают из рассмотрения творчества как реализации собственной индивидуальности, так как человеческая индивидуальность проявляется в процессе межличностного общения (прямого или опосредованного) и всегда в той или иной мере является предъявлением своей индивидуальности другому человеку.

Проблема индивидуальности самым тесным образом связана с проблемой творчества, поскольку, как уже было отмечено, самые разные определения творчества сходятся в одном: творчество есть привнесение в мир чего-то нового. Индивидуальность же всегда уникальна, а следовательно - нова; приход в мир новой человеческой индивидуальности - это уже появление в мире чего-то нового, не бывшего ранее.

Человек представляет собой существо социальное. Положение о социальной природе человеческой психики для отечественной психологии является аксиомой. Имеется разница между просто существованием человеческой индивидуальности (ее «бытием для себя») и ее социальной

представленностью (ее «бытием для других»). Мы полагаем, что собственно актом является социальное предъявление своей индивидуальности, т.е. ее предъявление другим людям с помощью социально выработанных средств. Поскольку это есть предъявление чего-то уникального, ранее не бывшего, то это с необходимостью есть творческий акт. Вот что мы имеем в виду, когда говорим о том, что творчество есть не что иное, как реализация человеком собственной индивидуальности. О нереализованной (или не полностью реализованной) индивидуальности мы предпочитаем говорить как о творческом потенциале, имеющемся у каждого человека (под реализованной индивидуальностью имеется в виду индивидуальность, предъявленная, с одной стороны, в социально приемлемых формах, а с другой стороны - в таких формах, которые удовлетворяют самого человека). В зависимости от того, в какой форме и с помощью каких именно средств осуществляется это предъявление, мы можем говорить о конкретных видах творчества - научном, художественном и т.д.

Для того чтобы индивидуальность могла быть предъявлена, она, во-первых, должна быть в той или иной форме осознана человеком как таковая; во-вторых, необходимы, определенные средства, позволяющие выразить собственную индивидуальность; в-третьих, необходимы определенные условия, в которых такое проявление собственной индивидуальности возможно.

Таким образом, наш подход, в соответствии с которым творчество рассматривается как реализация человеком собственной индивидуальности, требует рассмотрения формы осознания человеком собственной индивидуальности, средств ее выражения и условий, благоприятствующих ее выражению.

Суть проблем развивающего обучения и воспитания В.В. Давыдов формулирует следующим образом: «Определяют ли обучение и воспитание человека процессы его психического развития, и если определяют, то нельзя ли установить, каков характер связи обучения и воспитания с психическим развитием?». Или, другими словами, «можно ли посредством обучения и воспитания сформировать у человека те или иные психические способности или качества, которых до этого у него не было?».

В психологии подход к проблеме развивающего обучения осуществляется на основе известного положения Л.С. Выготского о том, что обучение ведет за собой развитие. Под обучением имеется в виду «специально организованный процесс воздействия на ребенка. Психическое развитие происходит в обучении - организованном регулировании процессов взаимодействия ребенка с той идеальной формой, которой он должен достичь. Обучение - это процесс взаимодействия ребенка с идеальной формой, опосредованного взрослым» [3].

Следствием этого положения является то, что фактически любое обучение является в той или иной мере развивающим. Как указывает В.В. Давыдов, «если психическое развитие в принципе может осуществляться лишь в формах обучения и воспитания, то, следовательно, эти формы всегда имеют развивающий характер. Действительно, в общетеоретическом плане дело обстоит именно таким образом и любое обучение и воспитание можно назвать развивающим» [4]. В.В. Давыдов приводит также мнение В.В. Репкина о том, что «развитие - один из необходимых результатов любого педагогически разумного обучения. Но все проблемы заключаются в том, что конкретно развивают данные виды обучения и воспитания и соответствует ли при этом наблюдаемое развитие возрастным возможностям человека».

В настоящее время в нашей стране наиболее известными системами развивающего обучения являются система Л.В. Занкова и система Д. Б. Эльконина - В.В. Давыдова.

Л.В. Занков в качестве основополагающих принципов своей системы выделяет четыре дидактических принципа: обучение на высоком уровне трудности; ведущая роль теоретических знаний; продвижение быстрым темпом; осознание школьником процесса учения. Эти четыре принципа дополняются пятым, требующим, чтобы «учитель вел целенаправленную и систематическую работу над общим развитием всех учащихся класса, в том числе и наиболее слабых» [5]. Л.В. Занков указывает, что применение этих принципов приводит к возникновению внутреннего побуждения к учению (или, другими словами, внутренней мотивации учения). Важной особенностью этой системы является то, что, как указывает Л.В. Занков, «стремясь раскрыть возможности школьника, создать благоприятные условия для их развития, мы считаем, необходимым дать простор индивидуальности». К сожалению, это положение не конкретизируется - указывается лишь, что максимального расцвета индивидуальность достигает в коллективе, поскольку «индивидуальное есть форма существования общего» [5].

Характеризуя систему Л.В. Занкова, В.В. Давыдов указывает, что она по сути направлена на развитие эмпирического сознания и мышления. «Благодаря этим принципам в экспериментальных классах эмпирическое сознание и мышление учащихся оказались более развитыми, чем у школьников обычных. Это говорит о том, что традиционное начальное образование, культивирующее у детей основы эмпирического сознания и мышления, все же имеет в себе значительные возможности развивающего характера. Некоторые такие возможности и были использованы системой Л.В. Занкова» [5].

Система развивающего обучения Д.Б. Эльконина - В.В. Давыдова направлена на формирование у учащихся теоретического мышления.

Характеризуя далее систему развивающего обучения Д.Б. Эльконина - В.В. Давыдова, В.В. Давыдов пишет, что, «согласно этой теории, содержанием развивающего начального обучения являются теоретические знания (в современном философско-логическом их понимании), методом - организация совместной учебной деятельности младших школьников (и прежде всего организация решения ими учебных задач), продуктом развития - главные психологические новообразования, присущие младшему школьному возрасту».

Как уже было сказано, принципы той или иной системы развивающего обучения обусловлены представлениями о развитии, имеющимися у ее создателей. Для Л.В. Занкова основными линиями психического развития ребенка являлись наблюдение, мышление и практическое действие. Для Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова в основе психического развития младших школьников лежит формирование основных новообразований возраста - теоретических рефлексии, анализа и планирования.

Таким образом, развивающее обучение, в той или иной форме ориентированы на интеллектуальное развитие - на развитие мышления (эмпирического, теоретического, научного, творческого, диалектического и т.д.) и, следовательно, активно используется и в работе с одаренными и талантливыми учащимися.

Литература:

1. Рубцов В.В. Основы социально-генетической психологии. М.: Изд-во «Институт практической психологии», - Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996
2. Шумакова Н.Б., Щепланова Е.И., Щербо Н.П. Исследование творческой одаренности с использованием тестов П. Торренса у младших школьников при специальном обучении // Вопросы психологии. 1991. № 1.
3. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. - М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 1998.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: ИНТОР, 1996.
5. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1990.

**Елена Аброськина
(Гомель, Беларусь)**

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Дошкольный возраст – этап психического развития от 3 до 6-7 лет. Это период познания мира человеческих отношений. Ребенок проживает их через сюжетно-ролевую игру, которая является для него ведущей деятельностью. Ребенок активно начинает взаимодействовать с людьми вне собственной семьи, появляются новые виды деятельности и новые мотивы: достижения успеха, соревнования, соперничества; мотивы, связанные с освоением моральных норм, мотивы общения и самоутверждения.

Центральными новообразованиями этого возраста является формирование самосознания и соподчинение мотивов (Н.Н. Авдеева, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Ю. Мещерякова, В.С. Мухина, Д.В. Ольшанский, Е.О. Смирнова и др.).

Развитие личности ребенка в дошкольном возрасте неразрывно связано с прямым подражанием окружающим людям, особенно взрослым и сверстникам. Наблюдаемые формы поведения вначале закрепляются в виде внешних подражательных реакций, а затем – в форме демонстрируемых качеств личности. Дошкольник учится оценивать поступки с точки зрения норм морали и соответствовать этим нормам [1].

Изучением причин возникновения агрессивного поведения в дошкольном возрасте занимались такие ученые, как: Г.Э. Бреслав, М.Н. Заостровцева, Н.В. Микляева., Л.Ф. Обухова, Л.В. Пасечник, В.Э. Пахальян, С.И. Семенака, Р. Трэмблэй, Ю.В. Щербинина и др.

Так, В.Э. Пахальян значимыми считает социально-экономические факторы [2]. По его мнению, занятость родителей и слишком раннее начало посещения ребенком детского сада приводит к хроническим психотравмирующим переживаниям, фрустрации базовых потребностей ребенка, что приводит к появлению невротических реакций. В дальнейшем может возникать протестная реакция и негативизм, сформироваться агрессия.

Среди причин возникновения агрессивного поведения у дошкольников ученые называют неблагоприятное влияние социальных институтов, прежде всего, семьи, детского сада, СМИ (М.И. Буянов, Л.В. Пасечник и др.).

По мнению Л.В. Пасечника, к формированию агрессивных тенденций у детей приводит поощрение агрессивного поведения непосредственно или своим примером, наказание ребенка за проявление агрессивности. По результатам исследований автора, родители, очень редко подавляющие агрессивность и не наказывающие за ее проявление, воспитывают у детей чрезмерную агрессивность. Родители, которые разумно подавляют проявление агрессии у своих детей, помогают им владеть собой в ситуациях, провоцирующих агрессивность [3].

К причинам возникновения агрессивного поведения у дошкольников относят также семейную депривацию (Г.В. Козловская, М.И. Лисина, Л.Ф. Обухова и др.). Причиной враждебных форм поведения является фрустрация потребности в любви родителей, постоянное применения наказания и несоизмеримо меньшее использование поощрения желательного поведения, также несогласованность требований между родителями и демонстрация агрессивного поведения ими. Л.Ф. Обухова подчеркивает, что замкнутость ребёнка, излишняя готовность к подчинению или глубокая тревожность, а также

агрессивное поведение может быть следствием семейной депривации. Например, если ребенок плачет, а взрослый игнорирует это. В этом случае ребенок будет искать другие формы привлечения внимания, одной из которых может стать агрессивное поведение [4].

По мнению М.Н. Заостровцевой, если у ребенка нет возможности удовлетворить свои потребности в безопасности и любви то, в его душе рождаются многочисленные страхи. Стремясь справиться с этими страхами, ребенок начинает использовать защитно-агрессивное поведение, может появиться аутоагрессия [5].

Важную роль в формировании агрессивного поведения играют взаимоотношения ребенка с детьми не из его семьи. Ряд исследователей (Г.Э. Бреслав, М.Н. Заостровцева, Л.Д. Кошелева, В.С. Мухина и др.) утверждает, что регулярное посещение ребенком дошкольного учреждения может прямо повлиять на развитие его агрессивности. Предполагается, что дети, общающиеся со сверстниками, имеют больше возможностей для того, чтобы использовать агрессивное поведение, чем дети, нерегулярно посещающие детский сад [5].

К появлению агрессивного поведения может приводить наличие у дошкольника желания занять лидерские позиции в коллективе сверстников при недостаточной развитости коммуникативных навыков и несформированности моральных норм. Г.Э. Бреслав пишет, что маленький ребенок, попадая в группу сверстников, стремится стать в ней лидером. Этим он хочет удовлетворить свое желание быть признанным и защищенным, получить внимание. Причинами, по которым ребенок старается стать лидером, прибегая к агрессии, являются: недостаточно развитые коммуникативные навыки, преобладание процессов возбуждения над процессами торможения, несформированность моральных норм [6].

Возникновение агрессивного поведения у дошкольников может быть связано с особенностью понимания ребенком насилия. В частности, по мнению Ю.В. Щербининой, насилие ребенком воспринимается «как любое действие, препятствующее удовлетворению его спонтанно возникающих желаний и побуждений» [7, с. 253].

Появление агрессивного поведения может быть вызвано невозможностью выразить свои мысли и эмоции словами. Например, Р. Тремблэй отмечает, что неумение или невозможность выразить свои мысли и эмоции словами приводит к фрустрации, а реакцией на нее часто является агрессивность в поведении [8].

Н.В. Микляева и С.И. Семенова выделяют три группы причин:

- 1) физические: боль, физическая уязвимость и госпитализация, подавляемый гнев на болезнь и плохое самочувствие, изменение внешности;
- 2) психические: из-за неразвитости эмоциональной сферы, отсутствие навыков саморегуляции поведения, подавленная агрессия и страхи, эмоциональная изоляция ребенка родителями и сверстниками;
- 3) социальные: реакция на угрозу или провокацию, реальную или мнимую несправедливость, критику [9].

Характер агрессивного поведения во многом определяется возрастными особенностями человека. Адаптация к возрастным требованиям нередко сопровождается различными проявлениями агрессивного поведения [5].

Особенности проявления агрессивного поведения в дошкольном возрасте рассматривали О.Е. Смирнова, И.А. Фурманов, Г. Хузеева, О.В. Хухлаева и др.

О.В. Хухлаева обозначает, что агрессивное поведение ребенка – это попытка сообщить о своих потребностях, завоевание своего места в мире [10].

Анализ исследований показывает, что в дошкольном возрасте проявляются две формы (вербальная и физическая) агрессивного поведения (О.Е. Смирнова, И.А. Фурманов, Г. Хузеева и др.).

Проявлением вербальной агрессии могут быть жалобы, демонстративные угрозы, дразнилки. Это наиболее часто наблюдаемый вид агрессии у большинства детей.

Физическая агрессия в дошкольном возрасте может принимать форму:

- разрушения продуктов деятельности другого;
- уничтожения или порча чужих вещей;
- непосредственное нападение на другого и нанесение ему физической боли и унижение (драка) [11].

Исследователи указывают на то, что агрессивные действия детей имеют, как правило, инструментальный или реактивный характер (О.Е. Смирнова, Г. Хузеева др.). Большинство дошкольников проявляет агрессивные действия в ситуациях защиты своих интересов и отстаивания лидерства, когда агрессивные действия используются как средства или как инструмент для достижения определенной цели. Соответственно, после получения желанной цели агрессивные действия прекращаются [11].

И.А. Фурманов отмечает, что особенность формирования агрессивных форм поведения в дошкольном возрасте связано в том числе с процессами опознавания собственной половой принадлежности. В частности, отмечает, что мальчики большей частью дерутся (физическая агрессия), а девочки визжат (вербальная агрессия) [12].

Таким образом, на основании результатов анализа можно выделить следующие причины возникновения агрессивного поведения в дошкольном возрасте:

- занятість родителів, неудовлетворительные жилищно-бытовые условия, ранний выход матери на работу;
- негативное влияние семьи, детского сада и СМИ;
- стиль воспитания ребенка, при котором наказание за проявление агрессивного поведения либо отсутствует, либо агрессивность подавляется;
- наличие у дошкольника желания занять лидерскую позицию среди сверстников при недостаточности развитости коммуникативных навыков и несформированности моральных норм;
- эмоциональная незрелость, отсутствие навыков саморегуляции поведения, подавленная агрессия и различные страхи, эмоциональная изоляция ребенка родителями и сверстниками;
- реакция на угрозу или провокацию, реальную или мнимую несправедливость, критику;
- наученная реакция на условия напряжения;
- особенность понимания ребенком насилия;
- невозможность выразить свои мысли и эмоции словами;
- боль, недосыпание, физическая уязвимость и госпитализация, подавляемый гнев на болезнь, изменение внешности; неустойчивое и возбужденное состояние нервной системы вследствие сложного лечения.

В этом возрасте агрессивное поведение уже может расцениваться как специфическая форма взаимоотношений ребенка с другими людьми (в первую очередь со сверстниками).

Проявления агрессивного поведения в дошкольном возрасте имеют следующие особенности:

- в большинстве случаев агрессивные действия детей имеют инструментальный или реактивный характер. Агрессивное поведение дошкольников наблюдается в ситуациях защиты своих интересов и отстаивания своего превосходства, когда агрессивные действия используются как средства или как инструмент для достижения определённой цели;
- наиболее часто у большинства детей наблюдается вербальная агрессия в виде различных высказываниях жалоб, демонстративных угроз, дразнилок;
- физическая агрессия направлена на: разрушение продуктов деятельности другого, уничтожение или порчу чужих вещей, непосредственное нападение на другого и нанесение ему физической боли, и унижение (драка);
- у мальчиков преобладает физическая агрессия, а у девочек – вербальная;

Литература:

1. Кураев, Г.А. Возрастная психология: Курс лекций / Г.А. Кураев, Е.Н. Пожарская // – Ростов-на-Дону: УНИИ валеологии РГУ, 2002. – 146 с.
2. Пахальян, В.Э. Развитие и психологическое здоровье: Дошкольный и школьный возраст / В.Э. Пахальян //– СПб.: Питер, 2015. – 294 с.
3. Пасечник, Л.В. Агрессивное поведение дошкольника / Л.В. Пасечник //Дошкольное воспитание. – № 5. – 2008. – С. 73-78.
4. Обухова, Л.Ф. Детская (возрастная) психология: учебник / Л.Ф. Обухова. – М.: Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.
5. Заостровцева, М.Н. Агрессивность дошкольников: коррекция поведения / М.Н. Заостровцева, Н.В. Перешеина. – М.: ТЦ Сфера, 2006. –112 с.
6. Бреслав, Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: учеб.пособие для специалистов и дилетантов / Г.Э. Бреслав. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.
7. Щербина, Ю.В. Речевая агрессия. Территория вражды: учеб.пособие / Ю.В. Щербина. – М.: Форум, 2013. – 253 с.
8. Валявко, С.М. Концепции агрессивного поведения детей дошкольного возраста: современный взгляд/ С.М. Валявко, Ю.Ю. Аксёнова //Специальное образование. – 2015. – № 2. – С. 23.
9. Микляева, Н.В. Гнев как социальная эмоция дошкольников: возможности социализации. / Н.В. Микляева, С.И. Семенака// Дошкольное воспитание.–2021. – №02. – С. 16.
10. Хухлаева, О.В. Классификация нарушений: О психологическом здоровье младших школьников./ О. Хухлаева// Школьный психолог. – 2001. –№41. – С. 4.
11. Смирнова, О.Е. Агрессивные дети/ О.Е. Смирнова, Г. Хузеева // Дошкольное воспитание. – 2003. – №04. – С. 62-67.
12. Фурманов, И.А. Детская агрессивность. Психодиагностика и коррекция /И.А. Фурманов.– Мн.: Ильин В.П., 1996. –192 с.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Әуезхан Ажар
(Алматы, Қазақстан)

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ЗЕЙІНІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮРДІСТІҢ НӘТИЖЕЛІ КӨРСЕТКІШІ

Білім беру жүйесінде өскелең ұрпақтың психикасын дамыту педагогикалық психологияның маңызды мәселелерінің бірі. Әсіресе жеткіншектердің зейінін ұйымдастыру педагогикалық үрдістің нәтижелі болуына жетелейді. К.Д. Ушинский, еңбегінде зейінді «...сыртқы әлемнің әсерлерін рухқа енгізетін есік» - деп сипаттаған. Зейін, жеткіншектердің оқу материалын анық және есеп бере алатын дәрежеде қабылдауын, жылдам әрі дәл ойлауын, іс-әрекетте бақылауды қамтамасыз етеді. Осындай фактілер психология ғылымында зейіннің өзекті мәселе екенін дәлелдейді [1, 13 б.].

Зейін – психологиялық феномен, ол туралы пікірталастар ғасырлар бойы жалғасып келеді. Ғалымдардың бір қатары зейін тәуелсіз үрдіс ретінде өмір сүре алмайды, ол тек қана кез келген психикалық үрдістің немесе адам іс-әрекетінің бір жағы ретінде көріну деп тұжырымдайды. Басқалары зейінді тәуелсіз үрдіс, өзінің ерекшелігі бар, олар анатомиялық және физиологиялық өзін басқаратын құрылымына сүйеніп басқа таным үрдістерінің міндетін атқаруын, динамикасын және психикалық ахуалдың ерекшеліктерін қарастырғанда маңызы бар екенін атайды [1, 15 б.].

Зейіннің педагогикадағы маңыздылығын дәлелдеу мақсатында көптеген шетелдік және отандық ғалымдардың ой тұжырымдарын келтіруді маңызды санадық.

Өйгілі физиолог ғалым А.А. Ухтомский ми қызметінің заңдылықтарын зерттей отырып, доминанта принципі жөнінде ілім жасады. Доминанта принципі зейіннің бір затқа ғана ерекше бағытталаып, басқа тітіркендіргіштерді елемей қалатын жағдайын түсінуге мүмкіндік береді. Зейіннің шоғырлануын адамның белгілі бір іске ықылас-ынтасымен берілгендігінен көруге болады. Осы теорияның негізінде оқу іс-әрекетінде жеткіншектердің зейінін ұйымдастыратын интербелсенді әдістерді қолдансақ педагогикалық үрдіс нәтижелі болатыны сөзсіз. Әдіс тәсілге қызығып зейінділік танытқанын жеткіншектердің сырт пішінінен де байқауға болады [2, 45 б.].

К.Д. Ушинский адамның психикалық іс-әрекетінде зейіннің алатын орнын ерекше атап көрсетіп, «зейін адам санасы арқылы қорытылатын және одан өтетін барлық ойды аңғартатын адам жанының жалғыз ғана есігі болып табылады» деген болатын. Оның бұл пікірі жастарға тәлім-тәрбие беру ісі мен психологияда күні бүгінге дейін өзінің өміршеңдігін дәлелдеп келеді [3, 385 б.].

Зейін адамның тұлғалық ерекшелігімен байланысты. Адамның ойы, білімі, тәжірибесі, құмарлығы бай болса соғұрлым оның зейіні күшті болады. Атаусыз, затсыз зейін болмайды. Әсіресе ол іс-әрекетпен тығыз байланысты. Қимылсыз тұрған бір затқа зейін көп тоқтала алмайды. Оны тоқтатудың амалы іс-әрекетпен тығыз байланыстыру [4, 194 б.].

Мұғалім жеткіншектің зейінін жақсылап ұйымдастыру үшін осы шартты ескеріп отырғаны дұрыс.

Жеткіншектің зейінін ұйымдастыру жұмысы осы шарттармен шектелмейді. Оның басқа да шарттары бар соларды іздестіріп барып өзінің іс-тәжірибесінде қолдану творчестволық бағытта іздену әр педагогтың міндеті. Жеткіншектің зейін ерекшеліктерін ескере отырып оны тәрбиелеудің кейбір жолдарын көрсетуге болады.

Зейінді дамытуда әр өтілетін сабақтың жемісті болуына сыртқы жағдайдың атқаратын маңызы зор. Оқу еңбектенетін жерде, оның көңілін аударатын қондырғыштардың (шу, баланы қызықтыратын қажетсіз әңгімелер), болмауы керек. Қажетті гигиеналық шаралар сақталғаны жөн, мысалы (таза ауа, тиісті жарық) [5, 27 б.].

Ырықсыз зейінді тәрбиелеу үшін мектеп оқушыларының танымдық ықыласын дамытып, оны түсіну шеңберін ұлғайтудың мәні де зор. Баланың жалпы ақыл – ойы өскен сайын оның ырықсыз зейінінің дамуы да күшейе түседі.

Жеткіншектің зейін қасиеттерінің ерекшеліктерін білген мұғалімге, олармен сабақ өткізуге жеңіл болады.

Зейінді аударып, сабаққа тарта білудің маңызды шарты сабақты қызықты етіп, жақсы ұйымдастыра білу болып табылады, ол үшін мұғалім сабақ жоспарын құрғанда әртүлі әдіс-тәсілдер тиімді пайдалануды қарастырып, уақытты есептеп, мұқият әзірленуі қажет. Мұғалімнің сабақ барысында қолданатын көрнекілік заттардың өзі рет-ретімен жақын жақын жерде тұруы керек [3, 390 б.].

Іс-әрекетті ұйымдастырушының адам сол іс – әрекеттің барысында қай уақытта зейіннің қай түрі басым жасау, керектігін көздеп отыруы керек. Себебі әр зейіннің тиімді жақтарын ескеріп еңбекке қатысушылардың шаршамауын ерік-жігерінің шынығып дамуын қадағалап қойылған мақсаттың нәтижелі болуын ойластыру артық болмайды.

Зейін бірқалыпты болмайды оның тұрақты болып алаңдамауы баланың басының ерекшелігіне байланысты. Зейін туа біткен құбылыс емес, оның да дамуы да қалыптасу шарттары бар. Осындай тұжырымдарға сүйене отырып, Ландольт сақиналарының матрицасымен берілген зейін тұрақтылығының деңгейін анықтауға арналған әдістемені жүргіздік.

Осы әдістемедегі тапсырма зейіннің өнімділігі мен тұрақтылығын анықтауға арналған [5, 56 б.].

Бұл әдістемеде бала 5 минут жұмыс істейді, осы уақыт ішінде оған 5 рет қатарынан (әрбір 1 минут) «Тоқта!» және «Баста!» деген сөзді айтады.

Нәтижелерді өңдеу және бағалау

Нәтижелерді өңдеу және бағалауда баланың 5 минут ішіндегі, яғни тапсырманы толықтай орындау, сонымен қатар бөлек әрбір 1 минут аралығындағы суреттегі қарап шыққан сақиналардың саны анықталады. Алынған мәліметтер формулаға енгізіледі, ол бойынша бір мезгілде баладағы зейіннің екі қасиетінің даму деңгейінің жалпы көрсеткіші анықталады: өнімділігі және тұрақтылығы:

$$S = \frac{0,5 \cdot N - 2,8n}{t}$$

S - тексерілген баланың зейінінің өнімділігінің және тұрақтылығының көрсеткіші;

N - Баланың жұмыс барысындағы қарап шыққан сақиналардың жалпы саны;

t - Жұмыс уақыты;

n - Жұмыс уақытындағы жіберілген қателер саны;

Жіберілген керекті және керек емес сызылған суреттер, қателер болып есептеледі. Жоғарыдағы формулада келтірілген психодиагностикалық мәліметтердің сандық өңделуінің нәтижесінде, алты көрсеткіш, біреуі – әдістемеге барлық жұмыс уақытысы (5 минут), ал кейінгілері – әрбір 1 минут аралығы үшін. Осыған сәйкес әдістемедегі ауыспалы Т, 150 және 30 мәніне ие болып отырады.

Тапсырманың орындалу барысында алынған барлық 5 көрсеткіштері бойынша, келесі график құрылады (сурет – 1, қосымша А), оған таладау жасау негізінде баланың зейінінің өнімділігі мен тұрақтылығының уақыт бойынша өзгеру динамикасын болжауға болады. Графикті құру кезінде өнімділік пен тұрақтылық көрсеткіштері (әрбіреуі бөлек) онбалдық жүйе бойынша балдарға келесі амалмен аударылады:

10 балл балада S көрсеткіші 1,25 балдан жоғары;

8-9 балл S көрсеткіші 1,00-1,25 балл аралығында орналасқан;

6-7 балл S көрсеткіші 0,75-1,00 балл аралығында орналасқан;

6-2 балл S көрсеткіші 0,50-0,75 балл аралығында орналасқан;

2-3 балл S көрсеткіші 0,24-0,50 балл аралығында орналасқан;

0-1 балл S көрсеткіші 0,00-0,2 балл аралығында орналасқан.

Зейіннің тұрақтылығы мен өнімділігінің нәтижелерін құру графикі 3 қосымшада көрсетілген.

Зейіннің тұрақтылығын анықтауға арналған әдістемені зерттеуден алынған нәтиже бойынша сыналушылардың барлығында оқу жылының басында зейін тұрақтылығы төмен болатынын анықтадық. Дегенмен балдық жүйеде ашып жазсақ, 3 сыналушы 25%, 4 сыналушы 33%, 5 сыналушы 42%, көрсетті.

Қорыта келгенде, білім беру үрдісінде зейіннің орны ерекше. Оқу барысында жеткіншек зейіні қауырт дами түседі. Оқыту мен оқуда, жетістікке жету, зерттелетін объектіге зейін қоядан басталады. Адамның кез келген мақсатты іс-әрекеті зейін арқылы жүзеге асады.

Оқу үрдісінде өз ойын жеткізу мен басқа адамның ойын жеткізуде де зейіннің маңызы өте зор екендігі анықталды.

Сондықтанда біздің зерттеу жұмысымыз адамзат психикасындағы зейін көрінісімен, оқу үрдісіндегі сол зейін қасиеттерінің рөлін зерттеуге арналды.

Психологтар ерте кезден-ақ зейіннің әр қасиетін зерттеуге арналған әдістемелерді ойлап шығаруға талпыныс жасады. Ендеше бүгінгі күні біз жеткіншектердің оқу үрдісінде зейін қасиеттерін зерттеуде эксперименталды зерттеу әдістерін таңдап, диагностикалау жұмысын жүргіздік. Зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының зейін қасиеттерінің төмен екені анықталып, дамытушылық іс-шараларды ұйымдастыруға мүмкіндік алдық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сангилбаев О.С. Зейінді зерттеу мәселелері А.: 2005. 134 б.
2. Ухтомский А.А. Принцип доминанты. Собр. соч.: В 4т., т.1 – Л.:1950.
3. Сангилбаев О.С., Уақасова М.Б. Зейін әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде // Ғылыми-педагогикалық журнал, 2 том, А.: 2006. – 485 б.
4. Алдамұратов Ә. Жалпы психология А.: Эверо, 2014. – 214 б.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Психология внимания: Хрестоматия по психологии Л.: Омега, 2005. – 858 с.

Ғылыми жетекші:

Психология магистрі Уақасова Меруерт Бериковна.

Алла Гоцуляк
(Хмельницький, Украина)

ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИНІКНЕННЯ ТРИВОГИ ЗА Н. Д. ЛІНДЕ

Проблема тривожності виступає міждисциплінарною. Їй присвячено значна кількість досліджень не лише у психології, а й у психіатрії, патопсихології, фізіології та філософії.

В психологічному словнику за редакцією І. Войтка зазначено, що тривога (тривожність) – це емоційний стан людини, який може виникати в умовах непередбачуваних ситуацій з одного боку це

проявляється як передчуття приємно хвилюючих ситуацій, а з іншого – очікування яких-небудь неприємностей. Тривожний стан індивіда характеризується занепокоєнням, схвильованістю та побоюванням. Також цей стан пов'язують з емоцією страху. Вважається, що фізіологічною основою тривоги є порушення динамічного стереотипу. Коли ж тривога пов'язана з страхом, то її можна розглядати як гальмівний стан [5, с. 194].

А. Прихожан поділяє тривожність на особистісну та ситуативну. Особистісна тривожність – це готовність (установка) людини до переживання страху та хвилювань щодо широкого кола суб'єктивно значимих явищ. Особистісна тривожність є базовою рисою особистості, яка формується і закріплюється в ранньому дитинстві. Ситуативна тривожність – це показник інтенсивності переживань, які виникають стосовно типових подій. Вона може виявлятися в різних людей у різних ситуаціях, причому в одних вона виступає чітко, а в інших не проявляється зовсім. Наприклад, є люди, які виявляють специфічну тривожність, підвищений стан занепокоєння на іспитах, в інших випадках життя вони поведуться більш упевнено та сміливо. Спочатку в людини виникає лише ситуативна тривожність, яка потім за несприятливих умов може перерости в особистісну [4, с. 15]. Зокрема, за допомогою тесту Спілберга можна визначити рівень тривожності особистості в конкретних умовах [6, с. 32], що дозволить обрати стратегії її консультування (або психотерапії).

Аналіз та узагальнення наукових джерел за проблемою дослідження дозволяє виділити такі риси особистості, які створюють сприятливе середовище для зростання рівня тривожності особистості [1; 2]: перфекціонізм, ідеалізм; внутрішня знервованість, хаотичність; підвищена збудливість; постійне почуття провини; надто гостре сприйняття критики; підвищена емоційність; завищені очікування; нерішучість та нетерпимість до помилок; неспокійне прогнозування; відчуття загрози здоров'ю; прагнення все контролювати.

Ми дійшли висновку, що для того щоб працювати з тривожними особистостями психологу-консультанту або психотерапевту потрібно знати що таке тривога, ознаки проживання тривожності, її основні причини. Розглядаючи психологічні моделі виникнення тривоги варто звернутися до праць Н. Лінде. У науковій праці «Психологічне консультування» він виділяє наступні психологічні моделі [3, с. 125].

1. Тривога як самозалякування. Йдеться про страхи, які не мають під собою реальний ґрунт. Коли людина створює в своїй голові уявні побоювання, сценарії можливих жахливих подій і починає відчувати сильне схвильованість, вона вже не може нічого зробити і пригнічує бажання кричати і бігти. Таким чином людина спочатку залякує себе, а потім починає пригнічувати свої небажані думки та емоції - чим більше він це робить, тим більше вони його мучать. Від цього збудження переходить у хаотичну форму психосоматичних реакцій [3, с. 126].

Отже, людина сама створює в своїй голові образи, які її лякають та надають невпевненості, підвищують страх та занепокоєння.

2. Модель психологічної травми. В цьому випадку людина не займається свідомим прогнозом тих або інших подій, але чомусь відчуває незрозумілу тривогу чекаючи невизначеної, але безумовно небезпечної події (наче щось може статися, хоч і незрозуміло що). При невроті тривоги індивід може раптом прокинутися серед ночі з величезним бажанням кричати та сильним серцебиттям, весь спітнілий не розуміючи, що сталося і чого він злякався. Зазвичай такі симптоми спостерігаються у людей, які зазнали дуже сильного стресового впливу, отримали психотравму [3, с. 127].

В цьому випадку виникнення тривоги автор вказує на те, що тривога є неусвідомленим особистістю наслідком минулих травматичних подій.

3. Тривога як результат переносу. Тривога може відбуватися через те, що ситуація, яка турбувала людину в минулому, була забута, але емоції і очікування переносяться в теперішню ситуацію за подібністю.

Н. Лінде наводить приклад студентки, яка останнім часом відчувала неусвідомлену тривогу смерті батьків або близьких людей. Виявилось, що два місяці тому вона втратила кохану людину, і через перебування за кордоном не змогла бути присутньою на похороні. Як наслідок дівчина не попросилася з коханим, не відпустила його в своїй голові та й взагалі не змогла повірити в його смерть. Вона не пережила горе і емоції почали знаходити нові об'єкти для існування. Таким чином, тривога була результатом того, що дівчина несвідомо боялась знову пережити втрату коханих людей [3, с. 128].

4. Тривога як результат навчання у сім'ї (батьківські розпорядження). Тривога може відбуватися за прикладом тривоги батьків, через стійке відчуття своєї безпорадності, оскільки у людини не сформувались самостійність і впевненість. Тривожні та гіперопікуючі батьки породжують тривогу так само, як і батьки, які байдуже і холодно відносяться до дитини. Дитина в тій чи іншій формі могла отримати від батьків припис: «цей світ абсолютно ненадійний, навколо нескінченна кількість небезпек!» Або: «ти ненадійний, ти нічого не можеш сам і не впорашся з труднощами, тебе треба вести за руку». Або: «Ти поганий, у тебе нічого не вийде». Відчуття тривоги також може виникати через розпорядження, яке передбачає заборону на почуття власності. Та чи інша поведінка або слова батьків породжують у дитини почуття самотності та відірваності від інших людей. Це можуть бути слова: «Ніхто у цьому світі нікому не потрібен. Усі думають тільки про себе». Або: «Всі люди навколо чужі. Ти можеш сподіватися тільки на нас, доки ми не помremo». Коли така людина починає жити самостійним життям, то вона відчуває тривогу, оскільки не може розраховувати на когось [3, с. 129].

Отже, з цієї моделі випливає те, що батьки будучи самі тривожними та наляканими життям переносять цей стан на своїх маленьких дітей, яким в майбутньому буде важко справлятися з важкими стресовими ситуаціями. Частіше за все вони будуть налякани, боязкі, невпевнені в собі та в людях, які їх оточують.

5. Тривога як зворотний бік контролю. Тривожні люди прагнуть контролювати себе та своє середовище, вони не переносять невизначеності. Їм легше жити, ковзаючи по чітко прокладених рейках по тому самому маршруту, як міський трамвай. Їх привчали до постійного самоконтролю, або контроль був необхідний, щоб вижити у складній ситуації.

Також надлишковий контроль може лежати в основі багатьох психологічних проблем, наприклад, зацикування, оскільки надлишковий контроль над автоматичним процесом говоріння може руйнувати цей процес.

6. Тривога як стримане збудження. Вище зазначалося, що тривога пов'язана зі стримуванням поривів до дії, що призводить до хаотичних психосоматичних проявів паніки. Однак в деяких випадках ці пориви до дії пов'язані не з бажанням захиститися від уявної загрози, а просто з надлишковим збудженням перед емоційно важливими діями. Це може бути придушене бажання танцювати, співати, говорити, виступати перед публікою, пригнічене сексуальне збудження тощо [3, с. 131].

Отже, особистості з такою моделлю виникнення тривоги через певні причини не дозволяють собі виконувати ті дії, які найбільше хочеться зробити в даний момент для викиду внутрішньої енергії назовні. Тобто не відбувається задоволення потреб, що призводить до виникнення внутрішнього конфлікту й зростання рівня тривожності.

7. Тривога як засіб уникнення емоційного конфлікту. Ця концепція належить психоаналітичному підходу і є першою моделлю походження тривоги. Якщо деякий емоційний конфлікт всередині особистості здається людині нерозв'язним, вона може уникати вирішення цієї насувної проблеми, переносячи свої переживання на інші ситуації. Витіснений у несвідоме конфлікт породжує незрозумілий за змістом симптом тривоги, який проявляється у численних формах. У тому числі він може призвести до розвитку фобії, якщо тривога буде спроектована на певний об'єкт [3, с. 131].

Із визначення цієї моделі можна зроби висновок, що в деяких людей тривога виникає через нерозв'язані внутрішні конфлікти в якійсь із сфер життя, як наслідок виникає тривога, яка турбуватиме до тих пір поки не буде знайдено та вирішено цей конфлікт.

Отже, тривожність – це безпричинне хвилювання суб'єкта за далеко або близьке майбутнє. Саме особистісна тривожність є більш складною та загрозовою для особистості. А ситуативна тривожність є природною та допомагає людині активізувати свої внутрішні ресурси перед об'єктивною загрозою.

Таким чином, серед різноманіття причин та моделей виникнення тривоги заслуговують уваги психологічні моделі виникнення тривоги описані Н. Лінде. Адже, саме вони користуються популярністю в сучасному світі. За даними більшості психологів та психотерапевтів, які працюють з емоційно нестійкими, тривожними особистостями саме описані вище моделі вже довгий час є найбільш розповсюдженими та частіше співпадають із запитами клієнтів. Їхня актуальність спонукає нас до ґрунтовнішого дослідження та пошуку нових методів, технік та прийомів подолання подібних причин тривожності в людей.

Література:

1. Бассет Л. Только без паник. Санкт-Петербург, 1997. 288 с.
2. Гулдинг М., Гулдинг Р. Психотерапия нового решения. Москва, 1997. 288 с.
3. Линде Н. Д. Психологическое консультирование: Теория и практика: Учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2010. 255 с.
4. Прихожан А. М. Психология тревожности. СПб., 2009. 97-103 с.
5. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища школа, 1982. 214 с.
6. Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина. М., 2000. Т. 1. 410 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Тафінцева Світлана Ігорівна.

Анжела Гульник
(Гомель, Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ ВНИМАНИЯ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ

Подростковый возраст – это особый период онтогенетического развития человека, своеобразие которого заключается в его промежуточном положении между детством и юностью. Это достаточно длительный период времени, разные этапы которого имеют свои особенные проявления психических процессов. В силу этого принято выделять стадии, периоды подросткового возраста: младший и старший.

Д.Б. Эльконин центральным и специфическим новообразованием подросткового возраста считал чувство взрослости – возникающее представление о себе как об отроке, о более взрослом

человеке [1, с. 267]. Также к центральным новообразованиям подросткового возраста относят абстрактное мышление, самосознание, половую идентификацию, переоценку ценностей, «автономную» мораль».

Именно в этом возрасте фактически во всех органах и системах развивающегося организма интенсивность протекания перестроочных процессов происходит асинхронно, что нарушает эффективность относительно устойчивой ранее системы адаптации. В младшем подростковом возрасте выявляются существенные морфологические преобразования нейронного аппарата коры. Исследования также показывают, что психофизиологические характеристики внимания тесно связаны с половым развитием, а, следовательно, зависят от гормональной регуляции [2, с. 25]. Все эти процессы проявляются на фоне неуравновешенности, эмоциональной неустойчивости и неуправляемости в поведении [3, с. 5]. У детей в подростковом возрасте нередко наблюдается повышенная раздражительность, чрезмерная обидчивость, вспыльчивость, резкость.

С переходом в среднюю школу происходят изменения и в рамках учебной деятельности. Школьная программа усложняется. Она уже направлена на систематическое изучение основ наук, на установление связи знаний одной области со знаниями из других областей. Всё это влияет на характер познавательной деятельности. Младший подросток переходит к стадии формирования способности к более сложному аналитико-синтетическому восприятию предметов и явлений. Содержание и логика изучаемых предметов, характер усвоения знаний формируют у детей умение самостоятельно мыслить. Развивается произвольная логическая память, возрастает умение логически обрабатывать материал для запоминания. Внимание становится более организованным, всё больше выступает его преднамеренный характер [4]. Значительно возрастает объем информации, которую ребенок должен усвоить и научиться использовать. Эффективность усвоения информации определяется функциональными возможностями и степенью зрелости механизмов анализа и обработки поступающей информации, уровнем развития свойств внимания. Последние в свою очередь являются результатом отражения происходящих изменений в физиологических, психологических и социальных процессах. На развитие внимания накладывают отпечаток физиологические и наследственные факторы, характеристики среды и социального развития.

Внимание является условием успешного выполнения различных видов деятельности, особенно учебной; обязательной основой, от которой зависят память, мышление и другие психические процессы. От развития и организации внимания зависят качество и успешность восприятия, усвоения и понимания учебного материала. Однако в силу импульсивности и широты интересов, свойственной данному возрасту, младшему подростку трудно управлять своим вниманием, а произвольное внимание находится в стадии развития.

Особенности внимания детей младшего подросткового возраста изучали: Л.И. Божович, Л.С. Выготский, М.В. Гамезо, О.Г. Ксенда, Р.С. Немов, Г.У. Солдатова, И.В. Страхов, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин, Л.А. Ясюкова и другие.

Исследователи отмечают, что все свойства внимания в подростковом возрасте развиваются, особенно умение подолгу на чем-либо сосредоточиваться. В случае необходимости подростки могут без особых усилий переключать внимание. По сравнению с младшими школьниками, возрастает также и способность к его распределению. Внимание младших подростков характеризуется специфической избирательностью, становится всё более произвольным и может быть преднамеренным. Успеваемость тесно связана с развитием свойств внимания: чем выше их уровень, тем эффективнее, как правило, ученик выполняет учебные задания. Кроме того, успешность обучения зависит от характера взаимосвязей между отдельными свойствами внимания, тесноты этих связей и того, какое именно свойство занимает ведущее положение в корреляционной структуре свойств внимания [5].

В младшем подростковом возрасте происходит активное развитие произвольного внимания, что отличает его от младшего школьника. Школьники уже могут ставить перед собой цели, задачи, иметь мотивацию учиться. Подобная мотивация в целом улучшает внимание подростка, способствует увеличению объема и позволяет хорошо контролировать остальные его свойства. Внимательным подростку помогает стремление к познанию и осознание необходимости развиваться [6]. И, тем не менее, в школе на уроках внимание младших подростков все еще нуждается в поддержке со стороны учителя. Выше, по сравнению с учащимися младших классов, у подростков и устойчивость внимания, способность отвлечься от всего постороннего. Теперь у детей возникает внутренняя направленность внимания в связи с появлением интереса к субъективному миру человека, к мыслям, к переживаниям, как к чужим, так и к своим собственным.

В психологии проводились специальные исследования онтогенеза внимания. В большом количестве исследований было выявлено, что показатели произвольного запоминания увеличиваются с возрастом, произвольного – стабильны или медленно и в небольшой степени повышаются к 12 годам, после чего снижаются, что и рассматривается как результат полного развития к этому моменту избирательного внимания и способности к произвольному распределению внимания [7, с. 163].

В подростковом возрасте получает сильное развитие послепроизвольное внимание. У подростка формируется привычка быть внимательным. Хотя волевое управление вниманием в подростковом возрасте достигает значительно более высокого уровня, чем у младших школьников, однако в регуляции его у подростка еще могут быть срывы. У младших подростков сильно развито непроизвольное внимание: все новое, интересное, вызывающее те или иные эмоции, привлекает их. Развитие внимания у подростков сдерживают такие индивидуально-психологические особенности подростка, как повышенная

впечатлительность, большая возбудимость, утомляемость, быстрая смена увлечений различными предметами и видами деятельности, а также снижение интереса к учебной деятельности. Начало деятельности вызывает у подростка большие трудности, чем переключение с одной деятельности на другую. Наблюдения показывают, что пятиклассники занимаются в школе особенно неровно: бывают, то сосредоточенными, работоспособными, то рассеянными [6, с. 79]. Переход на вторую ступень обучения (начиная с 5-го класса) всегда был сопряжен с падением успеваемости и появлением проблем в учебе у многих школьников. Лишь незначительная часть отличников и «хорошистов» начальных классов сохраняла и далее тот же уровень успеваемости [8, с. 214].

Объем внимания, его способность длительно сохранять интенсивность и переключаться с одного предмета на другой также увеличиваются с возрастом. А с появлением сознания необходимости развиваться объем внимания увеличивается и позволяет хорошо контролировать остальные свойства внимания.

Известно, что самый интересный материал самыми внимательными подростками непрерывно воспринимается не дольше 7–8 минут, после чего обязательно наступает кратковременное переключение внимания. Переключаемость – необходимая для успешной жизнедеятельности современного подростка характеристика внимания. Она обеспечивает многозадачность мышления, возможность быстрой смены деятельности, одновременного выполнения нескольких видов деятельности. Как показывают результаты современных исследований, переключаемость внимания очень хорошо развита у подростков. Хотя уровень избирательности внимания, его устойчивость у современного поколения недостаточно развиты [9, с. 102].

У большого числа младших подростков наблюдается низкая устойчивость внимания, которая сигнализирует о том, что в переходном возрасте дети не могут достаточное количество времени сосредоточиться на определенной деятельности. Хотя внимание подростка может сохраняться устойчивым до сорока минут, если они сами поддерживают эту устойчивость, применяя некоторые волевые усилия. Но темп жизни, навигация в сетях, огромный объем перерабатываемой информации значительно ухудшили устойчивость внимания, повысили рассеянность как неумение длительно сосредоточить внимание на одном предмете. Это сильно ухудшает восприятие больших текстов и снижает мотивацию к обучению, так как современное образование все еще основано на работе с книжными текстами. Подростки с неустойчивым вниманием, не имея недостатка интеллекта, имеют трудности применении когнитивных навыков в ситуации повседневной жизни. Невнимательность становится привычкой, которая закрепляется и переходит в личную проблему. Для таких детей характерны: ослабленный контроль моторики, гиперактивность, раздражительность, быстрая эмоциональная истощаемость.

В рамках изучения проблемы информатизации общества исследователи стали отмечать частое проявление у современных подростков рассеянности, снижение устойчивости, избирательности внимания, развитие кратковременной памяти за счет долговременной, предпочтение визуальных символов углублению в текст. Вместе с тем нельзя не отметить такие приобретения современного поколения, как увеличение объемов рабочей памяти, способность противостоять помехам со стороны посторонних стимулов, высокая скорость переключения между разными задачами [9, с. 33].

Особенности внимания сильно зависят от состояния ребенка. В частности, все показатели резко ухудшаются при утомлении, в состоянии астении, при неврозе. Те или иные нарушения внимания почти неизбежны при наличии органического поражения мозга. Нарушения внимания и снижение уровня организации действий могут вызываться также некоторыми эмоциональными и личностными особенностями. В частности, они наблюдаются при резком повышении уровня тревоги, а также вследствие импульсивности. У подростков с высоким уровнем тревожности выявляются следующие затруднения произвольного внимания: меньшая устойчивость скорости во времени; точность выполнения работы ниже возрастной нормы и ближе к зоне патологии; низкая скорость выполнения задания; отсутствие снижения скорости при увеличении количества ошибок [10, с. 22].

Таким образом, к особенностям внимания младших подростков можно отнести: неумение сосредоточиться на нескольких занятиях сразу и переключаться между ними; недолгая устойчивость и слабая концентрация, а также низкая избирательность внимания, истощаемость, сужение объема внимания, лабильность концентрации внимания. Исходя из этого, содержание работы педагога-психолога по развитию внимания у младших подростков должно включать следующие направления: развитие внимательности как устойчивого свойства личности; увеличение объема внимания; повышение способности концентрировать внимание; развитие устойчивости внимания при его сосредоточении; развитие способности быстро переключать внимание и распределять его. При выборе методов и форм работы с младшими подростками педагогу-психологу необходимо осуществлять индивидуальный подход, учитывать причину невнимательности каждого ребенка и её характер.

Литература:

1. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Прояева, Л.В. Оценка некоторых показателей внимания и памяти подростков в зависимости от стадии полового созревания / Л.В. Прояева // Вестник Курганского государственного университета. – 2015. – №1 (35). – С.19–25.

3. Фарбер, Д.А. Произвольное направленное внимание и эффективность опознания фрагментарных изображений у детей 10-11 лет / Д.А. Фарбер, Н.Е.Петренко // Новые исследования. – 2013. – №3(36). – С. 5 – 26.
4. Выготский, Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
5. Ланге, Н.Н. Теория волевого внимания / Н.Н. Ланге // Психология внимания: хрестоматия / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. – М.: ЧеРо, 2001. – 856 с.
6. Малышев, В.Г. Особенности психоневрологического статуса ребенка в норме и при патологии / В.Г. Малышев, А.А. Щанкин, Г.И. Щанкина. – М.: Директ-Медиа, 2019. – 245 с.
7. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
8. Ясюкова, Л.А. Психологическая профилактика проблем в обучении и развитии школьников / Л.А. Ясюкова. – СПб.: Речь, 2003. – 384 с.
9. Ксенда, О.Г. Особенности внимания современных подростков / О.Г. Ксенда // Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. – 2020. – №2. – С. 98–107.
10. Особенности внимания в зависимости от уровня тревожности в подростковом возрасте / Булатаева И.Х. [и др.] // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2013. – №1. – С.15–23.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Ольга Жабенко
(Хмельницький, Україна)

ВИДИ ГЕНДЕРНИХ ІНВЕРСІЙ

Аналіз джерел та публікацій. Гендерна інверсія – термін, який використовували сексологи наприкінці XIX та на початку XX століття для позначення гомосексуалізму. Вважалося, що гендерна інверсія – це вроджена зміна статевих ознак: чоловіки-інвертори більшою чи меншою мірою схильні до традиційно жіночих занять і одягання, і навпаки.

Аналіз та узагальнення наукових розвідок дозволяють описати жіночу гендерну інверсію як «чоловічу душу, що піднімається в жіночому лоні» [3], що дозволяє визначити специфіку зміни гендерної ролі в рамках теорії гендерної інверсії. Крім того, дослідники того періоду не визначають інверсію як окреме поняття. Отже, інверсія в рамках гендерної психології розглядається як неоднозначне поняття.

У XIX столітті гендерна інверсія, гомосексуалізм і антипатична сексуальність були взаємозамінними термінами. «Інверсія» позначала перевернуту якість тіла, яка не відображає справжню сутність людини. Істина була всередині, а не на поверхні, таким чином, чоловік-інверт був «насправді» жінкою і йому слід було дозволити виражати жіночу стать, а інвертна жінка була «насправді» чоловіком і їй слід було дозволити одягатися й жити як чоловік [2].

Теорія гендерної інверсії підтримувала загальноприйняті категорії гендеру та статі і не дозволяла відокремлювати одне від іншого. Згідно з цією теорією, геї та лесбійки були сексуальними «інвертами», людьми, які зовні виглядали як чоловіки чи жінки, але всередині відчували, що вони «протилежної» анатомічної статі. Тому одностатеві бажання та потяг пояснювали як «латентну гетеросексуальність», а бісексуальне бажання було відоме як психосексуальний гермафродитизм – іншими словами, геї та лесбійки насправді були просто гетеросексуалами, які «народжені не в тому тілі» і «бісексуалами» [3].

В 1897 р. Хевлок Елліс опублікував свою знакову «Гендерну інверсію». На першій сторінці своєї книги він визначив вроджену гендерну інверсію як «статевий інстинкт, обернений вродженою конституційною аномалією до осіб однієї статі»[4].

Сексуальна інверсія знайшла нову прихильність серед трансгендерних активістів і науковців наприкінці 1980-х і 1990-х років [1], значною мірою тому, що гендерна інверсія привілювала гендер так само чи навіть більше, ніж сексуальне бажання, як підставу для особистої ідентичності та ідентифікації.

На початку XXI століття трансгендерна ідентичність відносилась майже виключно до статі, на відміну від гендерної інверсії, яка все ще була пов'язана з сексуальним вираженням [2]. У результаті, коли раніше кандидати на операцію зі зміни статі повинні були переконувати лікарів, що вони хочуть бути гетеросексуальними та гендерно-нормативними, тепер можна бути геєм-трансменом, а також натуралом, або трансгендерною лесбійкою, так само як гетеросексуальною жінкою.

Погляди на сексуальну інверсію сильно розходяться і в значній мірі виправдовуються позицією і ставленням дослідника. На сьогодні існує два напрями у поглядах на гендерну інверсію: один прагне розширити сферу набутого, інший погляд прагне до того, щоб розширити сферу вродженого. Як зазвичай буває, в обох цих поглядах є правда [5]. Отже, поняття гендерної інверсії досить часто плутали з іншими термінами, в зв'язку з тим, що ця тема була вивчена недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Вчені визначають гендер як змодельовану суспільством систему норм, цінностей, характеристик чоловічої та жіночої поведінки, способу мислення, стилю життя та ролей, а також стосунки чоловіків та жінок, які були набуті ними в процесі соціалізації, що визначається соціальним,

політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [3].

Під гендерними ролями розуміють соціальні та поведінкові норми, які, в межах окремої культури, вважаються соціально прийнятними для осіб окремої статі. Гендерні ролі часто зумовлені побутовою структурою, доступом до ресурсів, впливом світової економіки, виникненням конфліктів чи катастроф, іншими локальними чинниками [1]. Тому, можна сказати, що гендерні ролі можуть змінюватися з часом, особливо завдяки розширенню прав і можливостей жінок і трансформації маскулінності.

Аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що гендерна ідентичність – це відчуття своєї статі людиною незалежно від того, чи біологічно вона є жінкою, чи чоловіком. Гендерна ідентичність формується у процесі виховання і соціалізації. Гендерна ідентичність – це психологічна самоідентифікація як чоловіка, жінки чи інша, яка може відповідати чи не відповідати фізіологічній чи визначеній статі при народженні [2].

Важливим є розрізнення понять гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація, які не є тотожними. Сексуальна орієнтація – це здатність кожної людини до глибокого емоційного, чуттєвого та сексуального потягу, до інтимних і сексуальних стосунків з особами іншої статі/гендеру, чи тієї самої статі/гендеру, чи більш ніж однієї статі/гендеру. Загалом є три переважні сексуальні орієнтації: потяг до тієї самої статі (гомосексуальність), потяг до протилежної статі (гетеросексуальність) і потяг до обох статей (бісексуальність) [6]. Отже, гендерна ідентичність не залежить від біологічної статі та не впливає на сексуальну орієнтацію.

Науковцями підкреслено важливість диференціації статево рольової інверсії та гомосексуалізму. Інверсія відноситься до прийняття ролі статі та інтроєкції психологічної ідентичності протилежної статі. Гомосексуалізм відноситься до сексуального бажання і активності між двома представниками однієї статі. Таким чином, хоча певні форми гомосексуалізму (пасивний чоловік і активна жінка) є проявом інверсії особистості, інші форми гомосексуалізму не мають нічого спільного з інверсією. Недотримання цієї основної відмінності призводить до плутанини як в теорії, так і в дослідженнях [3]. У психоаналітичній теорії є гіпотеза, що інверсія сягає своїм корінням у перші роки життя, коли дитина спочатку мимоволі, а потім свідомо формує ідентифікацію-прихильність до батьків протилежної статі і тим самим інтроєктує статево роль протилежної статі. Існує безліч гендерних ідентичностей для людей, що належать до більш ніж однієї статі, включаючи такі ідентичності, як гендерфлюїд, пангендер і бігендер.

Сексологи говорять, що бігендер – це розширюючий гендер термін, який описує людину двох статей. Наприклад, бігендери можуть чергуватися між чоловіками і жінками, або вони можуть бути і тим, і іншим одночасно. Вони також можуть бути двома гендерними ідентичностями, такими як жіночий і чоловічий, або транс-жіночий і агендерний, або жіночий і гендерний тощо. Це не має нічого спільного з їх сексуальною орієнтацією або романтичним потягом. На відміну від бігендерів, пангендери відчують себе комфортно з різними гендерними ярликами [1]. Це означає, що пангендер являє собою сукупність всіх відомих йому статей, таких як трансгендер, агендери багато інших, одночасно.

Варто зазначити, що є відмінності між бігендером і бісексуальністю, оскільки вони діють в абсолютно різних спектрах. Бігендер – це гендерна ідентичність, а бісексуал – сексуальна орієнтація. Бісексуальність означає, що людину більше приваблює одна стать, ніж інша, в той час як бігендер означає, що особа належить до двох статей [3]. Таким чином, людина може бути бігендером і бісексуалом одночасно.

Гендерна дисфорія – це почуття занепокоєння, яке люди можуть відчувати, коли між їх гендерною ідентичністю та біологічною статтю існує невідповідність. Це може бути пов'язано з тим, що вони виростили в середовищі, де передбачався визначений прояв статі, або люди навколо них не поважають або засуджують їх ідентичність [5]. Тому, можна сказати, що прояв гендерних інверсій напряму залежить від середовища в якому проживає людина та від того, чи підтримує її близьке оточення.

Також видами гендерних інверсій є транссексуальність, трансвестизм та інтерсексуальність (гермафродитизм). Інтерсекс – це загальний термін, який використовується для різних ситуацій, в яких людина народжується з репродуктивною або статевою анатомією, яка не вписується в рамки «жінки» чи «чоловіка». Наприклад, людина народилась із зовнішніми ознаками жінки, проте має типову для чоловіка анатомію внутрішньої частини тіла. Або навпаки, людина народилась чоловіком зовні, проте має жіночу анатомію з середини. Іноді лікарі роблять операції інтерсексуальним немовлятам, щоб їхнє тіло відповідало бінарним уявленням про чоловіків чи жінок. Лікарі завжди призначають інтерсексуальним дітям законну стать, але, як і для неінтерсексуальних людей, це не означає, що це буде їх гендерна ідентичність, з якою вони виростуть [3].

Інтерсексуальність є природною різницею у людей і це не є медичною проблемою, тому медичні втручання (наприклад, операції або гормональна терапія) у дітей зазвичай не є необхідними з медичної точки зору. Бувають випадки, коли люди можуть не знати, що вони інтерсексуальні, а дізнаються лише пізніше, наприклад, коли вони проходять через період статевого дозрівання. Іноді людина може прожити все своє життя, навіть не виявивши, що вона інтерсексуальна. У більшості випадків, коли дитина народжується інтерсексом, лікарі та сім'я вирішують її стать (чоловічу чи жіночу) і виховують дитину відповідно до цієї статі.

Вчені визначають транссексуалізм як стан, при якому людина з начебто нормальною соматичною статевою диференціацією впевнена, що вона насправді є представником протилежної статі. Це пов'язано з непереборним бажанням бути гормонально, хірургічно та психосоціально адаптованими до цієї статі [6].

Транссексуали можуть одягатися і поводитися як особи протилежної статі, вони можуть обрати використання гормонів або хірургічне втручання для розвитку бажаних вторинних статевих ознак. Операція зі зміни зовнішнього вигляду зовнішніх статевих органів відома як операція зі зміни статі. Транссексуалізм відрізняється від трансвестизму (перевдягання) і він не завжди вказує на зміну сексуальних уподобань особи.

Трансвестизм – це практика одягання, традиційно асоційованого з протилежною статтю. У деяких культурах трансвестизм практикується з релігійних, традиційних або церемоніальних причин. Трансвестит відрізняється від трансгендерної особи, оскільки у випадку трансвестита немає наміру ідентифікувати себе як стать, якою ця особа одягається [1]. Трансвестити можуть досить рано проявляти інтерес до одягу і манер протилежної статі. При трансвестичному розладі, перевдягання пов'язане із сексуальним збудженням та еротичними фантазіями, завдає ураженій людині значних страждань або порушує її роботу чи соціальне життя. Трансвестичний розлад відрізняється від фетишизму, при якому один улюблений предмет одягу, такий як взуття чи нижня білизна, є центральним елементом фетишу людини. Деякі люди, які практикують перевдягання, тримають свою поведінку в таємниці через негативне соціальне ставлення.

Висновки. Види гендерних інверсій є досить розгалуженим питанням, яке потребує подальшого дослідження та поширення. Адже у сучасному світі знання цих видів та вміння їх розрізнити й правильно розуміти повинне допомогти уникненню проблем, конфліктів і протиріч у спілкуванні між людьми. Це шлях не лише до гармонійного розвитку гендерної сфери людини, а й до усвідомленості та розвитку особистості в цілому, до ефективності її стосунків з особами протилежної статі, з соціальним світом загалом.

Література:

1. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ. 2014. 65 с.
2. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.». 2004. С. 10-29
3. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: «Академвидав». 2011. 248 с.
4. Ellis H., Symonds J. A. Das konträre Geschlechtsgefühl. Leipzig: Wigand, 1896. URL: https://archive.org/details/bub_gb_x4U6AQAAMAAJ/page/n183/mode/2up
5. Rahman Q., Bhanot S., Emrith-Small H., Ghafoor S., Roberts S. Gender nonconformity, intelligence, and sexual orientation. Arch Sex Behav. 2012. 623 p.
6. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 5th ed. Washington (DC): American Psychiatric Publishing. 2013.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Тафінцева Світлана Ігорівна.

**Алмагуль Кулымбаева, Ләззат Нуркасинова, Асел Сангилбаева
(Алматы, Қазақстан)**

МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мақалада жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологтың кәсіби бағыт беруінің маңызы қарастырылады. Мамандықты сәтті таңдау-бұл адам бақытының негізгі компоненттері мен шарттарының бірі, қоғамдағы қажеттілікті түсіну. Айта кету керек, кәсіби өзін-өзі анықтау процесі өте күрделі, оған әртүрлі факторлар әсер етеді. Мамандық – қарапайым өмір сүру көзі болып табылатын және қандай да бір дайындықты, жауапкершілікті талап ететін еңбек қызметінің маңызды бөлігі. Өмірде тек екі нәрседен қателеспей керек. Оның бірі жар таңдаудан болса, екіншісі мамандық таңдаудан. Бұлай айтылудың себебі сенің таңдаған мамандығың сенің болашағың.

Адамдар мамандықты жүрегінің қалауы бойынша таңдауы керек. Өйткені, әрбір адамның болашағы таңдаған мамандығына тікелей байланысты. Өз ісін жақсы көріп, үлкен жауапкершілікпен атқарғанда ғана адам өзін бақытты сезінеді екен. Мамандық таңдау – өте жауапкершілікті және маңызды іс. Мамандық таңдауда әр адам өзінің қызығушылығына, қабілетіне, бейімділігіне, қалауына сүйену керек. Қазіргі таңда мамандықтың түрі көп. Таңдау жасау оңай емес. Ең бастысы – адам еңбекке қабілетті, зейінді болуы қажет және оның мамандығы өзі өскен ортаға маңызды, бағалы үлес қосатындай болуы шарт.

Түйінді сөздер: Мамандық таңдау, ерік-жігер, жеке тұлғаны ерікті реттеу.

Болашақта ел тұтқасын ұстайтын азаматтардың болашақ мамандығын анықтауға бағыт-бағдар беру - бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселердің бірі. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылғы Қазақстан халқына жолдауында «әр оқушының білімі мен қабілеті деңгейінің тиімділігін бағалаудың біртұтас жүйесін жасау керек» -деп көрсетілген. Қазіргі қоғамда жоғарғы сынып оқушыларының кәсіби іс-әрекет пен мамандық таңдауға саналы дайындығының ішкі субъективті факторын зерттеу қажеттілігі психология ғылымы үшін әрқашан маңызды болып табылады [1, 20 б]. Жастарды еңбекке баулу және мамандықтарын

дұрыс таңдауға бағыт беру маңызды істердің бірі. Саналы түрде таңдалған мамандық жеке тұлғаның болашақ өміріне әсер етеді. Болашақтағы кәсіби мақсатына дұрыс бағыт алған оқушы бойындағы қарым қабілетін шығармашылықпен дамыта білсе сапалы маман ретінде қалыптасатыны белгілі. Бүгінгі заманда кәсіптік білім беру саласында адамның табиғи ерекшеліктеріне сәйкес мыңдаған мамандықтар мен кәсіптерге дайындау кезек күттірмейтін талап. Адам еңбек ету іс-әрекетінде білім мен ептілікті игеру үшін кәсіптік білім беру қажет. Кәсіби білім – қандай да бір кәсіп аясында біліктілік қызметіне қажетті жүйелі білік, дағдыларды игеру процессі, құралы мен нәтижесі және де сол кәсіби ортаға сай мінез-құлық ережелері мен нормаларды сақтауды қарастырады.

Кәсіби оқыту – педагог пен оқушының кәсібіне қатысты ғылыми техникалық жүйелерді игерудегі және де типтік кәсіби міндеттерді шешеуге қажетті біліктер мен дағдыларды меңгеруге бірігіп жасайтын қызмет. Кәсіби тәрбиелеу – педагог пен оқушының нақты кәсіби ортада қалыптасқан жүріс-тұрыс ережелдері мен нормаларын игерудегі және оқушыда кәсіби қажетті және әлеуметті маңызды тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруда бірлесіп жасайтын қызмет.

Мамандық – бұл кәсіби еңбектегі тар ауқымды жұмыстарды қарастыратын кәсіби қызмет түрі. Әр түрлі кәсіби бағдарлар әдістемелері ішінде, кәсіптік оқыту енгізілген.

Мамандықты дұрыс таңдаудың әр адамның өз өмірінде табысты болуына және әлеуметтік ортада барлық қабілетін толық ашуға негіз болатындығын көптеген ғалымдар өз еңбектерінде дәлелдеп шыққан. Кәсіби бағдарлаудың негізін құрушылар Ф. Гальтон, А. Кершенштейнер, Г. Мюнстерберг, П.П. Блонский, Ю.П. Сокольников, Т.Н. Мальковская, Г.А. Уманов т.б. ғалымдар әлеуметтік-кәсіби бағдарлау идеяларын қалыптастырды. Осы идеяларға сүйене отырып барлық ізгі ниетті мемлекеттер өз ұрпақтарын тәрбиелеу барысында оларға кәсіби бағдар беру, кәсіп беру мәселелерін өз халқында қалыптасқан дәстүрлерге сүйене отырып ғылыми негізде шешу жолдарын іздестіруде [2, 50 б].

Жалпы және кәсіби білім беру мектептерінің тұжырымдамасында оқушыларды қандай да бір іс-әрекет түріне баулу және әр баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін, қабілеті мен білімділігін анықтауға мүмкіндік беру қажет екені анықталған. Бұл мәселені шешу әр мектепте әр түрлі жолдармен жүргізіліп жатыр. Психологиялық қызмет ұйымдастырылған мектептерде балалардың жекелік психикалық қасиеттерін анықтаумен шектелуде. Ал шын мәнінде бұл қызмет көпқырлы және көпсырлы болуға тиісті.

Кәсіби бағдар беру барысында балалардың іс-әрекет түрлеріне қабілеттілігін анықтаудың орны ерекше. Осы заңдылықты ескере отырып, біртіндеп бейімділікті тәрбиелеу керек. Бейімділік деген адамның тіршілік объектісіне ықпалымен, жаспаздықпен, шығармашылықпен қарауы және оны меңгеруге белсенділік білдіру. Әдетте оқушының тапсырмаға деген бейімділігі болса, оны орындауға бала уақытын үнемдемейді және өз тілегін сапалы орындалғанын талап етеді. Осы әрекет барысында бала табысты болса, ол қабілетінің бар екенінің кепілі.

Қабілеттіліктің негізгі көрсеткіші ретінде жаңа білімді және іскерлікті тез және сапалы меңгеруі, ептілігін жетілдіруге ынтасы, іс-әрекет нәтижесінің жоғары дәрежеде болуы. Оқушыларда кәсіби бағдарланудың нәтижесі ретінде біз тек мектеп бағдарламасын меңгеруі емес, сонымен қатар қандай-да бір мамандықты меңгеруге бейімділігін қарастырамыз. Қабілет дегеніміз адамның білімді, іскерлікті, дағдыны тез және сапалы меңгеруі, іс-әрекетте табысты болуы, қарым-қатынас мәдениетін меңгеруі.

Білімге, ептілікке және дағдыға деген қатынасында адамның қабілеті, қандай да бір мүмкіндігі ретінде көрінеді. Білім, іскерлік, дағдыларды адамның меңгеруі көптеген жағдайларға байланысты жүреді. Мысалы, қоршаған ортасының әсері адам қалай оқытылғаны, оның іс-әрекеттері қалай ұйымдастырылғаны, қарым-қатынас мәдениетіне үлкендердің қандай үлгілері негіз болды бұлардың бәрі күнделікті өз әсерін тигізіп, сол адамның барлық адамдық қасиеттерді меңгеріп, өзінің қабілеттерін ашуға негіз болады. Адамның қандай да бір мамандыққа қабілетін дамытатын қолайлы жағдайлар туындаған кезде жоғарыда аталған шарттар мен физиологиялық процестер көрініс береді. Соның нәтижесінде адамның қабілетінің нышаны ашыла бастайды. Адамның мамандықта табысты болуын болжамдау оның табиғи қасиеттерінің ерекшеліктерін зерттеуден бастау керек. Сонымен қатар қабілеттен басқа жеке даралық ерекшеліктерге мінез-құлық ерекшеліктері темпераментпен өте тығыз байланысты. Бұл қасиеттер консервативтік, кертартпа әсері бар, тұрақты қасиеттер.

Қабілет ерекшеліктерін жан-жақты зерттеген Б.М. Теплов оны жалпы және арнайы қабілеттерге бөлген. Жалпы қабілет адамның өміріне қажетті барлық іс-әрекет түрлерін тез меңгеруі және оларды сапалы орындауы. Арнайы қабілет адамның іс-әрекет түрлерінің бір саласында ерекше табысқа ие болуын қамтамасыз етеді. Мысал ретінде музыкалық, көркем-өнерлік қабілеттерді атап өтуге болады.

Кәсіби бағдарлау барысында осы қабілеттердің түрлерін нақты анықтап, іс-әрекеттің қандай түрлерінде адам ерекше табысқа тезірек жететінін болжамдауға мүмкіндік туады.

Эли Гинзберг өзінің теориясында, мамандық таңдау – дамушы үдеріс, барлығы бір сәтте жүзеге аспайды, ұзақ кезең барысында ғана жүзеге асады деген фактіге ерекше көңіл аударды. Бұл үдеріс өзіне «аралық шешімдер» сериясын енгізеді, олардың жиынтығы қорытынды шешімге әкеледі. Әрбір аралық шешім өте маңызды, себебі ол әрі қарай таңдау еркін және жаңа мақсаттарға жету мүмкіндігін шектейді.

Гинзберг кәсіби таңдау үдерісін үш сатыға бөледі:

1) Фантазия сатысы баланың 11 жасына дейін созылады. Бұл сатыда балалар кім болғысы келетінін, нақты қажеттілікке, қабілеттеріне, дайындықтарына, мүмкіншіліктеріне қарамастан, сол мамандық бойынша жұмыс табуды немесе басқа реалистік түсініктерді елестетеді;

2) гипотетикалық саты 11-ден 17 жасқа дейін созылады және 4 кезеңге бөлінеді. Қызығушылық

кезеңі, 11 – 12 жас, балалар өздерінің бейімділіктерін және мүдделерін жетекшілікке ала отырып, таңдауларын жасайды. Екінші кезең, 13 – 14 жас, жасөспірімдер, таңдап алынған мамандыққа қойылатын талаптарды толығырақ біледі, оның әкелетін материалдық игіліктері, сонымен қатар, оқу және дайындық әдістері, сол мамандықтың талабына байланысты қолданылатын өздерінің қабілеттері туралы ойлай бастайды.

Үшінші – бағалау кезеңі, 15–16 жас, жастар әртүрлі мамандықтарды өздерінің жеке мүдделері мен құндылықтарына «өлшеуге», сол мамандыққа қойылатын кәсіби талаптарды өздерінің құндылық бағдарлары мен нақты мүмкіншіліктеріне сәйкестендіруге тырысады.

Соңғы, төртінше кезең - өтпелі (17 жас шамасында), бұл кезде кәсіби таңдау барысында, мектеп, жолдастары, ата-аналары, коллегалары және басқа да жағдаяттардың қысымымен орта білім беру мекемелерін бітіру уақытында гипотетикалық тұрғыдан реалистік тұрғыға өту жүреді;

3) реалистік саты (17 жастан жоғары) жасөспірімдердің соңғы шешім қабылдауға – мамандық таңдап алуға ынтасымен сипатталады. Бұл саты терең білім мен түсінік алуға белсенді күш жұмсалатын зерттеушілік кезеңге (17-18 жас) бөлінеді; кристаллизация кезеңі (19-21 жас аралығында), таңдау диапазоны қомақты тарылатын және болашақ қызметінің негізгі бағыты анықталатын уақыты; мамандандырылу кезеңі, таңдалған жалпы мамандық, мысалы, физика мамандығы, нақты мамандандырылған бөлімшелерді таңдаумен дәлірек анықталады [3, 120 б].

Аз қамтамасыздандырылған отбасыларынан шыққан жасөспірімдерде кристаллизация кезеңі ертерек басталады. Бірінші екі кезең – фантазия және гипотетикалық – ұлдар мен қыздарда ұқсас жүреді, ал реализмге өту аз қамтамасыздандырылған отбасыларынан шыққан ұлдарда ертерек басталады, бірақ, қыз балалардың жоспары үлкен икемділік және әртүрлілікпен ерекшеленеді. Зерттеулер көрсеткендей, өзінің кәсібилік тағдырын өзі шешетін кезеңнің жасқа байланысты шекарасын дәл анықтау қиын – үлкен индивидуалды вариациялары бар: кейбір жастар мамандықты мектеп бітіргенге дейін анықтайды, басқаларына кәсіби таңдаудың кемелденуі тек қана 30 жаста келеді. Ал кейбіреулері өмір бойы мамандықтарын ауыстыруды жалғас- тырады. Гинзбург мансап таңдау бірінші мамандық таңдаумен аяқталмайтынын және кейбір адамдар мамандық түрін барлық еңбек еткен кезінде ауыстырып отыратынын мойындады. Әсіресе, аз қамтамасыздандырылған әлеуметтік топтардың өкілдерінің, аз ұлт өкілдерінің ауқаттылау әлеуметтік топтарға қарағанда мамандық таңдау барысындағы еріктері кемірек. Әлеуметтік және басқа да себептерге байланысты бірқатар адамдар өмір бойы мамандықтарын өзгертуге мәжбүр болады, бірақ, өздерінің тұлғалық ерекшеліктеріне немесе өте рахаттылыққа бағдарланғандықтарынан және қажетті келісімге баруға ризашылығы болмағандықтан өз еріктерімен мамандығын ауыстыратын топтарда бар.

Мамандық таңдауға кім әсер ететінін зерттей отырып, бірнеше факторларды қарастыру керек:

1 - ата-ананың әсері етуі, олар әртүрлі әдістермен өздерінің әсерін тигізеді: ата-аналарының мамандықтарын тікелей мұрагерлікпен алу, от басылық бизнесті жалғастыру; ата-аналары өздерінің мамандықтарына үйрету арқылы әсер ету; балалардың ерте жасынан бастап олардың қызығушылықтарын және әуестенулерін мадақтау немесе ренжу арқылы әсерін тигізу, ата-аналар өздерінің тәртіптерімен әсерлерін тигізеді; ата-аналар балаларының белгілі мектепте немесе жоғары оқу орнында оқуын жалғастыруға немесе тоқтатуға көндіріп, олардың таңдауын бағыттайды немесе шектейді (ата-ананың ішкі мотивтері әртүрлі болуы мүмкін: ол ата-ананың өздерінің кәсіби армандарына балалары арқылы жету тілектері, баланың мүмкіншілігіне сенбеуі, материалдық себептер, баласының жоғары әлеуметтік статусқа жетуін тілеу және т.б.); балалардың мамандық таңдауына ата-аналардың іс-әрекет түрлерін, белгілі мамандықтарды қалай бағалайтыны да әсер етеді.

2 - жолдастарының және мұғалімдердің әсері. Шынды- ғында, көптеген жастар өздерінің кәсібилік жоспарларын ата-аналарымен де, жолдастарымен де келіседі (жолдастарының әсерімен компания құру үшін бір кәсібилік оқу мекемесіне барулары мүмкін). Сұрастырылғандардың 39%-і жоғары сыныптарда кәсіби таңдауға мұғалімдердің әсерін атайды. Дегенмен, ата-аналардың әсері мұғалімдерден әлдеқайда артығырақ.

3 - жыныстық роль стереотипы. Жастардың мамандық таңдауына қоғамда қалыптасқан, қандай жұмысты ер адамдар, ал қайсысын әйел адамдар орындауы керек деген көзқараста әсер етеді.

Жыныстық роль стереотипы жас жеткіншек ұлдарда ғылыми-техникалық мамандықтарға қызығушылық тудыруы, ал қыз балаларды - өнер мен қызмет көрсету аймағындағы жұмыстар қызықтыруы мүмкін.

4 - ақыл-ой қабілетінің деңгейіні. Мамандық таңдаудың маңызды факторы жас адамның шешім қабыдау мүмкіншілігін анықтайтын ақыл-ой қабілеті, оның интеллектісінің деңгейі. Көптеген жас бозбалалар реалистік емес таңдау жасайды, өздерінде ол үшін қажетті қасиеттердің жоқтығына қарамастан, жоғары мансапты мамандықты армандайды. Адамның таңдап алған жұмысында жетістікке жету қабілеті, оның интеллектісінің деңгейіне байланысты. Кейбір мамандардың айтуынша, әр мамандыққа тән өзінің интеллектілік параметрі бар, сондықтан, интеллектісі төмен адамдар ол мамандықта жұмыс атқара алмайды. Бірақ, интеллектінің жоғары коэффициенті кәсіби жетістіктің кепілі бола алмайды. Мүдде, мотивация, басқа қабілеттіліктер және тұлғаның жеке қасиеттері оның жетістікке жетуіне интеллектен кем емес әсерін тигізеді. Әртүрлі мамандық арнайы қабілеттерді талап етеді. Белгілі қабілеттердің болуы таңдап алынған қызмет аймағында тез жетістікке жетудің анықтаушы факторы болуы мүмкін, арнайы оқу және қажетті тәжірибе алғаннан кейін жақсы нәтиже алуға мүмкіндік береді.

5 - адам мүдделерінің құрылымы. Мүдде - кәсіби әрекетте жетістікке жетудің тағы бір маңызды факторы. Зерттеулер көрсеткендей, өздерінің орындайтын жұмысына неғұрлым көп адам ынталы болса, олардың еңбектерінің нәтижесі де әлдеқайда жақсы болады. Жұмыс жағдайлары тең болған кезде өз мансаптарын жаңа бастаған қызметкерлердің қасысының мүдделері осы уақытқа дейін сол салада танымалы болғандардың мүдделеріне ұқсас болса, солардың жетістікке жету мүмкіндіктері жоғары болады.

Психолог мамандар қазіргі кезде оқушылардың қандай мамандыққа қабілетті екенін анықтап, психологиялық кеңестер беруде. Мамандыққа қызығушылықты анықтап, жетістікке жетуді алдын ала болжау ретінде тестілінетіндердің қызығушылықтар тобының осы уақытқа дейін сол салада жетістікке жеткендердің қызығушылықтарына ұқсастығы бағаланады. Таңдап алынған салаға қызығушылықпен қатар интеллектісі, қабілеті, мүмкіншіліктері және басқа да факторлар болуы қажет. Мысалы, белгілі жұмысқа қызығушылық, онымен айналысатын жұмыс орны дайын деген ұғым емес, яғни қызығушылықтың болуы және бос жұмыс орнының болуы сәйкес келе бермейді [4, 50-60 б]. Оқушы бойындағы мамандыққа қабілетті анықтап, ата-анасымен бірлесе шешім қабылдау отбасының мүддесінде. Ата-ана баласы мен өзі қызығатын мамандыққа қарай жүгіреді, бала мүмкіндігін ескере бермейді. Нарық экономика жағдайында мамандық түрлеріне әлеуметтік-экономикалық сұраныстың болуын, ол мамандық бойыншы оқудың және жұмысқа орналасудың мүмкіншіліктерін, оның материалдық және әлеуметтік мағыналылығын ата-ана ескеру керек.

Әдебиет:

1. ҚР білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – Қазан, 2004. – 20 б.
2. Климов Е.А. «Путь к профессии». Л., 1974. – 50 б.
3. Е.И. Бурдина, С.Е. Булекбаева. Жоғары мектеп психологиясы. Магистранттарға арналған оқу құралы. Павлодар - Кереку 2010. – 120 б.
4. Платонов К.К. «Проблемы способностей». М., 1972. - 50-60 б.

**Алмагуль Кулымбаева, Майгүл Бағыбаева, Ләззат Нуркасинова
(Алматы, Қазақстан)**

КІШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ ПСИХОГИМНАСТИКАНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Кіріспе

«Психогимнастика» 1960 жылдардың басында пайда болды. Бұл кең мағынаға ие, өйткені әр түрлі авторлар өз еңбектерінде талдау жұмыстарын жасады. Біріншіден, бұл баланың психикасының әртүрлі аспектілерін (танымдық, эмоционалды және жеке) дамытуға және түзетуге бағытталған арнайы сабақтар курсы. Мұндай сабақтар «психомоторика мен сенсорлық процестерді дамыту» курсы барысында өткізіледі. Психогимнастика әдістерінің бірі Чехословакияда 1979 жылы Гана Юновамен жасалды. Осы техниканың әр сабағына ырғақ, пантомима, ұжымдық ойындар кіреді, олар психомоторлық үйлестіруге көбірек бағытталған. Г. Юнованың психогимнастикасы 3 кезеңнен тұрады:

1. Жүгіру және серуендеу арқылы қол жеткізілетін кернеуді жою.
2. Пантомима.
3. Қорытынды, топқа жату сезімін бекіту.

Психогимнастика (кең мағынада) - баланың психикасының әртүрлі аспектілерін (танымдық, эмоционалды және жеке) дамытуға және түзетуге бағытталған арнайы сабақтар курсы.

Психогимнастика (тар мағынада) – бұл мұғалімнің сабақта өткізетін арнайы жаттығулары мен ойындарының жиынтығы, олар интерполярлы өзара әрекеттесуді белсендіруге, эмоционалды дамуға ықпал етеді [1, 30 б].

Психогимнастикалық жаттығулардың мәні

Психогимнастика ең алдымен экспрессивті қозғалыстар техникасының элементтерін үйретуге, эмоциялар мен жоғары сезімдерді тәрбиелеуде экспрессивті қозғалыстарды қолдануға және өзін-өзі әлсіретуде дағдыларды игеруге бағытталған. Балалар әртүрлі эмоцияларды үйренеді және оларды басқаруды үйренеді, эмоцияны білдіру алфавитін меңгереді. Психогимнастика балаларға қарым-қатынастағы кедергілерді жеңуге, өзін және басқаларды жақсы түсінуге, психикалық стрессті жеңілдетуге және өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік береді. Психогимнастикалық жаттығулар кезінде негізінен вербальды емес материалдар қолданылады, дегенмен балалар өз сезімдерін ауызша білдіруге шақырады.

Психогимнастикалық жаттығулардың маңызы:

- психикалық стрессті жеңілдету және физикалық босату;
- зейінді дамыту;
- өзінің қозғалыс белсенділігіне, басқа адамдардың белсенділігіне сезімталдықты дамыту;
- оқушылар арасындағы эмоционалды қашықтықты азайту;
- өз сезімдерін, эмоционалды күйлерін білдіру қабілетін қалыптастыру
- оқушылар ашық, босатылған, Белсенді, өз қабілеттері мен мүмкіндіктеріне сенімді бола бастайды.

Өз қызметінде психо-гимнастикалық жаттығуларды қолдану:

Негізгі ережелер

Мүмкіндігінше мен балалардың сабақтан тыс және сабақтан тыс іс-шараларына әртүрлі психо-гимнастикалық жаттығуларды қосу. Пән сабақтарында зейінді, байқауды, есте сақтауды дамыту үшін ойындарды жиі қолданған жақсы, себебі, бұл танымдық процестер эмоциялармен қатар біздің психикамыздың құрамдас бөлігі болып табылады.

Сабақта «ойнайтын» көңіл-күйге сәйкес келетін музыканы қолдану, тыныс алу техникасын қолдану және т. б. өте пайдалы.

Сабақта «ойнайтын» көңіл-күйге сәйкес келетін музыканы қолдану, тыныс алу техникасын қолдану және т. б. өте пайдалы.

Ашу, қуаныш, таңданыс және басқа да сезімдер мен эмоциялар туралы эскиздер балалардың қызығушылығын тудырады және олар тапсырманы орындауға қатысуға дайын.

Релаксацияға арналған эскиздер барлық сабақтарда қолданылады, бірақ мен оларды сирек қолданамын жаңашылдық әсері қажет. Ең нәтижелі, мұндай жаттығулар эмоционалды және дене релаксациясын қамтитын сабақтарда өтеді: бейнелеу өнері, әдебиет (поэзия), қоршаған әлем, шығу тегі (әсіресе ресурстық шеңбер) [2, 120-150 б].

Психогимнастика және коммуникативті ойындар өзара түсіністікті жақсартуға, байланыс орнатуға ықпал етеді.

Ойлау процестерін дамытуға арналған психо-гимнастикалық жаттығулар: есте сақтау, зейін, ойлау сыныптан тыс іс-шараларда да, оларды сабаққа енгізуде де қолданылады.

Менің практикалық жұмысымда психо-гимнастикалық жаттығуларды қоса отырып, барлық сабақтарды өткізу болды.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Психогимнастиканы қолданудың тиімділігі:

Сынып біртұтас болды (социометриялық зерттеу нәтижелері бойынша),

Оқушылар белсенді, босатылған, мейірімді, көпшіл бола бастады.

Балалардың басқа адамдардың сезімдері мен эмоционалды көріністері туралы идеялары және өздерінің және басқалардың жағдайын сипаттау мүмкіндігі кеңейді.

Мұндай жаттығулардан кейінгі жедел нәтижелер: физикалық стрессті жеңілдету, релаксация, зейінді ауыстыру, сабақтағы психологиялық жайлылық, мұндай сабақтарға қызығушылық, әр оқушының қызығушылығы, сыныптастар арасындағы ауызша және эмоционалды байланыс.

Балалардың денсаулығы - ұлттың байлығы; бұл тезис барлық уақытта өзектілігін жоғалтпайды, ал бүгінде ол жай ғана өзекті емес, ол бірқатар себептерден туындаған ең маңызды:

- физикадағы жаңа ашылулардың себептері (жанның болуы);

- біздің қоғамның дағдарыстық, өтпелі жағдайы, көптеген күйзелістер;

- оқytудың ерте басталуы, оқу талаптарының күрделенуі.

Мектепке дейінгі балалық шақ тек 4 жылға созылады, бірақ оның физикалық және психикалық денсаулығы, оның қабілеттері мен адамгершілік қасиеттерінің дамуы көбінесе баланың өмір сүруіне байланысты

Психогимнастика - бұл баланың психикасының әртүрлі аспектілерін (оның танымдық және эмоционалды - жеке сапаларын) дамытуға және түзетуге бағытталған арнайы сабақтар (этюдтер, жаттығулар мен ойындар) курсы.

Қазіргі қоғамның қарқынды дамуы балалардың ішкі психологиялық әлеміне із қалдырады. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың қоғамы мен «тіршілік ету ортасы» қазіргі уақытта мінез-құлық аспектілерін алдын-алу және түзету үшін балаларға психологиялық көмекке көбірек көңіл бөлу керек дейді.

Қазіргі өмірдің ырғағы бәрін жеделдетеді, ақпараттық ағындардың қарқындылығы үздіксіз өсуде, стресс адамдардың қазіргі ұрпағына шабуыл жасайды. Бұл балаларға әсер етпеуі мүмкін бе? Жыл сайын дамуында ауытқулары бар балалар саны артып келеді. Педиатрлар балалардағы гиперактивтіліктің, мазасыздықтың, агрессивтіліктің, белгісіздіктің, эмоционалды тұрақсыздықтың және қозғалтқыштың бұзылуының таралуы туралы дабыл қағуда. Қазіргі уақытта балабақшада психикалық және сөйлеу дамуы тежелген балалар көбейіп келеді.

Қазіргі уақытта дамуында ауытқулары бар балаларға білікті психологиялық көмек көрсету мәселесі өте өткір. Психологиялық көмек адамның психикалық дамуының барлық әлеуетін ашудың ішкі және сыртқы жағдайларын жасауға және қоршаған шындықпен өзара әрекеттесу шекарасын кеңейтуге бағытталған. Даму, түзету және оңалту технологияларының күрделі жүйесі ретінде қарастырылады (Кулагина. И.Ю., Колюцкий. В.Н.) [3, 120 б].

Әлемдік тәжірибеде психологиялық көмектің әр түрлі түрлері бар, олар міндеттердің түрі мен мазмұны бойынша сараланады, оларды шешу педагогикалық, әлеуметтік, медициналық және оңалту, сөйлеу терапиясы және нақты психологиялық көмек аясында жүзеге асырылады. Психопрофилактика және психокоррекция әдістерін тек педагог-психологтар ғана емес, тәрбиешілер де иеленіп, олардың жеке ерекшеліктері мен проблемаларын ескере отырып, балалармен күнделікті жұмысында пайдалануы маңызды.

Қазіргі уақытта мектепке дейінгі мекемелерде психотренингтің әртүрлі түрлері кеңінен қолданылады, бірақ психогимнастика сияқты түрлер сирек кездеседі - практикалық психокоррекция әдісі. Бұл

тәрбиешілер мен психологтар үшін ең қол жетімді, өйткені ол мектеп жасына дейінгі баланың негізгі қызметі болып табылатын ойынға негізделген.

1. Психокоррекция және оның әдістері

Адамға психологиялық көмек көрсетудің бір түрі-психологиялық түзету (психокоррекция).

Психокоррекция - бұл тұлғаның толық дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін психологиялық әсердің арнайы құралдарын қолдана отырып, психологияның немесе адам мінез-құлқының кемшіліктерін түзетуге бағытталған шаралар жүйесі. «Түзету» термині «түзету» дегенді білдіреді [4, 70-90 б].

Психокоррекциялық жұмыс бағытталған:

- жеткіліксіз психологиялық қорғанысты еңсеру арқылы «Мен» және «ол» арасындағы ішкі қақтығыстық өзара іс-қимыл симптомдарын жұмсартуға;

- оң жеке өзгерістер үшін жағдай жасауға: жеке өсу және өзін-өзі тану. Сонымен қатар, психологтың міндеті-адамның бірегей мүмкіндіктері мен әлеуетіне назар аудару.

«Психологиялық түзету» термині 70-ші жылдардың басында қаланды. Осы кезеңде психологтар психотерапия саласында, ең алдымен топтық салада белсенді жұмыс істей бастады. Психологтың терапевтік (психотерапиялық) жұмыстармен айналыса алатындығы туралы ұзақ пікірталастар негізінен теориялық сипатта болды, өйткені іс жүзінде психологтар бұл мүмкіндікті қалап қана қоймай, сәтті жүзеге асыра алды, сонымен бірге сол кезде негізгі психологиялық білімнің арқасында болды. қызметтің бұл түріне, атап айтқанда топтық психотерапия саласында көбірек дайын болды. Алайда психотерапия - бұл медициналық тәжірибе, оны заң бойынша тек жоғары медициналық білімі бар адам ғана жасай алады. Сондықтан психокоррекция терминінің таралуы белгілі бір дәрежеде осы жағдайды жеңуге бағытталған: дәрігер психотерапиямен, ал психолог психокоррекциямен айналысады [5, 30 б].

Психокоррекциялық әсерлердің келесі түрлері болуы мүмкін: сендіру, ұсыныс, еліктеу, күшейту. Жеке және топтық психокоррекцияны ажыратыңыз. Жеке психологта бөтен адамдар болмаған кезде клиентпен бір — бірімен жұмыс істейді. топта-жұмыс ұқсас проблемалары бар клиенттер тобымен бірден жүреді, әсер адамдардың бір-біріне өзара әрекеттесуі мен өзара әсері арқылы жүзеге асырылады [6, 45 б].

Балалар жасы психокоррекциялық және психотерапиялық әсерлерге ең қолайлы және сезімтал.

Кіші мектеп жасындағы психокоррекциялық тәжірибеде қолданылатын негізгі әдістерді шартты түрде төрт үлкен топқа біріктіруге болады (Г.В. Бурменская, Е.Е. Захарова, О.А. Карабанова):

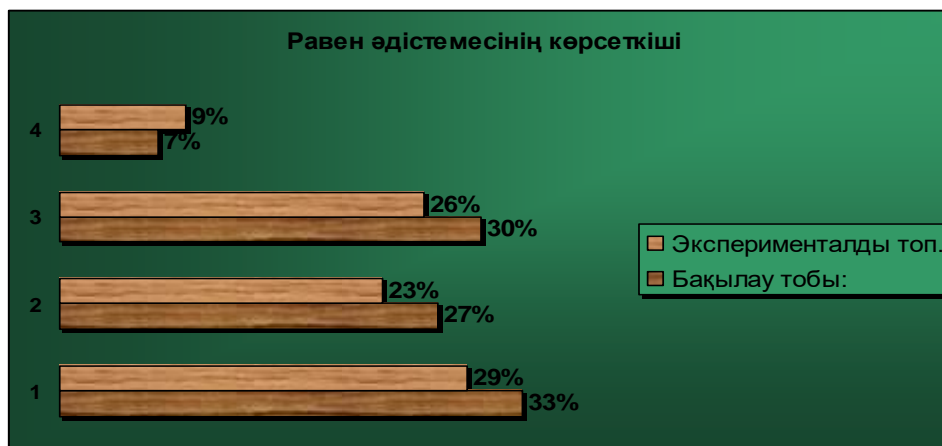
- ойын терапиясы әдістері;
- артерапия әдістері;
- мінез-құлық терапиясы әдістері;
- әлеуметтік терапия әдістері [7, 60 б].

Нәтижелер

Равен әдістемесін Алматы облысындағы орта мектептің 1 сынып оқушыларына қолдана отырып, нәтижелерге қол жеткіздік. Зерттеуге 20 оқушы қатысты. Ең алдымен, нәтижелер мүмкін бе деген сұрақ тексерілді, салыстырмалы болу үшін уақытша шектеу жағдайында тестілеу уақыт шектеусіздігі. Сонымен қатар, бағалау жүргізілді, тестін орындау нәтижесінің жұмсалған уақытқа тәуелділігі көрсетілді. Күтілгендей, дұрыс шешілген сан арасындағы байланыс 20 минутқа арналған тапсырмалар және уақытымен дұрыс шешілген тапсырмалар саны анықталды. Лимит өте тығыз болды ($R=0,70$ $p=0,001$ кезінде). Бұл нәтижелер арасындағы корреляция шамасына сәйкес келеді. Тестін 20 минут ішінде орындау және нәтижелерге қол жеткізу. Біз алған мәліметтерге сәйкес ең жоғары көрсеткішке бөлу (74,5%) көрсеткіштердің өсуі болғанда, 10 баллдан аспайды. Өсудің медианасы - 6 балл. Тестті орындауды жалғастыруды шешкен зерттелуші уақыт шектеулері, тек орташа есеппен 36,3 минут жұмсады, оның 25%-і ғана 40 минуттан астам уақытты, ал 10% 55 минуттан астам уақытты өткізді. Тесттің лимитсіз режимде нәтижелілігімен ($R=0,16$; $p=0,001$).

Әдістеме әр оқушыға жеке жүргізілді. Жұмыс кіші сынып оқушыларына ұнады, қызығып жұмыс жасады.

Бақылау тобында респонденттердің 33% көрнекі-бейнелі ойлаудың жоғарғы көрсеткіші, эксперименталды топта 29%, орташа көрсеткіші бақылау тобында 27% болса, эксперименттік топта 23%, төмен деңгей бақылау топта 30%, эксперименталды топта 26%, ал өте төмен деңгейді, біз әдістеме барысында бақылау тобында 7%, эксперименттік топта 9% көрсеткішті анықтадық. Тапсырманы орындауға бақылау тобының зерттелушілері көп уақыт жұмсаған жоқ.

Сурет 3 – Равен әдістемесінің нәтижелері.

Нәтижелер көрсеткендей әдістемеден оқушыларда айырмашылықтардың бар екені анықталды.

Төртінші әдістеме «Фигураларды бөліңдер» әдістемесі бойынша қабылдау мен зейінді анықтадық. Зерттеуде пішіндерді біріктіру және жіктеу арқылы ойлау процестерін синтездеу және топтастыр. Оқушылардың нәтижесі балдық көрсеткішпен бағаланады.

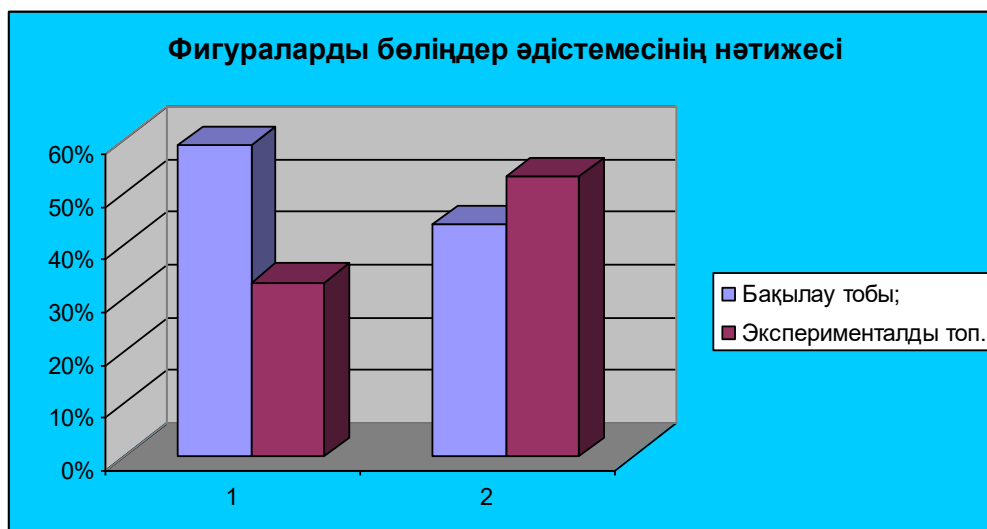
Бақылау тобының респонденттерінде зейіннің орташа деңгейі 59%, зейінді дамытудың төмен деңгейі 44% көрсетті.

Эксперименттік топта зейіннің орташа даму деңгейі – 33%, зерттеушілердің 53% төмен деңгей көрсетті. Бұл көрсеткіштер респонденттердің эксперименталды тобында айқын байқалды, яғни, зейіннің шоғырлануының өте әлсіз екенін көрсетті, Зерттелушілерге ойлау процесі бойынша жаттығулардың қажет екені байқалды. Респонденттер логикалық құрылымдағы бейнелі көріністерді жасауда қиындықтар көрсетті.

Жоғарғы деңгей бойынша, зерттелушілер негізгі логикалық операцияларға ие. Маңызды белгілері бойынша заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ақылмен анықтай алады. Заттарды топтарға біріктіруге және таратуға қабілетті. Жалпылама ұғымдармен еркін жұмыс істейді. Ол ақыл-ойды бөліктерге бөліп, олардың арасында байланыс орната отырып, тұтас құра алады. Бала құбылыстардан заңдылықтарды табады, оларды сипаттай алады. Мүмкін кезінде көмек пайымдаулар жасауға ақылы жетеді. Кеңістікте және қағаз бетінде шарлауға қабілетті. Баланың сөздік қоры жеткілікті, Күнделікті білімнің кең спектрі бар. Ол байқағыш, мұқият, мұқият, өз жұмысының нәтижелеріне қызығушылық танытады.

Орташа деңгей бойынша, зерттелушілерде салыстыру, жалпылау, жіктеу, жүйелеу сияқты логикалық операциялары бар. Заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ақылмен анықтай алады, бірақ олардың барлық маңызды белгілерін әрдайым көре бермейді. Тұтас бөліктерге бөлу және керісінше қиындықтар туғызады, бірақ ересек адамның көмегімен тапсырмаларды орындайды. Бала әрдайым құбылыстардағы заңдылықтарды көрмейді, бірақ олар туралы сипаттамалық әңгіме құра алады. Өз бетінше қорытынды жасау қиын. Баланың сөздік қоры жеткілікті. Кеңістікте және қағаз бетінде шарлауға қабілетті. Бала көбінесе мұқият, байқағыш, бірақ сенімді емес.

Төмен деңгей бойынша, зерттеушінің логикалық операциялары салыстыру, жалпылау, жіктеу, жүйелеуі жоқ. Жалпылама ұғымдарды қолдана алмайды.

Сурет 4 – фигураларды бөліңдер әдістемесінің нәтижесі

Кіші сынып балаларының зерттеу дағдыларын дамыту, тиісті идеяларды жинақтау үшін әртүрлі ойындар ұйымдастырылады.

Қорытынды

Равен әдістемесі бойынша зерттелушілерде, заттардың артықшылықтарын, ұқсастықтарын, логикалық операцияларды орындауда зерттелушілерде айырмашылықтар бар. Жоғарғы деңгей бойынша, зерттелушілер негізгі логикалық операцияларға ие. Балалардың сөзді қоры, қздерінің сабақтарына қызығушылық танытады.

Әдістеменің нәтижесінен кейін оқушыларға дамыту жұмыстары жүргізіліп, бағдарлама жасалып, ойындар мен жаттығулар жүргізілді. Нәтижесіне қаншалықты қол жеткізгенімізді анықтау барысында «Сандарды табу» әдістемесін жүргізіп, екі топтың да нәтижелері салыстырылып, аса айырмашылықтар байқалмады. Жүргізген түзету жұмысының нәтиже бергені анық.

Әдебиет:

1. Эмоциональное развитие дошкольника /Под ред. А. Д. Кошелевой. — М., 1985. — 30 с.
2. Аникеева И.П. Воспитание игрой. М.: Просвещение, 1987. - 120-150 с.
3. Кулагина И.Ю., Колюцкий. В.Н. Возрастная психология (развитие ребенка от рождения до 17 лет). - М.: ТЦ Сфера, 2005. — 120 с.
4. Лютова Е.К. Шпаргалка для родителей: психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Е.К. Лютова, Г.Б. Моница. — СПб.: Речь, 2012. - 70-90 с.
5. Осипова, А.А. Общая психокоррекция / А.А. Осипова. — М.: Сфера, 2012. — 30 с.
6. Карabanова О.А. Игра в коррекции психического развития ребенка. Учебное пособие. - М. Российское педагогическое агентство, 1997. — 45 с.
7. Ю.В. Колчеев. Театрализованные игры в школе [Текст] / Ю.В. Колчеев, Н.М. Колчеева. — М.: Школьная Пресса, 2013. - 60 с.

Алмагуль Кулымбаева
(Алматы, Қазақстан)

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бастауыш мектеп – өскелең ұрпаққа білім берудің бастамасы. Қазіргі қоғам талаптарының өзгеруіне байланысты, еліміздің көркейіп-өрендеуіне, ел талап-тілектерінің бетбұрыстарына байланысты жаңа ұрпақтың психологиясы да айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, оны неғұрлым өмір талабына қарай өзгерту міндеттері қойылды. Қазіргі уақытта тұлғааралық қарым-қатынас адам тұрмысының қажетті жағдай болып келеді, яғни ол адамдағы кейбір психикалық функция немесе психикалық процесс, психикалық қасиеттердің бөлігі, тұлғаның маңызды құрылымы. Қарым-қатынас – бұл адамдардың өзара әрекеттесуі және өзара түсінушілік болып табылады. Сондықтан, қарым-қатынас мәселесі баланың әлеуметтік ортаға кіру процесін реттейтін негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Еліміздің егемендігі мен тіліміздің тәуелсіздігі де өскелең ұрпаққа жаңа талаптар қояды. Бала психологиясын жан- жақты зерттеп, оны терең білу, оның даралық ерекшеліктерімен үнемі санасып отыру мектеп пен мұғалімдерге жауапты да құрметті міндеттер жүктейді. Адам дүниеге келгеннен бастап басқа адамдардың ортасында өмір сүреді. Алғашында, оның қарым-қатынас ортасы өзі танытын туыстары, жақындары болса, адам есейген сайын оның қарым-қатынас ортасы кеңейіп, сонымен қатар байланыс жасаудың әрқилылығы байқалады. Қарым-қатынас жасаушы адам қарым-қатынас субъектісі болып табылады. Психологияда қарым-қатынас ұғымына жалпылай қабылданған анықтама жоқ. Себебі, ол біздің өміріміздің контекстін құрап және оның барлық салаларына енеді. Адамның психикалық дамуы, білімі, бағдары, құндылықтары, әдеттері, мінезі оның өмірінің стилі оның қарым-қатынасымен тікелей байланысты. Қарым-қатынас жасау ақылды адамға ғана тән табиғи қасиет. Ол адамның тіршілік бейнесі мен мәдени өмірінде, тұрмыс салтында күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұрақты шарт. Ойын мен оқу және еңбек адам әрекетінің негізгі түрлері осы қарым-қатынас арқылы дамып жетіліп жүзеге асады. Адамдар өзара тілдесіп өмір сүруге бейімделуі организм тіршілігі үшін су мен ауа, күн шұғыласы сияқты табиғи қажеттілігімен бірдей.

Қарым-қатынас процесінсіз адам психикасы және оның тұлға ретінде қалыптасуы мүмкін емес еді. Оны зерттеп көз жеткізбей практикалық жұмыс ғылыми жетілген әдістемелік құралсыз адамдарды оқу-тәрбиелеу, өндірістік еңбек, демалыс, тұрмыс, қамтамасыз етілген денсаулық жағдайларында зерттеу мүмкін емес.

Жалпы, қарым-қатынас деген ұғымға сөздіктерде мынандай анықтама беріледі: «Қарым-қатынас – бұл адамдар арасындағы іс-әрекетпен, мағлұматтармен, эмоциялармен, дағдылармен, еңбек нәтижесімен өзара айырбас болатын өзара байланыс және өзара әрекет процесі» [1, б. 597]. Б.Г. Ананьев [2, б. 218] еңбектерінде қарым-қатынасты адамның басқа адамдармен қатынасын орнату үшін басты және маңызды іс-әрекет деп, сонымен қатар қарым-қатынас - әлеуметтік және индивидуалды құбылыс деп атап көрсетеді. Сондықтан қарым-қатынастағы маңызды құрал - тілде, ал сөз индивидуалды көрініс және механизмі болып табылады. Пантомимика, жест тағы басқа қарым-қатынастың сөздік емес формалары болып табылады.

Сонымен қатар Б.Г. Ананьев сөздік және сөздік емес қарым-қатынас құралдарынан басқа оның ішкі жақтарын қарым-қатынасқа түсушілердің бір-бірін түсінуін, өзара қатынастарын атап көрсетеді. Қарым-қатынастың сан алуан жағдаяттарын ескере отырып мыналар арасындағы өзара байланыстылықты көрсетеді: а) өзара қатынас және байланыстылығын; ә) қарым-қатынас барысында адам іс-әрекетіндегі коммуникация және өзін-өзі реттеуін; б) жеке тұлғаның ішкі жан дүниесінің қайта құрылымын.

В.Н. Мясичев [3, 225] қарым-қатынас психологиясына қатысты өзінің біршама еңбектерін арнаған. Ол қарым-қатынас процесінің мазмұнды және формальды ерекшеліктерін көрсетті. Оның пікірінше, қарым-қатынас бірнеше нақты және жеке тұлғалардың белгілі бір жағдайларда бірін-бірі айқындайтын, бір-біріне әсер ететін өзара әрекеті. В.Н. Мясичев жалпы қарым-қатынастың үш маңызды компоненттерін баса айтып, көрсетіп өткен. Олар:

- а) қарым-қатынасқа түсуші адамдардың психикалық көрінісі;
- ә) бір-біріне қатынасы;
- б) бір-біріне назары, көзқарасы.

Осыған байланысты психология ғылымы кең және терең түрде қарым-қатынас процесінде пайда болатын адамдардың танымдық процестерін, эмоционалдық сферасын, тәртібін зерттеуі керек дейді.

Ал М.И. Лисинаның [4, б. 103] пікірінше, балалардың қоршаған адамдармен қарым-қатынастағы қажеттілігі 2,5 айда анық көріне бастайды. Баланың өмірінде қарым-қатынас процесінің дамуы мына басты бағыттармен жылжиды:

1. қарым-қатынас мотивтерінің дамуы;
2. қарым-қатынас құралының дамуы;
3. қарым-қатынас формаларын жетілдіру.

Қарым-қатынас мотивтерінің дамуы баланың жеке тұлғасының оның қажеттіліктерінің мүддесінің дамуымен қатар жүріп отырады. Туғаннан мектеп бітіргенше бірінен кейін бірі қарым-қатынастың әр түрлілігінің негізі көрінетін келесі мотив түрлері пайда болады: органикалық, танымдық, ойындық, іскерлік, интимді – жеке тұлғалық және кәсіби.

Осының ішінде танымдық, органикалық, ойындық мотив топтары мектепке дейінгі және бастауыш сынып оқушыларында басымырақ кездеседі.

Г.М. Андреева өзінің «Әлеуметтік психология» еңбегінде қарым-қатынас мәселесіне қатысты әлеуметтік психологиялық тұрғыларды интеграциялауға тырысты. Г.М. Андреева әртүрлі көзқарастарды біріктіре, әрі жалпылай отырып, қарым-қатынастың кез келген формалары адамдардың біріккен іс-әрекеттерінің спецификалық формасы болып табылатынын, яғни, адамдар әр түрлі қоғамдық қызметтерді орындау процесінде тек қарым-қатынас қана жасап қоймайды, олар әрқашан да сол жайында іс-әрекеттерімен де қарым-қатынаста болады, - дейді.

Сондай-ақ қарым-қатынасты зерттеуде оның құрылымдық компоненттерін анықтау керек. Осыған байланысты зерттеу барысында М.Андрееваның қарым-қатынас құрылымын талдау нәтижесіне жүгіндік. Ол қарым-қатынасты бір-бірімен өзара байланысты үш жағынан қарастырды: коммуникативтік, интерактивтік және перцептивтік.

Қарым-қатынастың коммуникативтік немесе тар мағынадағы коммуникация мәлімет беру – алмасу мәселесімен анықталады;

Интерактивтілік қарым-қатынас жасаушы индивидтердің өзара әрекеттестігінің ұйымдасуымен қорытындыланады;

Перцептивтілік адамдардың бірін-бірі қарым-қатынас арқылы қабылдап, тануы және осы өзара танымның негізінде қалыптасуы.

Ғалым бұлай жіктеп, бөлудің шартты екендігін, қарым-қатынас үрдісінде оның үш жағы да көрінетіндігін дәлелдеді.

Сонымен, қарым-қатынас мынадай қырларымен ерекшелінетін күрделі процесс:

- 1) коммуникация (ақпарат алмасу);
- 2) интеракция (әрекетпен алмасу);
- 3) әлеуметтік перцепция (адамдардың бір-бірін қабылдауы).

Қарым-қатынастың бұл қыры арқылы адамдар арасында қарым-қатынас процесінде нақты не болып жатқанын және оның қорытындысы қандай болатынын көруге болады.

Қарым-қатынастың коммуникативті қыры қарым-қатынас жасаушы адамдар арасындағы ақпарат алмасу процесін көрсетеді. Интеракция ақпарат алмасумен қатар қарым-қатынас жасаушы серіктестер арасындағы нақты әрекеттермен алмасу. Қарым-қатынас жасаушы серіктестердің бір-бірін қабылдау процесінде адамдардың бір-біріне қатынасы, олардың бір-біріне деген өзара әсері, өзара түсіністіктері бекітіледі.

Жалпы әр жастағы адамдардың қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктері әртүрлі болады. Олар белгілі бір мақсатқа негізделгенімен, бағытталғанымен ерекшелінеді. Соның ішінде біздің ерекше назар аударып, көңіл бөліп отырғанымыз бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктері.

Бастауыш сыныпқа түскен бала өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынастың жаңа жүйесіне психологиялық түрде өтеді. Ол өзінің кеңістігінде өмір сүре тұра, оның өмірі принципіалды түрде өзгере бастағанын сезеді, ол енді күнделікті тек мектепке барып қана қоймай, сонымен қатар оқу процесінің талаптарына бағына бастайды. Мектепке дейінгі жастағы еркіндік өмірдің жаңа ережелеріне бағыну

қатынасымен ауыстырылады. Отбасы баланы мектепте оқу қажеттілігіне байланысты жаңаша түрде қадағалай бастайды, үй тапсырмасын орындауын, күн тәртібін қатаң ұйымдастыруы жатады [5, б. 265].

Мектеп балаға тілін дамытуда күнделікті жаңа талаптар қоя бастайды: сабаққа жауап беру барысында сөзіміз ойымызға қарай сауатты, қысқа нақты, айқын болуы қажет; қарым-қатынас барысында қалыптасқан мәдениетке тілдік құрылымдар сәйкес келуі шарт. Тек мектепте ғана бала мұғаліммен құрбыларымен қарым-қатынас орнату үшін өзінің тілін дұрыс ұйымдастыруға жауапкершілікті алады [7, б. 67-95].

Я.Л. Коломинский өз еңбегінде бала мектепке түскеннен кейін оның қоршаған адамдармен өзара қатынасында елеулі өзгерістер бола бастайтынын айтады. Ең алдымен қарым-қатынасқа бөлінетін уақыт мөлшері айтарлықтай өседі. Енді балалар өздерінің көп уақытын қоршаған адамдармен: ата-аналарымен, мұғалімдерімен, басқа балалармен байланыста өткізеді. Қарым-қатынастың мазмұны өзгереді, мұнда ойынмен байланысты емес тақырыптар кіреді, яғни ересектермен ерекше іскер қарым-қатынастағыдай ерекшеленеді. Бірінші сыныптарда балалар өздерінің құрбыларына қарағанда, мұғалімге үлкен қызығушылық көрсете отырып, көбірек қарым-қатынасқа түседі, себебі мұғалімнің беделі бұлар үшін өте жоғары болады. Бірақ 3-4 сыныптарда жағдай өзгере бастайды. Мұғалім тұлға ретінде балалар үшін азырақ қызықтырақ, маңызды, беделді фигураға айналады, керісінше оның құрбыларымен қарым-қатынас қызығушылықтары өседі, бұл орта және жоғарғы мектеп жасында да ары қарай біртіндеп өседі. Қарым-қатынастың ерекшелігінің ішкі өзгерістерімен қатар, оның мазмұнды ішкі қайта құрылымы өтеді, бұл қарым-қатынастың тақырыбы мен түртікілері өзгергендігімен айқындалады. Егер алғашқы жылдары бала үшін қарым-қатынаста серіктес таңдауда мұғалімнің бағасымен анықталса, ал 3-4 сыныптарда өзара тұлғалық таңдаудағы басқа мотивация белгілері көрінеді, бұл қарым-қатынастағы серіктестің тәртіп формасымен және жеке тұлғалық абыройының оқушы жағынан тәуелсіз бағасымен байланысты [8, 114-127].

Ал В.С. Мухина бала меңгерген және пайдаланатын қарым-қатынастың тиімді құралдары ең алдымен қоршаған адамдардың өзіне деген қатынасын анықтайды. Қарым-қатынас - әлеуметтік қатынастардың басты мектебі бола бастайды. Бала өзінен қарым-қатынастың әртүрлі стилдерін бөле бастайды. Сонымен қатар ол ойланбастан осы стилдерді өз еркінің мүмкіншіліктерінен және белгілі бір әлеуметтік қайсарлықтан шыға отырып қолданып көре бастайды [9, б. 456]. Көп жағдайларда бала қарым-қатынастың фрустрацияланған жағдайларының мәселесін шешумен бетпе-бет келеді.

Л.Ф. Обухованың зерттеуінде бала тек қарым-қатынастың өз бетіндік жағдайларында ғана емес, өзі үшін қатынастың мүмкін болатын құрлымының әртүрлі стилдерін ашатынын атап көрсеткен.

Л.С. Выготский «Бала-ересек» ортасында «бала-ата-ана» қатынасынан басқа жаңа қатынас «бала - мұғалім» пайда болатынын атап өтеді. Ол баланың тәртібін қоғамдық талаптардың деңгейіне көтереді. Тек мұғалім ғана баланың тәртібін бағалап, баланың тәртібі әлеуметтенуі үшін жағдай жасайды, балаға өзінің талаптарын ұсына алады. Бастауыш мектепте балалар мұғалім ұсынған жаңа жағдайларда қабылдап және ережелерді бұзбауға тырысады

Мұғалім бала үшін оның психологиялық жағдайын тек сыныпта ғана емес, сонымен қатар құрбыларымен қарым-қатынас деңгейін де анықтайтын фигураға айналады.

Ал отбасының балаға қатынасы оқу әрекетінде, баланың мұғалімдермен және сыныптастарымен қатынасында орталықтандырылған болып табылады. Отбасындағы баламен дәстүрлі қарым-қатынастың мазмұнына оның оқушылық өмірінің барлық кезеңдері кіреді.

Баланың мектепке келу кезеңінен бастап, ол тап болған жаңа әлеуметтік жағдай, баламен отбасында қалыптасқан қарым-қатынастың жаңа түрлерін игереді

1) Авторитарлы стиль, қатаң басқару, инициативаны басу және мәжбүрлеу, баланы мектеп тәртібіне бағындыру қажеттілігімен өзіне ақтау табады. Айғай-шу, физикалық жазалаулар балаға ересектің билігін көрсететін типті форма болып табылады. Мұндай отбасында өзіне-өзі сенімсіз, агрессивті балалар өседі. Мектепте тұлғаның бұл сипаттары құрбыларымен қарым-қатынасқа түсу барысында көріне бастайды.

2) Либералды стиль. Баламен қарым-қатынаста барлығына ерік беру принципін ұстанады. Мұндай бала «Әкел!», «Маған!», «Керек!» деген талаптардан басқа қатынасты білмейді. Бұл стиль жағдайында бала әлеуметті кемелденген жеке тұлға болып дами алмайды. Баланың дұрыс әлеуметтік дамуы үшін қажет – «керек» түсінігі мүлдем кездеспейді. Мұндай отбасыларында қоршаған адамдарға наразы эгоисттік көзқарас қалыптасады, ол басқа адамдармен дұрыс қарым-қатынасқа түсе алмайды, ол жиі қақтығысады және қиын. Мектепте мұндай отбасынан шыққан бала қарым-қатынаста жиі сәтсіздікке ұшырайды, себебі ол жол беруге, өзінің ойларын ортақ мақсатқа бағындыруға үйренбеген. Оның әлеуметтік эгоцентризмі адами қатынастардың әлеуметтік кеңістігін дұрыс меңгере алмау мүмкіншілігін береді

Қазақстандағы қарым-қатынас мәселесі С. Елеусізованың «Қарым-қатынас психологиясы» деген еңбегінде қарастырылды. Бұл еңбекте қарым-қатынастың қоғамдық-әлеуметтік өмірде тілдесу арқылы жүзеге асуы қаралды. Тілдесу арқылы адамдар өзара қарым-қатынас жасап біріне-бірі білдірмек болған ойларын жеткізіп пікір алысады. Қарым-қатынас адамдардың өзара тілдесіп өмір сүруге бейімделуі, организм тіршілігі үшін су мен ауа, күн шұғыласы сияқты табиғи қажеттілігімен бірдей делінген [10, 64].

Отандық көрнекті психолог Қ.Б. Жарықбаев топ, ұжым мүшелерінің көпшілігі бір-бірімен өзара жарасымды қарым-қатынаста болады, біреудің басқалардан гөрі жиі кездесетін, ұнататын адамы болады деп жазады. Мұндай адамдар бір-бірімен мүдделес, ортақ істері бар, әңгімелері ылғи да жарасып жатады. Көпшілік адамдарда мұндай дос-жаран онша көп болмайды. Ұжым ішінде мұндай шағын топтардың

болуына қарамастан, ол өзінің бірлігін сақтап, бірыңғай бірлестік ретінде өмір сүре береді. Кейбір адамдар ешкіммен жеке қатынасқа түспейді, ұжымнан өзіне серік таба алмайды. Алайда мұндай адам топқа қажетсіз деген ұғым тумайды. Ол да іске қызу араласады, өзі қалап алған міндетті жақсы атқарады. Оның басқалармен қарым-қатынасы қауымдастықтан тыс жерде болады. Мәселен, шәкірт өзімен бір үйде тұратын не басқа сыныпта, басқа мектепте оқитын балалармен қарым-қатынасқа түседі. Топта жұрт жек көретін, маңайларына жуытқысы келмейтін адамдар да кездесуі мүмкін, мұндайда өзгелер оған жоламай, одан іргесін аулақ салуға тырысады. Топ ішінде осындай адамдардан бейтараптық сақтайтын, онымен қарым-қатынас жасаудан қашпайтын адамдар да болады [11, 224 б.].

Н.Қ. Тоқсанбаева қарым - қатынасқа не нәрсе ықпал етеді және не нәрсе бөгет жасайтындығы жайлы былай деген: «Адамдар арасындағы түсініспеушіліктің себептері әр түрлі болуы мүмкін: саяси, діни көзқарастар, дүниетаным, психологиялық ерекшеліктер, ең негізгі себеп - сұхбаттасушыны тыңдай білу. Егер адам өзге адамды зер салып тыңдаса, ол адам тәрбиелі, сөйлеушінің мәселесін түсініп, оған өз ойларын дұрыс жеткізуге көмектеседі деген сөз» [12, 68 б.].

Отандық зерттеуші А.Р. Мандықаева өз [13, 136] еңбегінде, егер тұлғаның коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілетдеңгейін дамытса, онда қарым-қатынасқа түсуінің нәтижелі болуы жоғары жетістіктерге әкелетіндігін сөз етеді. Ал Ш.Т. Тұрдалиеваның [14, 121] көп жылдық зерттеуінде тұлғаның жағымды қарым-қатынас қабілетін психологиялық тұрғыдан көтеруге белсенді әдістердің көмегі тиімді болатындығын айтады.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас ерекшеліктерінің бірі – мұғаліммен қарым-қатынасын айтуға болады. Бала мен ұстаз арасындағы өзара қарым-қатынас жасау мәселесі – психология ғылымындағы және тәлім-тәрбие ісіндегі әрі маңызды, әрі күрделі проблемалардың қатарына жатады. Кіші мектеп жасындағы балалар үшін мұғалім барлық бейнесімен ерекше із қалдырып, оларға күшті әсер ететін тұлға болып саналады. Осы кезде тәлім-тәрбие ісіндегі балалармен қарым-қатынас жасауда мұғалімнің өзіндік сапа ерекшеліктерімен қатар, оның өзге адамдармен, әсіресе шәкірттердің даралық ерекшеліктермен санасып отыру қажеттігіне баса мән беріледі. Осындай талапты анықтап оны жүзеге жолында мұғалімнің бойында өзіндік сапа, ұстаздық қасиет және арнайы білімі болу керек деген міндет қойылады.

Императивті стиль немес бұйрықты. Бұл аты айтып тұрғандай сөзсіз бағынуды талап етеді, сондықтан оны қатаң стиль деп те атайды. Ол оқушылардың өзінің билігіне үзілді-кесілді формада бағындыра бастайды, нормативті тәртіптердің қажеттіліктерін түсіндірмейді, өздерінің тәртіптерін, жүріс-тұрыстарын басқаруды үйретпейді, психологиялық қысым көрсетеді.

Зерттеулер нәтижесі қарым-қатынастың демократиялық стилі ғана баланың психикалық белсенділігінің дамуы үшін жағдай жасайтынын көрсетті [22, б. 240].

Бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік белсенділігі мектепте оқушы үшін міндетті ережелерді орындау және қолдауға бағытталған тәртібінде және өзінің құрбысына осы ережелерді орындауға көмектесуіне тырысуында көрінеді. Баланың әлеуметтік белсенділігі оның психикалық белсенділігімен бірге дамиды.

Сонымен, осы бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктерін қорытындылай келе, ата-ананың да, ұстаздардың да қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктері әр түрлі екендіктерін байқадық. Бірақ қарым-қатынасқа түсудің басты мақсаты болып – бастауыш сынып оқушысының өзіне-өзі сенімді, эмоционалды тұрақты, өз бетімен жұмыс жасай алатын, жұмысқа белсенді, танымдық қабілеті дамыған, кез-келген ортада қарым-қатынасқа тез түсетін, жауапкершілікті сезетіндей етіп қамтамасыз ету, бағыт бағдар беру. Бұл ерекшеліктер бастауыш сыныптан бастап баланың оқу процесіне тиімді бейімделуіне оқу үлгерімінің сапасына әсер етеді. Себебі дәл осы кіші мектеп жасында бала күрделі түрде даму процесін өте бастайды.

Осыған байланысты ұстаздар қауымы, ата-аналар тәрбиелеумен бірге білім беруде тек тиімді әдістерді қолданса дейміз.

Әдебиет:

1. Большой толковый психологический словарь: В 2 т. / Сост. А. Ребер. - М.: Вече, 2000. - 597 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев. - М., 1980. - 218 с.
3. Фуллер Ч. Подберите ключ к обучению своего ребенка / Ч. Фуллер. - Минск, 1998. - 225 с.
4. Лисина М.И. Общение со взрослыми у детей первых семи лет жизни / М.И. Лисина. - М., 1981. - С. 75-103.
5. Лисина М.И. Общение со взрослыми и психологическая подготовка детей в школе / М.И. Лисина. - Кишинев, 1987. - 265 с.
6. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1990. – с. 141-147.
7. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения / А.Б. Добрович. - М.: Просвещение, 1987.- С. 67-95.
8. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе / Я.Л. Коломинский. - Минск, 1979.- С. 114-127.
9. Мухина В.С. Возрастная психология / В.С. Мухина. - М: Академия, 2000. - 456 с.
10. Елеусізова С. Қарым-қатынас психологиясы. – Алматы: «Рауан», 1996. – 64 б.

11. Жарықбаев Қ.Б. Әдеп және жантану. Хрестоматия. Орта мектеп оқушыларына арналған оқу құралы. – Алматы: Атамұра, 1996. – 224 б.
12. Тоқсанбаева Н.Қ. Қарым-қатынастағы таным үрдісінің ерекшеліктері. Самопознание (теория, практика, поиск новых парадигм) // Сборник материалов международной научно-практической конференции «самопознание» - программа гармоничного развития человека» (Алматы, 21-22 октября 2003 года). - Алматы: РУОЦ «Бәбек», 2003. - 216 с.
13. Мандыкаева А.Р. Тұлға қабілеттерін дамытудағы қарым-қатынастың психологиялық ерекшеліктері. Психол. ғ. канд. дис.: 19.00.01. – Алматы, 2009. - 136 б.
14. Тұрдалиева Ш.Т. Қарым-қатынас процесінде танымдық іс-әрекеттің дамуы. Психол. ғ. канд. дис.: 19.00.01. – Алматы, 2009. - 132 б.

Оксана Дьоміна
(Львів, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність теми. Сучасні умови розвитку українського суспільства мають досить негативний вплив на підростаюче покоління. На сьогодні, перешкоди, які можуть виникати перед підлітком видаються йому непереборними, змушують його боротися, шукати вихід. Тобто, його аутоагресивна поведінка спрямована на знищення себе як індивіда внаслідок зруйнованих соціальних зв'язків з оточенням, перетворюючись на засіб самоствердження. Аутоагресія у сучасній науці та практиці розглядається як гостра медико-соціальна проблема, яка потребує комплексного й системного підходу до її вивчення. Аутоагресивною поведінкою вважається багатокomпонентна реакція індивіда на дію оточення. Незважаючи на широке висвітлення різних аспектів аутоагресивної поведінки, деякі питання вивчено недостатньо. Залишаються поза увагою особливості аутоагресивної поведінки у підлітковому віці, що зумовило вибір напряму дослідження, а саме: вивчення психологічних чинників аутоагресивної поведінки у підлітковому віці.

За результатами теоретичного аналізу наукової літератури визначено, що у світлі теорії соціальної адаптації, феномен аутоагресії проявляється в різних формах дезадаптивних поведінкових реакцій на різні несприятливі у фізичному і психічному плані життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію тощо [4, с. 102].

Короткий історичний огляд існування аутоагресії протягом історії людства звертає увагу на те, що аутоагресію не можна визнати характерною рисою тільки якогось певного часового періоду або певної відособленої соціальної групи. Існуючі класифікації саморуйнівної поведінки, розглядають аутоагресію як прояв дисфункційного стану особистості з урахуванням вираженості психопатології, ступеня небезпеки для життя і рівня соціальної адаптації [5, с. 48-52].

Н. В. Агазаде класифікував всі аутодеструктивні дії: за впливом на область людського буття: фізичні, психічні, соціальні, духовні; рівневі прояви: ідеаторний, афективний, зовнішньо поведінковий; за способом реалізації: безпосередні, розширені, опосередковані, трансагресивні; за ступенем довільності: усвідомлені, неусвідомлені; за темпом формування: гострі, підгострі, хронічні [1]. В. Н. Кудрявцева відзначає, що аутоагресія має пряму і непряму форми. У рамки непрямой аутоагресії слід віднести усі психосоматичні захворювання, хвороби адаптації, усі неспецифічні захворювання внутрішніх органів, що мають гладку мускулатуру і вегетативну іннервацію [2].

Огляд вітчизняних та зарубіжних концепцій аутоагресії показав, що, у більшості випадків, концепції аутоагресії носять функціональний характер. Аутоагресивна поведінка розглядається в них як спроба індивіда впоратися з ситуацією або емоціями [2]. У теорії об'єктних відносин, аутоагресія розглядається в рамках «загрозливого патерну відносин» і дії захисних механізмів (проективної ідентифікації, розщеплення, відреагування та ін.), як деструктивної сторони нарцисизму [6, с. 40].

У когнітивному напрямі аутоагресія розглядається через дію певного роду когнітивних спотворень, для яких властива ригідність когнітивних схем, схильність до глобалізації [3].

Вітчизняні клінічні дослідження розглядають аутоагресію як дезадаптивні стратегії виходу з психологічної кризи, обумовлені особливими факторами. Ю. В. Попов і А. В. Бруг вважають що, у всіх випадках вирішальним моментом формування аутоагресивних проявів стає смисловий конфлікт. Виконання аутоагресивного рішення (незалежно від причин, умов і форм дезадаптації) відбувається тільки після етапу особистісного опрацювання конфлікту [9].

На думку Д. І. Шустрова, психологічно аутоагресія виступає одним з основних соціально – дезадаптивних способів вирішення проблем, пов'язаних із збереженням індивідуальності і тотожності, із захистом почуття власної цінності, з протидією несприятливого для індивідуума соціального оточення [11]. Г. Я. Пилягіна розглядає аутоагресію в структурі моделі дезадаптивної поведінки, яка виникає як результат фрустрації [8].

Розглянуті теоретичні моделі роблять свій акцент на зовнішню обумовленість аутоагресії. А. А. Реан робить акцент на внутрішній структурі аутоагресії, на його думку, аутоагресія – це складний особистісний комплекс, що функціонує і виявляється на різних рівнях.

В психоаналізі аутоагресія розглядається як захисний механізм психіки. Вважається, що така поведінка є наслідком переспрямування агресії, перш за все, спрямованою на зовнішній об'єкт. У випадках, коли від цього зовнішнього об'єкта (або від існування цього зовнішнього об'єкта) залежить благополуччя людини, агресія може бути переспрямованою. У теорії соціальної адаптації аутоагресія є формою дезадаптивних поведінкових реакцій на різні несприятливі у фізичному і психічному плані життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію і тому подібні стани.

Існують «суто» психологічні концепції аутоагресії. До них потрібно віднести теорію фрустрації і теорію научіння. Теорія про єдину природу аутодеструкції й аутоагресії виникла в роботах психологів і психіатрів психоаналітичної орієнтації ще в 30–ті роки ХХ століття. К. Меннінгер висунув гіпотезу про те, що в основі багатьох форм аутодеструкції лежить неусвідомлюване самим суб'єктом бажання смерті, сховане в глибинних надрах його психіки [7].

Е. Шнейдман виділив п'ять груп психологічних потреб, фрустрація яких пояснює, у більшості випадків, виникнення аутоагресивної поведінки: 1) незадоволені потреби в любові і прийнятті – пов'язані з фрустрацією прагнення до підтримки та афіліації; 2) порушення контролю, передбачуваності й організованості – пов'язані з фрустрованими потребами у досягненні, автономії, порядку та розумінні; 3) порушення образу Я та запобігання сорому, поразці, приниженню чи ганьбі – пов'язані із фрустрованими потребами в афіліації, самовиправданні й уникненні сорому; 4) зруйновані горем і почуттям втрати значущі відносини, що виникають внаслідок цього, – пов'язані із фрустрованими потребами у афіліації і турботі про іншого; 5) надмірний гнів, лють і ворожість, пов'язані із фрустрованими потребами у домінуванні, агресії і протидії [10].

Виходячи з вище зазначеного, було проведено емпіричне дослідження, метою якого була діагностика аутоагресії у підлітків. У дослідженні взяло участь 50 учнів 6–9 класів НВК «Софія» м. Львова, віком від 12 до 15 років. Було підібрано комплекс методик діагностики аутоагресії у підлітків, а саме: авторська анкета; методика визначення показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки; методика вивчення негативних емоційних станів підлітка; методика вивчення імпульсивності підлітка; методика вивчення емоційної спрямованості особистості (Б. Додонова); опитувальник Кеттелла. Методи обробки даних – порівняння вибірок (t критерій Ст'юдента), кореляційний та факторний аналізи.

Досліджуваним було запропоновано відповіді на запитання анкети, які оцінюють рівень аутоагресивної поведінки стосовно себе. В групі досліджуваних на запитання: «Оцініть наскільки часто у Вас в житті були такі періоди, коли Ви відчували сильне роздратування, гнів, агресивні дії по відношенню до себе» отримано відповіді: ніколи – 4% хлопців і 23% дівчат, 1 або 2 рази – хлопці – 43%, дівчата – 9%, 1 або 2 рази в місяць – хлопці і дівчата – 36%, декілька разів в тиждень – хлопці – 10%, дівчата – 23%, кожен день – хлопці – 7%, дівчата – 9%. Як видно з аналізу даного питання дівчатам більш властива аутоагресивна поведінка щодо себе в підлітковому періоді розвитку, ніж хлопцям. На запитання: «Чи виникають у Вас думки, що у всьому, що відбувається з Вами Ви самі винуваті і, завдавши собі певної шкоди (покаравши себе), Ви тим самим позбудетесь усіх неприємностей (так, ні)?» було з'ясовано: 9 учнів (18%) відповіли – так, 41 (82%) відповіли – ні. Серед хлопців «так» відповіли – 5 (18%), дівчат 4 (18%). Як видно, у підлітків даної вибірки спостерігається досить незначний відсоток самозвинувачення і завдання собі шкоди. На запитання: «Чи траплялись у Вашому житті такі моменти, що Ви завдавали собі шкоди (навмисно себе травмували (фізично, морально)), щоб довести щось оточуючим (так, ні)?» отримано відповіді: «так» – 7 учнів (14%), ні – 43 учні (86%). Серед хлопців цей показник, тобто відповідь «так» становила 5 (18%), серед дівчат – 2 (9%). Відповідно, відповідь «ні» у хлопців становила 23 (82%), у дівчат – 20 (91%).

Отже, в даній групі досліджуваних спостерігається незначний відсоток учнів, які завдавали самі собі шкоди, для того щоб довести щось оточуючим.

Проаналізувавши анкетні дані окремо по групах досліджуваних можна зробити висновок про те, що підлітки, які менш схильні до аутоагресії відзначили, що в їхньому житті було дуже мало періодів, коли вони відчували сильне роздратування, гнів, агресивні дії по відношенню до себе. У підлітків не часто виникають думки про те, що у всьому, що відбувається з ними, вони самі винуваті. У цій групі досліджуваних підлітки вказали на те, що у їхньому житті відсутні моменти, коли б вони хотіли завдавати собі шкоди.

Підлітки, які схильні до аутоагресії вказують на те, що декілька разів на тиждень, вони відчували роздратування, гнів, здійснювали агресивні дії стосовно себе, а 2-є підлітків відзначили, що відчують потяг до агресивних дій, стосовно себе, кожен день. Серед досліджуваних даної групи спостерігались періоди, коли вони завдавали собі шкоди, щоб довести щось оточуючим. Йдеться про 7 підлітків (серед яких 4 хлопці та 3 дівчини).

За допомогою порівняльного аналізу (за t -критерієм Ст'юдента) виявлено психологічні характеристики аутоагресивної поведінки, якими різняться підлітки, які схильні до аутоагресії та підлітки, помірно схильні до аутоагресивної поведінки. Результати порівняльного аналізу, вказують на те, що досліджувані, які схильні до аутоагресії відчують тривогу, досить сильно переживають свої невдачі, їм притаманна інертність щодо змін.

За опитувальником Басса-Дарки встановлено, що особи з аутоагресивною поведінкою характеризуються високим рівнем агресивності, почуттям провини, ригідністю, фрустрацією. Рівень імпульсивності є вищим у підлітків схильних до аутоагресивної поведінки, ніж у підлітків із помірним рівнем схильності до аутоагресії.

За результатами методики Кеттелла встановлено, що у підлітків, схильних до аутоагресивної поведінки значення вищі за такими шкалами, як: неадекватність самооцінки, замкнутість; менша емоційна стійкість, в деяких випадках можуть проявляти боязливості у стосунках з оточуючими, вони менш впевнені у собі, їм властивий високий самоконтроль, що негативно впливає на їх емоційний стан, викликаючи емоційне напруження, про що свідчить також шкала напруженості даного опитувальника.

Висновок. За результатами кореляційного аналізу, можна зробити висновок про те, що у підлітковий період розвитку особистості, аутоагресія залежить від таких індивідуальних особливостей підлітків, як: рівень фрустрованості особистості, схильність до агресивності, імпульсивності. Учні які емоційно спрямовані на романтичний, практичний, гностичний напрямки менш є аутоагресивними. Резюмуючи, можна зазначити:

1. Аутоагресивна поведінка визначається, з одного боку, об'єктивно діючими ситуативними факторами, а з іншого – індивідуальними властивостями суб'єкта.
2. Особи з аутоагресивною поведінкою характеризуються високим рівнем агресивності, фрустрацією, їм притаманна емоційна нестійкість, висока напруженість, замкнутість.
3. До аутоагресивної поведінки схильні підлітки, які емоційно спрямовані на потребу у самоствердженні, тілесному та духовному комфорті.

Література:

1. Агазаде Н. Копинг-стратегии во время кризиса. [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2012. N 1. URL: [http:// medpsy.ru](http://medpsy.ru) (Дата звернення: 29.09.2021).
2. Амбрумова А. Г., Трайнина Е. Г., Ратинова Н. А. Аутоагресивное поведение подростков с различными формами социальной девиации//Шестой Всерос. Съезд психиатров. – Томск, 24 – 26 окт. 1990г. Тезы доклада. – Т.І. – М.: Всерос. Научн. Мед. Общество психиатров, 1990. – С. 122 – 124.
3. Андроникова О. О. Основные характеристики подростков с самоповреждающим виктимным поведением // Вестник ТГПУ. – 2016. – №9 (87). – С. 120–126.
4. Вовканич М. Д. Технології соціально – психологічної роботи з клієнтами, які схильні до суїциду (навчально – методичний посібник).– Ужгород, 2002. – с. 210.
5. Кобильченко В. В. Проблема підліткового суїциду // Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика: Збірник наукових праць/ За ред.. С. І. Яковенка. К.:РВВ КІВС, 2000. – с. 200.
6. Масагутов Р. М. Гендерные различия в проявлении аутоагрессии у подростков // Вопросы психологи, 2003. – № 3., С. 35 – 42.
7. Меннингер К. Война с самим собой / К. Меннингер. – М.: Экспо – пресс, 2011. – 40 с.
8. Пилягина Г. Я. Актуальные проблемы суицидологии в Украине и пути их решений /Журнал практического врача. №6, 2013. – С. 22 – 24.
9. Попов Ю. В. Концепция саморазрушающего поведения как проявления дисфункционального сосотояния личности // Обозрение психотерапии и мед. психологи им. В. М. Бехтерева, № 1., 2014.– С. 6 –13.
10. Шнейдман Э. Душа самоубийцы / Э. Шнейдман. – М. Смысл, 2010. – 410 с.
11. Шустов Д. И. Аутоагрессия, суицид и алкоголизм. Изд – во: Когито – Центр, 2014. – 214 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент, Романець З.О.

Ольга Осипенко
(Гомель, Беларусь)

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ К ШКОЛЕ

Исследованием методов формирования интеллектуальной готовности детей к школе занимались такие ученые, как А. Анастаси, Ш.А. Амонашвили, М.М. Безруких, Л.И. Божович, Л.А. Венгер, Л.С. Выготский, Н.И. Гуткина, А.И. Запорожец, А. Йерасек, П. Кеэс, И.Ю. Кулагина, А.Н. Леонтьев, В.С. Мухина, Ж. Пиаже, В.А. Сухомлинский, А.П. Усова, Д.Б. Эльконин и др.

Л.С. Выготский подчеркивал, что быть готовым к школьному обучению означает достигнуть определенного уровня развития мыслительных процессов: ребенок должен уметь выделять существенное в явлениях окружающей действительности, уметь сравнивать их, видеть сходное и отличное; обладать умением обобщать и дифференцировать в соответствующих категориях предметы и явления окружающего мира; должен научиться рассуждать, находить причины явлений, делать выводы [1]. Следовательно, у ребенка должны быть развиты: дифференцированное восприятие, произвольное внимание, осмысленное логическое запоминание, зачатки словесно-логического мышления, развитие связной речи и мелкой моторики [2].

Чтобы приучить ребенка к умственному труду, необходимо вызвать у дошкольника интерес к нему, создать мотивацию. Для достижения этой цели можно использовать различные методы, среди которых на особом месте стоит игра, так как игровая деятельность является ведущей в дошкольном возрасте.

Игровые методы достаточно разнообразны (загадки, игры-забавы, театрализованные инсценировки на праздники, создание игровой ситуации и др.). Наиболее распространенным являются упражнения и дидактическая игра, в которых все действия регулируются игровой задачей и игровыми правилами. Дидактические игры активизируют познавательные процессы, развивают познавательный интерес, формируют стремление к познанию нового, воспитывают волевые качества, способствуют образованию связной речи. Большинство развивающих упражнений направлено одновременно на совершенствование нескольких познавательных процессов [3].

В Республике Беларусь разработана учебная программа дошкольного образования, которая является техническим нормативным правовым актом и определяет цели и задачи изучения образовательных областей, их содержание, время, отведенное на изучение тем, виды деятельности, рекомендуемые формы и методы обучения и воспитания. Решение проблемы формирования интеллектуальной готовности к школе предполагает систематическую работу с детьми по следующим направлениям: развитие познавательных процессов; подготовка к обучению грамоте; математическая подготовка; подготовка руки к письму.

В указанной выше программе определены следующие планируемые результаты освоения старшим дошкольником познавательных процессов:

1. В развитии сенсорных процессов (ощущение и восприятие) ребенок должен: использовать анализирующее восприятие и наблюдение при познании объектов окружающего мира; дифференцировать и описывать разные виды сенсорных эталонов (цвета, геометрические формы, пространства, вкуса, запаха и др.); смешивать цвета, группировать геометрические фигуры, выстраивать сериационные ряды по признакам; определять и называть собственные состояния (активность – усталость), состояние других людей, персонажей сказок, проявляя сопереживание; моделировать предметы (в конструировании, аппликации), звуковысотные отношения (чувство ритма, музыкальный слух), состав слова, совместную со сверстниками деятельность; определять и называть расположение в пространстве своего тела и предметов вокруг (слева, снизу, над и др.) [4].

Развитие зрительного восприятия происходит в процессе установления дошкольником формы, цвета, размеров предметов (например: упражнения с мозаикой, пазлами, конструктором, пирамидками и др.). Также развитию сенсорных процессов способствует выполнение следующих игр и упражнений: ходьба без зрительного контроля за звуковым сигналом («Жмурки»); ходьба с дополнительным заданием; игра «Угадай, чья песенка»; игра «Запрещенный цвет»; игра «Большой – маленький»; «Игра с предложениями» и др. [5, 6].

2. В развитии внимания и памяти ребенок должен: переключать внимание с одного предмета на другой, с одного вида деятельности на другой (распределение внимания); иметь объем внимания до 5-8 объектов; быть сосредоточен в течение 15-20 минут (при смене видов деятельности до 30-35 минут); иметь объем произвольной кратковременной памяти 5-6 объектов; объем произвольной логической памяти 9-11 объектов; использовать для запоминания различные приемы (использование пиктограмм при запоминании слов, зарисовка эпизодов при запоминании сказок, рассказов), в том числе и приемы логического запоминания (подсчет, смысловое соотнесение нового с уже известным, смысловая группировка); владеть произвольной регуляцией внимания и процессов памяти (вспоминает желаемое, проговаривает про себя и вслух план действий); применять приемы самоконтроля при запоминании, сохранении и воспроизведении материала (повторяет, исправляет свои ошибки) [4].

Для тренировки этих умений существует множество игр и упражнений, например: ходьба и бег с дополнительным заданием, выполняемым по зрительному или звуковому сигналу (хлопок – остановка, два хлопка – поворот и т.п.); воспроизведение последовательности движений, показанной или перечисленной педагогом-психологом («Запомни движение»); игра «Найди отличия»; игра «Слушай внимательно» (если ребенок слышит слово «заяц» – прыгает, если слово «гусь» – идет в приседе); таблица Шульте; развитию слуховой памяти способствуют упражнения, требующие запомнить слова или пары слов и воспроизвести их; игра «Что изменилось?» и др. [5, 6].

3. В развитии мышления и речи ребенок должен: оперировать знаниями на уровне обобщенных представлений (обобщает понятия, называет общие свойства предметов и явлений, устанавливает причинно-следственные связи и зависимости между ними); владеть основными мыслительными операциями (анализом, синтезом, обобщением, группировка, сравнением, классификацией) и элементарными приемами рассуждений, умозаключений; уметь ставить цель деятельности и прогнозировать результат; понимать учебные интеллектуальные задачи разных типов (не отвлекаясь на конкретное содержание, разделяет условие задачи и вопрос); стремиться к активному экспериментированию, проявлять творческое мышление, выдвигать предположения и обосновывать их; использовать символические средства для познания окружающего мира (знаки, модели, схемы); образовывать трудные формы повелительного и сослагательного наклонения глаголов, родительного падежа существительных; имена существительные с увеличительными, уменьшительными, ласкательными суффиксами; подбирать однокоренные слова; употреблять предложения разных типов; различать свистящие, шипящие и сонорные звуки, твердые и мягкие - изолированные, в словах и фразовой речи; дифференцировать парные звуки; пересказывать художественный текст без помощи взрослого; составлять самостоятельно описательный или повествовательный рассказ по содержанию картины, придумывать название рассказу в соответствии с содержанием [4].

Для тренировки этих умений применяют: выполнение упражнений по описанию без показа; выполнение упражнений по схематическому изображению; игра «Съедобное несъедобное»; игра «Я знаю 5 имен мальчиков»; игра «У кого больше хватит воздуха?»; чтение скороговорок, отдельных рифмованных предложений под такт (счет) с замедлением и ускорением темпа, с усилением и ослаблением силы голоса; игра «Подбери слово» (ребенку надо подобрать слово при определенном условии, например: чтобы первый звук был «к», а последний – «ш» (карандаш, камыш); игра «Найди лишнее» и др. [5, 6].

4. В развитии воображения ребенок должен: проявлять творческую инициативу во всех видах деятельности и находить оригинальные способы решения творческих задач; создавать новые образы (приписывает несуществующие свойства знакомым предметам (например, живого в неживое), преуменьшает или преувеличивает, комбинирует и использует их в разнообразных видах своей жизнедеятельности); применять широкий круг замещающих действий, образов, символов (перевоплощений в игре, театральной деятельности, привычной бытовой деятельности, сочинительстве собственных историй); использовать защитную функцию воображения, чтобы отстраниться от негативных переживаний (сверстники не берут в игру – придумывает свою игру и др.); отличать воображаемое от реального [4].

Воображение детей развивается практически в любой деятельности: рисование, игра, занятия с пластилином. Также для развития воображения используют: упражнения, имеющие образные названия: «Ласточка», «Качающееся дерево» и др.; игр, требующих перевоплощения («Лесные звери», «Рыбаки и рыбки» и др.); игру «Что было бы, если...»; игру «Цепочка ассоциаций» (например: Новый год → Дед Мороз → Волшебство → Сказка →...); игру «Составь загадку»; игру «Крокодил» и др. [5, 6].

Дошкольник в образовательной области «подготовка к обучению грамоте» при поступлении в школу должен уметь: подбирать слова с разной длительностью звучания, похожие и непохожие по звучанию, подбирать слова с заданным звуком; подбирать и произносить слова с постоянным и перенесенным ударением, определять правильное произношение; правильно употреблять в речи термины: «предложение», «слово», «слог», «ударный слог», «звук», «гласный звук», «твердый согласный звук», «мягкий согласный звук», «ударный гласный звук», «безударный гласный звук»; проводить звуковой анализ трех-, четырех-, пятизвуковых слов различной звуковой структуры [4].

Для тренировки этих умений существует множество игр и упражнений, например: игра «Слушай внимательно» (ребенок называет слово, если он слышит букву «б» – хлопает, если букву «п» – топает); игра «Картинки» (ребенку надо правильно назвать заданный звук, который встречается в названии каждой картинке); игра «Составь слово из отдельно названных звуков»; игра «Цепочка слов» (по картинке ребенка просят выделить последний звук в слове и подбирать слова с этим звуком); игра «Волшебники» (ребенку говорят слова, а ему надо заменять первый звук слова на другой звук) и др. [5, 6].

Дошкольник в образовательной области «элементарные математические представления» при поступлении в школу должен уметь: называть состав чисел до 10 из двух меньших; различает и называет цифры, математические знаки «0», «+», «-», «>», «<», «=», их значение и назначение; определять связи и отношения между смежными числами, решать простые арифметические задачи на сложение и вычитание; считать количественным и порядковым счетом до 20, соблюдая правила; различать геометрические фигуры, владеть понятием «четыреугольник»; иметь представления о сменяемости времен года, частях суток, дней недели, календаре и определять время по часам; измерять величины и сравнивать предметы с помощью условной и абсолютной мерки, строить сериационные ряды, описывать соотношения элементов в них; составить простейшую схему, план, карту [4].

Для тренировки этих умений используются такие игры и упражнения, как: игра «Сравни чего больше»; упражнения, направленные на пересчет реальных предметов (игрушек, палочек и др.); игра «Поймай мяч» (ребенку бросают мяч и называют число, а он ловит мяч и говорит следующее число на единицу больше); используя различные мелкие предметы, ребенка знакомят с понятиями больше, меньше, столько же; игра «Склеим картинку»; игры «Танграм», «Квадраты Никитина», «Кубики Никитина» и др. [5, 6].

При подготовке руки к письму ребенок должен выполнять графические действия, необходимые для овладения письмом: рисовать различные линии и условные графические знаки в свободном и ограниченном пространстве; регулировать движения руки (по силе нажима, амплитуде); штриховать [4].

Развивать руку помогают такие игры, как: мозаика, лего, лепка, рисование, игры с прищепками, крупами, вырезание ножницами, оригами и др. Для подготовки руки к письму можно применять следующие упражнения: соедини точки, обведи изображения, заштрихуй фигуру, лабиринты, графические диктанты, игра на музыкальных инструментах, жонглирование, готовые прописи для дошкольников и др. Также важны упражнения для разминки пальчиков и пальчиковая гимнастика [5, 6].

Таким образом, для формирования интеллектуальной готовности дошкольников к школьному обучению педагог-психолог может использовать игровые методы и приемы, направленные на развитие познавательных процессов (ощущения, восприятия, внимания, памяти, мышления и речи, воображения), подготовку к обучению грамоте, математическую подготовку и подготовку руки к письму и арт-терапию (изотерапия, сказкотерапия и др.). Наиболее распространенным из них являются упражнения и дидактические игры, в которых все действия регулируются игровой задачей и игровыми правилами.

Литература:

1. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Антонюк, В.З. Формирование интеллектуальной готовности старшего дошкольника к учебе в школе / В.З. Антонюк // Балтийский гуманитарный журнал. – 2013. – № 3. – С. 5 – 7.
3. Козлова, С.А. Дошкольная педагогика: учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. – М.: Академия, 2010. – 416 с.
4. Учебная программа дошкольного образования (для учреждений дошкольного образования с русским языком обучения и воспитания) / Министерство образования Республики Беларусь. – Мн.: НИО, 2019. – 479 с.
5. Стародубцева, И.В. Игровые занятия по развитию памяти, внимания, мышления и воображения у дошкольников / И.В. Стародубцева, Т.П. Завьялова. – М.: АРКТИ, 2008. – 72 с.
6. Истратова, О.Н. Практикум по детской психокоррекции: игры, упражнения, техники / О.Н. Истратова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 349 с.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Яна Рак**(Хмельницький, Україна)****ФАКТОРИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

У соціумі спостерігається загальна тенденція до збільшення масштабів вже існуючих та поява нових типів адиктивної, тобто залежної поведінки. Адиктивною називають таку поведінку, яка проявляється в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій. Цей процес настільки захоплює людину, що починає керувати її життям. Згодом вона стає безпорадною перед своєю пристрастю її вольові зусилля слабшають та не дають можливості протистояти адикції [3, с. 32].

Адикція - це стан свідомості людини, який характеризується некерованою залежністю від певного виду діяльності та неможливістю самостійно припинити. Даний стан від звички відрізняється саме неможливістю займатися іншою справою задля задоволення бажання, силою потреби, постійними думками про об'єкт залежності та не усвідомленим вчиненням дій для досягнення поставленої мети [3, с. 33].

Існують два основні види адиктивної поведінки, Ц. Короленко пропонує таку класифікацію:

- хімічні адикції пов'язані з використанням в якості адиктивних агентів різних речовин, що змінюють стан свідомості. Деякі із цих речовин є токсичними та викликають органічні ураження, інші у свою чергу змінюють психічний стан та викликають явища фізичної залежності. До хімічних адикцій відносять такі як: алкогольна адикція, наркоманія, токсикоманія, тютюнопаління;

- нехімічні (поведінкові) адикції - адикції, де об'єктом залежності є поведінковий патерн. До нехімічних адикцій відносять такі: гемблінг, інтернет-залежність, адикція стосунків, адикція до витрати грошей, ургентна адикція, адикція вправ (спортивна) та ін. [4].

Таким чином адикція, як стан свідомості людини, яка характеризується некерованою залежністю від певного виду діяльності, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію адиктивної поведінки.

У більшості випадків саме молоді хлопці та дівчата легко піддаються залежності. Саме у юнацькому періоді важливою думка колективу в якому вони знаходяться, де їх поважають та враховують думку, де вони можуть реалізувати свій потенціал. Природно, що дитина, яка росте в сім'ї у якій панує розуміння, любов, взаємодопомога, повага, спрямовує свої шанси та вміння успішно соціалізуватися, згодом виходить у професійну сферу. Ще з дитячого віку діти із такої сім'ї швидше за все не будуть приєднуватися до злочинних груп. Така особистість і в подальшому буде дотримуватись своїх сформованих принципів, цілей в житті, незвертаючи уваги на очікування окремих осіб [5].

Так само молоді з асоціальних сімей (скандали, насилля, приниження та ін.) намагаються самостійно десь соціалізуватися, хоча б для того, щоб бути потрібним, навіть якщо ці люди аморальні (алкоголіки, наркомани тощо). Здебільшого такі особистості хочуть бути потрібними, значущими, впливовими, мати друзів, де вони можуть виконувати свої соціальні ролі. Якщо дитина в сім'ї з дитинства бачить надмірний алкоголізм, зловживання наркотиками, куріння, блуд та інші форми поведінки, що викликають залежність, то в майбутньому вона вважатиме, що це норма, і в такому способі життя немає нічого поганого [5].

У наслідок чого, залежна поведінка визнається різними чинниками впливу. На виникнення та розвиток якої можуть сприяти біологічні, соціальні та чинники, які пов'язані з індивідуальними особливостями формування залежної поведінки [1].

Під біологічними чинниками мається на увазі певний, своєрідний та унікальний для кожної людини спосіб реагування на різні впливи, до прикладу на алкоголь. У роботах науковців було виявлено, що особи, які реагують на алкоголь, як на речовину, що різко змінює психічний стан наразі стають більш схильними до розвитку алкогольної адикції. Також вони виділяють такий фактор як генетична схильність до різних видів адиктивної поведінки, які можуть передаватися у спадок [1].

Переважно біологічна схильність до адиктивної поведінки може формуватися внаслідок психічних стресів. При прояві будь-якого стресу збільшується активність ендорфінових рецепторів, що у свою чергу спричиняють виникненню в людини почуття тривоги та схвильованої поведінки. Високу активність та енергійність цих рецепторів без сумніву можна легко врівноважити підвищеною кількістю алкоголю чи наркотичних речовин, які і стають підставою для зловживання та руйнування людини як особистості [1].

До соціальних факторів, які впливають на формування адиктивної поведінки, відносять розпад та руйнування суспільства, посилення змін із неможливістю до них своєчасно пристосуватись. Серед соціальних передумов формування адиктивної поведінки виділяють дві великі підгрупи - макросоціальні та мікросоціальні. Мікросоціальні фактори - це насамперед роль сім'ї та закладу освіти у житті особистості. Здебільшого розглядають соціальні характеристики сім'ї, її структуру, також тип сімейного виховання й стосунки всередині сім'ї. До наступної підгрупи відносять фактори соціалізації окрім сім'ї, такі як шкільна дисципліна та успішність, характер спілкування у шкільному колективі, взаємовідносини з вчителями, тип референтної групи та ін. [6].

Важливо зазначити, що провідну роль у виникненні адиктивної поведінки пов'язують із сім'єю. Наразі досить є поширеним те, що сім'ї, для яких характерні дефекти соціалізації, несвідомо чи свідомо провокують власних дітей на раннє споживання психоактивними речовинами та до вчинків, які відносять до кримінальних правопорушень.

Сприяють формуванню адиктивної поведінки у юнацькому віці, окремі типи дисфункціональних, неблагополучних сімей:

- криміногенна сім'я (характеризується тим, що здійснюють злочини дорослі члени);
- аморальна сім'я (відрізняється алкогольною, аморальною та сексуальною деморалізацією у якій зазвичай формується потенційний правопорушник);
- проблемна сім'я (здебільшого характеризується постійною конфліктною атмосферою, в якій відбувається суперництвом між батьками);
- неповна сім'я (відрізняється комплексом психологічних реакцій та потерпань у дитини: почуттям власної недосконалої, неповноцінності і заздрості);
- псевдоблагополучна сім'я (визначається значними проявами деспотичного характеру, незаперечним домінуванням одного із батьків та існуванню специфічних взаємовідносин, які в подальшому спричинені застосуванням фізичного покарання [2].

До макросоціальних факторів, що сприяють формуванню адиктивної поведінки відносять: рівень життя, уподібнення розподілу соціальних доходів; особистісні особливості вживання психоактивних речовин та поширення інформації про ПАР і хімічну залежність; медперсонал як соціальний фактор; наркополітику країни [6].

Водночас проведені науковцями спостереження говорять про те, що в одній сім'ї діти можуть проявляти різну поведінку. Окрім того, у сім'ях, де батьки мають схильність до алкогольної залежності, у дітей не завжди можуть проявлятися залежності. Тому можна зазначити, що не менш значущу роль відіграють особистісні особливості конкретної людини.

У свою чергу виокремлюють фактори, пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями - наслідування дитини авторитетних однолітків і старших. Наслідування старших обумовлено тим, що молодь прагне бути як дорослі, виконувати ті ж соціальні ролі і функції, які є притаманими для дорослих. Спостерігаючи за старшими, вони вважають, що для того, щоб бути як дорослий, потрібно вживати алкоголь, тютюн і так далі. Також молодь прагне бути нарівні з однолітками, вести подібний образ життя, щоб уникнути насмішок і засудження, щоб їх приймали і поважали. Риси особистості, які заважають соціалізації також сприяють вираженості адиктивної поведінки, це - гедонізм, завищена або занижена самооцінка, авантюризм, підвищена конформність, акцентуації характеру, протести різного роду проти старших, спроби впоратися з емоційним переживанням, цікавість і підпорядкуванням загрозам і тиску [1].

Ми розглянули лише деякі фактори, які впливають на прояви та розвиток адиктивної поведінки у юнацькому віці. Слід зауважити, що адиктивна поведінка є наслідком впливу не одного, а одночасно кількох факторів, поєднання яких є індивідуальним для різних людей і сприймається ними по-різному.

Говорячи про фактори адиктивної поведінки, необхідно зазначити, що вони базуються на природних потребах молодого людини. Загалом, схильність до залежності є загальною рисою. Однак за певних умов, деякі нейтральні об'єкти стають життєво важливими для індивіда, і попит на них зростає до неконтрольованого рівня, які часто можна спостерігати у молоді.

Вагомим соціальним фактором, що сприяє формуванню адиктивної поведінки, є саме суспільство. Стрімкі зміни в різних сферах суспільства, кризи в політичному, економічному та духовному житті є потужними чинниками, які впливають на психіку юнацькому віці. Утрата у кризовий час почуття внутрішнього комфорту, впевненості в майбутньому, рівноваги є вирішальним фактором у виборі стратегії, що викликає залежність аби відповідати вимогам навколишнього середовища.

Література:

1. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение. Ижевск: издательский дом «Удмуртский университет», 2001. 340 с.
2. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика. Москва: Московский психологосоциальный институт, 2002. 240 с.
3. Леонова Л. Г., Бочкарева Н. Л. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте. Учебно-методическое пособие. Новосибирск, 1998. 94 с.
4. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Психосоциальная аддиктология. Новосибирск: Олсиб, 2001. 251с.
5. Максимова Н. Ю. О склонности подростков к аддиктивному поведению. Психологический журнал. 1996. Т. 17. №. 3. С. 149-152.
6. Кильсенбаев Э. Р. Социальные факторы наркомании. Инновационное развитие. 2017. № 11. С. 138-139.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Тафінцева Світлана Ігорівна.

**Анастасія Резнікова
(Гомель, Беларусь)****УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ ДОШКОЛЬНИКОВ К ДЕТСКОМУ САДУ**

Адаптация – это сложный процесс приспособления организма к условиям существования, который происходит на разных уровнях: физиологическом, социальном, психологическом.

Проблема адаптации детей раннего возраста к условиям общественного воспитания рассматривалась в исследованиях Н.М. Аксариной, Н.Д. Ватутиной, Р.В. Тонковой-Ямпольской, Н.В. Кирюхиной, И.Л. Кобы, Ю.В. Микляевой, А.И. Мышкис, Е.О. Севостьяновой, Е.О. Смирновой, Р.Ю. Калининой, В.В. Каплан, Т.Я. Черток и др.

Каждый ребенок при поступлении в детское дошкольное учреждение приходит период адаптации к условиям новой социальной среды, которая предъявляет к нему свои требования. В относительно короткий срок нервная система ребенка должна перестроиться и выработать соответствующие формы реагирования. Резкое изменение привычной жизни ребенка в первые дни его пребывания в яслях или детском саду приводит к нарушению поведения. Ребенок плачет, скучает по близким, отказывается от посещения детского учреждения, плохо спит, у него ухудшается аппетит, появляются упрямство, раздражительность либо пугливость и заторможенность.

Адаптация ребенка происходит не сразу - это довольно длительный процесс, он связан с сильным напряжением всех органов и систем. Успешность процесса адаптации во многом определяется состоянием здоровья ребенка.

По (наблюдениям психологов средний срок адаптации в норме составляет: в яслях - 7-10 дней, в детском саду в 3 года - 2-3 недели, в старшем дошкольном возрасте - 1 месяц.

Психологи выделяют 3 фазы адаптационного процесса:

1. Острая фаза - сопровождается разнообразными колебаниями в соматическом состоянии и психическом статусе, что приводит к снижению веса, нарушению юна, снижению аппетита, регрессу в речевом развитии. В начале посещения детского сада адаптационный стресс изменяет защитные силы организма, и ребенок начинает часто болеть ОРЗ, бронхитами, инфекциями. Срывы приспособления к яслям проявляются в среднем на 4-ый день в виде различных заболеваний. Благоприятная адаптация, завершается между 11 и 24 днями после поступления в детское учреждение. Дети в дневных яслях приспособляются, в среднем, 4-6 недель (в круглосуточных - 3-4 месяца).

2. Подострая фаза - характеризуется адекватным поведением ребенка, то есть все сдвиги уменьшаются и регистрируются лишь до отдельным параметрам, на фоне замедленного темпа развития, особенно психического, по уравнению со средними возрастными нормами. Фаза длится 3-5 месяцев.

3. Фаза компенсации - характеризуется ускорением темпа развития, и дети к концу учебного года преодолевают указанную выше задержку в развитии [1, с. 26].

При этом различают три степени тяжести прохождения острой фазы адаптационного периода:

- легкая адаптация – поведение нормализуется в течение 10–15 дней; ребенок соответственно норме прибавляет в весе, адекватно ведет себя в коллективе, не болеет в течение первого месяца посещения дошкольного учреждения;

- адаптация средней тяжести – сдвиги нормализуются в течение месяца, ребенок на короткое время теряет в весе; может наступить однократное заболевание длительностью 5–7 дней, есть признаки психического стресса;

- тяжелая адаптация длится от 2 до 6 месяцев; ребенок часто болеет, теряет уже полученные навыки; может наступить как физическое, так и психическое истощение организма [2].

Поступление ребенка в дошкольное образовательное учреждение сопровождается изменением окружающей его среды, режима дня, характера питания, системы поведенческих реакций (динамического

стереотипа) ребенка, приводит к необходимости устанавливать социальные связи, адаптироваться к новым условиям жизни.

На процесс адаптации ребенка влияют достигнутый уровень психического и физического развития, состояние здоровья, степень закаленности, сформированность навыков самообслуживания, коммуникативного общения со взрослыми и сверстниками, личностные особенности самого малыша, а также уровень тревожности и личностные особенности родителей. Дети, имеющие отклонения в этих сферах труднее адаптируются к новым микросоциальным условиям. У них может развиваться эмоционально-стрессовая реакция, приводящая к нарушению здоровья.

Как правило, индикатором неблагоприятного течения процесса адаптации, является неадекватное поведение: слишком сильное возбуждение или наоборот – вялость, необоснованная агрессивность или периоды депрессии. Другими словами, если ребенок ведет себя не так, как обычно, жалуется на нездоровье, плохой аппетит, нежелание идти в детский сад – это может быть связано с тяжелой адаптацией.

Адаптация является активным процессом, приводящим или к позитивным (адаптированность, т.е. совокупность всех полезных изменений организма и психики) результатам, или негативным (стресс). При этом выделяются два основных критерия успешной адаптации: внутренний комфорт (эмоциональная удовлетворенность) и внешняя адекватность поведения (способность легко и точно выполнять требования среды).

Одной из важных задач, стоящих перед педагогами и психологами детского сада, является организация работы по обеспечению благоприятных условий для адаптации детей.

Исследователи отмечают, что необходима такая организация жизни ребенка в дошкольном учреждении, которая приводила бы к наиболее адекватному, почти безболезненному приспособлению его к новым условиям, позволяла бы формировать положительное отношение к детскому саду, навыки общения, прежде всего со сверстниками (И.С. Ильина, И. Марач и др.).

Основным условием успешной адаптации детей является положительный микроклимат. Важнейшим фактором, определяющим состояние микроклимата в дошкольном учреждении, является характер взаимоотношений между взрослыми и детьми и взрослых между собой.

Важную роль в облегчении адаптации играет предметно-развивающая среда в группе, которая помогает снижению стресса у детей, обеспечивает их комфортное состояние. Педагоги приветствуют, когда дети приносят с собой из дома любимые игрушки, иногда чашку или тарелочку, которой привыкли пользоваться дома, семейные фотографии.

Очень важным моментом является расстановка и четкая и слаженная работа персонала на группе, где адаптируются дети и всего коллектива в целом. Консультации и индивидуальные беседы с сотрудниками помогают своевременно предупредить негативные моменты и убедить их в том, что все проблемы ребенка становятся нашими профессиональными проблемами и нельзя перекладывать вину на родителей, даже если они не сумели соответствующим образом подготовить ребенка к детскому саду [3].

Гибкий график посещения в период адаптации позволяет разработать индивидуальный режим дня для каждого ребенка. Так, дети с легкой адаптацией, как правило, приходят с утра, детей со средней или тяжелой адаптацией приглашаем сначала на прогулку или во 2-ой половине дня.

Первые дни ребенок находится в группе с мамой, время его пребывания увеличиваем постепенно, также постепенно новичка приучаем к системе требований детского сада.

Персонал дошкольных учреждений должен создать щадящие условия детям в период адаптации: количество часов, проводимых детьми, в детских садах увеличивается постепенно; в течение первых 2–3 недель ребенку разрешают проявлять имеющиеся у него привычки, даже если они отрицательные; тщательно наблюдают за поведенческими реакциями ребенка и т.д. Родителям следует установить тесный контакт с персоналом детского учреждения, подробно ознакомить с особенностями характера, привычками, условиями, в которых живет и воспитывается ребенок, сообщить о перенесенных заболеваниях и т.д.

Для того чтобы сделать процесс адаптации менее болезненным, необходимо, чтобы родители и сотрудники детского сада поддерживали тесный контакт. Это могут быть и посещения воспитателями ребенка на дому (конечно, с согласия родителей), и приход мамы или бабушки ребенка в группу детского сада в первые дни и недели, и постепенное привыкание ребенка к детскому саду: сначала мама приводит его только на прогулку, потом на один-два часа в группу, позже – на несколько часов подряд оставляет его с воспитателями.

Желательно, чтобы родители знали: даже если ребенок легко и быстро привык к детскому саду, не следует оставлять на 8–10 часов. Поскольку при переходе к новому укладу жизни у ребенка меняется все: режим, окружающие его взрослые, дети, обстановка, пища, – очень хотелось бы, чтобы воспитатели к моменту прихода нового ребенка в группу знали как можно больше о его привычках и старались по возможности создать хоть некоторые условия, схожие с домашними (например, посидеть с ребенком перед сном на кровати, попросить помочь убрать игрушки, почитать его любимую сказку, докормить обедом, предложить поиграть в лото). С целью получения дополнительной информации о ребенке можно использовать различные анкеты и просто беседовать с родителями.

Как отмечает Р.Ю. Калинина, для успешной адаптации ребенка к условиям дошкольного учреждения необходимо сформировать у него положительную установку на детский сад, положительное

отношение к нему. Это зависит, прежде всего, от воспитателей, от их умения и желания создать атмосферу тепла, доброты, внимания в группе [4].

Одним из условий успешной адаптации ребенка является формирование чувства уверенности в окружающем. Для этого необходимо познакомить детей, сблизить их друг с другом; познакомить их с воспитателями, установить доверительные отношения; познакомить с группой и детским садом, дать возможность «освоиться»; познакомиться со всем персоналом детского сада и детьми из других групп [5].

Важную роль в организации работы по обеспечению благоприятных условий играет контроль со стороны руководителя и медицинских работников. Необходимо повышение профессионального уровня воспитателей, их психологического просвещения с помощью традиционных и новых методов обучения (педагогические семинары, тренинга, консультации), развития у них таких качеств, как умение сопереживать, коммуникативные навыки, доброжелательность, организаторские и артистические способности, эмоциональная стабильность и т.д.

Четкая, профессионально слаженная и продуктивная работа педагогов, психологов, медицинских работников, участие родителей и благоприятный микроклимат в детском саду – залог оптимального течения адаптации детей.

Таким образом, основными условиями успешной адаптации детей к детскому саду являются: положительный микроклимат, доброжелательные отношения между взрослыми и детьми; наличие предметно-развивающей среды в группе; расстановка и четкая и слаженная работа персонала; индивидуальный подход к ребенку, учет его особенностей; тесный контакт сотрудников детского сада с родителями; формирование у ребенка положительной установки на детский сад, положительного отношения к нему; формирование у ребенка чувства уверенности в окружающем и др.

Литература:

1. Григорьева, А. Игра как способ адаптации детей дошкольного возраста / А. Григорьева // Воспитание дошкольников. – 2010. – № 3. – С. 51–52.
2. Николаева, Е.И. Некоторые размышления о подготовке ребенка к посещению детского сада / Е.И. Николаева // Дошкольная педагогика. – 2011. – № 9. – С. 67-69.
3. Ильина, И.С. Адаптация ребенка к детскому саду: общение, речь, эмоциональное развитие: метод. пособие / И.С. Ильина. – Ярославль: Акад. развития, 2008. – 143 с.
4. Калинина, Р.Ю. Ребенок пошел в детский сад... К проблеме адаптации детей к условиям жизни в дошкольном учреждении / Р.Ю.Калинина // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 4. – С. 2–9
5. Остроухова, А. Успешная адаптация. Как её «измерить»? / А.Остроухова // Обруч. – 2000. – № 3. – С. 16–17.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МЕДІА**Михайло Новак
(Острог, Україна)****ТЕНДЕНЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ**

Сучасне інформаційне суспільство характеризується тим, що інформацію почали використовувати як технологічний ресурс. Сьогодні – час тотального зростання обсягів інформаційних потоків у всіх сферах життєдіяльності цивілізації – характеризується як перехід від «індустріального суспільства» до «суспільства інформаційного». Інформаційний простір будь-якої держави є організаційно впорядкованою сукупністю інформаційних ресурсів, інформаційних технологій, що реалізують інформаційні процеси, отже, є системою, яка функціонує за певними правилами та може бути охарактеризована в межах окремих теорій. Важливим є дослідження структури та складових, тенденцій розвитку інформаційного простору України. Саме це і становить актуальність дослідження.

Метою дослідження є проаналізувати тенденції в інформаційному просторі України.

Дослідження було б неможливим без використання теоретико-методологічних напрацювань в галузях соціальних комунікацій та аналізу інформаційного простору, зокрема, І. Арістова, І. Бінько, В. Гапотій, В. Горбулін, О. Григор, І. Курас, Б. Потятинник, О. Старіш та інші, а також даних офіційної статистики, соціологічних досліджень, нормативно-правових актів України.

З огляду на те, що термін «інформаційний простір» був запозичений соціально-гуманітарними науками з фізики, де означав співіснування різного роду явищ і чинників. У філософському звучанні в це поняття вкладені дещо інші сенси. У науковому і публіцистичному дискурсі термін «інформаційний простір» (ІП) застосовують в різних контекстах для позначення системи зовнішніх та внутрішньо організаційних потоків інформації, які в свою чергу, можуть мати різні характеристики з точки зору джерел, змісту, методів збору, передачі та інтенсивності обміну інформацією тощо. Він також може використовуватися у словосполученні, що вказує на певну сферу суспільної діяльності, яка охоплюється конкретною системою потоків інформації. В цьому сенсі говорять про інформаційні економічний, науково-технічний, освітній тощо простори.

Поняття ІП пов'язане з функціонуванням «інформаційно-комунікаційної системи» суспільства. ІП являє собою сукупність інформації, яка зберігається та циркулює в цьому просторі. Інформаційний обмін відповідає законам існування та розвитку людини і соціуму. Відтак, доцільно говорити про ІП людини і соціуму, або конкретні його прояви, наприклад, ІП держави, групи тощо.

Загалом поняття ІП належить до відкритих систем, а О. Старіш відзначає, що «категорія «відкриті системи» дозволяє не тільки найбільш якісно (об'єктивно оцінювати події, що вже відбулися (минулі події), найбільш глибоко і виражено оцінювати і характеризувати зміст і суть процесів, що відбуваються в конкретному (у межах однієї держави) суспільстві і/чи світовому співтоваристві в цілому, але моделювати і прогнозувати з досить високим ступенем імовірності наступний хід історичних подій існуючої цивілізації» [4, с. 16]. Окрім того, згідно теорії катастроф: чим складніша система, тим більше шансів у виникнення в процесі її розвитку кризової ситуації, що потребує «вибухової» перебудови організації цієї системи. Тому необхідно навчитися аналізувати динамічні процеси в системі та передбачати її розвиток.

Разом з тим, О. Старіш стверджує: «комунікаційна підсистема (полічної системи – прим. авт.) в найширшому смислі цього слова, що включає спектр ІКТ у комплексі зі змістовною (креативністю) складовою, складає особливий специфічний (міжсередовищний...) інформаційний простір» [4, с. 67], а також характеризує єдиний ІП як основу інтеграційно-деінтеграційних процесів [4, с. 173-210]. Відтак, ІП є метасистемою, де кожний її елемент – текст, є її важливим елементом.

Як відомо, інформаційний вибір аудиторії ЗМК залежить від багатьох факторів: віку, освіти, професії, часу сприйняття інформації та джерел інформації, які доступні для неї тощо. Відтак, інформаційний вибір є одним із головних чинників формування інформаційного поля особистості, що є видовим поняттям до родового інформаційного простору, зокрема, національного. Включення особистості в ІП відбувається за допомогою інформаційного пошуку, який втілює потреби інформаційного вибору аудиторії. Щоб краще зрозуміти на скільки охоплює ІП інформаційне поле особистості варто зобразити їх схематично (рис. 1).

Рис. 1 Співвідношення інформаційного простору та інформаційного поля

Інформаційне поле – сукупність усієї зосередженої в просторі інформації, безвідносно до її форми і стану, що знаходиться у відриві як від об'єкта відображення, так і від суб'єкта сприйняття. Рух інформації інформаційному полі здійснюється за допомогою фізичного зв'язку між реципієнтом і джерелом інформації, матеріалізованим в *інформаційному потоці*.

Слід зазначити, що поняття «**національний інформаційний простір**» значною мірою є політичним поняттям. Згідно такого підходу держава зобов'язана забезпечити його використання в інтересах держави та її громадян в контексті інформаційних небезпек та загроз як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої безпеки. На рівні актів законодавства основними елементами **інформаційного простору України** доцільно визначити такі (**рис. 2**).

Рис. 2 Елементи інформаційного простору України

Стан інформаційного простору України тісно пов'язаний з діяльністю українських мас-медіа, які є значною формуючою частиною його і водночас формують інформаційне поле населення України. Відповідно до проаналізованих даних **рис. 3** та **рис. 4** доцільно визначити основну тенденцію в інформаційному просторі України у період 2011-2020 рр. як системне скорочення випуску періодичних і продовжуваних видань, в тому числі газет.

Рис. 3 Випуск періодичних і продовжуваних видань (крім газет) в Україні за 2011-2020 рр. [за: 1]

Дані опитування Research&Branding Group [3] від 21.01.2021 на запитання «Якими джерелами масової інформації українці користуються найбільше?» та «Якими месенджерами користуються українці?» відповідно. Згідно даних дослідження на початку 2021 року половина українців (51%) як джерелу інформації віддають перевагу Інтернету, тоді як телебаченню – 44% (загальнонаціональне ефірне телевізійне мовлення здійснюють 25 телерадіоорганізацій з 28 телеканалами, а регіональне – 51 телерадіоорганізація з 74 телеканалами [2]). Радіо та пресу воліють сумарно лише 2% жителів України. Вперше в Україні частка тих, хто віддає перевагу Інтернету, як джерелу інформації, перевищила кількість тих, хто віддає перевагу телебаченню [3].

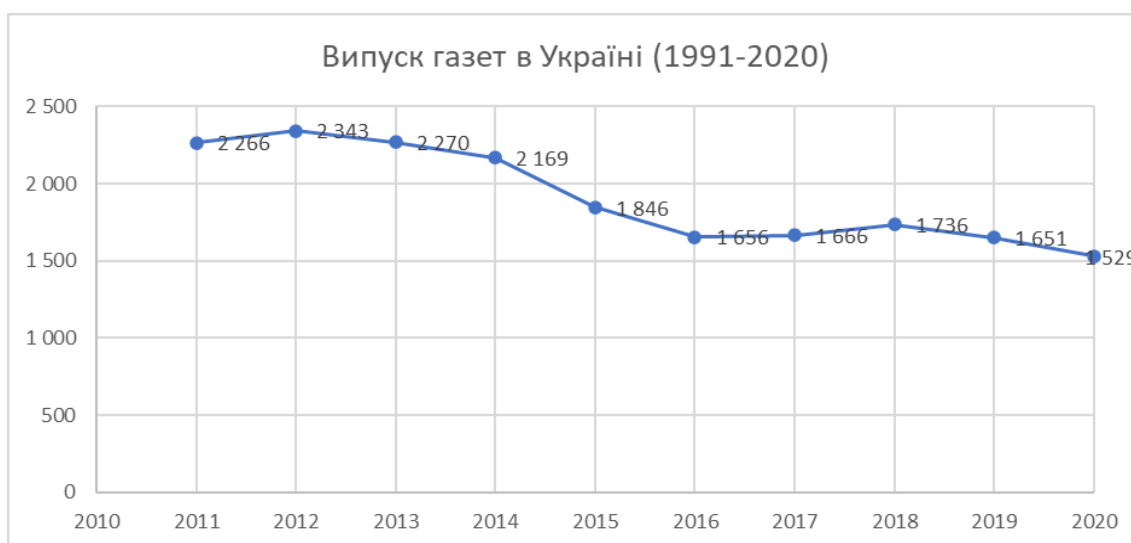

Рис. 4 Випуск газет в Україні (1991-2020) [за: 1]

В Україні на сьогоднішній день лише чверть мешканців країни (25%) не використовують чати/ канали месенджерів як джерело інформації, тоді як решта – використовують. Кожен четвертий українець (26%) визнає, що чати/канали месенджерів мають певний вплив на формування їхньої особистої думки з тих чи інших питань, а для кожного десятого (11%) цей вплив є визначальним. На формування думки 22% жителів України чати / канали месенджерів ніяк не впливають, а ще 16% - не визначилися. Найбільш популярним месенджером України є Viber (57% користувачів). У трійку лідерів також входять Facebook Messenger (37%) та Telegram (20%). Майже кожен десятий українець користується Whats App (9%) та Skype (8%) [3].

Отже, інформаційний простір є метасистемою, що включає в себе сукупність елементів, зокрема, ареал повідомлень, які розповсюджують ЗМК на даній території і можуть бути адекватно сприйняті реципієнтом. Сучасний вигляд ІП є породженням шостої інформаційної революції – інформаційного суспільства, яка характеризується зміною основних джерел інформації від традиційних до новітніх (соціальні мережі та месенджери).

Література:

1. Випуск газет в Україні (1991-2020) / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/statistika/periodyka2020.pdf>. – Дата доступу: 30.11.2021. – Заголовок з екрану.
2. Про затвердження Плану розвитку національного телерадіоінформаційного простору: рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 1 грудня 2010 р. № 1684// Офіційний Вісник України. – К., 2010. – № 100. – С.105. – Ст.3580.
3. Социальные сети и мессенджеры в Украине/ Research&Branding Group. – 22.01.2021. – Режим доступу: <https://rb.com.ua/blog/socialnye-seti-i-messendzhery-v-ukraine/>. – Дата доступу: 20.10.2021. – Заголовок з екрану.
4. Старіш О.Г. Теорія відкритих систем як парадигма процесів глобального розвитку: монографія / О.Г. Старіш. – Сімферополь: Універсум, 2003. – 240с.: іл.
5. Чічановський А.А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем: підручник/ А.А. Чічановський, О.Г. Старіш; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т журналістики. – К.: Грамота, 2010. – 567 с.

Науковий керівник:

кандидат наук з державного управління Шершньова Олена Володимирівна.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**Людмила Посна
(Суми, Україна)****СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ: ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ**

Актуальність проблеми. Вдосконалення інформаційних технологій створює умови для ефективного розвитку сучасного суспільства. У період карантину переваги використання інтернету очевидні, адже дистанційне навчання в освітніх закладах повністю залежне від всесвітньої павутини. Як будь-яка складна інфраструктура, інтернет містить багато небезпек, нехтування якими може призвести не просто до втрати спокою, але й істотних грошових коштів. Кожен із учасників освітнього процесу, хто працює з мережею, щоб не випробувати на собі її «темні» сторони, повинен знати потенційні джерела небезпеки та вміти захищати себе й своїх менш «просунутих» оточуючих користувачів глобальної мережі. Важливим є дослідити різні аспекти впливу соціальних мереж на суспільство і кожного з нас окремо.

Аналіз останніх публікацій у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми. Проблема дослідження поведінки в соціальних мережах є предметом зацікавленості багатьох західних вчених та вітчизняних вчених, таких як М. Кастельс, Д. Белл, Ю.А. Данько, Ю.Д. Бабаєва, О.П. Белінська, А.Є. Войскунський, А.Є. Жичкина, Д.В. Іванов, Д.І. Кутюгін, В.А. Солодосник, О.Г. Філатова та інші. У своїх працях вони розглядають проблеми інтернет-комунікацій, проблеми спілкування та поведінки у мережі, вплив соціальних мереж на особистість користувачів.

Метою дослідження є висвітлення потенційних можливостей соціальних мереж, їх позитивного та негативного впливу на суспільство й кожного з нас окремо та спрямування вектору суспільної поведінки у напрямку максимально корисної та комфортної комунікації шляхом складання переліку правил, що дадуть можливість змоделювати свою поведінку на період карантину і після.

Виклад основного змісту статті. Кожному з нас очевидно, що ми складаємося з тих хімічних елементів, що беремо з оточуючого середовища з їжею. У цьому розумінні, можна сказати: «Ми - те, що ми їмо». Але те ж саме, абсолютно ідентичне до ментальної сфери. Ми - те, яку інформацію ми споживаємо. Якщо говорити про зміни в інформаційному середовищі, слід пригадати, що мозок людини використовує велику кількість енергії, тому за принципом економії, вимагає від нас обирати ту задачу, що є простішою. Сьогодні представники медіа індустрії змагаються один з одним у спрощенні медійного контенту.

У науковій літературі є спеціальний термін – «академічна прокрастинація». *Прокрастинація* (від лат. procrastinatus: pro – (замість, попереду) і crastinus (завтрашній)), або відкладання важливих справ на потім, стала, на думку багатьох науковців, гострою проблемою ХХІ століття [3]. І соціальні мережі в цьому відіграють ключову роль. Залежні від соціальних мереж люди проводять у них багато часу. Дуже багато: на школу навчання, роботі та реальному спілкуванню. А головне джерело позитивних емоцій для них – реакція на їх онлайн-публікації, тоді як відсутність доступу до соціальних мереж супроводжується емоційним та навіть фізичним дискомфортом.

Коли життя в країні критично змінюється, як зараз за умов коронавірусного карантину, правильна комунікація людей у соціальних мережах важить, як мінімум, не менше ніж фахова допомога медиків. Соцмережі тимчасово задовольняють потребу в соціальній взаємодії. Сьогодні робота та навчання багатьох людей перейшли у домашній простір, дистанційне навчання стало для всіх новою умовою життя. Люди зрозуміли, що у світі, де панує діджиталізація, робота визначається не точкою сидіння, а робочим часом. Що більше часу ми онлайн - то більше микомунікуємо.

В мережі дитина може стикатися з такими загрозами:

- проблеми технологічного характеру: недбалість дитини, яка відкрила вкладення електронної пошти або завантажила з веб-вузла файл чи небезпечний код, може привести до потраплення в комп'ютер вірусу. Альтернативним та простим методом розповсюдження вірусів є програми обміну миттєвими повідомленнями, оскільки ці додатки часто дозволяють користувачам прикріплювати файли до повідомлень, тому заражені файли можуть легко розповсюджуватися та навіть надавати можливість віддаленого керування комп'ютером, на якому ці файли були відкриті;

- доступ до сайтів з неприйнятним змістом: в Інтернеті підлітки можуть стикнутися з неприйнятними матеріалами, що провокують виникнення ненависті, спонукають до здійснення небезпечних чи протизаконних дій. Кожна третя дитина, перебуваючи в глобальній інформаційній мережі, стикалася з небажаним контентом, а кожна п'ята піддавалася насильству з боку користувачів мережі. Безпосередня небезпека для дитини надходить з сайтів, різноманітних чатів, електронної пошти, систем миттєвих ліч сторінок, що не відносяться до вибраної теми, відображаються у вигляді спливаючого вікна будь-якого змісту, особливо порнографічного. Хоча кількість спроб урядів різних країн щодо врегулювання змісту сайтів для перегляду в Інтернет зростає, на сьогоднішній день практично вся інформація доступна без обмежень;

- розголошення конфіденційної інформації: підлітків можуть умовити надати відомості особистого характеру такі, як ім'я, прізвище, адреса, вік, стать або інформація про членів сім'ї. Навіть якщо такі дані про вашу дитину запитують організації, що заслуговують на довіру, батьки чи вчителі все одно повинні

піклуватися про забезпечення конфіденційності цієї інформації. З іншого боку, організатори інтернет-проектів повинні гарантувати конфіденційність використання особистої інформації. І це також суттєва проблема, оскільки, на жаль, поки що таких механізмів не існує;

- контакт з незнайомцями через чати або електронну пошту: навіть якщо більшість користувачів мають добрі наміри при використанні чат-систем, існує та збільшується, на жаль, кількість людей, які використовують ці бесіди, щоб примусити дітей видати особисті та банківські дані, такі як номери рахунків, кредитних карток, паролі. В інших випадках вони можуть виявитися психічно невірноваженими особами, які можуть нанести моральну шкоду дитині через Інтернет, або навіть примусити на особисту зустріч, яка може призвести до нанесення фізичної шкоди;

- неприємності, пов'язані з фінансовими втратами: розвиток електронної комерції зробив можливим придбання майже всіх товарів через Інтернет. Людина будь-якого віку, маючи банківський рахунок або кредитну картку, може без проблем робити онлайн-купівлю. Тому одна з проблем, що виникає при виході дітей в інтернет, це можливість дітей робити онлайн-покупки без відома дорослих.

Небезпеки, які постають перед дітьми при підключенні до інтернет, є серйозними, але було б недоцільно повністю заборонити підліткам вихід в інтернет, оскільки всевітня мережа стає важливою частиною багатьох аспектів повсякденного життя. Тому при роботі в мережі важливо бути обережними та використовувати засоби безпеки. Можливе встановлення на комп'ютер спеціально створених програм-фільтрів, які переривають перебування дитини в мережі при наборі слова, на яке встановлено заборону. Існують також інші фільтруючі програми, що блокують роботу комп'ютера кожен раз, коли учень вводить свої особисті дані [5].

Як забезпечити безпеку дітей в мережі інтернет

МОН пропонує декілька рекомендацій, які слід взяти до уваги:

- розміщуйте комп'ютери з інтернет-з'єднанням поза межами кімнати вашої дитини;
- поговоріть зі своїми дітьми про друзів, з яким вони спілкуються в он-лайні, довідайтесь як вони проводять дозвілля і чим захоплюються;
- цікавтесь які веб сайти вони відвідують та з ким розмовляють;
- вивчіть програми, які фільтрують отримання інформації з мережі інтернет, наприклад, Батьківський контроль в Windows;
- наполягайте на тому, щоб ваші діти ніколи не погоджувалися зустрічатися зі своїм онлайнним другом без відома дорослих;
- навчіть своїх дітей ніколи не надавати особисту інформацію про себе та свою родину електронною поштою та в різних реєстраційних формах, які пропонуються власниками сайтів;
- контролюйте інформацію, яку завантажує дитина (фільми, музику, ігри, тощо);
- цікавтесь чи не відвідують діти сайти з агресивним змістом;
- навчіть своїх дітей відповідальному та етичному поведженню в он-лайні. Вони не повинні використовувати інтернет мережу для розповсюдження пліток, погроз іншим та хуліганських дій;
- переконайтеся, що діти консультуються з Вами, щодо будь-яких фінансових операції, здійснюючи замовлення, купівлю або продаж через Інтернет мережу;
- інформуйте дітей стосовно потенційного ризику під час їх участі у будь-яких іграх та розвагах;
- розмовляйте як з рівним партнером, демонструючи свою турботу про суспільну мораль [4].

На уроках інформатики та основ здоров'я вчителі знайомлять учнів з темою "Безпека в дітей в інтернет". Навчають учнів та інформують батьків з профілактичними програмами, на сьогодні реально дієвою є програма «Онляндія – безпека дітей в Інтернеті». Сайт «Онляндія» має розділ «Клуб Інтернет-батьків», а також містить навчальні модулі, з яких батьки дізнаються більше про використання соціальних мереж і важливість захисту приватної інформації під час он-лайн спілкування. Учителі щорічно долучають учнів до заходу - День безпечного інтернету, який проводять у другий тиждень другого місяця року, тобто у лютому. Дані заходами, спрямовані на он-лайн-безпеку дітей [6].

Щоб вирішити проблеми безпеки дітей та молоді в інтернеті в умовах дистанційного навчання і не тільки раджу дорослим створити територію безпечного інтернету.

По-перше, важливо домовитися з дитиною, встановити правила сімейного користування мережею, з'ясувати їхню значущість для безпеки. Поясніть дітям, що якщо в інтернеті їх щось турбує, то їм слід не приховувати це, а поділитися з вами.

По-друге, необхідно визначитися з найбільш прийнятним способом технічного захисту: від регулярно оновлюваного антивірусу до встановлення спеціального програмного забезпечення батьківського контролю на ПК та мобільний телефон.

Спочатку обговоріть з дитиною ці прості сімейні правила онлайн-безпеки.

Віртуальний співрозмовник може видавати себе за іншого. Тому не можна призначати зустрічі з віртуальними знайомими без дозволу батьків. Поясніть дитині, що в мережі можуть перебувати люди, які не є тими, за кого вони себе видають, тому не слід довіряти незнайомим людям і в жодному разі не можна повідомляти їм особисту інформацію.

Вважаю, що одним із найважливіших правил людини, яка мріє прожити довге та щасливе життя, є правило цифрового детоксу. Дні без Інтернету та "аватарок" у соцмережах - це час для уваги собі та близьким людям.

Висновки. Ще в далекі часи лікар і хімік Парацельс говорив: «Усе є отрута, і ніщо не позбавлене отруйності, лише доза робить отруту непомітною». Не будемо категоричними, називаючи соціальні мережі абсолютним злом або добром. Вони – ефективні інструменти у наших руках. І при регламентованому проведенні часу у віртуальному просторі ми зможемо отримати для себе максимум користі.

Література:

1. Звіт "Цифрові технології 2020" (Digital 2020): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gasuk_2015_12-13_55.pdf
2. 5 трендів SMM в 2020-му році. EDIN [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://edi-n.com/5-trendiv-2020-v-smm/>
3. Соболева С. Академічна прокрастинація як психолого-педагогічна проблема / С. Соболева // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. - 2014. - Вип. 34. - С. 190-197. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvprdu_2014_34_26
4. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року: проект / НАН України. Секція суспільних і гуманітарних наук. – К., 2012. – С. 9.
5. Цікаві факти про соціальні мережі: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://facti.info/rizne/nauka/22987-sikavi-fakti-prosocialni-merezhi.html>
6. Правила поведінки в соціальних мережах: [Електр. Ресурс]. - Режим доступу: <https://plastovabanka.org.ua/gutirka/povedinka-v-socmerezah/>

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Наталія Богданова, Олена Лукач
(Київ, Україна)**

МОТИВ І МОТИВАЦІЯ В ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗВО

Глобальні зміни, які відбулися у світі через бурхливий розвиток сучасних технологій, вимагають від молодого покоління як відповідного рівня знань і вмінь, так і гарної фізичної підготовленості. Варто зазначити, що неухильне зростання навчального навантаження у закладах вищої освіти призводить до малорухомого способу життя, що негативно впливає на здоров'я студентів. Серед факторів, що сприяють зниженню рівня здоров'я, визнають значне зниження рухової активності, стресові ситуації, нераціональне харчування, відсутність режиму дня, згубні звички.

Мета: проаналізувати погляди на мотиви і мотивацію для залучення молоді займатися фізичною культурою і спортом, зважаючи на перевод дисципліни «фізичне виховання» в деяких закладах вищої освіти з переліку «обов'язкових» у перелік «факультативних». Знання закономірностей розвитку і формування мотивації дозволить успішно вирішувати завдання навчання і виховання молоді, її підготовки до продуктивної творчої праці, що, в свою чергу, має викликати необхідність перегляду основних напрямків системи фізичного виховання в закладах вищої освіти. Нажаль, в переважній більшості закладів освіти не створено середовища, яке б сприяло зміцненню здоров'я студентів, заохоченню до набуття практичних навичок рухової активності, прагнення до здорового способу життя. Тому, головною метою змін в системі фізичного виховання має стати покращення та збереження здоров'я молодої людини з урахуванням її потреб, інтересів, мотивів діяльності. Для реалізації цих змін необхідно визначити фактори та стимули, які впливали б на формування таких мотивів, та сприяли б підвищенню мотивації до занять фізичною культурою.

Виклад основного матеріалу: Відмінність фізичного виховання, на думку Т.Ю. Круцевич, полягає в тому, що усвідомлена інформація стає мотивованим спонуканням до виконання фізичних вправ, використання природних факторів і формування такого способу життя, який сприяв би досягненню як особистих, так і суспільних цілей. Критерієм ефективності цього процесу має бути рівень здоров'я молоді, рівень фізичної працездатності і соціальної дієздатності [7].

Покращення фізичного стану здобувачів вищої освіти можливе лише при систематичних заняттях фізичними вправами, які мають тренувальний режим і носять розвивальний характер. Проте факультативна форма занять, застосована останнім часом у багатьох закладах вищої освіти, перешкоджає регулярності і системності відвідувань студентами занять з фізичного виховання. За даними опитування учнів закладів середньої освіти лише 20-25% систематично займаються спортом. Враховуючи суттєве збільшення навчального навантаження у закладах вищої освіти, можна з упевненістю стверджувати, що у студентські роки цей відсоток значно зменшується. На це впливає досить багато чинників: нові незвичні умови навчання, негативний досвід ставлення до фізичної культури, отриманий до вступу в заклад вищої освіти, зміна колективу, відсутність заохочень, прагнення поєднати навчання з роботою для задоволення фінансових потреб та багато іншого. Збільшити кількість студентів, які б прагнули займатися фізичними вправами систематично і організовано, можна лише за умови підвищення мотивації до таких занять. Нажаль, у переважній більшості студентів рівень мотивації до занять фізичною культурою є дуже низьким, а потреба в таких, необхідних для здоров'я, заняттях лишається несформованою. Питання формування мотивів у студентів до занять фізичною культурою спонукає до пошуку нових організаційних форм, методів, засобів проведення занять. Мотив є одним зі складових мотиваційної сфери людини, зокрема і студентів, що визначає її поведінку, обумовлює остаточний результат діяльності. Існує безліч поглядів на сутність поняття «мотив». В академічному тлумачному словнику читаємо: «Мотив – підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина.» Американський психолог Вуд розглядав мотив як поєднання уявлень і почуттів, де перші – основа, а другі – спонукальна причина поведінки, і вважав потребу як початок поведінки важливим чинником мотиваційної сфери. Л.Д. Столяренко вважав «що мотив збуджує діяльність з метою задоволення потреби об'єкта». Л.І. Божович визначає мотив як «все, що спонукає активність дитини». У психологічному словнику мотив визначається як матеріальний чи ідеальний предмет, заради якого реалізується діяльність. В юридичній психології мотив розглядається як сенс скоєння дії. Трансформація, протиріччя, співвідношення мотивів відбувається протягом розвитку особистості. За дослідженнями С.Ю. Балбенко, В.В. Петровського, Т.Ю. Круцевич потреби, мотиви та інтереси мають свої вікові особливості, які пов'язані з темпераментом, психічним розвитком і соціальним формуванням особистості, умовами життя в кожній конкретній сім'ї. «Специфіка фізичного виховання полягає в тому, що усвідомлена інформація стає мотивованим спонуканням до виконання фізичних вправ, використання природних факторів і формування такого способу життя, який сприяв би досягненню як особистих, так і суспільних цілей. Критерієм ефективності цього процесу має бути рівень здоров'я молоді, рівень фізичної працездатності і соціальної дієздатності» [7].

На рівні з мотивом варто розглянути поняття мотивації. Мотивація до фізичної активності - особливий стан особистості, спрямований на досягнення оптимального рівня фізичної підготовки та дієздатності [4].

Процес формування інтересу до занять фізичною культурою тривалий, неоднозначний і малодосліджений. Одним із дослідників цього питання був А. Пуні, який вважав, що мотивація до фізичної культури виникає внаслідок задоволення різних потреб, які були ним поділені на три групи: потреба у русі, потреба у виконанні обов'язків учня і потреба у спортивній діяльності. У психологічному забезпеченні спортивної діяльності мотивація займає особливе місце, оскільки є першим кроком до дії, підтримує необхідний рівень рухової активності, регулює зміст активності, використовуючи різноманітні засоби діяльності для досягнення бажаних результатів. Одними з основних мотивів до занять фізичною культурою є зміцнення здоров'я, вдосконалення форм тіла, досягнення спортивного результату, спілкування з іншими людьми, активний відпочинок та корисне дозвілля. Як відомо, формування мотивів відбувається під впливом внутрішніх факторів (потреб, інтересів) і зовнішніх (заохочення, покарання, суспільні стереотипи). З точки зору Є. Ільїна, під зовнішніми мотивами вбачають або обставини (актуальні умови, які впливають на ефективність діяльності), або якісь зовнішні фактори, які впливають на прийняття рішень і силу мотиву (зокрема заохочення та ін.). На його думку, на стартовому етапі причинами для початку фізичної активності можуть бути чотири потреби: прагнення до самовдосконалення у фізичному сенсі, прагнення до самовираження і самоствердження, соціальні установки, задоволення духовних і матеріальних потреб. Мотивація також може бути розподілена на короткострокову і довгострокову. Короткострокова мотивація в заняттях фізичною культурою є мало результативною, оскільки, не маючи певної мети, важко знайти сенс для тренувань.

Цікавою для розгляду можна вважати модель мотивації до фізичної активності психолога з Каунасу Ю. Палайма. Взявши за основу спортивну діяльність, він поділив мотивацію на колективну і індивідуалістичну. Колективна мотивація властива для осіб, яким важливо перебувати в оточенні таких, як і вони, зацікавлених у спорті, отримувати підтримку з боку однодумців, відчувати взаємну симпатію. Особи з індивідуалістичними мотивами націлені на самовираження та самоствердження. В ідеалі, особа має поєднувати обидві мотивації, оскільки відкидання однієї з них стає запорукою зниження бажання тренуватися. Певна кількість дослідників (Азаренков В., Біліченко О., Калитка С., Ребрина В., Бухвал А., Грабовський О.), що досліджували мотивації до занять фізичною активністю у закладах вищої освіти, виокремили основні групи мотивів: оздоровчі мотиви (покращення фізичного стану, підтримка фізичної форми, профілактика хвороб, пропаганда здорового способу життя, розвиток фізичних і психічних якостей); естетичні мотиви (надання рухам пластичності, вдосконалення статури, вплив на оточуючих за рахунок зовнішнього вигляду); комунікативні мотиви (можливість займатися в групі, спілкування з однодумцями, пошук спільних інтересів); рухові мотиви (розуміння важливості рухової активності для розумової діяльності і результативності праці); змагальні мотиви (покращення особистого результату, перемога над суперником, досягнення певного спортивного рівня); пізнавальні мотиви (пізнання своїх можливостей). Мотиви до рухової активності можуть бути пов'язані як з процесом діяльності, так і з її результатом. Під час процесу можна задовольнити потребу у руховій активності, потребу у спілкуванні, відчути почуття азарту, приналежність до колективу тощо. А результатом рухової активності може стати радість перемоги, покращення статури, зміцнення здоров'я, привабливість для протилежної статі тощо. Потреба у систематичних заняттях, тобто звичка до фізичних навантажень, є однією з умов формування в студентів мотивації до рухової активності. Звичка, як стверджував К. Ушинський, укорінюється повторенням якої-небудь дії доти, поки в нервовій системі не встановиться нахил до цієї дії. С. Рубінштейн розглядає звичку як дії і вчинки, виконання яких стало для індивіда потребою. Звичка формується в результаті тривалого багатократного повторення дій чи форм поведінки, при цьому звички, які сформовані у молодшому віці, повинні обов'язково враховуватись у більш старшому віці задля наступності і послідовності. Для перетворення будь-якої дії у звичку важливим є той результат (приємний чи неприємний), який за цією дією слідує, або те переживання, яке супроводжує дію. Тому, важливо, щоб виникнення позитивних звичок супроводжувалося приємними емоціями. Будь-яка діяльність починається з потреб. Задовольняючи потреби у руховій, емоційній активності, у самовираженні та спілкуванні, у досягненнях і самопізнанні, можна сформувати позитивну, стійку мотивацію до занять фізичною культурою, соціальні мотиви, що полягають у переконанні молоді у перевагах здорового способу життя. Як відомо, основним фактором збереження здоров'я є фізична активність. Проте, низька мотивація рухової активності здобувачів вищої освіти пов'язана з різними факторами, які впливають на її формування. До переліку таких факторів можна включити сімейне виховання, вплив телебачення, преси, соціальних мереж, фактори здорового способу життя. Роль сімейного виховання важко переоцінити, оскільки сімейні традиції передаються від одного покоління до іншого і, залучаючи дитину з раннього дитинства до спорту, батьки наперед піклуються про здорове майбутнє свого нащадка, власним прикладом, а не лише словами, формуючи позитивну мотивацію до занять фізичною культурою. Проте відсутність відкритого спілкування в родині, безконтрольність призводить до послаблення впливу сімейного виховання. Останнім часом вплив на мотивацію через телебачення і пресу дещо зменшився, оскільки пошук інформації здобувачі вищої освіти знаходять на теренах інтернету і соціальних мереж. Але нехтувати цими факторами не варто, бо у сукупності вони можуть стати вагомою діючою силою залучення молодого покоління до систематичних

занять фізичною культурою, які сприятимуть зміцненню здоров'я, самовдосконаленню, підвищенню своїх фізичних здібностей.

Висновок: Проведений аналіз джерел щодо формування мотивації займатися фізичною культурою у студентської молоді показав необхідність підвищення мотивації для залучення здобувачів вищої освіти до рухової активності. Через недостатню свідомість переважної більшості студентів сприяти забезпечення мінімальних рухових потреб організму не можна лише за рахунок відвідування занять як факультативної дисципліни. Доцільним було б проведення обов'язкових систематичних занять на першому курсі з можливістю надалі обирати дисципліну «фізичне виховання» як факультативну. При цьому необхідно зважати і на інші фактори, які безпосередньо впливають на формування стійкої позитивної мотивації до занять фізичною культурою і спортом.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови.
2. Бальсевич В.К., Запорожанов В.А., Физическая активность человека. – К.: Здоров'я, 1987. – 224 с.
3. Безверхня Г.В., Мотивація до занять фізичною культурою і спортом школярів 5-11-х класів.
4. Беяничева В.В., Формирование мотивации занятий физической культурой у студентов / В.В. Беяничева, Н.В. Грачева // Физическая культура и спорт: интеграция науки и практики. Вып.2. – Саратов: ООО Издательский центр «Наука», 2009. – С. 6-9.
5. Довгань Н.Ю., Фізичне виховання здобувачів вищої освіти засобами позааудиторної спортивно-масової роботи / Монографія. – Ірпінь, - 2020
6. Ильин Е.П., Психология спорта / Е.П. Ильин. - СПб., 2012
7. Круцевич Т.Ю. Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания. – К.: Олимпийская литература, 1999. – 240с.
8. Матвеев Л.П., Теория и методика физической культуры (Общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры). / Учебник для институтов физической культуры. – М., 1991
9. Меденцова Т.М., Аналіз понять «мотиви» і «мотивація навчання» особистості. – Стаття
10. Олійник М.М., Щодо проблеми формування в учнів мотивації до занять фізичною культурою. / Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. - №2(12)
11. Палайова Ю.Ю., Опыт исследования относительной силы мотива и формирование соревновательной установки у спортсмена / Психология и современный спорт. – М., 1973
12. Пуни А.Ц. Очерки психологии спорта / А.Ц. Пуни. – М., 1959
13. Рубинштейн С.Л., О воспитании привычек у детей / Академия педагогических наук. – М., 1996. – С. 17-28.

Володимир Васецький
(Дніпро, Україна)

РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРИ І СПОРТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Мета фізичної культури та спорту - всебічний розвиток фізичних та духовних здібностей людини в аспекті формування фізичної культури особистості – самореалізації людини у розвитку своїх духовних та фізичних здібностей у вигляді фізкультурно-спортивної діяльності, в якій фізичні вправи становлять її головний елемент.

Зараз держава приділяє велику увагу розвитку спорту в нашій країні (Державна програма з розвитку фізичної культури і спорту).

Традиційний урок фізичної культури у межах навчального розкладу не дає той тренувальний ефект, що дозволяє оптимально розвивати фізичні якості учнів. Основна проблема полягає у суперечності між необхідністю покращення процесу фізичного виховання та недостатнім забезпеченням форм, засобів та методів фізичного виховання. Специфіка будь-якого виду виховання у тому, якими засобами і методами виховується людина.

Сьогодні йдеться про розвиток нового виду виховання засобами спорту. Під способами спортивного виховання розуміються методи роботи, з яких відбувається опанування знаннями, вміннями і навичками, розвиваються необхідні якості та здібності. Мета спортивної діяльності більшою мірою пов'язують із досягненням спортивної майстерності та високого спортивного результату на основі організації тренувального процесу. Сам тренувальний процес організується відповідно до цільових передумов, які безпосередньо виражаються в величині зростання спортивного результату, що задається. Цей показник визначає зміст, форми, організацію спортивної діяльності.

Сама природа спорту має сильний вплив на особистість. Виховне значення спорту дуже велике. Спорт для молоді – це "школа характеру, мужності, волі". Спорт загартує характер, вчить долати труднощі, тримати "удари долі". Спорт формує особистість, змушує боротися зі своїми слабкостями, долаючи себе. Завдяки спорту людина вчиться володіти своїми емоціями, розуміти красу. У спорті людина вперше починає осягати ази правової культури, засвоює правила "чесної гри". Спорт виступає сильним чинником

соціалізації, прояви соціальної активності. Через спорт людина напрацьовує досвід міжособистісних відносин, вибудовуючи взаємозв'язки та взаємодії.

Спортивне виховання забезпечує процес пізнання, вирішує освітні завдання. Спорт є особливий тип творчої пошукової діяльності. Давно пішло у минуле уявлення про спортсмена як про людину, якій потрібні лише сила, спритність, витривалість. Лише високоосвічена особистість, яка має спортивну культуру, здатна сьогодні здобувати медалі та здобувати справжні перемоги. Як відомо, фізичне та розумове виховання мають величезний зв'язок між собою.

Необхідність розвитку фізичної культури та спорту студентів, у тому числі обумовлена і малорухливим способом життя студентства з очевидною необхідністю. Фізична культура і спорт є одним з найбільш важливих чинників зміцнення і збереження здоров'я. Це особливо важливо сьогодні, в умовах різкого зниження рухової активності. Цілі і зміст, засоби і форми, поширення і ефективність фізичної культури і спорту слід розглядати у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, побутом, живленням, віком і статтю.

На жаль, в Україні склалася критична ситуація у сфері фізичної культури і спорту. Лише 13 відсотків населення залучено до занять фізичною культурою і спортом.

Світовий досвід свідчить, що рухова активність людини протягом усього життя запобігає захворюванням та поліпшує стан здоров'я. За інтегральним показником здоров'я населення — середньою очікуваною тривалістю життя людини Україна займає одне з останніх місць в Європі.

Потребує нагального розв'язання проблема розвитку спорту вищих досягнень та підготовки резерву для національних збірних команд.

Ситуація, що склалася у сфері фізичної культури і спорту, зумовлена такими факторами:

- невідповідність нормативно-правової бази сучасним вимогам;
- недосконалість інфраструктури у виробничій, навчально-виховній і соціально-побутовій сфері;
- недосконалість системи централізованої підготовки національних збірних команд, низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення дитячо-юнацького і резервного спорту;

Проте ситуація швидко змінюється на краще. На розвиток спорту уряд виділяє більше 100 мільйонів гривень, саме тому в Україні з'являються нові нагороди та інші додаткові стимули, наприклад, Українські спортсмени, які посіли 4-6 місця на літніх Олімпійських іграх у Токіо, отримують від держави грошову винагороду. Про це зазначив Прем'єр-міністр Денис Шмигаль. Відповідне рішення Уряд ухвалив під час чергового засідання 29 вересня.

«Такі програми підтримки спортивних досягнень — це подяка суспільства нашим спортсменам за їхню силу духу, за жагу до перемоги в будь-яких обставинах і звичайно за мотивацію для кожного долати труднощі, які є у нашому житті», — відзначив Денис Шмигаль.

Уряд також призначив стипендії для дітей з інвалідністю за високі досягнення у всеукраїнських спортивних змаганнях.

«89 дітей, які показали гарні результати в різних видах спорту, отримуватимуть президентські стипендії в розмірі понад 5 тисяч гривень щомісяця. Стипендії також будуть призначені 43 їхнім тренерам», — повідомив Прем'єр-міністр.

Таким чином, держава намагається організувати реальний педагогічний процес інтенсивного освоєння цінностей фізичної та спортивної культури, наступності в умовах масового фізичного виховання та спортивної підготовки.

Очевидно, що необхідною умовою розвитку фізкультури та спорту в сучасних умовах є:

- забезпечення максимальних можливостей для освоєння кожним студентом цінностей фізичної культури та спорту відповідно до його інтересів, потреб та здібностей;
- об'єднання студентів у відносно однорідні за інтересами та рівнем підготовленості групи;
- змагальна діяльність як невіддільна (частина/ознака) частина виховного процесу;
- підвищення статусу спортсмена в очах інших студентів, жителів регіону, викладачів.

Оцінка результатів запровадження спортивно-орієнтованого фізичного виховання в освітніх закладах, що проводиться щорічно, показала, що у студентів змінився рівень соціальних домагань, рівень толерантності, рівень успішності, рівень фізичного розвитку, рівень фізичної підготовленості.

Перспективами розвитку даного принципу організації спортивно-масової роботи є створення умов для зміцнення здоров'я студентів та молоді шляхом популяризації масового та професійного спорту та залучення їх до регулярних занять фізичною культурою та спортом, розвиток матеріально-технічної, спортивної бази навчальних закладів, у тому числі більш ефективного використання спортивної бази соціальних партнерів та відповідної інфраструктури області.

Література:

1. Олійник М.О., Скрипник А.П. Правові основи організації та управління фізичною культурою, спортом і туризмом в Україні. ХДАФК, 2000.
2. Лубишева Л.І. Соціальна роль спорту у розвитку суспільства та соціалізації особистості // Теорія і практика фіз. культури. 2001, № 4, с. 11-13.
3. ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА розвитку фізичної культури і спорту на 2007—2011 роки/ Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/55049593>

4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року/ Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-п#Text>

Науковий керівник:

викладач кафедри фізичного виховання та спорту, Бочков Юрій Володимирович.

**Тамара Драч
(Львів, Україна)**

ПІДГОТОВКА СУЧАСНОГО АРТИСТУ ЦИРКУ ЗАСОБАМИ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ

Постановка проблеми. В даний час особливої популярності набули такі напрямки спорту як повітряна акробатика на полотнах та кільці. Ці напрямки, хоча і є досить новими, тим не менш, популярності їм надали саме циркові вистави та участь циркових артистів у популярних наразі ток-шоу, де кожний може проявити власні таланти. Повітряна акробатика на полотнах-різновид повітряної гімнастики, учасники якого виконують трюки на підв'язаних до стелі тканинних полотнах. Цей вид спорту у 90-х роках ХХ століття популяризував Цирк дю Солей, додавши до нього концепцію повітряних мистецтв як танцювальної форми та театральної виразності, а не суто гімнастичного мистецтва руху [1, с. 5].

Аналіз останніх публікацій. На тему хореографічної підготовки в спорті, у тому числі спортивній гімнастиці, художній гімнастиці, фігурному катанні писали такі науковці, як Сосіна В.Ю., Тодорова В.Г. Румба О.Г., Окрім того питання розвитку циркового мистецтва розглядалися у працях сучасних науковців Steven Santos, Гуревич З. Б. та ін.. Однак питання розвитку артистів цирку засобами повітряної акробатики на полотнах та кільці ще не досліджувалося у сучасній літературі.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Підготовка спортсменів до змагань та виступів з повітряної акробатики на полотнах та кільці вимагає комплексного підходу, адже окрім акробатичних елементів, виконавцям слід добре розбиратися в хореографічній грамотності та виразності. Це питання ще мало досліджене у сучасних літературних джерелах, тому ми вирішили його дослідити.

Формування цілей статті. Визначити які саме методи підготовки виконавців слід застосовувати у повітряній акробатиці на полотнах та кільці.

Для цього були поставлені **завдання:**

- Дослідити вимоги на змаганнях до виконавців з повітряної акробатики та кільця;
- розробити сучасну методику викладання для виконавців на повітряних полотнах з використанням хореографічної підготовки;
- охарактеризувати сучасні постановки з точки зору хореографічної та драматичної підготовки виконавців.

Виклад основного матеріалу дослідження:

Сьогодні підготовка артисту цирку справа складна та багатогранна. Ми маємо справу з сучасними напрямками, якими має оволодіти в досконалості сучасний артист цирку для того, щоб його творчість була затребуваною та цікавою.

Зважаючи на популярність таких напрямків як повітряні полотна та пілонний спорт, все більшою необхідністю стає долучати до підготовки майбутніх артистів цирку ці напрямки. Ми вирішили дослідити питання розвитку акробатичних навичок засобами повітряної акробатики та пілонного спорту. Саме це допомагає долучити майбутніх артистів до циркового мистецтва, виховати в них дисципліну, розвинути гнучкість, розтяжки та силу в руках. Важливо не тільки навчити дитину гарно танцювати, але й надати важливі навички виконавця, які допоможуть їй повноцінно реалізувати власний потенціал. Гарна постава та досконала фігура - це лише частина створення образу, який прагнуть побачити глядачі. Найбільше глядач прагне відвідати видовищний виступ, який включає в себе танець, музику, шоу, гарні костюми, техніку та майстерність. Важливо, щоб під час виконання номеру була драматична ідея, яка була цікава як виконавцю, так і глядачу, реалізувала весь потенціал артиста.

В першу чергу важлива техніка виконання, однак, якщо додати до цього драматичний задум, цікаве оформлення номеру, використання партерних та акробатичних елементів на полотнах та кільці, виходить чудова постановка, шоу, які відображають задум постановника. Створення сучасних шоу займає важливе місце під час підготовки до концерту та змагань. Хореографу та постановнику слід добре постаратися для того, щоб задум був цікавим та зрозумілим глядачу.

В першу чергу при підготовці до змагань та виступів з повітряної акробатики на полотнах та кільці, виконавця слід підготувати, як хореографічно, так і надати гімнастичну підготовку. Важливо розвинути у спортсмені гнучкість, хореографічні навички, а саме надати відповідну хореографічну підготовку (класичну, сучасну та народну). Навчити правильно тримати спину, осанку, тягнути стопи та утримувати округлі позиції рук. Адже це дає змогу формувати в учня відчуття грації, пластичності, гармонії руху, відчувати стиль та манеру виконання.

Важливо для гармонійного та якісного виконання вправ на полотнах не тільки оволодіти технікою виконання елементів, але й навчитися їх виконувати граційно та артистично, тому для підготовки таких виконавців до змагань ми не тільки маємо вивчити зв'язки на полотні, але й навчити їх танцювальній грамотності.

Це в першу чергу, має бути екзерсис біля опори класичний, а також це може бути сучасний екзерсис, наприклад у стилі модерн. Окрім того, дітям необхідно надати навички акторської майстерності, які допоможуть їм виразно виконувати задум постановника, та розвинути музичність. Всі ці навички потрібно удосконалювати в дитині в процесі занять, тобто рівномірно розподілити час на танцювальний екзерсис, вивчення елементів на полотні та акробатики. Звісно, на змаганнях першочергово оцінюють здатність дитини виконувати складні акробатичні елементи на знарядді. Однак це ще не гарантує успішного виступу, адже це лише частина шоу та дійства, котре створює виконавець. Майже у всіх змаганнях дозволено використовувати масовку або підтанцювку, що робить номер більш видовищним та виразним. Окрім того, слід особливу увагу звернути на підбір музичного супроводу, адже музика має відповідати віку дитини та її технічним можливостям. Потрібно підкреслювати всі музичні акценти, а постановку робити таким чином, щоб елементи, які виконує виконавець вчасно потрапляли у музичний акцент. Таким чином створюється ілюзія дійства та комбінування музики, танцю, акробатики та драматичного мистецтва.

Наразі багато ідей застосовують в процесі створення номерів для повітряної акробатики та пілонного спорту, цікаві ідеї, такі як, створення образу «змій» на пілоні, або «фламінго на відпочинку», «Сімейка Адамсів» на полотні, «Міккі Маус» на повітряному кільці, і т.д. Таких ідей є надзвичайно багато, і вони без сумніву збагачують як творчий доробок постановника, так і готують професійно виконавця. Однак варто звернути увагу, що підбір образу має відповідати віковій групі виконавця, а також його професійним здібностям.

На останніх змаганнях Aerial Cup 2021, які відбулися у Львові, перемогу здобула у своїй віковій групі Костюк Діана (10-12 років), котра виконала номер та використала цікаві зриви в шпагати, крутки та відтворила драматичну ідею номеру, яку допомогла їй реалізувати її сестра Костюк Мілана (7 років).

Окрім того, цікавим був образ Баран Марти (тренер - Уляни Шнир, школа RedMoon, Львів), де виконавиця проявила свої акробатичні та танцювальні навички і посіла почесне місце на змаганні, яке відбулося у залі клубу Малевич.

Образ створений Костюк Міланою (тренер – Пархоменко Анастасія, школа Young Vision Team, м. Київ) був більш ігровим та комічним, він допоміг розкрити ідею Мінні Маус та створити образ чудової слухняної дівчинки у пошуках свого натхнення. Виконавиця не тільки виконувала акробатичні елементи на кільці, але й проявила чудові драматичні завдатки, що вкрай допоміжні при виконанні номерів на полотнах та кільці.

Окрім представників Львову та Києва, на змаганнях були присутні також представники міста Дніпро, які показали цікаві номери з використанням акробатичних та хореографічних елементів.

Змагання проходили у чудовій дружній атмосфері та допомогли створити гарний настрій як виконавцям так і публіці.

Вправи на кільці також відрізнялися особливим змістом та насиченням. Адже виконавці чудово підібрали костюми та елементи для виконання. Варто звернути увагу, що на кільці найбільш гарно виглядали комбінезони, які підкреслили не тільки гарну фізичну форму виконавців, але й слугували хорошим поштовхом для сприйняття технічного матеріалу, адже виконання елементів на кільці - естетичне видовище, яке вимагає від виконавця досконалого відчуття простору.

Постановки були сучасними та цікавими. Складнощі виникали переважно з несвоєчасним закінченням номеру, через що відбувалося зняття балів, через неправильно виконані акробатичні елементи та зриви під час номеру, а також через недотягнуті стопи, коліна, неправильну поставу та положення рук. Тому це відобразалося і на оцінюванні виконавиць та результатах змагань

Висновки з даного дослідження і перспективи. Завдяки проведеному дослідженню ми змогли дослідити вимоги до змагань виконавців з повітряної акробатики та кільця у Aerial Cup 2021; розробити сучасну методику викладання для виконавців цирку на повітряних полотнах та кільці з використанням хореографічної підготовки; охарактеризували сучасні постановки з точки зору хореографічної та драматичної підготовки виконавців.

Література:

1. Santos Steven. Simply Circus. Introduction to Rigging Lyras and Trapeze Bars. Simply Circus, Inc. 2013.
2. Гуревич З. Б. О жанрах советского цирка: учебное пособие для училищ циркового и эстрадного искусства и отделений режиссуры цирка театр, институтов. — Москва: Искусство, 1984. — 303 с.
3. Сосина В.Ю. Хореография в гимнастике: учеб. пособие для студентов вузов / В.Ю. Сосина.— Киев: Олимпийская литература, 2009.—135 с.
4. Тодорова В.Г. Хореографічна підготовка в техніко-естетичних видах спорту: монографія. Львів: ЛДУФК; 2018. 252 с.
5. Румба О. Г. Основы хореографической грамотности в художественной гимнастике: учеб. пособие / О. Г. Румба. - 2-е изд., перераб. и доп. - Белгород: Изд-во «ЛитКараВан», 2013. - 144 с.

Науковий керівник:

кандидат мистецтвознавства, доцент Цимбалюк О. К.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ: ПРОБЛЕМИ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОПОЗИЦІЇ

Активні суспільні перетворення, що відбуваються сьогодні, кардинально змінюють усталений спосіб життя. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальності людей, задоволення їхніх моральних, естетичних і творчих потреб, а також життєвої потреби у взаємному спілкуванні. Засвоєння фізичної культури, культури рухів, формування пріоритету здоров'я займає одне з провідних місць у системі найвищих цінностей людей різних соціальних і вікових груп. Ефективний спосіб збереження та вдосконалення їх здоров'я – це здоровий спосіб життя, який базується на культурних нормах, цінностях, формах і способах їх діяльності, сприяє фізичному, духовному, соціальному розвитку та зміцненню здоров'я. Тому питання розвитку фізичної культури і спорту, формування в здоровий спосіб життя різних груп населення потребує наукового обґрунтування та обговорення [1].

Аналіз спортивних організацій розвинених країн засвідчив, що під впливом ринку відбувається модифікація організаційно-економічного функціонування та засад розвитку фізичної культури і спорту. Значної трансформації зазнає основна організаційна складова – клубна система організації спортивної діяльності, де спортивні клуби набувають форми акціонерних товариств. У зв'язку з цим простежується тенденція щодо пом'якшення коригування з боку діяльності акціонерних товариств у сфері спорту, через що їм надається можливість активно керувати фондовими ринками. Водночас у професійному спорті зберігається тенденція виключення ринкових механізмів у межах профспілок професійних клубів, які виступають монополістами на появу на ринку спортивно-виконавчих послуг. У сфері санітарної фізичної культури клуби перетворюються із закритих формувань у відкриті господарські структури, які надають спортивно-санітарні послуги всім бажаючим споживачам [1].

Варто виділити позитивні та негативні наслідки впливу ринку на розвиток сфери фізичної культури та спорту. До основних позитивних спостережень слід віднести: повне задоволення потреб населення у фізкультурних і спортивних послугах для забезпечення підрахунку їх високої якості, розширення асортименту, а також широкого впровадження супутніх і додаткових послуг; активне впровадження новітніх технологій; зростання можливостей розповсюдження на глобальному рівні цінностей фізичної культури і спорту для підрахунку телевізійних імітацій, просвітницьких матеріалів та спаринг-програм тощо; удосконалення системи управління сферою фізичної культури та спорту на всіх рівнях, а також застосування ефективних передових технологій. Найбільш типові негативні спостереження за функціонуванням ринкової сфери фізичної культури і спорту відстежують: неможливість задовольнити потреби у якісних фізкультурно-спортивних послугах соціальними групами з низькими доходами; деформація спеціалістів світового ринку праці з фізичного виховання та спорту, міграція активних спортсменів із економічно нерозвинутих до країн з високим рівнем економічного розвитку тощо [5].

Підсумовуючи, необхідно вказати, що за атрибутивною передумовою перспективного розвитку сфери фізичної культури та спорту в Україні є її послідовний перехід від бюрократичної моделі поведінки держави до ефективного ринку. Це потребує реалізації належних організацій розпорядчого та нормативно-правового розпорядження, а саме: створення необхідних умов для функціонування та розвитку спортивних організацій різних форм власності; ефективне поєднання зусиль усіх галузей фізичної культури та спорту з метою більш повного задоволення потреб населення у фізкультурно-спортивних послугах; забезпечення якісно нового змісту державного управління сферою фізичної культури і спорту; розміщення громадськості до сектору в системі управління за сферами фізичної культури та спорту; визначення можливостей економічного стану, що дало б можливість здійснити ефективне регулювання ринкових відносин; удосконалення нормативно-правової бази функціонування та розвитку сфери фізичної культури і спорту [3].

З'ясування необхідності державного управління фізичної культури і спорту в Україні здійснюється використовуючи методи формальної логіки. Ідентифікація прогалини та неефективності у функціонуванні державного управління у вищезазначеній сфері було здійснено за допомогою аналізу проблеми. Специфіка взаємодії системи із зовнішнім і внутрішнім середовищем була вивчена за допомогою системного аналізу. Був прогностичний аналіз який використовується на подальший розвиток фізичної культури і система управління фізичною культурою і спортом перешкоджає недосконалої системі правового регулювання – зокрема, ігнорування правового регулювання, недостатнє інформаційне забезпечення функціонування цієї сфери. Спрямовано на функціонування та подальший розвиток фізичної культури і спорту в умовах ринкової економіки постійне виявлення додаткових джерел фінансування, ринкова комунікація. Ключовим системним інструментом є спонсорство. При цьому частина спонсорських внесків у спортивну сферу суттєво відрізняється і є значною мірою через існуючі соціально-економічні умови, вид спорту, його розвиток та рівень спорту проведеного заходу.

Стратегія розвитку фізичної культури і спорту визначає пріоритети національної політики, передбачені за Законом України «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики», а саме: створення умов для максимальної реалізації здібностей талановитих спортсменів, забезпечення рівних прав і можливостей займатися фізичною культурою і спортом усіх категорій та усе населення України, стимулюючи створення спортивної інфраструктури, сприяння участі українських спортсменів на

міжнародних змагань, збільшення авторитету держави у світовому спортивному русі, удосконалення національної політики у сфері фізичної культури та спорту, а також сприяння популяризації та розповсюдження здорового способу життя, організація осмислення дозвілля [2].

Систематизація фундаментальних та прикладних досліджень з питань державного управління функціонування та розвиток сфери фізичної культури і спорту. У сучасних наукових дослідженнях дозволено відзначити, що вирішення актуальної наукової проблеми зі збільшенням ефективності державного управління знаходиться на початковому етапі, а основним напрямком окресленого дослідження є розвиток цілісної адміністративної системи для сфери фізичної культури і спорту. Сьогодні публічне адміністрування активізується, розвивається фізкультура та спорт, організаційні форми взаємодії державних органів і суб'єктів господарювання реформують, значні вносяться зміни в цілі, механізми, апарати управління, і єдність держави і ринку регуляторні механізми [2]. Таким чином, організаційний механізм державного управління сферою фізичної культури і спорту характеризується як набір організаційних методів, форм, засобів та правових канонів, що реалізуються за владою. В даний час досить важливо визначити межі участі держави у популяризації галузі фізкультури та спорту.

Розвиток освіти в галузі фізкультура і спорт в Україні може мати більш ефективне продовження за рахунок оптимізації існуючих реформуваних новітніх адміністративних механізмів, що забезпечують конструктивну взаємодію органів управління різних рівнів та державних установ, відповідно з актуальними потребами державного, регіонального та місцевого рівнів в процес надання адресних послуг у сфері фізкультура і спорт. Механізми державного управління розвитком фізичної культури і спорту має бути максимально доцільним для сучасного розвитку України, реагувати на можливі внутрішні і зовнішні поточні зміни в українському суспільстві та спрямованість про функціональне призначення управління правовими, організаційними та економічними процесами, спрямованими на оптимізацію.

Таким чином, розвиток фізичної культури і спорту передбачає збільшення кількості людей, які споживають весь спектр послуг, що виробляються такими галузями: оздоровчі, освітні, рекреаційні, реабілітація. Стратегічне завдання суб'єктів галузі фізичної культури і спорту є потреба в безперервному покращення якості обслуговування, внутрішня система управління якістю. Управління якістю є одним із ключових пріоритетів і напрямів діяльності сучасної фізкультурно-спортивної організації. Удосконалення, імідж держави сприяє успішному виступу спортсменів на міжнародній арені, відповідно при цьому розвиток високопродуктивного спорту є актуальним. Крім того, спортсмени високого рівня і спортивні трансляції відіграють важливу роль у популяризації фізичної культури і спорту, служать хорошим прикладом для населення, створюють шоу та видовища, тим самим відзначаючи роль розваги для широкого кола глядачів. Перегляд та вдосконалення діючої системи державного управління сферою фізичної культури та спорту в Україні в сучасних умовах є визначальною необхідністю, яка в майбутньому повинна забезпечити високу ефективність внутрішньо-організаційної системи фізичного управління сфери культури та спорту, що відповідає міжнародним стандартам [3].

Література:

1. Martynov Y., Sobolenko A. «Физическая культура и спорт/ 2. Развитие физической культуры и спорта в современных условиях»
2. Olena V. Ivanova «Analysis of the System of Public Administration in the Field of Physical Culture and Sports in Ukraine»
3. Savchenko, O. G., Filatova, A. V., & Vochozka, M. (2021, April). Digital Solutions in the Strategy of Physical Culture and Sports Development. In International Scientific Conference "Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends, New Opportunities" (pp. 715-720). Springer, Cham.
4. Korolova, M. (2020). PROBLEMS OF THE APPLICATION OF LEGISLATION IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS. Slobozhanskyi herald of science and sport, 8(6), 27-36.
5. Norman, M. (2018). Researching sport in a 'Total Institution': reflections on research barriers and methodological adaptations in a study of prison physical culture. Qualitative Research in Sport, Exercise and Health, 10(1), 17-31.

Науковий керівник:

старший викладач, Ніколенко Валерій Алімович.

Михайло Карпущенко
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ – ПОРІВНЯННЯ З СИТУАЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми та актуальність. Пандемія коронавірусу та дистанційна освіта здійснила свій вагомий внесок не тільки у вітчизняну систему вищої освіти. З певним переліком проблем, зокрема і організаційного характеру, з тикнулися іноземні викладачі фізичного виховання у школах, коледжах, університетах. Вплив пандемії проявився не тільки у методологічній сфері, а й в практичній. Фактично,

ситуація є дуже схожою на українську, хоча, потрібно зауважити на більшу гнучкість та варіативність саме у методології фізичного виховання закордоном.

Мета статті. Шляхом дослідження іноземних наукових видань з питань фізичної культури проаналізувати стан справ у викладанні даної дисципліни закордоном, зокрема, у Європі та надати порівняльну характеристику відповідно до українських реалій викладання даної дисципліни в умовах пандемії коронавірусу.

Виклад основного матеріалу статті. Європейські та американські викладачі, дослідники та експерти у сфері вищої освіти за два роки коронавірусної пандемії провели низку досліджень та аналітичних робіт, що дають чітку оцінку сучасному стану справ, викликам та ризикам дистанційної освіти. Дослідження науковців тематично приділялися оцінці впливу дистанційної освіти не тільки на психоемоційний та фізичний стан здобувачів освіти, а й на стан викладачів та їх можливості. Більше того, в науковій закордонній практиці присутній аналіз дистанційного викладання фізичної культури очима випускників педагогічних закладів вищої освіти за спеціальністю «Фізичне виховання» - майбутні викладачі з острахом дивляться на майбутнє і стверджують, що за умови, якщо дистанційне викладання такої дисципліни як фізична культура, що передбачає фізичний контакт та нагляд за розвитком, зростанням у фізичному плані своїх вихованців, залишиться домінуючим на майбутній час, то можна беззаперечно робити висновок про те, що важливість даної дисципліни та, власне їх робота, буде втрачати будь-який сенс.

Зважаючи на те, що як закордонна система освіти, так і вітчизняна не була готова до такого різкого переходу в онлайн-сферу, можна цілком точно сказати про те, що станом на початок пандемії жодна з цих систем не мала певної моделі та методичних напрацювань, яка б давала змогу якісно з максимальною ефективністю викладати таку дисципліну, як фізична культура на великому проміжку часу. Ті карантини та мінімальні перерви у навчальному процесі, які можна було б спостерігати у часи до пандемії коронавірусу, були максимально короткими за часом і обмежувалися виключно наданням певних теоретичних завдань – принаймні у вітчизняній системі.

На відміну від вітчизняної системи викладання дисципліни «фізична культура», іноземна підійшла до існуючої проблематики дистанційної освіти більш професійно – студентам та учням почали викладатися теоретичні навички не тільки у сфері методології виконання вправ, а й у галузі спортивної психології. Велика увага була приділена практичній складовій дисципліни – ряд закладів вищої освіти запровадив заняття фізичної культури не тільки у режимі реального часу, а й у вигляді відео-занять, що записані викладачем для перегляду їх здобувачами освіти у будь-який вільний час. Одночасно з тим надається можливість виконання завдань студентами під запис у будь-який вільний час при будь-яких умовах – таким чином вирішувалася проблема невідповідності студентів до дистанційного навчання з фізичної культури в непристосованих умовах (вдома, відсутність відповідного спортивного інвентаря, та інше). Окрім цього, такий формат надає перевагу індивідуального приділення уваги кожному зі студентів – можливості сконцентруватися на фізичних особливостях студента, надати рекомендації, показати власним прикладом на помилки студента – таким чином, буде більше можливостей на засвоєння матеріалу і досягнення відповідних результатів.

Водночас, як і для іноземної, так і для вітчизняної системи викладання фізичної культури в умовах дистанційної освіти є проблема якості та справедливості оцінювання. Пояснюється це тим, що в дистанційному форматі фактично неможливо надати чітку та об'єктивну оцінку не тільки виконанню завдань, а й процесу розвитку студента у фізичному плані. Таким чином, не є можливою корекція методології у відповідності до кожного студента зважаючи на його особливості та потреби – в особливості, не є можливим отримання викладачем повного знання про аспекти здоров'я та фізичного розвитку свого вихованця.

Висновки. Для вітчизняної системи освіти є нагальною потребою реформування системи освіти в галузі фізичного виховання. Частина рекомендацій та думок була висловлена у статті під назвою «Сучасне викладання фізичної культури у закладах вищої освіти в умовах пандемії коронавірусу: загальні аспекти та нормативна складова» мого ж авторства.

У сучасному стані дистанційного формату українська система зобов'язана прислухатися до численних досліджень та рекомендацій закордонних колег, що говорять про те, що у випадку якщо не буде якісних змін у підходах до практичного викладання дисципліни у дистанційному форматі – є великий ризик того, що дисципліна стане виключно теоретичною, а процес повернення до очного формату проведення занять може бути вкрай складним – не тільки через зміну формату проведення занять, скільки через фізичну та психоемоційну втому обох сторін-учасників освітнього процесу – викладачів та здобувачів освіти.

Окрім цього, українська система вищої освіти, зважаючи на євроінтеграційний процес української держави, повинна змінювати системні підходи, стандарти та методологію проведення занять з фізичної культури до європейських стандартів, норм та правил.

Література:

1. The (virtual) teaching of physical education in times of pandemic [Електронний ресурс] / G. González-Calvo, R. Barba-Martín, D. Bores-García, D. Hortigüela-Alcalá // European Physical Education Review. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1356336X211031533>.

2. Jieun Yu. Analysis of Online Classes in Physical Education during the COVID-19 Pandemic [Електронний ресурс] / Jieun Yu, YongseokJee // Education Sciences. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1282900.pdf>.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент Горпинич Олексій Олександрович.

Михайло Карпущенко
(Дніпро, Україна)

СУЧАСНЕ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ: ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА НОРМАТИВНА СКЛАДОВА

Постановка проблеми та актуальність. Сучасна дистанційна освіта стала викликом для освітньої спільноти, зокрема і для українських освітян. Форма проведення занять у дистанційному форматі охопила всі без виключення спеціальності та дисципліни. Особливе місце займає специфіка проведення занять з фізичної культури, адже в залежності від способу та методів проведення занять з фізичної культури можна чітко мати уяву та оцінку фізичних можливостей молодого студентського покоління. При цьому, варто зважати на переваги та недоліки дистанційної форми освіти.

Метою даної роботи визначено дослідження актуальних проблем та нюансів, а також надати відповідні рекомендації з боку студента, як учасника навчального процесу, які можуть бути направлені на корекцію навчального процесу у закладах вищої освіти зважаючи на виклики часу та сучасні тренди молодіжного суспільства.

Виклад основного матеріалу статті. Сучасний стан справ у сфері здоров'я, зокрема і громадського, ставить за собою все більші вимоги до підтримки здорового образу життя – особливо під час пандемії коронавірусу.

Закладами вищої освіти у межах своєї компетенції, з метою дотримання планів навчальної роботи та нормативної документації у сфері дисципліни «Фізична культура» визначені методи роботи на платформах дистанційної освіти. Наприклад, такими формами є Microsoft Office 365, Google Meet, Google Classroom, а також – окремі навчальні ресурси дистанційної освіти, які сформовані самими закладами вищої освіти.

Перенесення занять з фізичної культури в онлайн-сферу залишило за собою великий нюанс дотримання нормативної складової дисципліни – задача здобувачами вищої освіти нормативів з фізичної культури з особливістю виконання процесу в фактично непридатних для цього домашніх умовах, тобто без наявного відповідного спортивного устаткування та призначеного для цього приміщення. Особливо це стосується нормативів на біг (100, 1500, 3000 м).

В наукових виданнях опубліковано ряд статей з питання викладання фізичної культури в умовах сучасної пандемії – авторами статей, педагогами фізичного виховання, відзначено ряд проведених змін до процесу викладання фізичної культури, зокрема, і з урахуванням поточних можливостей студента. Наприклад, зважаючи на складність виконання визначених нормативів в умовах, що не передбачають якісне їх виконання, викладачі з різних закладів вищої освіти започаткували виконання різноманітних челенджів, які мають за мету заохочування та формування інтересу молодого покоління до піклування про своє фізичне здоров'я та розвиток фізичних навичок. Особлива роль відводиться особистому прикладу викладача, який не обмежується звичною роллю надання виключно теоретичного матеріалу в тому обсязі та виді, який раніше застосовувався під час занять з фізичної культури у очній формі проведення.

В умовах карантину та дистанційної освіти варто приділяти велику увагу заохоченню студентів до занять з даної дисципліни. На мою думку, ставлячи за мету піклування про фізичне здоров'я; виконання завдань та вправ, що спрямовані на профілактику сезонних та хронічних захворювань, в тому числі, і запобігання хвороб, що можуть мати негативний ефект під час інфікування коронавірусом, не варто заціклюватися на виконанні нормативів і тим більше, доцільності проведення занять саме у форматі 1,5 астрономічних години на тиждень. Зрозуміло, що часові норми визначені виключно програмою та нормативною документацією, яка прив'язана до очного формату проведення занять. Проте, вважаю, що зміна розкладу проведення занять повинна бути не тільки у час дистанційного формату освіти, а й під час стаціонарного навчання, навіть в умовах карантинного режиму діяльності закладу вищої освіти.

Наприклад, заняття з фізичної культури доцільно б було робити вранці на початку навчального дня щоденно на протязі навчального тижня з рівномірним розподілом часу впродовж 5 днів проти 1,5 астрономічних годин на тиждень. Це, по-перше, буде мати добрий вплив на організм – дасть йому можливість повністю «прокинутися» та отримати насичений заряд енергії на навчальний день. Деякі заклади вищої освіти навіть в умовах карантину залишають у розкладі заняття з фізичної культури у середині астрономічного дня – тобто, або між занять з основної спеціальності, або після таких занять. В такому разі, студент з об'єктивних причин емоційно виснажений та втомлений від занять за основним напрямом діяльності. Виконання нормативів, в такому випадку, взагалі не можна назвати якісним та таким, який спрямований на розвиток студента – це є виключно суб'єктивною думкою автора статті, яка може

відрізнятися від поглядів інших людей на поставлене питання. Я вважаю, що це є неправильним та недоцільним, оскільки в такому разі можна спостерігати відсутність мотивації до занять фізичною культурою, принаймні, в межах дисципліни «Фізична культура» у вищому навчальному закладі.

По-друге, розподіл по дням тижня таких занять дасть можливість підтримувати фізичний стан студента у потрібному рівні. Проте, вважаю, що саму дисципліну «Фізична культура» потрібно перевести в формат заохочувальний, а не на виконання нормативів, тим більше на оцінку. Піклування про здоров'я повинно носити заохочувальний та добровільний характер, а не характер виконання нормативів. Особливо у тому випадку, коли протягом 3-х курсів (на прикладі ДНУ ім. Олесея Гончара, в інших вузах термін викладання даної дисципліни може відрізнятися), нормативи на кожному з трьох років навчання фактично однакові та мають за мету виключно виконання програми з викладання та нормативів. У дистанційній формі освіти робота не на норматив, вважаю, повинна бути базовою – оскільки немає у студентів ані сприятливих умов для їх виконання, та неможливо об'єктивно надати оцінку їх виконанню.

По-третє, окрім відходу від виконання нормативів під час дистанційної форми викладання, вважаю за необхідне надання студентам індивідуальних завдань не реферативно-наукового характеру (особливо, коли здобувачі освіти не володіють базовими знаннями у цій сфері, зважаючи на те, що ця спеціальність не є їх основною), а завдань фізичного спрямування – виконання челенджів, естафет та інших заохочувальних подій та процесів; розробка та виконання у тісному співробітництві з викладачем фізичної культури власних програм з підтримки та розвитку здоров'я, орієнтуючись на особистий рівень здоров'я; заснування окремих «позакласних» гуртків з фізичної культури, які можуть бути присвячені роботі, наприклад, над виконанням вправ на певні групи м'язів чи вправ певного характеру.

Висновки. Таким чином, сучасне викладання дисципліни «Фізична культура» в умовах сучасної дистанційної форми навчання, та в умовах пандемії COVID-19, можна вважати недосконалою та такою, що не в повному обсязі відповідає вимогам сучасної ситуації. Виконання нормативів у сучасній практиці, навіть в умовах дистанційної освіти, є недоцільним. Підтримка здорового образу життя; профілактика захворювань, в тому числі і інфекційних, у рамках даної дисципліни можна виконувати зовсім іншими методами фізичного виховання. Нормативна база несе у собі виключно мету оцінювання можливостей студента виконання певних вправ за визначеною кількістю підходів у жорстко лімітований час. Фізична культура, на мою думку, не повинна мати за мету саме це – мета повинна полягати у підтримці пропаганди здорового образу життя, колективній праці з цього питання на добровільній основі, а не як спосіб виконання навчальної програми. На мою думку, навіть в умовах карантину та дистанційної освіти, доцільно б було реформувати у факультативну дисципліну, а не в обов'язково-нормативну.

Окрім цього, нормативну базу можна залишити у якості вибіркового формату проведення занять у очній формі дисципліни. При цьому, я хотів би рекомендувати зараховані та оцінені на 1-2 курсі навчання нормативи залишити на майбутніх курсах дисципліни, але у якості підтримки знань та навичок – без оцінювання таких. Натомість – зробити оновлену систему, яка дозволить на кожному новому курсі опанувати нові знання та навички, такі як, наприклад – вправи з грифом (наприклад, жим грифу лежачи), вправи на спеціальних тренажерах. Але все можливо виключно за умови відповідної матеріально-технічної бази кафедр фізичного виховання закладів вищої освіти всіх рівнів акредитації.

Таким чином, з позиції студента та безпосереднього здобувача вищої освіти, можу надати виключно задовільну оцінку сучасному стану викладання фізичної культури в умовах дистанційної освіти з необхідністю реформування як для дистанційного, так і для очного формату проведення занять з реформуванням або відміною нормативної системи з метою заохочення студентів до роботи над власним здоров'ям, особливо, в умовах пандемії.

Література:

1. Ільницька Г. С. Організація освітнього процесу з фізичного виховання в умовах дистанційної освіти [Електронний ресурс] / Г. С. Ільницька, С. А. Семашко, О. В. Кривенцова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34560/lnytska_55-60.pdf?sequence=1.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
Горпинич Олексій Олександрович.

Тарас Кириченко
(Переяслав, Україна)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИЛОВОГО ТРЕНУВАННЯ СПОРТСМЕНА-ПАУЕРЛІФТЕРА

На думку багатьох науковців [1, 4, 5, 6] ефективно організоване силове тренування сприяє всебічному і гармонійному розвитку спортсмена. При формуванні і вдосконаленні спеціальних фізичних та спортивних якостей це є особливо важливим. Силове тренування може виконувати різні завдання. Воно сприяє зміцненню здоров'я і досягненню високих спортивних результатів, підвищує функціональний стан нервово-м'язової системи, розкриває властивості психологічного характеру.

У спортивній практиці за допомогою силового тренування створюється основа для розвитку спеціальної сили. Спеціальна сила - основний чинник для досягнення високих результатів в силових видах спорту [2, 3, 7].

Упродовж останніх десятиріч пошук найраціональнішої системи керування тренувальним процесом відбувся методом визначення оптимального режиму діяльності спортсмена, оптимального збільшення обсягів спеціальної і спеціально-підготовчої роботи [1].

В силових видах спорту методика побудови тренувального процесу залежить від багатьох чинників. До них, насамперед, належать адаптаційно-приспосувальні можливості організму спортсмена, особливості процесів втоми й відновлення сил після навантажень під час окремих занять [5]. Щоб правильно вибудувати тренувальний процес, варто знати, яким чином впливають на спортсмена навантаження, що відрізняються величиною і спрямованістю, тобто динамікою і тривалістю процесів відновлення. Чергування навантажень і відпочинку в мікроциклі може призвести до реакцій трьох типів, а саме:

- максимальне зростання тренування;
- незначний тренувальний ефект або повна його відсутність;
- перевтомлення спортсмена.

Реакція першого типу характерна для всіх випадків, коли застосовується оптимальна кількість занять з великими і значними навантаженнями при раціональному чергуванні їх як між собою, так і із заняттями з меншими навантаженнями. Якщо відбувається незначна кількість занять з навантаженнями, які слугують стимулом до тренування, виникає реакція другого типу. І, нарешті, зловживання великими навантаженнями або ж їх нерациональне чергування може призвести до перевтомлення спортсмена, тобто викликати реакцію третього типу [5, 6].

Частота повторних, стандартних за деякими показниками тренувальних занять, повинна визначитися функціональними можливостями спортсмена [1, 5, 7], а саме, готовністю виконувати задане навантаження у фазі надвідновлення.

Для управління процесом тренування важливо точно визначити рівень відновлення, встановлюючи фазу надвідновлення. Чергувати заняття під час тренування треба таким чином, щоб фізичні навантаження однакової спрямованості задавалися через проміжки часу, достатні для настання фази надвідновлення провідної функції, а навантаження іншої спрямованості, що застосовуються в цей період, не впливали певним чином на відновлення основної функції.

Феномен надвідновлення настільки важливий в процесі спортивного вдосконалення, що в спортивній практиці ним керуватися, як вважає В. Олешко, дуже складно. Це пов'язано з тією обставиною, що день його настання в наступному тижневому циклі передбачити досить складно. Але, на думку автора, при використанні незмінного тижневого циклу (використання в тренувальних заняттях однакових вправ з однаковою черговістю і однаковим обсягом та інтенсивністю тренувального навантаження, чергування тренувальних днів з днями відпочинку) можна зафіксувати відносно стабільну реакцію систем організму, а отже, і управляти тренувальним ефектом через можливості спортсмена до надвідновлення [4].

За різними даними [4, 6, 7] зміни надвідновлення після навантажень з великими величинами і великим обсягом тривають від 5 до 7 днів і більше. Водночас відомо [2, 4], що відновлення після менш енергомістких вправ (виконуються з невисокими навантаженнями і належать здебільшого до локальних) настає швидше і не перевищує 3-5 днів. Період відновлення енергетичних показників значно коротший, ніж період відновлення окремих показників скелетних м'язів [5, 7].

З огляду на вищезгадане різноманітні силові навантаження можна повторювати через 4-24 години. Наприклад, тренування, спрямоване на збільшення результату в жимі лежачи можна планувати на наступний день після тренування, пов'язаного з присіданням [5]. Це можливо тому, що, як вважає А.І. Стеценко, у базових силових вправах, пов'язаних із статичними зусиллями, зміни гомеостазу незначні. Тому в цьому випадку гомеостатичні константи не настільки важливі у регулюванні тренувальних ефектів і процесів відновлення.

Інші автори [1, 3], не заперечуючи важливості застосування великих навантажень, все ж рекомендують зменшувати систематичність таких тренувань, щоб уникати травм і перетренованості. Поширеною є думка, що не потрібно використовувати максимальні і близькі до максимальних навантаження на тренуванні.

Обов'язковою умовою при тренуванні сили вважають [1, 2] застосування локальних м'язових зусиль. Не погоджується з таким твердженням Ю.В. Верхошанський, вважаючи, що навантаження комплексно впливає на всі групи м'язів.

Основним джерелом інформації з проблем тренування в пауерліфтингу на сьогодні є американський журнал «Powerlifting USA». Статті, що публікуються в ньому, містять здебільшого практичні рекомендації для спортсменів і тренерів, і часто, на жаль, не обґрунтовані науково, мають, ознайомлюючий характер [6]. Питання тренування в цьому виді спорту обґрунтовує І.В. Вельський, але всі рекомендації ґрунтуються, здебільшого, на особистому досвіді. Багато хто з авторів [1] при підготовці до змагань в пауерліфтингу рекомендує застосовувати принцип роздільного тренування, коли окремі м'язові групи активні під час виконання декількох вправ у різні тренувальні дні.

Поширеною є думка про те, що в тижневому тренувальному мікроциклі під час виконання змагальних вправ потрібно виокремлювати важкі і відновлювальні навантаження.

Особливу увагу варто зосередити на кількості повторень змагальної вправи в одному підході. Деякі автори пропонують помірно [5, 6] або поступово зменшувати кількість повторень з одночасним збільшенням величини навантаження від одного тижневого мікроциклу до наступного. Інші [3, 7] вважають ефективнішим застосування комбінованого методу «піраміда», який полягає в одночасному, від підходу до підходу, збільшенні величини навантаження і зменшенні кількості повторень. Треті [2, 4] рекомендують варіативний метод, стверджуючи при цьому, що важливим засобом профілактики з метою усталення спортивних результатів є постійне коректування структури і змісту процесу підготовки, зокрема навантаження.

У пауерліфтингу, як і в деяких інших видах спорту, спортсмени розмежовані на вагові категорії. І, у випадку, якщо маса тіла атлета близька або перевищує верхню межу вагової категорії, в якій він повинен виступати на майбутніх змаганнях, то потрібно зосередитись на короткотермінових зусиллях максимальної інтенсивності і менше застосовувати метод багаторазових зусиль. Якщо ж маса тіла атлета набагато менша, ніж його вагова категорія, то варто використовувати перший метод. Спортсмени найвищої кваліфікації повинні частіше використовувати метод короткотермінових зусиль, але атлети важких вагових категорій, щоб зберегти рівень м'язової маси, під час тренування потребують використання багаторазових підйомів навантажень (від 4 і більше) при максимальній і наближеній до неї кількості повторень за один підхід [4].

Про різні шляхи розв'язання проблеми в «Методиці розвитку» власне силових здібностей говорить В.Б. Соловійов [5]:

- стимулювання м'язових напружень відбувається завдяки частим серійним повторенням вправ з фіксованими навантаженнями – значними, але не максимальними величинами;

- тенденція до збільшення навантаження з наближенням до максимальних значень. При цьому, як стверджує автор, обидва шляхи поєднуються в певному порядку, почергово набуваючи провідного значення на різних етапах розвитку силових здібностей.

Найбільш спорідненим із поняттям «пауерліфтинг» вважається «важка атлетика». І у пауерліфтингу, і у важкій атлетиці перед спортсменом постає завдання підняти штангу максимально можливої ваги. З усього переліку вправ, що застосовуються в підготовці важкоатлетів, найбільше зацікавлення (з питань методики тренування) викликали присідання з штангою на плечах, тяга, поштовх і жим штанги лежачи. Щоправда, ці вправи використовуються у важкій атлетиці як допоміжні і виконуються, здебільшого після змагальних вправ. Величину ваги визначають у відсотковому відношенні до кращого змагального результату, отриманого спортсменом на останніх змаганнях. Так, зважаючи на інформацію з фахових видань [4], мінімальна вага, що застосовується в тренуваннях у поштовхових тягах, складає приблизно 60% і максимально 120% від межі у ривку і поштовху. Різна вага штанги по різному діє на техніку і розвиток сили:

- Удосконалюватись в техніці потрібно при використанні тяг з вагою 90-95% від максимального результату.

- Приріст у спортивному результаті залежить від величини тренувальної ваги в тязі поштовховій і кількості підйомів штанги вагою 100% і більше. У зв'язку з цим для розвитку сили використовують тягу поштовхову з вагою штанги 100% і більше.

У даному випадку дана кількість підйомів штанги вагою 100% і більше. Решта підйомів розподілені так: з вагою штанги 90-99% виконується 50% підйомів, 80-89% - 17% і решта - з вагою менше 80% від максимального результату.

Тяги виконуються на кожному тренуванні, іноді планують ривкові і поштовхові тяги в одному тренуванні. При 2-4-разових повтореннях за підхід виконується 15-30 тяг, при 5-6-разових – до 35-50 тяг.

Особливості тренування важкоатлетів в присіданні зі штангою на плечах передбачають використання ваги штанги від 45-125% від результату поштовху. За одне тренування може бути виконано до 60 присідань, але частіше на занятті виконується до 20-30 присідань. Присідання зі штангою на плечах застосовуються в кожному тренуванні.

Інтенсивність навантаження у присіданні зі штангою атлетів різних вагових категорій має відмінності: чим більша вагова категорія, тим менша тренувальна вага штанги і кількість підйомів з високою інтенсивністю (100% і більше).

Особливе «зацікавлення у спортивному тренуванні полягає в оцінці ефективності різних методів тренування з метою розвитку силових якостей, а так само виявлення варіантів їхнього співвідношення в процесі підготовки спортсменів. Усі методи, що використовуються, перебувають у взаємозв'язку з режимами м'язової діяльності.

Загалом методи, що полягають у застосуванні динамічної роботи, переважають над ізометричними за ефективністю впливу на м'язову систему і відносно різними видами сили. Рекомендовано [5] використовувати ізометричний метод на початкових етапах підготовки, щоб досягнути змін, витрачаючи менше зусиль порівняно до тренування в інших режимах. Натомість є думка, що ізометричний метод ефективніше використати для людей, що мають високий рівень розвитку силових якостей [7].

Силове тренування передбачає дотримання спеціальних завдань заняття. Частину тренувального заняття треба виконувати рухи, максимально подібні до змагальних, включаючи їхню структуру і швидкість.

Деякі автори [2, 4] вважають, що для ефективнішої реалізації рухового потенціалу на тренувальних заняттях необхідно обов'язково використати змагальні вправи. У пауерліфтингу вони повинні виконуватися з перевантаженням, що спричинятиме виникнення моторних «стежин» і сприятиме збільшенню захисту. Це узгоджується з думкою багатьох авторів [1, 3, 6, 7], які стверджують, що з метою розвитку власне силових якостей навантаження повинно наближатися до максимального значення, а кількість підйомів повинна бути максимально можливою.

Як показує практика спортивної діяльності, вищезгадані й інші відомі рекомендації з окремих видів спорту не завжди ефективні у пауерліфтингу [6]. Вони, зазвичай, можуть братися до уваги і навіть за основу при підготовці у пауерліфтингу. Однак, саме пауерліфтингу притаманні прояви власне силових якостей людини у трьох змагальних вправах, тому традиційні спортивні рекомендації не завжди прийнятні.

Література:

1. Вельский И.В. Основы специальной силовой подготовки высококвалифицированных спортсменов в тяжелоатлетических видах спорта. Минск: Технопринт, 2000. 206 с.
2. Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. Москва: Физкультура и спорт, 1985. 176 с.
3. Губа В.П. Теория и практика спортивного отбора и ранней ориентации в виды спорта: монография. Москва: Сов. спорт, 2008. 304 с.
4. Олешко В. Особенности побудови тренувальної роботи важкоатлетів високої кваліфікації у річному макроциклі. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2003. № 1. С. 30-36.
5. Соловьев В.Б. Параметры тренировочной нагрузки тяжелоатлетов высшей квалификации при переходе из юниоров в сениоры: автореф. дис.... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки». Москва, 2007. 24 с.
6. Стеценко А.І., Гулько П.М. Теорія і методика атлетизму: навчальний посібник. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2011. 216 с.
7. Шахлина Л.Г. Медико-биологические основы спортивной тренировки женщин. Київ: Наук, думка, 2001. 325 с.

Андрей Красуля
(Харьков, Украина)

СПОСОБЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ВУЗЕ

Вовлечение студентов в спортивно-массовую работу в вузе является важной, но в то же время тяжелоразрешимой задачей. Безусловно, участие студентов в соревнованиях, спортивных мероприятиях способствует укреплению здоровья, повышению уровня физической подготовленности, формированию морально-волевых качеств, развитию дружественных отношений. Но, с другой стороны, участие в соревнованиях требует определенного уровня физической, технической и тактической подготовленности и отсутствие таковой зачастую является непреодолимой преградой для неподготовленных студентов, даже несмотря на их желание участвовать в соревнованиях. Также отсутствие необходимых умений и навыков может определять отсутствие интереса к виду спорта. Учитывая тот факт, что количество школьников занимающихся в ДЮСШ, спортивных клубах, школьных секциях с каждым годом становится все меньше (по различным причинам), то и поступающих в вузы студентов, имеющих даже минимальную спортивную подготовку, становится все меньше и меньше [1, 226].

Учитывая опыт работы спортивного клуба ХГУ "НУА" на протяжении последних 5-7 лет можно предложить следующие пути решения данной проблемы:

1. Благоприятной для поддержания и осуществления соревновательной деятельности является секционная форма работы групп по дисциплине "Физическое воспитание" [2, 76]. Студент начинает заниматься в какой-либо секции, получает необходимый для участия в соревнованиях минимум знаний, умений, навыков и через определенный промежуток времени уже готов принимать участие в соревнованиях небольшого ранга. В последствии занятия в секции будут повышать уровень его подготовленности и делать его соревновательную деятельность более насыщенной и продуктивной.

2. Упрощение правил проведения соревнований по существующим видам спорта. Таким образом вид спорта становится доступным для минимально подготовленного студента. Примером здесь может служить уменьшение веса гири в гиревом спорте с 16 кг. до 8 кг. для девушек и с 24 кг. до 16 кг. для

юношей, в пауэрлифтинге выполнение упражнений не на максимальный результат, а подъем небольшого фиксированного веса за 1 мин и т.п.

3. Придумывание новых видов спорта, которые в силу своей простоты становятся доступными практически каждому, кто хочет принять в них участие. Например в ХГУ "НУА" на протяжении последних 10-15 лет проводятся соревнования по флешмобу и кроссфиту. Эти названия условны и употреблены лишь для обозначения соревнований. Суть флешмоба состоит в том, что группы студентов подготавливают небольшую танцевальную программу (2-3 мин.) и выступают с ней на соревнованиях. Жюри оценивает качество выполнения, синхронность, артистичность и выявляет группы победитель и призеры. Название кроссфит позаимствовано из уже существующего вида спорта, но имеет к нему опосредованное отношение. Студенты выполняют несложные гимнастические упражнения определенное количество раз (около 10-15), и победитель определяется по меньшему затраченному времени.

4. Нельзя не принимать в расчет и тот факт, что часть учебного времени может происходить в дистанционном режиме. И проведение некоторых соревнований онлайн тоже может иметь место. Например в 2020-2021 учебном году в ХГУ "НУА" соревнования по кроссфиту прошли онлайн на платформе Zoom.

5. Необходимо награждать победителей и призеров, а также поощрять всех участников соревнований, каким бы низким не был ранг соревнований и уровень результатов. Это должно служить подтверждением того, что участник сделал правильно приняв участие в соревнованиях, и быть стимулом для его дальнейшей соревновательной деятельности.

По мере роста спортивного мастерства и получения опыта участия в соревнованиях можно от упрощенных правил переходить к стандартным, проводить соревнования отдельно для новичков и более опытных спортсменов, достаточно подготовленных спортсменов выставлять на соревнования более высокого ранга.

Залогом успеха в решении этой задачи является творческий подход и постоянное внимание к этой проблеме.

Литература:

1. Красуля А. В. Физкультурно-спортивная деятельность студентов гуманитарного вуза. Здоров'я нації і вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти: тези допов. II Міжнар. Наук.-практ. конфер. 22-23 квітня. 2021 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2021. С. 225-228.
2. Зенина И. В. Оптимизация физического воспитания студентов вузов на основе секционной формы организации учебного процесса. Актуальные научные исследования в современном мире: сборник научных трудов. Переяслав-Хмельницкий, 2017: вып. 9 (29). С. 74-78.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Mokhichehra Akbarova
(Uzbekistan)****INFLUENCE OF MUSICAL ABILITY ON LEARNING FOREIGN LANGUAGES**

Some people are capable of producing sounds similar to a foreign language. The sounds spoken in this way give the impression of a real foreign speech due to the excellent ability of such people to imitate the articulation of another language. This clearly indicates the relationship between two abilities: imitation and foreign pronunciation. And by the way, in parallel, such people are also musically gifted. Students with a talent for music (especially if they play a musical instrument) recognize that learning a foreign language is not difficult for them, while not very successful students usually do not play musical instruments and it is more difficult for them to learn the language (and in most pronounced).

Music is often used in foreign language classes, although it is usually considered a form of entertainment or recreation. But in vain! After all, songs are an excellent pedagogical tool in language teaching. Currently, in the teaching process, more and more attention is paid to authentic materials - both in the very study of the language and in the course of acquainting students with the culture of a particular country. In this regard, songs in a foreign language are extremely useful, since they represent a different culture and the recording of such songs contains an authentic voice.

In addition, listening to and singing songs contributes to the development of pronunciation skills, and sometimes introduces different dialects of the target language. Also, songs significantly help not only to learn new vocabulary, but also to consolidate what has already been learned by repeating the text of the chorus. Mastering words with musical accompaniment makes the process easier, as students often memorize rhythm, stress, rhyme and melody better than ordinary speech performance.

Music, like language, is very expressive. And the expressiveness of speech is mainly achieved at the suprasegmental level, that is, intonation, rhythm, tone and stress. Intonation and stress play a huge role in correct understanding. With incorrect intonation and stress, the interlocutor has to make an effort to understand the meaning of the statement. For a native speaker, this deficiency indicates the speaker's lack of instinctive sense of language. Sometimes phoneticians argue that sounds are the body of the language, and intonation is its soul. In this case, we can say that musically gifted people with knowledge of a foreign language are very lucky, because they are naturally endowed with that very linguistic soul.

Teachers of foreign languages at the State Conservatory of Uzbekistan actively use this method in the classroom, which helps students to learn foreign languages.

Now, knowledge of a foreign language is of great importance in the musical life of every student, so they try to learn a foreign language.

References:

1. Yuldashev N. D. Teaching English in technical schools of culture. // FarDU Khabarlari.No.1.1992.
2. Klimkin Yu.P. Language and music. // Bulletin of VoISU. No. 3.2011.

**Ангелина Аладьина, Мария Минайдарова
(Тараз, Казахстан)****ВЕЛИКИЙ МАСТЕР ПОЭТИЧЕСКОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО
ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ АУДИТОРИИ**

Вопросы национального воспитания студентов вуза средствами русского языка будут эффективными, если освоение содержания изучаемого предмета направлено на формирование эмоционально-ценностного отношения к нему и потребности в глубоком освоении ценностей национальной культуры. В статье Первого Президента РК Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отмечается: «Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, – одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами. Мудрость Абая, перо Ауэзова, проникновенные строки Джамбула, волшебные звуки Курмангазы, вечный зов аруаха – это только часть нашей духовной культуры» [1].

Следуя тому, что мы стремимся воспитывать средствами преподаваемой дисциплины глубокое, духовно ориентированное мышление, на практические занятия по русскому языку в казахской аудитории выносим общие учебные тексты, способные нести как новую образовательную информацию, так и быть фактором национальной культуры, оказывать мощное воспитательное воздействие. К таким текстам относим материал, изучаемый при прохождении темы: "Культурный отдых: театры, музеи, фестивали, выставки, концерты, литература, музыка. Роль искусства в жизни человека". Этот текст «Народные акыны», знакомящий с жизнью и творчеством Жамбыла Жабаева, «великого мастера поэтической импровизации». Предтекстовая и послетекстовая работа строится на материале текста:

Народные акыны

Казахский народ гордится своими акынами. Веками песни прославленных акынов бережно сохранялись в памяти народа. На акынов смотрели как на выразителей общественного мнения, учителей жизни. Недаром в старину слово «акын» означало наставник и певец. В 19-ом столетии акынов считали профессиональными певцами, разъезжающими по аулам. Песня кормила акына. «Акын ни за что не запоет свою импровизацию с глаза на глаз. Ему... нужна публика, которая бы имела сочувствие к остроумию», - писал первый казахский просветитель Ч.Ч. Валиханов. Общественная роль талантливой акына была велика. Песни его заучивали наизусть, а имя делалось известным на громадном пространстве степей. Долгом акына было прославить, воспеть достойных и осудить бесчестных и низких людей в импровизированной песне. Акыны поют свои импровизации там, где проводятся увеселения, свадебные торжества, поминки. Они знали предания и легенды, были мастерами айтыса. Словом, репертуар акынов охватывал все жанры казахской народной поэзии, отвечал всем народным потребностям в поэтическом искусстве. Одним из величайших мастеров казахского поэтического искусства является Жамбыл Жабаев. «Я – зоркий сокол, я – напев моей страны, я – ваш Жамбыл!» - обращается акын к своему народу. Почти столетний путь прошел он со своим народом. Тысячи людей съезжались туда, где выступал акын. Многие свои импровизации Жамбыл подолгу обдумывал. Чем ответственнее было его выступление, тем больше акын раздумывал, о чем он будет петь. Его положительный идеал - герой, свободолюбивый, умеющий постоять за народ, добивающийся лучшей доли и для себя, и для всей бедноты. Вершины импровизаторского искусства Жамбыл достиг в айтысах. На все Семиречье прославился он, одержав победу над считавшимся непобедимым акыном Кулмамбетом. Чем же побеждал Жамбыл - акын рода Шапрашты? Его победоносная сила была в том, что на первый план он выдвигал народ, болел за его судьбу, мечтал о лучшей жизни для аульного бедняка.

К великому акыну вполне применима казахская пословица: «Умудрен знаниями не тот, кто много прожил, а тот, кто много видел». И сегодня песни акына согревают сердца людей. «Будь как Жамбыл! Живи до жамбыловских лет!» - стало общепринятым благопожеланием по всему Казахстану. Жамбыла помнят [2].

В связи с перемещением центра тяжести в учебной программе «Русского языка» на активные и развивающие методы, повышением объема и значения самостоятельной работы обучаемых организуем работу над текстом следующим образом: 1) ознакомительное чтение, 2) чтение с пометами (осмысленное чтение): знак «минус» означает незнакомую информацию, «плюс» - знакомую, восклицательный знак – нужную, интересную, а вопросительный знак – непонятную; 3) определение целее установки автора и типов информации текста; 4) определение средств связи: а) лексические (повтор слова, синонимическая замена, использование антонимов, слов одной тематической группы и т.п.), б) морфологические (использование глаголов в единой форме: вид, время), наречий места и времени, вводных слов и т.п.); в) синтаксические (наличие вопросно-ответной формы, синтаксического параллелизма, неполных предложений и т.п.); г) стилистические (тропы, стилистические фигуры и т.п.), д) интонационные (длина фразы, темп речи, интонация и т.п.); е) графические (знаки препинания, красная строка, шрифты, шрифтовые выделения), 5) определение типа композиции (линейная, ступенчатая, концентрическая, параллельная, дискретная, трансмутация) и конструктивных приемов, используемых автором; б) определение типа речи текста и т.д.

Активно применяем на занятиях аналитическое чтение, задачей которого является стимулирование распремечивающего понимания, по которому происходит декодирование смыслов текста. Студент должен понять не только содержание текста (что сказано), но и, самое главное, смысл (ради чего сказано). Разные виды чтения сопровождаются определенными уровнями понимания: семантизирующее, когнитивное, распремечивающее. Кроме того, проводим и такие виды работ, как сворачивание (составление тезисов, аннотации, различного рода планов), а также развертывание текста (составление текста по первому предложению), составление текста на одну и ту же тему с использованием различных стилей речи и др. Работа продолжается в малых группах. Выполнение заданий группами, одинаковыми или разными по уровню подготовки. Студенты представляют подготовленный дополнительный материал по теме занятия. Например, одна группа подготовила следующую информацию:

- Акын родом из Мойынкумского района нынешней Жамбылской области. Гора Жамбыл расположена недалеко от поселка Хантау, северо-западнее известного золотоносного поселка Акбакай. В те годы из-за нашествия кокандских войск казахи вынуждены были кочевать. Семья Жабая зимой 1846 года остановилась в степях Бетпак-далы. У Жамбыла даже есть стихи, в которых он говорит, что попал в снег еще в утробе матери. Можно сказать, акын родился в пути. Позже его семья и родственники обосновались в местах, где сейчас находится поселок Узун-Агаш.

Его творчество можно разделить на два периода – дореволюционный, когда лирика была посвящена больше эпосу и жизни народа, и после революции, когда он правдиво описывал советскую реальность, и это коренным образом отличалось от того, что было в советской поэзии.

Вторая малая группа:-Жамбыл Жабаев (1846-1945) – выдающийся казахский поэт-импровизатор, жырышы, жырау. Родился на территории нынешнего Жамбылского района Алматинской области. У Жамбыла не было возможности получить образование, но благодаря своей матери Улдан, научился игре на кобызе и домбре, С детства исполнял отрывки из эпоса «Қобыланды», «Алпамыс», кыргызского эпоса «Манас», произведения «Рүстем-дастан», «Көрұғлы», «Жүсіп-Зылиха». Первым наставником в творчестве

был акын Суинбай Аронулы, у которого Жамбыл научился искусству поэтической импровизации, освоил лучшие произведения из его репертуара. Принимая участие в айтысах, Жамбыл стал широко известен в 16-17 лет. Стихотворения «Ленинградцы, дети мои!», «Москва» и другие произведения, написанные Жамбылом в годы Великой Отечественной войны, внесли большой вклад в достижение победы, способствовали сплочению тружеников тыла фронтовиками. Жизнь Жамбыла Жабаева, охватившая почти столетие, была подчинена одной цели - служению интересам родного народа, в памяти которого великий акын навсегда останется воистину «Гомером XX века», непревзойденным мастером слова.

Третья малая группа:

- После Октябрьской революции голос акына зазвучал с новой силой. Он участвовал в слете народных акынов Семиречья в 1919 году, а в 1934-м - в первом республиканском слете мастеров искусств. Но популярность Жамбыла возросла с новой силой начиная с 1936 года после публикации в газете «Правда» от 7 мая поэмы-толгау «Моя родина», в которой он рассказал об истории казахов, их судьбах в прошлом и достижениях современной ему жизни.

О знаменитом народном акыне Жамбыле Жабаеве узнает вся страна. С этого дня он приобретает всемирную известность. Росту его популярности способствовало и то, что переводчиками его творений были талантливые поэты П. Кузнецов, К. Алтайский, М. Тарловский, Дм. Снегин, И. Сельвинский, А. Ромм, А. Глоба, Т. Стрешнева. На страницах центральных газет и журналов регулярно публикуются его портреты, песни и поэмы. Его произведения переводятся на многие языки, издаются большими тиражами как в СССР, так и за рубежом. В произведениях предвоенных лет он оперативно откликнулся на важнейшие события в жизни страны.

Триумф Жамбыла продолжился в 1938 году. Двадцатого мая общественность Казахстана и всей страны широко отметила 75-летие его творческой деятельности. Правительство республики подарило акыну легковой автомобиль 'М-1'. В Алматы состоялось торжественное заседание горсовета, затем пленум Союза советских писателей Казахстана, посвященного творчеству Жамбыла, где выступили с докладами М. Ауэзов и А. Тажибаев. В декабре 1938 года Жамбыла чествовали в Москве в Колонном зале Дома Союзов. В 1937 году Жамбыл избирался депутатом Верховного Совета Казахской ССР первого созыва, был награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени. В 1941-м ему была присуждена Государственная премия СССР.

Студенты узнали интересные сведения о жизни и творчестве непревзойденного мастера слова Жамбыла, который отличался феноменальной памятью, знал наизусть и исполнял отрывки из героических эпосов «Алпамыс-батыр», «Кобланды-батыр», киргизского эпоса «Манас», широко известных произведений Востока «Сказание о Рустаме», «Кероглы», «Юсуп – Злиха» и других. В его произведениях звучала тема независимости и единства казахского народа. Героические поэмы Жамбыла «Отеген-батыр» и «Суранши-батыр» получили широкое распространение в Семиречье, входили в репертуар местных сказителей, которые исполняли их перед широкой публикой [3, 6].

Таким образом, и сегодня не ослабевает интерес к Жамбылу, как одной из ярких личностей своей эпохи. Его жизнь – пример для молодежи. Его верность родной земле, мудрость, патриотизм-бесценный пример для них [4, 16]. И в этой связи основной задачей педагогов является бережное сохранение национальных ценностей, доведение их до сознания и сердец молодого поколения. Жизнь поэта-образец активного поиска смысла жизни. Думается, что погружая студентов в эпоху Ж.Жабаева, мы помогаем им глубже уяснить современное, раскрываем смысл будущего.

Литература:

1. Назарбаев Н. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» / «Каз. Правда», №.71 (28450) от 13 апреля 2017 г.
2. Джуанышбеков Н. Жамбыл Жабаев [Текст]: очерк о жизни и творчестве. - Алматы, 2006. – 50 с.
3. Каскабасов, С. «Умеющий зорко предвидеть судьбу...» Каз. правда. - 2006. - 28 февраля. - С. 6.
4. Несипбайқызы У. Казахская литература: учебник-хрестоматия для 10-11 кл. образовательных школ. - Изд. 2-е.-Алматы: РОНД, 2001. - С. 167.

Світлана Байдацька, Катерина Боровик
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ МІЖМОВНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ-УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ

Интерес до вивчення польської мови в Україні невпинно зростає. Цьому сприяють зміцнення українсько-польської співпраці в різних галузях освіти, науки, культури та економіки. Близькість обох слов'янських мов також визначає популярність польської мови серед українців, однак така значна, на перший погляд, подібність двох мовних систем часто призводить до змішування лексико-граматичних форм рідної мови та мови, що вивчається як іноземна. Таке явище у науковому світі диференціюється як інтерференція. До ґрунтового і об'єктивного дослідження цієї наукової проблеми зверталися такі науковці як І.О. Бодуен де Куртене, О. Баранівська, Ю.О. Жлуктенко, О.О. Селіванова, А.М. Кравчук.

За визначенням О.О. Селіванової, яка трактує це лінгвістичне явище як «взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє, що сприймається як іншомовний акцент. Інтерференція є відхиленням від стандартів рідної мови, мовленнєвою помилкою» [4, с. 211]. Інтерференція українців, що вивчають польську мову виявляється на різних мовних рівнях: фонетичному, синтаксичному, лексичному, словотвірному, фразеологічному. Однією з наріжних проблем є також лінгвокультурні відмінності польського та українського мовно-культурних середовищ, що також призводять до інтерференції не лише на суто мовному рівні, а й у сприйнятті культурного коду іноземної мови. Тому комунікативний та культурні аспекти при вивченні польської мови відіграють визначальну роль.

Фонетична інтерференція при вивченні іноземної мови є найтипівішим відхиленням від мовної норми, адже загальновідомо, що опанування іноземної вимови вимагає тривалої практики, а у дорослому віці часто є мало досяжною метою, враховуючи уже сформований мовленнєвий апарат дорослої людини, що часто не дозволяє опанувати іншомовну фонетику на рівні носія мови. Серед мовознавців поширеним є судження, що опанування ідеальної вимови у віці після чотирнадцяти років вважається малоімовірним. До орфоепічних відхилень у вимові українців належать парокситонічний (в окремих випадках пропарокситонічний) наголос, звуки які відсутні в фонетичній системі української мови або вимовляються інакше, а саме реалізацію носових *i ę*, розрізнення особливостей вимови *i i ɨ*, вимова дифтонгів (як поєднання двох голосних в одному складі) *ai, eu*, дещо більшогублена вимова польського *o*, м'якість вимови середньоязикових приголосних *ć, ź, ń, ś, dź*.

На лексичному рівні основною проблемою, на наш погляд, є проблема міжмовної омонімії, коли лексичні значення мовних одиниць в польській та українській мовах мають суттєві розбіжності. Наприклад *sklep – магазин (склеп -krypta)*, *czaszka – чепер (чашка-kubek)*, *dynia – гарбуз (дыня-melon)*. У мовленні українців часто трапляється помилковий вибір лексеми, що має подібне значення, але не вживається у сталих словосполученнях таких як *wolność słowa* (українці ж за аналогією з рідною мовою часто вживають конструкцію *woboda słowa*), *dobra kawa* (типовою помилкою українців є форма *smaczna kawa*).

На граматичному рівні системний характер у письмовому та усному мовленні українців мають відхилення від норми, що стосуються форм множини іменників та прикметників, які виражають значення чоловічої статі - *znaniartyści, wybitni Belgowie, dobrzy sąsiedzi, drodzy synowie*. Причиною виникнення інтерференції такого типу є відсутність окремих граматичних визначників чоловічо-особової категорії в українській мові. Тому розрізненню форм чоловічо-особових (нечоловічо-особових) у множині дієслів минулого часу на заняттях польської мови варто приділяти особливу увагу, доводячи до автоматизму правильність вживання граматичної форми аналог якої відсутній в українській мові.

Досить розповсюдженою проблемою є неспівпадіння родових форм у польській і українській мовах, що часто стає причиною міжмовної граматичної інтерференції. Наприклад, *gimnazia (ж.р.) – gimnazium (r.n.)*, *detal (r.m.) – деталь (ж.р.)*, *metoda (r.ż.) – метод (ч.р.)*, *benzyna (r.ż.) – бензин (ч.р.)*, *olej (r.m.) – олія (ж.р.)*.

Суттєві відмінності в польській та українській мовах виступають у системі керування. Дієслівне та іменникове керування часто презентують значні прогалини у засвоєнні граматичних норм мови, що вивчається. Наприклад, *szukać (кого? czego? Dopełniacz) – Шукати (кого? що? Зн.в.); słuchać (кого? czego? Dopełniacz) – Słucham (→czego?) radia – Слухати (кого? що? Зн.в.) – Я слухаю музику; Bronić (кого? czego? Dopełniacz), Onazawszebroni (→czego?) swojejopinii – Захищати (кого? що? Зн.в.), Вона завжди відстоює свою думку. За аналогією з рідною мовою українці досить часто припускаються помилок у виборі іменникових та прикметникових форм після певних дієслів, які в польській мові вимагають іншої форми відмінка ніж в українській мові. Зокрема, *Kibicować (komu? czemu?) mojejdrużynie – Вболівати за (кого? що?) мою команду – Zapomnieć (кого? czego? Dopełniacz). Martazapomniała (→czego?) parasolki w domu. – Забути (кого? що? Зн.в.) Марта забула (→що?) парасольку вдома. З наведених прикладів можемо зробити висновок, що конструкціям української мови, де іменник та прикметник виступають у формі знахідного відмінку відповідають польські форми з родовим відмінком у своїй структурі. Питання керування в прийменникових і безприйменникових конструкціях та відповідності цих форм в обох мовах постають досить гостро. Наприклад: *byćzadowolonym z wyników-бути задоволеним результатами, byćdumnym z (czego?) – пишатися чим, marzyć (o kim?, o czym?) – мріяти (про кого? про що?)*.**

Зокрема, усі дієслова які містять в семантиці елемент заперечення та нестачі вимагають вживання іменника в родовому відмінку, на відміну від української. Проблеми в українців також виникають у вживанні форм давального відмінка, *благословити (кого?)*, *забрати (в кого?)*, *відібрати (в когось?)* в польській маємо у цих випадках форми авального відмінка *благослаwić (komu?) kibicować (komuś?) odebrać (komuś?)*.

Серед найпоширеніших помилок в способах польського словотворення, яких припускаються українці, що вивчають польську мову, є помилкове вживання форманту – нузамість –owy: *reklamny* (замість *reklamowy*), *priorytetny* (замість *priorytetowy*); –ny замість –cki та –yczny *elegantny* (замість *elegancki*), *charakterny* (замість *charakterystyczny*).

Фразеологічні одиниці як вербалізовані фрагменти національної культури якнайповніше розкривають розбіжності мовних картин світу поляків та українців. Це виявляється як у змісті

(семантиці), так і формі (лексичній реалізації) фразеологізмів обох мов. У фразеологічних системах польської та української мов наявні суттєві розбіжності за мотивацією, деякі наближенні за значенням, однак інші суттєво розходяться за формою. Проблема міжмовної еквівалентності українських і польських фразеологізмів лежить у лінгвокультурній специфіці обох мов, що визначають абсолютні або ж часткові значеннєві розбіжності фразеологічних одиниць. Прикладом часткової розбіжності ФО є *їхати зайцем -jechać na garę, взяти ноги в руки -brać nogi za pas, скочити в гречку -zrobić skok w bok*. У наведених фразеологізмах збігається значення та образність, однак не співпадає окрема лексична складова, яка в кожній мові має інше формальне вираження. Явище міжмовної фразеологічної омонімії є складовою польсько-української інтерференції. *Дати дуба (померти) – dać dęba (втєкту), з серцем (сердито) - z sercem (сумлінно, охоче), альфа і омега (початок і кінець, основа) – alfa i omega (авторитет, знавець), біла ворона (особа не схожа на інших) - biały kruk (рідкісний екземпляр (про книжки та публікації))*. Ці приклади виявляють суттєве розходження внутрішньої форми при подібності зовнішніх структур наведених польських та українських ФО.

Отже, можемо стверджувати, що джерелом виникнення помилок є міжмовна інтерференція, що виявляється найчастіше у фонетичній та лексичній системах, зокрема міжмовній омонімії, натомість морфологічний та синтаксичний рівні рідше піддаються іншомовному впливові. Виявлення паралелей на різних рівнях двох близькоспоріднених мов сприяє глибокому засвоєнню та уникненню вживання помилкових форм, які автоматично спливають у різних мовленнєвих ситуаціях як сталі конструкції запозичені з рідної мови та помилково застосовані у мові, що вивчається. Варто також зазначити, що подібність двох мов, може окрім труднощів, що провадять до інтерференції, сприяти засвоєнню польської мови як за методом лінгвістичної аналогії (подібності), так і контрасту (розбіжності).

Література:

1. Марія Зелінська. Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України. Монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2018. – 288 с.
2. В.І. Кононенко, І.В. Кононенко. Контрастивна граматики української та польської мови. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. – 392 с.
3. З.А.Кравчук, Є. Ковалевський. Методика викладання польської мови. Мова і культура в полоністичній дидактиці в Україні: Підручник для вищих навчальних закладів. – Київ: «Інкос», 2017. – 324 с.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.

Наталія Борисова
(Переяслав, Україна)

ОПОЗИЦІЙНІ КОНЦЕПТИ GOOD TA EVIL У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Об'єктивно людина ділить світ зважаючи на його ціннісні характеристики. Вагомою складовою ціннісних відносин у суспільстві вважають ціннісну орієнтацію особистості, а одним з важливих компонентів її змісту є моральні переконання і принципи поведінки цього індивіда. Тому, ціннісна орієнтація особистості є підставою для вирішення непростих питань, в тому числі питання вибору між добром і злом.

Добро відносять до загальних оціночних понять, що означає позитивний аспект людської діяльності і є протилежністю злу. До ідеї добра відносять змістовну визначеність волі людини, тобто те, що вона зробила, якби це залежало від її волі. Добро є найважливішим поняттям, що стосується сенсу життя, разом з поняттями свободи і Бога.

Зазначимо, що чільне місце в мовній картині світу займають концепти, пов'язані з морально-етичними оцінками людини. Це перш за все, такі концепти, як «правда», «брехня», «добро», «зло» тощо. Поняття «добро» і «зло», що репрезентується в концептах «ДОБРО» і «ЗЛО», у загальній формі представляють собою поняття моральності. Феноменологічно добро і зло виступають в якості нормативно-оцінних понять і явищ, і в залежності від того, що підлягає оцінці, виділяються чесноти і вади. Поняття «добро» і «зло» діаметрально протилежні одне одному і є філософською дилемою, яка спирається на світоглядні позиції, тому ми маємо право стверджувати, що це питання має безпосередній зв'язок з моральністю, мораллю, культурою і національною свідомістю. У реальному житті людина змушена постійно робити вибір, розрізняти добро і зло, гірше і краще, потрібне – непотрібне тощо.

Категорії «добро» і «зло», які є морально-оціночними, ґрунтуються на власному або колективному розумінні різних явищ, завдяки цьому йде перенос понять «добро» і «зло» напряму на що-небудь: на певну особу, на народ, релігію тощо. З лінгвістичної точки зору концепти «ДОБРО» і «ЗЛО» реалізують універсальні опозиції морально-етичного порядку: «добре» і «погано».

Згідно типології концептів, розробленої В.І. Карасиком, лінгвокультурні концепти «GOOD» і «EVIL» відносяться до концептів-регулятивів, так як вони в «концентрованому вигляді містять оцінний кодекс лінгвокультури». Вони представляють інтерес, перш за все, з точки зору «виявлення особливостей ментальності певного народу» [4, с. 35].

Факт наявності в англійській мові слів «good» і «evil» свідчить про присутність відповідних концептів в мовній свідомості його носіїв. Дослідження концептів «добро» і «зло» має на увазі звернення до світогляду

людини, оскільки ці концепти знаходяться в основі світогляду і, отже, будують особистість. Вони протиставлені один одному і є антонімами. Добро і зло – як дві сторони однієї медалі, одна сторона – добро, а інша – зло.

В сучасній англомовній літературі концепти GOOD та EVIL виступають першорядними етичними доктринами. У мовознавстві лексема добро інтерпритується, як усе позитивне в людському житті, відносно їх інтересів, бажань, мрій. Протилежністю йому є лихо, зло. Опозицією добру є зло, тобто щось погане, нещастя, горе, а також почуття роздратування, гніву, досади. Контрасти духовного й бездуховного, добра й зла, життя та смерті, радості й туги є головними в українській концептуальній картині світу [1].

Концепти GOOD – EVIL є значущими для картини світу, адже особливістю поняття «добро» є розуміння людиною універсальних еталонів і норм. Зазначимо, що лексико-семантичним полем GOOD є оцінний та ціннісний характер, тому що така моральна цінність, як добро, допомагає людині слідувати раціональній поведінці в різних життєвих ситуаціях та уникнути помилок.

Розглянемо термін «добро», який подано у філософському словнику [3]:

1) об'єктивна характеристика предмета, фіксує його досконалість в поєднанні з емоційним схваленням (коли щось називають добром, при цьому мається на увазі, що воно відповідає своєму призначенню, наприклад добре сукно, добрий кінь);

2) цінність, корисність предметів для людини, а також найцінніші, корисні для людини предмети (добра звістка, нажити добро);

3) моральна якість людини і його вчинків, розподіл добра (зробити добру справу, добра жінка).

Це поняття входить до складу певних категорій філософії та етики.

Згідно лінгвістичного словника [2] виділяються наступні смислові плани і набір семантичних ознак до концепту «good»:

1. Усе позитивне в житті людей, що відповідає їх інтересам, бажанням, мріям; благо; протилежне: лихо, зло;

2. у знач. присудк. сл., розм. Про задоволення, яке хто-небудь відчуває від певного становища, певних обставин тощо.

3. Сукупність належних кому-небудь речей, предметів, цінностей тощо; майно;

4. ірон. Про щось погане, недоброякісне, незначне тощо. [2].

Отже, добро приносить все позитивне, добре, корисне.

Для уточнення його смислового плану можна привести ряд синонімів: *benefit, wealth, advantage, profit, boon, gain*. Ще добро є позитивною моральною якістю і має високу моральність. Сюди можна віднести наступні синоніми: *virtue, morality, honour*. Якщо «good» використати разом з означеним артиклем, то це поняття набуває значення, яке загалом визначає хороших людей, які ведуть правильний спосіб життя.

Перейдемо до розгляду наступного поняття «evil». Зло теж є загальним оціночним поняттям, що позначає негативний аспект людської діяльності і підлягає обмеженню і подоланню. Воно є протилежністю добра і до нього відносять все, що надає руйнівного впливу на людину в її природних і суспільних проявах, а в більш широкому сенсі воно ототожнюється з життєзапереченням.

У академічному словнику української мови [2] виділяються наступні смислові плани і набір семантичних ознак до концепту «evil»:

1. Що-небудь погане, недобре; протилежне добро;

2. рідко мн. зла, зол. Нещастя, лихо, горе;

3. Почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість [2].

Отже, до концепту «evil», відносно ключового слова, відносять три семантичні ознаки: зло як щось погане, шкідливе, протилежне добру. (синоніми: *ill, harm, wickedness, badness, hurt*). Другою семантичною ознакою є зло як біда, нещастя, неприємність (синоніми: *mischievous, misfortune, calamity*). Третя – зло як порок, важкий негожий недолік, ганебне властивість (синоніми: *sinfulness, vice, immorality, depravity, corruption, lewdness*).

Вважаємо за доречно змоделювати структури концептів GOOD і EVIL на основі англійських творів. Слова, які репрезентують концепт GOOD можна розподілити за тематичними групами на основі їх екстралінгвістичної спільності, тобто за випадковим збігом їх понять. У зв'язку з цим виділяють наступні три тематичні групи: група морально-етичної лексики; група суб'єктивно-психологічної лексики; група прагматичної лексики.

До першої групи відносять слова, які виражають головні загальнолюдські цінності, зокрема, моральні та етичні цінності. GOOD представляється як сукупність моральних цінностей, моральних якостей індивіда, як найвища цінність, як надання допомоги і піклування про інших, а також як норма поведінки, вимога щодо діяльності особистості. В рамках цієї смислової групи GOOD розглядається як моральна норма і пов'язується з модальністю повинності.

До наступної групи суб'єктивно-психологічної лексики можна віднести приклади, які пов'язують з особистою оцінкою і представляють її з різними експресивними відтінками. Ця смислова група розглядає даний концепт згідно суб'єктивної оцінки (у вигляді оціночних суджень). У цій групі виділяють три види оцінки: емотивна оцінка; етико-моральна оцінка; естетична оцінка. До останньої (прагматичної) групи відносять приклади, які можна пов'язати з діяльністю людини, оцінкою навколишнього її світу та її інтересу в світі. Слова, які входять до сфери, так званої «людської семантики», орієнтовані на людину і

відображають взаємодію людини і світу, і людини в світі. Приклади стосуються соціальної орієнтації та соціальної активності людини, тому ми говоримо про добро як про соціальну складову. Усередині прагматичної групи виділяють такі смислові ряди: слова, пов'язані з соціальною діяльністю, майнове і соціальне добро.

В концепті GOOD виділяються наступні такі семантичні ознаки, як моральна норма, емотивна оцінка та соціальна потреба. Подібні за семантикою слова тлумачаться як мовні репрезентації окремої когнітивної ознаки концепту.

До структури концепту GOOD можна віднести: ядро: *virtue, kind, good, honest*; ближню периферію: *worth, pride, morals*; дальню периферію: *treasure, compassion, God, benefit, goods, skillful, helpful, reliable, pleasant, proper*.

За даними аналізу англomовних творів тематична група морально-етичної лексики має найбільше поширення. Далі йде група суб'єктивно-психологічної лексики, а вже після неї тематична група прагматичної лексики. Когнітивні ознаки ще можуть подаватися за ступенем яскравості. Всередині структури концепту вони представлені у вигляді ядра концепту, його ближньої периферії, а також дальньої периферії.

До ядра можна віднести: *virtue, kind, good, honest* до ближньої периферії – *worth, pride, morals* і до далекої периферії – *treasure, compassion, God, benefit, goods, skillful, reliable, pleasant, proper*. Тому, за прикладами наведеними вище, ознаками концепту GOOD є: *virtue, worth, honesty, kindness, God, compassion, help, pleasing*.

Варто зазначити, що слово існує в свідомості людини у вигляді концепту, в якому закладені відповідні семи, які відображають різні властивості предмета або явища реального світу, які можна виявити через аналіз мовних засобів його структурних компонентів.

Після дослідження структури концепту GOOD, розглянемо його опозиційний концепт EVIL. У реальному житті добро і зло переплітаються. Вони не просто пізнаються в єдності, а є функціонально взаємообумовлені. Добро, зазвичай є значимим на протиположності злу.

В англomовних текстах слова-репрезентанти розподіляються теж за трьома тематичними групами: група лексики, яка описує морально-негативні цінності; група суб'єктивно-оціночної лексики; група прагматичної лексики.

У тематичній групі зі словами, що виражають морально-заперечні цінності, зло інтерпретується як те, що є протилежністю доброму, тобто щось погане, аморальне, з негативними моральними якостями, вчинками і мотивами людей, а також явищами соціальної дійсності. Отже, зміст поняття EVIL у межах цієї тематичної групи визначається як те, що протидіє добру, і заважає людині творити добрі справи.

Наступну тематичну групу суб'єктивно-оціночної лексики складають асоціації, пов'язані з оцінкою і виражають антипатії. Усередині даної тематичної групи прагматичної лексики можна виділити такі смислові ряди: соціальне зло, вади.

У концепті EVIL можливо виділити наступні смисли: негативне у вчинках людей, оцінка, яка виражає антипатії, зловмисні дії, вади. Завдяки проведеним дослідженням щодо англomовних творів виділено структуру вказаного концепту в термінах ядра, ближньої і дальньої периферії.

Ядром концепту є *evil, vice, ruin, ill, mischief*. До ближньої периферії належать *immoral, corruption, cruel, misfortune*. А до дальньої периферії відносять *wrong, harm, anger, jealous, devil, foul play, tragedy, vicious*.

Отже, найбільшою тематичною групою лексики є та, яка виражає морально-негативні цінності. До тематичної групи суб'єктивно-оціночної лексики відносять лексику, пов'язану з оцінкою і яка виражає антипатії. Остання тематична група прагматичної лексики є найменшою.

Варто згадати і про когнітивні ознаки за ступенем яскравості і значущості. Вони розподілені всередині структури концепту су вигляді ядра, ближньої і дальньої. Зазначимо, що концептуальні ознаки є близькими до ядра концепту і це свідчить про значущість цих ознак, проте віддаленість від ядра вказує на їх другорядність.

До ядра аналізованого концепту за когнітивними ознаками за ступенем яскравості і значущості можна віднести ядро: *vice, ruin, ill, mischief*. До ближньої периферії – *immoral, corruption, cruel, misfortune*. До дальньої – *wrong, harm, anger, jealous, devil, foul play, tragedy, vicious*.

Отже, ознаками концепту EVIL є: *immoral, ruinous, vicious, cruel, selfish, wrong, jealous, harmful*. До змістових рядів концепту відносять відхилення від моральних норм, заподіяння шкоди, емотивну оцінку, соціальне зло, вади тощо.

Підводячи підсумки аналізу концептів, слід зазначити, що дані концепти проявляються як апеляція до моральних цінностей і морального стандарту людської поведінки.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1720 с.
2. Добро. // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/dobro> (дата звернення: 17.11.2021).

3. Добро и зло. // Философский словарь. URL: <http://www.harc.ru/slovar/663.html> (дата звернення: 17.11.2021).
4. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования. / В. И. Карасик. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 75–79.

Өмеркүл Нұрай
(Алматы, Қазақстан)

ӨТЕГЕН БАТЫР ТУРАЛЫ АҢЫЗДАРДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДӘСТҮР

Фольклорлық прозаның басқа жанларына қарағанда аңыздың танымдық қызметі айқынырақ, ол елдің өткен тарихынан, өмірінен мағлұмат береді, яғни аңыз жұрттың білімін көбейтеді. Қазақ тарихында аты белгілі қайраткерлер мен ірі оқиғалардың аңызда айтылмайтыны жоққа тән. Сол себепті, жоғарыда келтірілген батыр туралы аңыздарды шын деп қабылдап, талай ғасыр ел сенген батыр ақиқатынан баз кеше алмаймыз. Батыр туралы аңыз бен ондағы батыр бейнесіне тоқталып өттік. Ендігі кезек, батыр туралы аңыздардағы фольклорлық дәстүрді анықтауда болсын. «Дәстүр» сөзі бәрімізге белгілі «сабақтастық» сөзімен тікелей байланысты. Дәстүрді кез келген жерден көре аламыз. Себебі, дәстүрді елемеуге болмайды, өйткені ол әдебиеттің тарихи дамуының сабақтастығының бұзылуына әкеп соқтырады. Фольклорлық дәстүрдің ерекшелігін аңғару үшін қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілеріне жүгінеміз. Көбіне фольклорлық шығармаларда дәстүрге айналған сюжеттер болады. Мысалы, ертегілердегі сюжеттік қайталаулар, батырлық жырлардағы сюжеттер ұқсастығы және т.б.

«Өтеген батыр» жырларының бүгінде бізге Сүйінбай жырлаған нұсқасы, Жамбыл жырлаған үш нұсқасы және Тілеміс Есболұлының жырлаған екі нұсқасы белгілі. Аталмыш нұсқаларда өзара ұқсастық - фольклорлық дәстүр білінеді. Өтеген батыр туралы жырларды талдай келе Анарбай Бұлдыбаев фольклорлық дәстүр туралы: «Жыр нұсқалары біріншіден әлі де аңыз, қиял-ғажайып суреттерден де арыла қоймағандығы, екіншіден бұл нұсқада ежелгі эпостың дәстүріне жақындық бар. Атап айтқанда, ондағы оқиға батырдың әкесінің өміріне байланысты желімен басталып, балалық, жастық шақтары туралы жыр жолдарымен толыға келіп, алғашқы ерлігі, тұлпар таңдауы секілді дәстүрлі жобамен дамиды. Бұл – дәстүрлі композиция, жалпы эпикалық шығармаларға тән сюжет. Бірақ, осы тұрақты фольклорлық элементтерді Жамбыл өзіндік тұрғыда жырлаған» [2, 118] Осы пікірге сүйене отырып дәстүрлі композиция құрамын қазір анықтай аламыз. Ол үшін біз тек қана эпикалық туындыларды ғана емес, жалпы қазақ сөз өнеріндегі Өтеген батыр бейнесіне қатысты жыр-аңыздарды негізге алатын боламыз. Сол арқылы Өтеген батыр туралы жыр-аңыздардағы фольклорлық мотивтерді саралаймыз.

Батырдың туу мотиві. Халық ауыз әдебиетінің типологиялық ерекшеліктерін қарастыратын болсақ, кейіпкердің ғайыптан тууына қатысты сюжеттік сарындарды Сейіт Қасқабасов 5 топқа жіктеген. Өтеген батыр туралы жырларда ғалым саралаған мотивтердің екінші тобының үлгілері қолданылғаны байқалады. Фольклорлық мотивтердің бұл тобына ғалым: «Балаға зар ата-ананың түсіне ақ сәлделі қария немесе атасы кіріп, аян береді, әйел құрсақ көтереді», – деп сипаттама берген [3, 113] Сүйінбай жырлаған нұсқада батырдың дүниеге келерін ақсақалды шал халыққа көріпкелдікпен хабарлап, оның асып туар бала боларын айтады.

Қоныс іздеу мотиві. Қазақ ауыз әдебиетінде қоныс, бақыт, мәңгілік өмір және т.б. іздеу мотивтері жиі кездеседі. Барлығының негізінде жайлы өмірді көксеу сезімі жатыр. Қоныс іздеу мотивіне келсек, әуелі Асан қайғының есімі аузымызға оралады. ХҮ ғасырда өмір сүрген жыраудың желмаясына мініп қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын жайлы қоныс іздегенін білеміз. Осы мотив Өтеген батыр туралы аңыздардың барлығында дерлік кездеседі. Асан қайғының жайлы қоныс іздеуі туралы халық арасында аңыздар кеңінен таралған. Асан қайғы боп есіміне «қайғы» сөзінің қосылып айтылуының өзін халық аталған тұлғаның жан тыныштығын ойламай, желмаямен құбыланы беттеп жер кезгенімен байланыстырады. Асан қайғы туралы кейбір аңыздардың мазмұнына қарағанда, жайлы жер мен жақсы қыз табылғанда, Асан ұйықтап қалып, олардан айырылып, өмірінің соңына дейін әлгі жақсы жер мен жақсы қызды іздеумен болыпты. Ал Өтеген батырдың жерұйықты іздеуі оның сәуегейлігінен бастау алады: батыр: «Жетісуды орыс жайлап, бізді ығыстырғанда, елім қайда барарын білмей, дал болады», - деген болжамының әсерімен жолға шығып кетеді. Жол-жөнекей батыр да Асан қайғы сияқты көрген-білген жерлерін сынап жүреді. Батырдың бар арман-тілегі – елін соғыссыз басатын орыстардың езгісінен аман сақтау, халқын ештеңеден мұқтаждық көрмей мекендейтін қонысқа орналастыру. Мал мен өз жұртына қолайлы тұрақ іздеу батырдың басты тілегіне айналады. Асан қайғы жалғыз өзі жолға шықса, Өтеген қасына жігіттер алып шығады. Тағы бір ерекшелігі – батырдың тура 17 жылдан соң туған жерге оралуы. Қазақта бұрыннан 7 киелі сан саналатыны бар, оған қоса дінімізде де тақ сандар құпталады. Батырдың 17 жылсыз оралмауы басынан талай жағдайды өткізгенін білдіреді. Асан қайғы ойындағы «Жерұйығын» таба алмай Ұлытауда дүниеден өткенімен, Өтеген батыр ойындағы қонысын табады. Өтеген жайлы деп тапқан қоныс – бізге «Алпамыс батыр» жырынан таныс өлке. «Жиделі Байсын — қазақ фольклорында жиі кездесетін берекелі, қасиетті, құтты мекен. Тарихи жағдайларға байланысты қалың қазақтан қол үзіп кеткен қоңыраттардың мекені уақыт өте аңызға айналып, қазақ фольклорында халық қиялының символы болды» [4, 114] Төрт түлігі сай болған Байбөрінің мекені қалайша жылқы малына қолайсыз болғаны таңғалдырады. Алайда, Өтеген өзі іздеп

тауып келген жерге көшуге елін көндіре алмайды. Елдің ескі қонысын өзгертуге келіспеуінің басты себебі Жиделі Байсынның мінсе, көлік, ішсе, сусын болған жылқы малына қолайсыздығы болады. Осынша жыл қоныс іздеген батыр «Төле бидің тарихы» жырында:

«Алатаудай жер қайда?

Аспан асты, жер үсті

Қазақтай дархан ел қайда?» [5, 109] – деп, туған жердей жер болмайтындығын айтып, қасық қаны қалғанша осы жерден айырылмауға бар күшін салады.

Жағымсыз кейіпкер мотиві. Қазақ халық ауыз әдебиетіндегі жыр үлгілерінің барлығында дерлік ер мінезін, ер бейнесін айқындай түсу үшін, жақсы екендігін білдіру үшін қарама-қарсы образ жасалатыны белгілі. Қазақ қиял-ғажайып ертегілері кейіпкерлерінің де жақсы/жаман болып бөлінуі соған негізделген. Өтеген батыр туралы жырларда жағымсыз кейіпкерлер қаһарман сапарда жүргенінде кездеседі. Олар – айдаһар, әбжылан, Жезтырнақ. Батырдың бейнесін ашу үшін оның тек жүрек жұтқан батырлығы жеткіліксіз, ол туралы әңгіме-жырларды қызықты ету үшін оны қиял-ғажайып оқиғаларға қатыстыру – фольклорлық дәстүр. Осындай кейіпкерлер – «Ер Төстік» ертегісіндегі жылан Бапы хан, «Алпамыс батыр» жырындағы – Мыстан кемпір. Қай фольклорлық шығарманы алсақ та, осындай жағымсыз кейіпкерлердің әрекеттері арқылы сюжет қызықты бола түседі. Батыр соңында бәрін жеңіп шығуымен қаһармандығын дәлелдей түседі. «Өтеген батыр» жырында батыр айдаһардың тілін көзбен-ақ ұғып, кәрі айдаһардың жақсы пиғылын, көмек сұрай келгенін біліп, айдаһарға көмектесіп сыйлыққа ие болады. Әбжыланды өлтіріп, айдаһармен дос болады. Осы айдаһар оған Жиделі Байсын деген жерді табуға көмектеседі. Сұлу қыз бейнесіндегі Жезтырнақты Өтеген бірден танып, ол ұсынған астан да бас тартады да, жолдастарына Жезтырнақ екенін айтып, кейін тырнағымен жасаған алғашқы соққысына төтеп беріп, ақырында әлгі жауын жеңіп шығады.

Артықшылық мотиві. «Батырды өзгеден ерекшелейтін не?»– деген сұраққа жауап көп. Жыр-аңыздар батырдың көзі ашық, дана, шешен, сәуегей, қайтпас қайсар, нағыз жанашыр болғанын аңдатады. Өтеген батырды жұрт «Түкті Өтеген», «Мүйізді Өтеген» деп те атайды. «Түкті» дейтіні: құлағының ішін түк басқан, «аңның-құстың тілін білген» екен деседі. Ал, «Мүйізді» деп атау себебі: «төбесінде биіктігі бес-алты сантиметрдей келетін, жуандығы ересек адамның бас бармағындай мүйізі болған» дейді:

«Өтен ауырған екі ай маған екі жылдай көрінді...Әлдеқалай мен есік алдына шығып, артұж ағашын көлеңкелеп отырғанмын. Мойнына дорба салған, үстіндегі киімі щұрқ тесік бір кісі мені көре салып бері бұрылды. Мен жасы үлкен адамға тағзым етіп, сәлем бердім. Ол маған алая жаман көзімен қарады да: «Сенің жаныңда жолдасың бар, ол қатты науқас, егер оны қазір мен қарамасам, ол ертең осы уақытта дүниеден сапар шегеді», - деді. Жаңағы алам өзінен өзі ақиланып, аспанға, жерге, жан-жағына алақ-жұлақ қарап, өзімен-өзі сөйлесіп, мен түсінбейтін бірдемелерді айтып айқайлап, жұлқынып-жұлқынып: «Бол тез, қашанды аш, әйтпесе кетіп қаламын, я Раббим, пахирға болыса көр!» - деп зіркілдеп кетті. Мен қатты састым...Диуана Өтенді иығынан басып отырғызды да, басына киген тақиясын жұлып алып, Өтеннің басын, қалтасынан алған түсініксіз бірдемеге от қойып, онымен Өтен басын күйдіре бастады. Өтен бәріне көніп, тып-тыныш отыр. Мен таңданып қалдым. Диуана тұқшындап дорбасынан бірдеңе алды да, баттастырып жап-жасыл дәріні жаға салып: «Ал енді ажалдан қалдың, қош бол!» - деді. Мен ақша беріп едім, алмады: «Құдай үшін, я Раббим», - деп тағы түсініксіз бірдемелерді айтып, тұра жөнелді және қатты жүгіріп кетті. Кәдімгі балаша жүгірді. Басын көтере алмай қалған Өтен ертесіне-ақ басын көтеріп, жүруге жарады. Сөйтіп, сол жара бұдан кейін ауыру белгісін бермеді, кәдімгі мүйіз болып доңғалақтанып қатып қалды. Кейін шашын алғанда, өзім оны талай ұстап көрдім, кәдімгі мүйіз. Осыдан кейін Өтен ауруы көрдім жоқ болды. Өле-өлгенше Өтеннің енді басы ауырып, балтыры сыздап көрмеді десем де болады» [6, 158] Бұған дәлел ретінде жырда «Қасара біткен маңдайдан жан еді қос мүйізді», «Бұғыдай мүйіз көтерген», «Ол уақта жас күні еді, мүйіз шыққан басына», «Қайтпайтын мүйіз жүректі» тармақтары кездеседі.

«Халық аңыздары мен жырларының көпшілігінде Өтегеннің қос мүйізі болғандығы атап өтіледі. Жамбыл оны «батырлықтың белгісі» ретінде түсіндіреді. Дегенмен, әлем халықтары адамға біткен қос мүйізді барлық қасиеттері жағынан теңдесі жоқтықтың нышаны деп есептегені екі дүниенің билеушісі саналған Ескендір Зұлқарнайынның да осындай белгісі болғанынан аңғарылады» [7, 363] Зұлқарнайын деген есімінің өзі араб тілінен аударғанда «қос мүйізді» деген мағынаны білдіреді. Тарихтағы көп аңыз бен ертегінің басты кейіпкері, ежелгі тарихтың бас қолбасшысы, әлемді жаулауға ұмтылған тарихи тұлғаның мүйізі болғанын бүгінгі авторы бар аңыздардан оқып, біліп жүрміз. Ескендір патшаның мүйізі болғандығының дәлелі оның дулығысы болып табылады. Өтеген батырдың мүйізі болғандығын жыр-аңыздардан бөлек халықтың ауызекі әңгімелері де растайды. Өтеген батыр қайтыс болған Іле бойындағы Шеңгелді деген жерде жерленген. Өткен ғасырдың жетпісінші жылдары Қапшағай су қоймасы салынуына байланысты бейіті су астында қалатын болғандықтан, 1973 жылы қордайлық ұрпақтары батырдың сүйегін қазып әкеліп, Өтеген ауылының (ол кезде «Кеңес ауылы») іргесіне қайтадан арулап жерленді. Сол рәсімнің куәсі болған қариялар батырдың бас сүйегінде қара күйенің орнындай жер бар көздерімен көргендігін айтқан. Мұнымен қоса Өтеген туралы жыр-аңыздарды жинақтаушы батырдың ұрпағы Өмірқұл Құлшықовтың фотосынан оның мүйіз сияқты артық сүйегін байқаймыз. 2019 жылы батырдың 320 жылдығына орай «Мүйізді Өтегеннің мүйізді ұрпағы» атты кітап жарық көрді.

Әдебиеттер:

1. Өтеген батыр. – Алматы: АБА «Айқос», 1999. – 298 б.
2. Қасқабасов С. Таңдамалы. Т.2. Мифология. Фольклор. Әдебиет. Зерттеулер. – Астана: Фолиант, 2014. – 344б.
3. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл
4. Қожамқұл Ж. Мүйізді Өтегеннің мүйізді ұрпағы: тарихи-публицистикалық шығарма. – Алматы, 2019. – 344 б.
5. Тауасарұлы Қ. Түп-тұқианнан өзіме шейін. – Алматы: «Жалын» баспасы, 1993. – 416 б.
6. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: «Фолиант», 2010. Т. 59: Тарихи жырлар. – 400 б.

Ғылыми жетекші:

PhD филология ғылымдарының докторы Балтабаева Н.С.

**Тетяна Заболотна
(Переяслав, Україна)****ПОНЯТТА ОКАЗІОНІЛІЗМУ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ У КЛАСИФІКАЦІЇ НЕОЛОГІЗМІВ**

Перманентний розвиток мови є найважливішою умовою для її існування, яка виражається у появі нових слів. Процес пізнання світу, поява нових понять, суспільні зміни, науковий та технічний прогрес відбуваються безперервно, що вимагає від мови забезпечення необхідною кількістю нових лексичних одиниць. Це зумовило появу такої галузі лексикології як неологія (наука про нові ЛО). Роботи французького А. Дармстера внесли значний вклад у теорію та практику неології. Також, успіхів досягли американські та англійські лінгвісти, які наполегливо розробляють лексикографічні аспекти неологізмів (укладання словників нових слів та додатків до тлумачних словників).

Проте, теорія неології ще не склалась як самостійна галузь. У середньому за рік в англійській мові з'являється понад 800 нових слів – більше, ніж у будь-якій іншій мові світу. Цей факт вимагає від англійських мовознавців не лише фіксування нових ЛО, але й досліджування їх якостей, особливостей утворення та функціонування. Новоутворення, зазвичай, проходить декілька стадій соціалізації та лексикалізації, перед тим як буде включеним до словнику неологізмів.

Серед проблем та завдань неології можна виділити:

- 1) виявлення та правильне пояснення значення нових слів;
- 2) формулювання нових тенденцій розвитку мови на основі нових мовних одиниць;
- 3) визначення способів їх утворення.

Неологізми – характерна особливість творів у жанрі наукової фантастики. Використання численних інновацій слугує показовою характеристикою індивідуального авторського стилю та є складовою частиною мовної картини описуваного світу та його особливостей. Тому виявлення та пояснення авторських неологізмів (оказіоналізмів) є важливим та актуальним повсякчас.

Сьогодні англійська мова, як і більшість мов світу, переживає «неологічний вибух». Неологічний вибух – це величезний потік нових слів, необхідність фіксування та пояснення яких стали умовою для появи такої галузі лексикології як неології – науки про неологізми.

На думку О.В. Сенько, неологія ще «не склалась» як наука, а знаходиться лише в процесі «формування» [1, с. 16]. Тому сучасні дослідження в області неології сфокусовані на «з'ясуванні типології нових слів у мові і мовленні». Проте, систематизація неологічного матеріалу вимагає чіткої термінологічної бази та конкретизації самого поняття «неологізм», що найчастіше уподібнюється до нового слова, новоутворення, інновації та оказіоналізму. Найпоширенішим з термінів є – неологізм. Це слово вперше зустрічається в 1735 р. у французькій мові («néologisme»), звідки було запозичене англійською мовою в значенні «використання або звичка використання нових слів, інновацій у мові, а також нове слово або вираз». З тих пір поняття «неологізм» у мовознавстві вживається стосовно нових слів. Неологізми від традиційних канонічних слів відрізняються особливими зв'язками з соціумом, структурними девіаціями, які фіксуються колективною свідомістю [2, с. 5].

Більшість дослідників вважає, що визначення неологізму, що вживається загальним терміном для позначення всіх типів нової лексики, перестає задовольняти багатьох вчених. Вони все частіше звертаються до терміну «інновація» в розумінні «новоутворення, будь-яке лексико-семантичне нововведення». Є.Я. Городецька говорить, що інновація охоплює арсенал видових понять, пов'язаних з процесом словникового поповнення мови [3, с. 53]. До числа термінів, що позначають ці видові поняття, також відносять і оказіональне слово (оказіоналізм).

Під поняттям «оказіоналізм» розуміють неологізм, створений автором художнього твору з певною стилістичною метою, який зазвичай не набуває широкого вжитку та не входить до словникового запасу мови [4]. В англійській мові «оказіоналізму» відповідає термін «nonce word» – a word coined for a particular occasion [5]. Сам термін «оказіоналізм» запропонувала Н.І. Фельдман: «Оказіональне слово я розумію як слово, утворене за мовною малопродуктивною чи непродуктивною моделлю... Це одноразова

лексична одиниця, якій не властива відтворюваність, і, відповідно, історична тривалість існування, таке слово не здатне старіти» [6, с. 71].

В.В. Лопатін вказує на те, що на відміну від неологізмів, okazіональні слова несуть більше змістове та емоційне навантаження, ніж загальноновживані лексеми. Вони обслуговують певний контекст і не претендують на те, щоб закріпитись у словнику та увійти в загальний ужиток. Okazіоналізми виконують переважно художню функцію, а також зберігають новизну незалежно від часу свого створення. Прикладом okazіоналізму є словосполучення письменника-фантаста Дж. Р. Толкіна *eleventy-one* – це неіснуючий числівник, що означає 111 років [7, р. 45].

Виділяють два види okazіональних слів: потенціалізми (потенціальні слова) та егологізми (індивідуально-авторські слова). Потенціальні слова є новими лексичними одиницями, які створюються під час спілкування та базуються на високопродуктивних словотворчих моделях, завдяки чому авторська індивідуальність майже непомітна, а забарвлення новизни втрачається. Егологізми – незвичайні та малопродуктивні, для них характерною є індивідуально-авторська своєрідність та відчутна новизна.

Лінгвісти роблять спроби встановити розмежування неологізмів і okazіональних слів. А.Г. Ликов виділяє такі основні параметри [8]:

- 1) час появи;
- 2) наявність – відсутність конкретного автора;
- 3) відчуття – невідчуття новизни слова;
- 4) входження – невходження в мову.

Фактор історичного періоду появи слова є одним з найголовніших у визначенні поняття неологізму. Поняття неологізма в загальнотеоретичному і загальноісторичному не має абсолютних хронологічних меж чи критеріїв: вони відносні, рухливі і встановлюються конкретними завданнями дослідження або контекстом вживання самого терміна. Okazіональне ж слово є безвідносним до історичного періоду [3, с. 55].

Критерій наявності або відсутності автора не є суттєвим для визначення неологізма. Okazіоналізм – індивідуальний і завжди співвідноситься з конкретною особою. Якщо авторство неологізмів «розмите» чи зруйновано приналежністю до мови, то для okazіоналізму його «авторство» є умовою його перебування в okazіональному статусі: okazіональне слово не відтворюється, а твориться, з'являючись вперше в мові конкретного автора [8].

Критерій відчуття новизни є важливим, але не обов'язковим для всіх неологізмів, а лише для актуальних, під якими автор розуміє сучасні неологізми конкретної мови, носій якої сприймає неологізм з відчуттям його семантичної новизни та структурної винятковості. Неактуальні (відносні) неологізми від моменту своєї появи хронологічно «прив'язані» до конкретних періодів історії мови. Проте, відносні неологізми були актуальними в свій час. Це є наслідком того, що актуальні неологізми з часом неодмінно стають відносними. Отже, неологізм через безпосереднє включення в загальну низку мовних історичних змін і сам схильний до цих змін. Ця обставина є однією з принципів умов і ознак поняття «неологізм», але не є властивою okazіоналізму, який є виключеним з плину подій історичного часу [9, с. 118].

Отже, okazіоналізми характеризуються такими ознаками як належність до мовлення, функціональна одноразовість, постійна новизна, безвідносність до часу, створюваність, ненормативність та індивідуальна залежність.

Деякі класифікації неологізмів є традиційними – це розподіл неологізмів за способом їх утворення та за стилістичним забарвленням. Інші спираються на ознаки, що властиві тільки цим мовним одиницям [10, с. 88]. Зазвичай виділяють чотири класифікації неологізмів [8]:

I. За видом мовної одиниці.

- 1) неолексеми – нові слова, які є результатом запозичення;
- 2) неофраземи – нові, стійкі словосполучення слів із ідіоматичною семантикою;
- 3) неосемеми – нові значення старих слів.

II. За ступенем новизни мовної одиниці.

- 1) абсолютні неологізми (сильні) – слова, які раніше не існували в мові;
- 2) відносні неологізми (слабкі) – принципово не нові слова, тобто ЛО, які вже існували в мові, але на

сучасному етапі виступають вже в іншому осмисленні. Також сюди можна віднести і «внутрішні запозичення», які є перерозподілом у видах і жанрах мовлення. Наприклад, WI-FI (Wireless Fidelity) – це сучасна технологія бездротової передачі даних, що об'єднує декілька протоколів. Спочатку це словосполучення виникло та використовувалося в середовищі фахівців у галузі інформаційних технологій і лише з часом через науково-технологічний процес почало активно використовуватися користувачами. Тобто, перейшло із спеціалізованої підмови у звичайний узус.

III. За видом означуваної реалії позначають:

- 1) нову реалію;
- 2) стару реалію;
- 3) актуалізовану реалію;
- 4) відмираючу реалію;
- 5) неіснуючу (гіпотетичну) реалію.

IV. За способом утворення:

- 1) запозичені (поділяються на зовнішні та внутрішні запозичення);

- 2) словотвірні (утворенні за словотвірними моделями);
- 3) семантичні (нові значення лексичних одиниць).

Таким чином, в основі класифікації неологізмів можуть бути різні ознаки. За ознакою мовної одиниці неологізми поділяються на: неолексеми, неофраземи і неосеми. За ступенем новизни на абсолютні та відносні, за видом позначуваної реалії на: нову, стару, актуалізовану, вимираючу та неіснуючу. За способом утворення на запозичені, словотвірні та семантичні.

Література:

1. Сенько Е.В. Теоретические основы неологии. Владикавказ, 2001. 107 с.
2. Заболотный К.Ф. Семантические неологизмы в словообразовательной системе английского языка. Депонированная рукопись в ИНИОН АН СССР № 42482 от 23.07.90. Черновцы, 1991. С. 3–9.
3. Городецкая Е.Я. К вопросу о путях образования неологизмов в английском языке (на материале анализа неологизмов в терминосистеме компьютерных технологий). Научные труды ДВГТУ. Владивосток, 2001. Вып. № 128. С. 52–61.
4. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя. 3-е изд. Москва: Просвещение, 1985. 399 с.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com/>. (Дата звернення: 16.04.2020)
6. Фельдман Н.И. Окказиональные слова и лексикография. Вопросы языкознания. 1957. №4. С. 64–73.
7. Tolkien J.R.R. The Hobbit. London: HarperCollins Publishers Ltd, 2013. 384 p.
8. Грицай І.С. Сучасні підходи до вивчення неологізмів. URL: <http://www.kamts1.kpi.ua/node/1010>. (Дата звернення: 15.03.2021).
9. Антюфеева Ю.Н. Английские новообразования в развитии: потенциальное слово, окказионализм, неологизм: дис. канд. філ. наук: 10.02.04. Тула, 2004. 184 с.
10. Algeo J., Algeo A. Among the New Words. American Speech. Tuscaloosa, 1994. Vol. 69. № 1. P. 80–90.

Оксана Кінджибала
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ КОРЕЙСЬКОМОВНОЇ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ГОВОРІННІ

Формування у майбутніх філологів корейськомовної лінгвосоціокультурної компетентності в говорінні потребує визначення теоретичних засад – підходів, принципів, методів та засобів навчання. Підхід до навчання іноземної мови, услід за Н. Голуб, визначаємо як загальну концептуальну позицію, що визначає системну організацію й самоорганізацію освітнього процесу, домінуючу ознаку, роль, статус та особливості взаємодії всіх компонентів його відповідно до конкретних навчальних і виховних цілей [1, с. 5]. Підхід регулює основні компоненти методичної системи – цілово-результативний (підхід регламентує цілі та результати навчання), змістовий (визначає змістове наповнення дисципліни), операційний (регламентує методи, принципи, засоби навчання), контролювально-коригувальний (визначає об'єкти, методи, прийоми контролю).

Формування лінгвосоціокультурної компетентності в говорінні передбачає організацію та здійснення навчання на засадах компетентнісного, лінгвосоціокультурного та комунікативно-діяльнісного підходів. Основна мета вищої освіти – підготовка висококваліфікованого компетентного фахівця конкурентоспроможного на ринку праці, який вільно володіє своєю професією і орієнтується в суміжних сферах діяльності, готового до постійного професійного зростання, до соціальної та професійної мобільності. Впровадження компетентнісного підходу до цієї системи має на меті поліпшення її взаємодії з ринком праці, підвищення професіоналізму молодих фахівців, оновлення змісту, методології та середовища навчання [5, с. 59]. На сьогодні **компетентнісний підхід** є ключовим у методиці навчання в цілому. Суть цього підходу полягає в тому, що навчальний процес орієнтований не на формування лише знань, навичок та вмінь, а розвиток компетентностей [11, с. 310] (компетентність розуміємо як інтегративну якість особистості, яка сформована на основі знань, навичок та вмінь, індивідуально-психологічних якостей, а також практичного досвіду, що виявляються в здатності та готовності людини до практичних дій, вирішення практичних проблем [6, с. 6]). Бути компетентним — значить вміти реалізовувати знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для вирішення проблем у конкретних обставинах, мати соціальні цінності [2, с. 53; 12 с. 44].

Компетентність має інтегративний, діяльнісний, особистісний характер і постає як єдність знань та досвіду, спрямованих на успішну діяльність; використовуються для вираження результатів освіти; визначає готовність та мотиваційну здатність до розв'язання як типових завдань, так і завдань (проблем) високого ступеня складності та невизначеності в сфері професії, а також соціальних та особистісних завдань; це певний рівень професійності, що демонструється особистістю, ступінь виявлених здібностей або кваліфікації в сукупності з мотиваційно-ціннісним та емоційно-вольовим особистісними компонентами; вона формується одночасно з ціннісними орієнтаціями людини за умови її мотивованості, актуалізації

емоційно-вольової сфери та саморегуляції [3, с. 88]. Компетентнісний підхід виконує такі функції: операціональну (операціоналізація системи знань, умінь і навичок, видів готовності студента, які визначають його компетентність і гарантують результативність діяльності; діяльнісно-технологічну (конструювання змісту навчання, максимально наближеного до майбутньої сфери діяльності студента); виховну (виховання культури особистісного та професійного спілкування); діагностичну (розроблення системи діагностики досягнутих рівнів сформованості компетенцій [3]). Особистість, у якій сформована лінгвосоціокультурна компетентність в говорінні, має відповідну систему лінгвосоціокультурних знань, навичок та вмінь, здатна до монологічного мовлення та інтеракції з носіями корейської мови в різних комунікативних ситуаціях, обираючи адекватні мовні та невербальні засоби та належну вербальну і невербальну поведінку; така особистість має стійку мотивацію до саморозвитку та удосконалення своїх знань і навичок, необхідних для ефективної міжкультурної комунікації; готовий до рефлексії, самоаналізу; має систему цінностей, пов'язаних з відповідальністю за якість професійної діяльності, з толерантним та неупередженим ставленням до іншомовної культури, слідування комунікативним традиціям носіїв мови, повага до їхнього етикету. Саме компетентнісний підхід ставить перед нами завдання змоделювати процес формування корейськомовної лінгвосоціокультурної компетентності в говорінні, який наближений до умов реального спілкування з корейцями в професійній та побутовій сферах, розробити відповідну систему вправ і завдань; здійснити добір навчального матеріалу, визначити зміст навчання, який охоплює лінгвосоціокультурну складову; формувати у студентів особистісні цінності, розвивати рефлексію, стійку мотивацію до самоосвіти та саморозвитку. Науковці по-різному інтерпретують ці підходи, проте одностайні в тому, що об'єктами навчання у межах цих підходів є: оволодіння фоновими культурними знаннями, зіставлення культурних феноменів та культурно маркованих одиниць рідної та іноземної мови, розвиток культурної компетентності на рівні з носіями мови; міждисциплінарна мовна освіта учня як суб'єкта діалогу культур та культурного посередника в міжкультурному спілкуванні; вербальна та невербальна комунікація в контексті різноманітних ситуацій; навчання культурно маркованих мовних одиниць, їхньої семантики, мовних одиниць які акумулюють досвід і пам'ять народу. Останнім часом в обіг увійшло поняття **лінгвосоціокультурного підходу** [9; 4], який орієнтований на навчання іноземної мови у зв'язку з культурою та історією, проникнення у світ культури, менталітету носіїв мови через мовні засоби [4, с. 8]. Означений підхід спрямований на формування лінгвосоціокультурної компетентності й передбачає навчання мови у зв'язку знаннєвого, мовного, мовленнєвого, ціннісного, поведінкового та контрастивного аспектів. Роль педагогічної діяльності у формуванні міжкультурної комунікації полягає у тому, що педагог спрямовує комунікативну діяльність у відповідності з етнічними та культурними особливостями суб'єктів комунікації, транслює та певним чином розшифровує культурно-історичні та етнонаціональні коди, притаманні тим чи іншим етнічним спільнотам. [8, с. 92]. Лінгвосоціокультурний підхід орієнтований на акультурацію студентів засобами іноземної мови, коли студенти набувають рис вербальної та невербальної поведінки, характерних носіям мови, мають знання про іншомовну культуру, усвідомлюють відмінності з різною, володіють культурно маркованими мовними одиницями. Лінгвосоціокультурна компетентність є складовою комунікативної, а її формування здійснюється інтегровано з видами мовленнєвої діяльності. Тому комунікативно-діяльнісний підхід є теж одним із ключових. **Комунікативно-діяльнісний підхід**, який орієнтований на формування комунікативної компетентності шляхом вправлення в комунікації Отже, відповідно до цього підходу комунікація є метою і методом навчання іноземної мови [4, с. 7]. Комунікативно-діяльнісний підхід охоплює дві складові – комунікацію і діяльність, які ми розглядаємо інтегровано. Комунікативна діяльність – це форма діяльності, що відбувається між людьми як рівними партнерами, зумовлює виникнення психічного контакту, що забезпечує взаємний обмін емоціями. Комунікативну діяльність складають: предмет спілкування, партнери по спілкуванню, мотиви та потреби спілкування, дії спілкування (цілісний акт, адресований особі), мета спілкування, засоби, продукт спілкування (матеріальний або духовний) [10, с. 220]. Комунікація здійснюється за допомогою таких умінь: мовленнєвих (володінням мовленнєвими засобами спілкування, чотирима видами мовленнєвої діяльності); соціально-психологічними (пов'язані з оволодінням процесами взаємозв'язку, взаєморозуміння, взаємовпливу тощо); психологічними (пов'язані з оволодінням процесами самоналаштування, саморегуляції, самообілізації); а також уміння використовувати норми мовленнєвого етикету, невербальні засоби спілкування, взаємодіяти [10, с. 221]. Відповідно, набуття комунікативних умінь здійснюється у процесі комунікативної діяльності. Процес навчання іноземної мови має моделювати процес комунікації в чотирьох видах мовленнєвої діяльності, в ситуаціях спілкування, враховувати психологічні фактори, відображати норми етикету, залучати невербальні засоби. Ми поділяємо думку Л. Русалкіної і вважаємо, що головне в комунікативному навчанні – це спрямованість освітнього процесу на розвиток практичних умінь володіння мовою, як засобом спілкування у різних життєвих ситуаціях у залежності від мети спілкування. А тому, організація освітньої діяльності має, певним чином, відтворювати процес моделювання принципово важливих параметрів спілкування, як: особистісний характер комунікативної діяльності суб'єктів спілкування, відношення та взаємодія мовленнєвих партнерів; ситуація, як форма функціонування спілкування, змістова основа процесу спілкування; система мовленнєвих засобів, що забезпечують комунікативну діяльність, функціональний характер засвоєння та використання мовленнєвих засобів, евристичність [7, с. 72]. Комунікативно-діяльнісний підхід має інтегруватися з лінгвосоціокультурним та компетентнісним. Навчання мови здійснюється інтегровано з культурою, а формування комунікативної компетентності відбувається в діяльності. Запорукою успішної організації

процесу формування корейськомовної лінгвосоціокультурної компетентності є моделювання культурно маркованих мовленнєвих ситуацій, які мотивують студентів до комунікативної діяльності в лінгвокультурному контексті, який відображає реальну комунікацію в професійній та побутовій сферах майбутніх філологів.

Література:

1. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі // https://lib.iitta.gov.ua/9509/1/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%20_3_.pdf
2. Гуцан Л. А. Компетентнісний підхід у сучасній освіті // https://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan_50025.pdf
3. Жук О. Л. Беларусь: компетентностный поход в педагогической подготовке студентов университета / О. Л. Жук // Педагогика. – 2008. – № 3. – С. 99–105.
4. Методика навчання іноземних мов у закладах вищої освіти: колективна монографія // Шовковий В., Валентон І., Друженко Т., Кавицька Т., Кавицький А., Квасова О., Кравченко А., Осідак В., Патієвич О., Радчук Р., Романов І., Сем'ян Н., Сорокіна Н., Шовкова Т. (за загальною редакцією Шовкового В.). – К., 2021. – 294 с. Режим посилання: <https://drive.google.com/file/d/1qKLF2fYUvKJp2O715nroW100Vlay4nm/view>
5. Панфілов Юрій, Фурманець Борис Компетентнісний підхід в освіті: досвід, проблеми, перспективи // Теорія і практика управління соціальними системами. - №3. - 2017. – С. 55-67
6. Петров А. Ю. Компетентностный подход в непрерывной профессиональной подготовке инженерно-педагогических кадров: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.08 / Вят. гос. гуманитар. ун-т. Киров, 2005. – 43 с.
7. Русалкіна Л. Комунікативнодіяльнісний підхід як невід'ємний складник іншомовної підготовки майбутніх лікарів / Л. Русалкіна // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2017. – Вип. 2. – С. 70-75.
8. Сарновська Н.І. Формування лінгвосоціокультурної компетентності майбутнього фахівця-міжнародника в процесі вивчення іноземної мови // «Young Scientist» № 4.1 (31.1) april, 2016. – С. 91-94.
9. Тур О. Комунікативна діяльність майбутнього спеціаліста: сутність та характерні особливості // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2016, № 5 (59). – С. 219-225.
10. Kulik, A.A., Lazareva, P.V., Ippolitova, N.V., Egorova, A.E., Nedorezova, O.Yu. (2020). Competency-based approach and competencies in higher education: a theoretical review. Propósitos y Representaciones, 8 (SPE2), P. 645.
11. Serbati Anna. 2015. "Implementation of Competence-Based Learning Approach: Stories of Practices and the Tuning Contribution to Academic Innovation". Tuning Journal for Higher Education 3 (1), 19-56.

Оксана Лемак
(Дрогобич, Україна)

ПОЕЗИЯ СТРЕЛЕЦЬКОГО СЕРЦЯ

В історії України є багато трагічних сторінок. Одна з них – національно-визвольна боротьба Українських Січових Стрільців (1914-1922 рр.)

УСС – національно-військове формування у складі австро-угорської армії. Структура Легіону УСС формувалася за австрійською моделлю протягом 1914 – 1916 років. Осередком добровольців спочатку був Львів, згодом – Стрий.

У Стрию січові стрільці дали клятву на вірність австрійському цісареві. У Галичині стрільців зібралось понад 25 тисяч. Австрійська влада не була рада такій великій чисельності добровольчих формувань. Мабуть, побоювалася, що українські вояки повернуть зброю на неї. Тому залишили тільки 2 тисячі стрільців, іншим звеліли вертатися додому.

Символом прояву української мужності була легендарна гора Маківка. Суть битви полягала не стільки у підкоренні гори, як у героїчній обороні Маківки. Стратегічні плани московського командування були зірвані.

Стрілецьке військо було особливим, у ньому переважала інтелігенція: науковці, гімназисти, композитори, поети, музиканти, священники. Р. Купчинський, О. Бабій, Ю. Шкрумеляк, Д. Вітовський, М. Гайворонський, А. Лотоцький, Л. Лепкий, Ю. Назарак, С. Чарнецький не лише боролися за Україну, але й писали прозові твори, поезії, складали пісні, вели просвітницьку роботу. Духовним натхненником січовиків був І. Франко. Пісня «Не пора» на слова І. Франка стала гімном стрілецтва:

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й ляхови служить
Довершилась України кривда стара
Нам пора для України жить

В радянські часи бульдозери руйнували стрілецькі могили на Янівському цвинтарі у Львові, в Рогатині на стрілецьких могилах паслися гуси. Здавалося, навіки щезне слід по січовому стрілецтву. Однак

вандалам не вдалося знищити народну пам'ять. Вона жила у відновлених стрілецьких могилах, вернулася до нас у стрілецьких піснях.

Стрілецька пісня – наш безцінний скарб. Лірична і задушевна, сумна і трагічна, жартівлива і радісна, вона не давала забути, хто ми, якого роду.

Однією з найвідоміших постатей в історії стрілецької пісні є Лев Лепкий. Він народився 7 грудня 1888 року в селі Поручині Бережанського району Тернопільської області в сім'ї греко-католицького священника. Батько був високоосвіченою людиною, знавцем театрального мистецтва. Потяг до знань, до поезії, музики, народних звичаїв діти успадкували від батька. В першу чергу – найстарший син Богдан – відомий український письменник, і наймолодший Левко.

Ще з дитинства Левко плекав любов до народної пісні, яку дуже любили в його родині. У своїх спогадах він згадував: «Зимою обходили Андрея, на Різдво колядували, на Щедрий Вечір (Йордан) щедрували. Колядували хлопці, щедрували дівчата. Обходили і весняні та літні свята. Виводили веснянки на провесну. На Великдень гагілки під старенькою дерев'яною церквою, що на горі за селом...» Любов до народних традицій, звичаїв позначилася на творенні стрілецької пісні.

Після домашнього навчання Лев Лепкий вчився в Бережанській гімназії, належав до таємного гуртка «Молода Україна». Закінчивши гімназію, вступив на теологічний факультет Львівського університету, згодом перевівся на юридичний. Через деякий час переїхав до Кракова, навчався в Академії мистецтв.

Коли почалася I світова війна, Левові Лепкому йшов 26 рік, Михайлові Гайворонському – 22, Романові Купчинському 20. Ці мужні юнаки вступили в загін УСС. Під час війни народилися їх найпопулярніші пісні. «Стрілець і пісня, – писав підхорунжий, поет Ю. Шкрумеляк, – то брат і сестра, то любчик і любка, в одинокій пісні знаходить стрілець розраду та хвилеве забуття».

Лев Лепкий став одним із перших організаторів протиросійського Легіону Українських Січових Стрільців, очолив Пресову Квартиру УСС. Він щиро вболівав за державність України, був винятково обдарованою, мужньою людиною. Завдяки йому та його товаришам Романові Купчинському, Юрієві Шкрумеляку, Антону Лотоцькому, Михайлові Гайворонському ми маємо правдиву історію УСС – світлини, описи боїв, славу стрілецьку поезію.

Особливу популярність мали пісні Лева Лепкого «Гей, видно село», «Бо війна війною», «Колись, дівчина мила», «Ішов відважний гайовий до лісу темного», «Прощаюсь, ангеле, з тобою».

Варто зазначити, що стрілецька поезія має широку інтонаційну настроєвість. Описуючи патріотичний дух, мужність молодих вояків, вона була то бадьора, весела, маршова, то розпачливо-сумна, бо гинула свідомо молодь за волю і незалежність України.

Весела тональність властива пісні «Гей, видно село». Автор називає усусусів соколами, якими захоплюються дівчата, бо вони йдуть «за Україну воювати»:

Гей, видно село, широке село під горою,
Ой там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою.
А хто піде з нами, буде славу мати –
Ми йдем за Україну воювати!

Маршовий ритм пісні покликаний бадьорити вояків під час походу. Вигуки на початку приспіву передають радість, оптимізм.

Пісня на слова і музику Лева Лепкого «Бо війна війною» була обозним маршем УСС. Вона написана в жартівливому дусі, їй властивий сміховий елемент («як не заб'є тебе остра куля, то копитом замість кулі вб'є кобила», «бо не можна собі із бабами, із бабами, із дівками ради дати»). В пісні згадується І. Цяпка-Скоропад («попереду Цяпка, під ним шкап дрімає»).

Стрілецьким романсом стала пісня Лева Лепкого «Колись, дівчина мила». В її основі – сумна історія кохання автора до Ольги Захарясевиц – дочки греко-католицького священника:

Колись, дівчино мила,
А був це чудний час,
Як ще любов носила
Десь попід хмари нас.

Вони розійшлися назавжди, але в пісні живуть вічно. Він – в образі січового стрільця, вона – милої дівчини, яка не дочекалася свого нареченого. В пісні переплелися радість зі смутком («ми мріяли, зітхали, кохання присягали, в очах сльози тремтіли, як я тебе прощав»)

Одним із найславетніших віршів кінця 19- початку 20 ст. є «Журавлі (Чуєш, брате мій)» Б. Лепкого. Маленька творча мініатюра, а яка глибина переживань живе у цьому творі. Журавлі покидають рідну землю, відлітають на чужину. Скільки їх, бідних, знесилиться, скільки загине від різних випадків:

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій.

Поетичні рядки предметно зримі, побудовані як мініатюрна драма з уявним монологом, точною метафоричністю:

Кличуть «Кру! Кру! Кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру...»

Пісня була написана восени 1910 р. рідним братом Л. Лепкого Богданом. «Вірш склався немов сам від себе, без могого відомого й праці, – писав у своїх спогадах поет, – до нього підібрав музику мій брат Левко». Отже, старший брат написав слова, а молодший створив геніальну мелодію. Пісня «Журавлі» є окрасою української музичної культури. Її люблять не тільки в Україні, але й за її межами. З самотніми журавлями асоціюють себе люди, які покидають рідний край у пошуках кращої долі. Виконується пісня у час жалоби, смутку, прощання з людиною.

Писав Л. Лепкий і прозові твори. «Різдво 1915 на 1916 рік провели січові стрільці над Стрипою – в Соснові та Тудинці. Не виглядало на зиму і Різдвяні свята. Тепло було. І так тепло, як на весну, на Великдень. В хатах блимають світла. Стрільці їдять вечерю. Стіл накритий вояцьким коцом, на середині в хлібі свічка... Є кутя, голубці, калач і борщ. Є і чарка запаленого цукром руму. Старим звичаєм, як Бог приказав. Під хатою, де команда сотні, хтось колядує «Нова радість стала». Крізь вікно заглядає сотник. Чути, як дякує за побажання: «Дай, Боже, і вам, хлопці, щасливо рік опровадити, другого Різдва і Нового року діждати, а нам усім побачити ще Вільну Незалежну Соборну Україну», – писав Левко Лепкий у своєму оповіданні «Святий вечір між стрільцями».

Фейлетони, літературно-критичні статті, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари – все це належить до творчої спадщини Лева Лепкого. Він був ініціатором введення стрілецької шапки – мазепинки, розробив проект пам'ятника УСС на кладовищі у Винниках біля Львова. Монумент збережений до сьогоднішніх днів.

Після війни Л. Лепкий проживав у Львові, був директором видавництва «Червона калина», співпрацював у музичному видавництві «Сурма», редагував сатиричний журнал «Будяк».

У 1940 р. українське видавництво у Кракові випустило «140 пісень з нотами» (упорядкував Лев Лепкий). Вони поділялися на жанри: стрілецькі, лемківські, козацькі, побутові, любовні. На жаль, збірник втрачений.

У 1944 році Л. Лепкий з Кракова емігрував до США. Активно займався українським громадським життям діаспори, друкував спогади, оповідання, нові пісні. Помер 28 жовтня 1971 року в м. Трентон, недалеко від Нью-Йорка.

Л. Лепкий збагатив нашу літературу своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного. Але найбільшу славу він здобув як один із провідних поетів січового стрілецтва.

Література:

1. Будяк І. Періодика Західної України 20-30 х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії. /Будяк, – Л., 2000. Т.3. – С. 8-11.
2. Вишиваний В. Минають дні /В. Вишиваний, Відень, 1921. – С. 32.
3. Від Золотої Липи до Стрипи: (Короткі відомості про Л. Лепкого). Матейко Р., Мельничук Б. Воєнними дорогами синів Галичини. Тернопіль, 1991. – С. 25.
4. Гавдида Н. Художня рецепція пісні «Чуєш, брате мій» в українському дискурсі ХХ століття. Вісник Сум ДУ. Серія – Філологія. № 1. 2007. Т. 1. – С. 79-84.
5. Приходько І. Творчі портрети українських письменників ХІХ-ХХ століть. – К., 1997. – С. 165-169.
6. Салига Т. Час судить по-своєму // Заметіль. – Л. 1991. – Ч. 1. – С. 11-12.

Ситора Махмадиева
(Чирчик, Узбекистан)

ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Русские пословицы и поговорки представляют собой богатство русского народа, в котором не только содержится вековая мудрость, но и в семантике накоплена культурная информация. Пословицы и поговорки русского языка проанализированы на основании тех же параметров, что и узбекские.

Параметр «Семья и любовь»:

- В дружной семье и в холод тепло.
- Где любовь и совет, там и горя нет.
- Отца с матерью почитать — горя не знать [1; 6]. Параметр «Климатические условия»:
- Умей охотиться, умей и о дичи заботиться.
- Ласточка весну начинает, соловей кончает.
- Май холодный — не будешь голодный [3]. Параметр «Отношение к учебе»:

- Ясный ум дороже золота.
- Хорошую книгу читать не в тягость, а в радость.
- Хлеб питает тело, книга питает разум [3; 6]. Параметр «Дружба»:
- Чем больше хвороста, тем выше пламя.
- Один в поле не воин.
- Друга на деньги не купишь [3]. Параметр «Отношение к деньгам»:
- В деньгах родства нет.
- Не с богатством жить, с человеком.
- Богатство ум рождает, а нужда щеки вяжет [4; 6]. Параметр «Патриотизм» («Любовь к дому, своей стране»):
- Рыбам — море, птицам — воздух, и человеку — отчизна.
- Где кто родился, там и пригодится.
- Глупа та птица, которой гнездо свое не мило [2; 5; 6]. Параметр «Мужчины и женщины»:
- Без мужа — что без головы; без жены — что без ума.
- Мужик берет силой да умом, баба — хитростью.
- Женский обычай — слезами беде помогать.
- Меж бабьим да и нет не проденешь иголки [1; 6]. Параметр «Отношение к труду»:
- Труд человека кормит, а лень портит.
- За труд не бьют, а награды дают.
- Кто первый в труде, тому слава везде.
- Пот на спине — так и хлеб на столе [3]. Параметр «Личные качества»:
- Смелого ищи в тюрьме, глупого в полах!
- Рубашка беленька, да душа серенька.
- Чистым бельем грязной души не прикроешь [3; 6].

Приведенные примеры русских пословиц отражают особенности русского национального характера. Во-первых, примеры, которые относятся к параметру «Семья и любовь», иллюстрируют трепетное отношение русского человека к своим близким; ему важно быть не одному, а в единении со своими родственниками. Русский человек уважает интересы своей семьи, старшее поколение. Важно отметить, что исторически жизнь русских людей во многом зависела от урожая, который, в свою очередь, определялся климатическими условиями. Черты русского характера в большей степени определялись суровой природой России, для которой были типичны холодные зимы в течение пяти месяцев в году. Сложный для аграриев климат диктовал крайне ограниченный срок для ведения полевых работ и высокую напряженность труда. Беспашенный период на Руси равнялся семи месяцам за год. В течение короткого лета русский крестьянин должен был быстро работать. Эти условия способствовали появлению таких качеств, как выносливость, нетерпимость к долгой и размеренной работе, что отражено следующих пословицах:

- Без труда не вытащишь и рыбку из пруда.
- Кто рано встает, тому Бог подает.
- Глаза боятся, а руки делают.
- Кто не работает, тот не ест.
- Хочешь есть калачи — не сиди на печи.
- Русский медленно запрягает, но быстро едет [1; 6]. Обратной стороной этого явления становятся периоды бездеятельности, пресловутая русская лень, например:
- Сидеть на печке, плевать в потолок.
- Летний день за зимнюю неделю.
- Летом день год кормит [Там же].

Важным свойством русского человека является «безмерность душевного порыва», поговорка «Все или ничего» часто характеризует специфику русского характера. Риск, оперативные действия, способность достигать целей вопреки обстоятельствам («авось» — «а — во — се», то есть «а вот так!»; «небось» — «не — бо — се», то есть «нет, не так!» или «как бы не так!») — черты русского характера. Русский характер отличается двойственностью, к числу основных глубинных свойств русского человека относятся как свободолюбие (любовь к «воле»), так и терпение, смирение. История России тесно связана с борьбой русского народа за свою независимость. На протяжении многих лет русский народ находился в зависимости от монголо-татарского ига или крепостного права. Русский человек стремился к независимости, свободе в проявлении чувств и в совершении поступков, что отражено в таких пословицах, как: Хоть тяжела доля, да все своя воля.

- Своя воля дороже всего.
- Вольность всего дороже.
- Воля птичке дороже золотой клетки.
- Своя рука владыка.

В ходе исследования были проанализированы паремиологические труды, описывающие менталитет русских и англичан. Менталитет, как своеобразное отражение тех или иных жизненных обстоятельств, можно анализировать по разным параметрам. Самым значимым из таких изменений выступает отношение к семье, своему близкому человеку, деньгам, обучению и труду.

Исследование русских и узбекских пословиц и показало, что в параметры, по которым можно проанализировать национальный характер разных народов, универсальны.

Литература:

1. Даль, В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль. — М., 2003. — 616 с.
2. Колесов, В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. — СПб., 2004. — 240 с.
3. Крысин, Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. — М., 2000. — 856 с.
4. Райдаут, Р. Толковый словарь английских пословиц / Р. Райдаут, К. Уиттинг. — СПб., 1997. — 256 с.

Нағи Мұбарақова
(Кызылорда, Казахстан)

ОБЩЕДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ

Методика преподавания русского языка как неродного опирается в своем развитии на базисную науку – педагогику, исследующую закономерности формирования личности в процессе образования. Положения педагогики служат исходными для решения важнейших вопросов построения системы обучения неродному языку: вопроса о целях обучения, содержания и процессе обучения, методах и организационных формах обучения. В свою очередь через методику преподавания русского языка как неродного конкретизируются и реализуются в практике общетеоретические положения дидактики. Так, ведущим компонентом системы обучения, оказывающим влияние на выбор содержания, форм, методов, средств обучения, является цель обучения – заранее планируемый результат деятельности.

Вслед за Л.В. Щербой принято выделять три цели обучения русскому языку как иностранному, как неродному: - практическую – определяет конечные требования к уровню владения языком, отражает общую стратегию обучения.

В настоящее время практические цели формулируются с ориентацией на коммуникацию – практическое овладение неродным языком как средством устного и письменного общения. Практические цели определяются как ко всему курсу обучения, так и к отдельному этапу, уроку. Разрабатывается таким образом иерархия целей, которая направляет процесс обучения, способствует планомерному и последовательному овладению новым языком. На любом уровне каждая цель может быть детализирована в виде задач обучения – детального описания того, какими навыками и умениями должны овладеть учащиеся, чтобы эффективно пользоваться изучаемым языком как новым средством общения.

Практические цели должны быть реальными, а их достижение возможным в конкретных условиях;

- образовательную (общеобразовательную) – предполагает использование изучаемого языка для повышения общей культуры учащихся, расширения их кругозора, совершенствования культуры общения, приемов умственной деятельности;

- воспитательную – связывается с развитием всех сторон личности учащегося, его мировоззрения, мышления, памяти, системы нравственных и эстетических взглядов, черт характера.

Воспитательные цели отражают общую гуманистическую направленность обучения и реализуются как в процессе коллективного взаимодействия учащихся, так и в педагогическом общении преподавателя и обучающихся. Цели и их иерархия определяют в свою очередь содержание обучения – иными словами, совокупность того, что должен освоить учащийся в период обучения неродному языку, а именно: педагогически адаптированную систему языковых, лингвокультурных и социокультурных знаний, коммуникативно-речевых навыков, умений, компетенций.

Система взаимодействия преподавателя и учащихся, в ходе которого решаются задачи обучения и общего развития учащихся, называется в дидактике процессом обучения. В обучении русскому языку как неродному основные функции преподавателя реализуются в ходе урока – ключевой организационной единицы процесса обучения – и во внеаудиторной работе. При этом педагог ищет оптимальные пути и способы соотношения индивидуального и коллективного в обучении, активизирует учащихся в их познавательно-практической деятельности на изучаемом языке, предусматривает выполнение ими разнообразных тренировочных и творческих заданий, которые ставят учащихся перед необходимостью совершения речевого действия в условиях, максимально приближенных к реальному общению: ситуативные, репродуктивные, описательные, композиционные, инициативные упражнения [Скалкин 1983].

Педагогикой обосновывается применение в обучении, в том числе русскому языку как неродному, ряда методов: методов преподавания (показ, объяснение, организация тренировки, практика, коррекция, оценка) и методов учения (ознакомление, осмысление, участие в тренировке, практика, самооценка, самоконтроль).

Чтобы говорить о методике преподавания русского языка, следует обратиться к термину «методика». В «Толковом словаре» Д.Н. Ушакова приводится следующее определение: «методика- это система правил, изложение методов обучения чему-нибудь или выполнения какой-нибудь работы...» [1]. Следующее определение как «совокупность форм, методов и приемов работы учителя, т. е. «технология» профессионально-практической деятельности преподавателя» дается в «Словаре методических

терминов» [2]. Все эти определения не дают возможности отличить приемы проведения урока от приемов введения материала на уроке и от содержания того, чему обучают теми или иными приемами.

Академик Л.В. Щерба, крупнейший авторитет в области преподавания русского языка, предлагает следующее определение: «методика преподавания русского языка как иностранного - это указание на последовательность введения строго отобранного грамматического и лексического материала, соблюдение повторяемости лексических единиц и грамматических форм, а также ограничение объема изучаемого материала для обучения устной и письменной речи тех, кто изучает русский язык».

В условиях образовательного процесса в школе, язык осваивается в результате изучения грамматики, заучивания правил, запоминания слов с переводом на родной язык.

Центральное место при изучении русского языка учащимися в школе занимают четыре вида речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо), которые способствуют развитию уже имеющихся у учащихся компетенций, благодаря спиральной программе обучения, при которой учащиеся учатся понимать основную и детальную информацию текста, высказывая критическое отношение к услышанному определять основную мысль на основе микротем. Учащиеся выражают свое отношение к услышанному, пересказывая содержание текстов смешанного типа, творчески интерпретируя информацию и т.д.

Раздел «*Слушание*» способствует пониманию учащимися содержания информации или сообщения; способствует умению определять основную идею и вычленять скрытый смысл, заложенный в тексте.

Раздел «*Говорение*» развивает способности прогнозировать события, участвовать в диалоге и строить монологическое высказывание, а также помогает оценивать прослушанный материал.

Раздел «*Чтение*» помогает учащимся понимать информацию, выявлять структурные части текста и определять основную мысль; способствует применению лексических и синтаксических единиц в прочитанном тексте, формулированию вопросов и оцениванию, определению типов и стилей текстов, а также извлечению дополнительной информации из различных источников.

Раздел «*Письмо*» позволяет развивать у учащихся способности к составлению плана, построению текста, излагать содержание прослушанного, прочитанного и аудиовизуального материала, сравнивать, писать тексты, эссе на основе собственного мнения, сравнивать тексты, развивать творческое письмо и использовать правила грамматики и пунктуации, соблюдая орфографические и стилистические нормы[3].

Выбор типа урока также осуществляется в зависимости от цели обучения.

Для всех типов урока общими формами обучения являются индивидуальная, парная, групповая и коллективная форма:

- *индивидуальная*, т.е. самостоятельное выполнение задания учащимся;
- *парная* – работа в режиме «ученик – ученик», «учитель – ученик»;
- *групповая* – в зависимости от количества членов группы предполагает работу в малой группе (3–5 человек) и общеклассную (фронтальную) работу (весь класс), где все учащиеся выполняют одно задание или его часть;
- *коллективная (совместная)*, т.е. работа в парах сменного состава, где каждый ученик выполняет как отдельную тему или задание и обменивается с каждым партнером, так и одно задание, которое обсуждается и выполняется совместно.

На уроках русского языка учителю рекомендуем использовать преимущественно ценностно-ориентированный подход в обучении как способ организации и выполнения учебной деятельности, получения и использования ее результатов с позиций определенных ценностей. Ценностно-ориентированный подход предполагает реализацию возможностей для формирования казахстанского патриотизма, толерантного сознания, уважения к историческому прошлому своей страны, культуре и традициям предков.

Таким образом, основная идея обучения русскому языку в современных условиях – это постепенное углубление имеющихся у учащихся знаний, увеличение объема знаний и навыков, развитие коммуникативных навыков по всем видам речевой деятельности.

Соответственно, в обучении русскому языку усиливается аспект чтения и интерпретации текстов, отбора нужной информации, постоянно в центре внимания должны присутствовать базовые ценности, определенные в патриотическом акте «Мәңгілік Ел», такие как казахстанский патриотизм, уважение, толерантность, гражданская ответственность, духовность, труд и творчество через образование в течение всей жизни.

Основополагающий коммуникативный принцип обучения, широко используемый в современной методике изучения русского языка, предполагает изучение языковых стереотипов, связанных с реальными жизненными ситуациями. Соответственно, практические знания, полученные учащимися на уроках русского языка, облекаются в форму динамических стереотипов, а социокультурное направление является составляющей обучения, оно настроено на усвоение знаний о жизни человека, общества, истории, природы, средств коммуникации, а содержательную основу этого направления формируют тексты.

Учитель имеет возможность активно использовать на своих уроках исследовательские, проблемные задания, которые можно составлять на основе текстов, данных в учебниках.

Литература:

1. Большой толковый словарь русского языка. Д.Н. Ушаков. М. - 2008.
2. Бельчиков Ю. А. Практическая стилистика современного русского языка. М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2009. - 424 с.
3. Мартынова Л. О. и др. Русский язык. Методическое руководство: Для учителей 9 кл. общеобразоват. шк. с рус. яз. обуч./Багдашкина И. В., Захарова Н. А.– Алматы: Атамұра, 2019. – 92 с.

Валерій Панченко
(Тернопіль, Україна)

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Фемінітиви – група морфологічних одиниць, маркованих граматичним жіночим родом, альтернативних або парних аналогічним одиницям чоловічого роду, що утворює здебільшого стилістично забарвлений прошарок словникового складу, сфера вжитку якого часто перебуває за межами літературного мовлення [7]. В українському мовознавстві фемінітивами традиційно називають лексичну групу іменників спільного роду, що становлять шар експресивно-оцінної лексики.

Фемінітиви мають індоєвропейське походження, тобто вони почали формуватися ще в період спільного розвитку індоєвропейських діалектів, який надто віддалений від нашого часу і найменшою мірою реконструйований, порівняно з іншими дописемними етапами. Все ж наявність невеликої кількості назв жінок у багатьох індоєвропейських мовах дало змогу свідчити, за даними етимологічних словників, про творення таких номінацій ще за спільноіндоєвропейської єдності і становлення тоді значення фемінітивності. Однак на індоєвропейське походження могли вказувати тільки первинні корені чи основи, що виражали іменне або інше значення, а статусу сформованих номінативних одиниць давні назви жінок набули за спільнослов'янської доби. На праслов'янському ґрунті вони становили собою непохідні слова, зв'язки яких із індоєвропейськими основами можна встановити під час етимологічного аналізу. Такі первинні назви жінок стали базою для творення нових слів і лексичних значень у праслов'янській мові (наприклад: **matъka*, **sestrica*) і, зокрема, в історії розвитку фемінітивної підсистеми української мови. Назви жінок індоєвропейського походження та похідні від них утворення успадкувала давньоукраїнська мова, і в тодішніх писемних пам'ятках найбільшою мірою відображено саме непохідні фемінітиви, порівняно з похідними. Чимало фемінітивів прийшло разом з християнством із грецької мови. Або як безпосередні запозичення, або ж як фемінітиви з грецькими мовними елементами: *акробатка*, *аристократка*, *бандуристка*, *гімнастка*, *корифейка*, *епіграфістка*. Фемінітиви були зафіксовані уже в першому церковному слов'янсько-українському друкованому словнику, "Лексисі" Лаврентія Зизанія (1596 р.) [4].

В Конституції України закріплено, що жінки та чоловіки мають рівні права. Тобто, жінка має можливість працювати там, де їй заманеться, де вона бачить можливості та розвиток. Жінки почали займати посади, які раніше посідали лише чоловіки. Це сприяло розвитку мови, адже мова – динамічна, вона трансформується відповідно до змін у суспільстві, відображаючи його. 22 травня 2019 року Кабмін ухвалив нову редакцію Українського правопису, у якому було ухвалено утворення жіночих форм іменників, які раніше існували в чоловічому роді [6]. Структура української мови має багато суфіксів, які утворюють фемінітиви. Всього їх понад 13, але на сьогодні продуктивними суфіксами, що визначають фемінітиви, є -к-, -иц-, -ин- та -ес-. Ці суфікси зазначені у новому Українському правописі [6].

Англійська мова не має певного словотворення для утворення термінів у жіночому роді. Існують кілька утворень, що закінчуються на -ess, мають додаткові денотаційні чи конотаційні ознаки (наприклад, "governess" (гувернантка), "mistress" (господиня)). Геллінгер (2001) стверджує, що хоча англійській мові не вистачає лексичної статі, семантика великої кількості англійських іменників демонструє чітку гендерну упередженість [5]. Багато висококваліфікованих професійних термінів, таких як "lawyer" (юрист/ка), "scientist" (науковець/иця) тощо, як правило, називаються чоловічим займенником he у контекстах, коли стать невідома або не має значення. З іншого боку, низькорослі професійні терміни, такі як "secretary" (секретар/ка), "nurse" (медсестра/медбрат), "teacher" (вчитель/ка), часто будуть супроводжуватися жіночим займенником she. Навіть для невизначених займенників (somebody, anybody) чоловічий займенник вважається кращим у використанні у нейтральних контекстах, що ілюструє нелінгвістичну категорію соціального гендеру англійської мови, що відображає стереотипні припущення про те, якими є відповідні соціальні ролі чоловіків і жінок.

Гендерне планування мови у Британії відображало дії та думку в інших англійськомовних місцях світу. Стверджується, що у Британії найбільш вдалою групою тиску в агітації за несексистську мову була феміністична група. Хоча англійська мова зараз є глобальною мовою з приблизно 700 мільйонами мовців у всьому світі, як носіїв мови, так і людей, які використовують англійську як другу мову. Займенники "they" та "their" в однині вживаються в англійській мові ще з часів Чосера у XIV столітті. Використання цих займенників було поширеним до 1850 року. Однак з тих пір граматисти традиційно рекомендували вживати чоловічий займенник як загальний: напр. Everyone was blowing his nose. У 1926 році британський лексикограф Фуллер написав у своєму "Dictionary of Modern English Usage", що в однині "they" мали

“старомодний звук [8];” Деякі граматики з часів Фоулера стверджують, що використання *they* або *their* у однині є неграматичним. Це все ще спірне питання серед англійських граматиків. За словами Фаулера, його подальше прийняття у майбутньому здається незворотним. Насправді, в останні десятиліття займенник “*they*” набирає популярності в результаті руху ґендерно-нейтральної мови: наприклад, “*Each student must pick up their books*”.

Що стосується професійних іменників, англійська мова не має певного словотворення для утворення термінів у жіночому роді. Існують кілька утворень, що закінчуються на *-ess*, мають додаткові денотаційні чи конотаційні ознаки (наприклад, “*governess*” (гувернантка), “*mistress*” (господиня)). Геллінґер (2001) стверджує, що хоча англійській мові не вистачає лексичної статі, семантика великої кількості англійських іменників демонструє чітку ґендерну упередженість[5]. Багато висококваліфікованих професійних термінів, таких як “*lawyer*” (юрист/ка), “*scientist*” (науковець/иця) тощо, як правило, називаються чоловічим займенником *he* у контекстах, коли стать невідома або не має значення. З іншого боку, низькорослі професійні терміни, такі як “*secretary*” (секретар/ка), “*nurse*” (медсестра/медбрат), “*teacher*” (вчитель/ка), часто будуть супроводжуватися жіночим займенником *she*. Навіть для невизначених займенників (*somebody*, *anybody*) чоловічий займенник вважається кращим у використанні у нейтральних контекстах, що ілюструє нелінгвістичну категорію соціального ґендеру англійської мови, що відображає стереотипні припущення про те, якими є відповідні соціальні ролі чоловіків і жінок.

Протягом багатьох століть жінка була обмежена певною сферою, жінка не працювала, та займалась хатніми справами та сім'єю. Проте, перед усім були утворені слова «мама», «дружина», «свекруха». Ці слова також є фемінітивами. В українській мові є категорія роду іменника, тому для більшості занять можна утворити як чоловічу, так і жіночу форму (виняток складають професії, позбавлені категорії роду – суддя, бариста тощо, та нечисленні випадки, коли чоловіча і жіноча форми позначають різні професії – друкар і друкарка, швець і швачка). Авраменко зазначав, що подібним займається не правопис, і що це проблема лексикології, але правопис потрібен саме для того, щоб нормувати подібні речі [1]. Однак, в той час як у живій українській мові активно використовують назви низько-кваліфікованих чи низькооплачуваних професій в жіночому роді (прибиральниця, кухарка, домогосподарка, покоївка, манікюрниця, офіціантка), такі слова як професор, ректор, науковець на думку супротивників фемінітивів, звучать “нестатусно”, а назва чоловічого роду звучить компетентніше, авторитетніше і без емоційних конотацій. Однак, іноді нові фемінітиви навмисно маркуються стилістично: такі слова як депутатка, керівниця можуть вживатись, щоб виразити жартівливо-іронічний відтінок або підкреслити негативне ставлення до жінки [2, с. 375].

Сьогодні в наукових колах спостерігається значна зацікавленість ґендерною тематикою. Як за кордоном, так і в Україні, ґендерні аспекти досліджуються в найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності, також до них відносяться фемінітиви. Перед науковцями проблема вивчення ґендерної ситуації в сучасному українському суспільстві постає особливо гостро. Активне вивчення ґендерних питань великою мірою зближає науки, оскільки проблеми місця й ролі чоловіка та жінки в суспільстві розглядаються зазвичай у міждисциплінарному аспекті. У цьому контексті особливе місце посідають медіа-дискурси, які віддзеркалюють і водночас формують ґендерну картину в суспільстві. Саме засоби масової інформації належить ключова роль у здатності трансформування ґендерного мислення суспільства. Таким чином, дослідження ґендерного аспекту ЗМІ заслуговує нині особливої уваги. Сьогодні, майже кожна людина цікавиться тим, що відбувається у світі, люди читають газети, журнали, онлайн видання, дивляться новини, слухають радіо. З огляду на це, ми розуміємо, що контент який поширюють у засоби масової інформації здатний усе більше й більше закріплювати в суспільній свідомості певні погляди й думки щодо соціокультурних норм поведінки для чоловіків та жінок. Проблема фемінізованих назв не є суто лінгвістичною, найбільшою мірою вона пов'язана безумовно з перекладом з різних мов. Саме тут виникають труднощі з використанням кількох мов, що зумовлені різними культурними традиціями. В українській мові явище фемінізації чоловічих назв професій не простежується у великому масштабі. Вчені стверджують, що відсутність жіночого роду в багатьох іменників цієї категорії пояснюється не мовними факторами, а соціальними та історичними чинниками. Для цього потрібен час, він зможе визначити, які лексико-граматичні інновації стануть нормативними, а які вийдуть з ужитку [2, с. 378]. Найкращим матеріалом для дослідження будь-яких змін у мові є засоби масової інформації, адже цей сектор найшвидше реагує на ці мовні зміни. Фемінізація назви посад та титулів вже давно мала б стати узусом у повсякденному житті. Сьогодні в українській мові є ціла низка професій і посад, які продовжують називати формами чоловічого роду попри те, що жінки опановують різні професії і посідають високі посади. Все ж, доцільно вживати жіночі відповідники назв професій в українській мові у повсякденному житті, адже мова постійно розвивається, і чим частіше будуть звучати такі назви, тим швидше вони стануть звичними і перестануть різати вухо, а створення та встановлення нових «рівноправних» мовних норм буде сприяти кращому взаєморозумінню під час комунікації.

Медіа-дискурс це один з найдієвіших методів поширення інформації, в цьому випадку – фемінітивів. Завдяки ЗМІ люди чують використання фемінітивів та звикають до них, вони перестають «різати вухо». Завдяки розвитку феміністичних рухів, здобуття жінок різних посад у різних сферах все більше виникає потреба створювати фемінітиви. Ми можемо помітити, що англійська мова є більш «ґендерно-нейтральною», проте багато людей говорять про те, що перша думка яка у них виникає коли вони чують назву якоїсь професії, це те, що представник цієї професії – чоловік. Проте, з часом все змінюється, і

нормалізується те, що жінка також займає впливові посади. Поняття «ґендер» з'явилося відносно нещодавно, і його семантичне поле ще недостатньо чітко визначене. У гуманітарних науках поняття «ґендер» відображає соціокультурний аспект статевої приналежності людини. [3, с. 155.] Кожна культура чітко диференціює поведінку людини залежно від її статі, приписуючи їй певні ролі, манеру поведінки, почуття та ін. У цьому значенні бути чоловіком чи жінкою – значить, слідувати певним соціальним експектаціям, пред'явленим соціумом на основі «правила статі». Сьогодні ґендер присутній в усіх сферах життя, і мова не є винятком у цьому напрямку. Протягом останніх років все частіше з'являються публікації, що висвітлюють ґендерну проблематику. У зв'язку з цим, не менш популярною та актуальною залишається проблема репрезентації ґендеру у мові. Найчастіше прояви сексизму у мові трапляються через бажання особи підкреслити важливість своєї соціальної статі, але для цього обираються не завжди порядні методи – досить часто це відбувається, на жаль, саме через приниження іншої статі. Через це сучасні феміністки розглядають мовну семантику як інструмент підтримання соціальної нерівності статей, досліджуючи, як вербальна та невербальна комунікація допомагає зберегти традиційні бар'єри між статями, як люди використовують лінгвістичні ресурси, щоб створити ґендерну диференціацію. В результаті поширення таких феміністських ідей в дискурс засоби масової інформації був сформований новий тип правил мовленнєвої поведінки в офіційних сферах, основною тезою якого було: «не допустити сексизм у мову». Але, як зазначалося, ця проблема на сьогодні залишається невирішеною.

Література:

1. Блажкевич І. Жіноча доля. 1931. 16, 121 с.
2. Брус М.П. Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI–XVII століття. Актуальні проблеми українського словотвору. Івано-Франківськ: «Плай», 2002. С. 403-413.
3. Керст І. Олена Малахова: «Фемінітиви — не данина моді, вони властиві українській мові як системі». Womo. URL: <https://womo.ua/olena-malahova>.
4. Москаленко А. А. «Лексисъ, сирѣчь реченія, вькратъць собраныи зь словенскаго языка на просты рускій діалектъ истолкованы» Л.Зизанія. Нарис історії української лексикографії. 1961.
5. Плахотнік О., Ярманова Г.: ґендер для медій. Підручник із ґендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. 2013.
6. Український правопис. Правопис суфіксів § 32. С. 27.
7. Утворення та вживання фемінітивів в українській мові. URL: <https://trend-ua.club/utvorennja-ta-vzhyvannja-feminityviv-v-ukrainskij-movi.html>
8. Fowler, Henry, Winchester, Simon (introduction). A Dictionary of Modern English Usage (Oxford Language Classics Series). 2003.

Ибрагим Турсунов
(Ташкент, Узбекистан)

ОБЪЯСНЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА: СХОДСТВО И ОСОБЕННОСТЬ (на примере романов А.Каххора «Сароб» («Мираж») и Джека Лондона «Мартин Иден»)

«Умение творить - это подарок природы, творческий процесс в увлечении художника - огромный секрет» [1. 237]. Согласно этой особенности, выбор художника в качестве главного героя придает произведению особую особенность в выражении идейно-художественного замысла автора. Автор отличается непростым характером, духовной жизнью, разным пониманием мироздания.

Объяснение характера творческой личности находит больше в письменной литературе, чем в фольклоре, образцах античной литературы, древнем литературном наследии. Поскольку на примерах эпических и лирико-эпических жанров фольклора приводятся о главных героях, это также может отрицать управляющие индивидуальные особенности автора и ведущие особенности. Но в некоторых случаях будет пропорциональность творчества и управляемости, как у З. М. Бабура.

Персонажи творческих людей делятся на исторические и вымышленные. Если вопрос исторической правды и биографические сведения подаются в историческом характере, то в художественной литературе важны стиль «Я» творческой личности и художественно-концептуальный подход. По типу литературных произведений такие особенности проявляются в прозе, стихах и драматических произведениях.

Мы рассмотрим эти проблемы на примере романа А. Каххора «Мираж» и Джека Лондона «Мартин Иден».

Главный герой «Миража» - сложный человек Рахимджан Саидий. Саидий - совершенно новый персонаж со своей психологической и индивидуальной неповторимостью в узбекской литературе. Писатель умел последовательно и чутко отобразить сложный внутренний мир этого персонажа и его смерть. Есть несколько дискуссионных мнений критиков из-за этих особенностей.

Саидий собирался стать известным писателем, написав столько книг. Но он никогда не думал о достижении этой степени своим стремлением и упорным трудом.

После ухода с педагогической профессии Саидий как-то искал путь писателя. После этого он не смог стать известным писателем, но попытался прославиться другим способом. «Не нужно читать книги

днем и ночью, достаточно встретиться с известными людьми. С «бутылкой» это будет проще [2. 234]. Бутылка спиртного лучше 20 пар книг.»- это его жизненная философия. По мере развития событий Саидий будет обычным писателем. Даже он жил за счет ассимиляции чужого гонорара.

Он был таким человеком, который мог уладить время и обстоятельства. Он одобрял написание работ, пропагандирующих чью-то идею в бездне витиеватых похвал. Он мог изменять свою внешность, как хамелеон, и у него была способность приспосабливаться к обстоятельствам. Этой трагической судьбы в узбекской литературе пока не произошло.

Главным героем романа Джека Лондона «Мартин Иден» был Мартин. В литературной критике его признают непригодным в обществе человеком. В начале романа можно было исправить то, что его эмоциональный мир не соответствовал его жизненным условиям. Он всегда жил между двумя разными мирами и внутри бесчисленных вопросов, душевных мук. Он сравнивал со своей возлюбленной, которая была миром Руфи с его.

Мартин любил Руфь, и эта любовь могла придать его жизни интерес, надежду и силу. Он начал учиться подходить к ней. Сначала он проводил время в библиотеке; впоследствии вместо этого он стал заучивать словари для понимания сложных романов. На основе выяснения сути трудных слов он принялся читать научно-философские книги о человеке и вселенной. Каждая книга, которую он читал, заставляла его задавать вопросы, и он стремился понять их содержание. Раньше он зарабатывал себе на жизнь, но затем мыслительная борьба Мартина постепенно усиливалась. Из различных представлений и образов общества он хотел равномерно стремиться к пониманию сущности образа жизни.

Мартин хотел, чтобы ему повезло, и он хотел, чтобы все было красиво. Но он понял, что его надежды и желания не подходят для реальной жизни. Он страдал от этой диспропорции.

Ему, как наблюдателю двух разных миров, пришло в голову писать. «Надо писать! Эта мысль зажгла ему душу. Приехав, он начал писать» [3. 218]. К сожалению, его любительские работы вскоре не публиковались. Мартин начал лишать себя всех жизненных удовольствий под влиянием общества и претенциозных людей. В сюжете романа идет трагедия.

Утренняя жизнь связана с непрерывной борьбой. В его характере были пожелания стремления и борьбы. Такие пожелания ему давало неподходящее общество.

Саидий был слабым и привычным человеком, но Мартин был храбрым, строгим и терпеливым. Мартин преодолел все трудности. Никто и ничто не могло удержаться от его цели, даже если он сломался или отдал в залог свою одежду, даже его угнетал зять или он был в волнении, когда его книги не были неопубликованными.

Мнение и отношение Мартина к жизни, обществу менялись шаг за шагом. Сначала он думал, что если я преодолею все трудности в необразованном обществе.

«В жизни и в литературе... что нас может заинтересовать? Конфликт!» [5. 156]. Привлекательным моментом для стремления Мартина была неграмотность, плохие жилищные условия и конфликты, которые он преодолел. Но перед постоянной проблемой... он предпочел отречься от того, что преодолеет. Мартин отрицал свое общество. «Характер - показательное направление волевого человека» [6. 41]. Разлука характера Мартина оказалась трагедией судьбы.

Очень важным приемом в этом романе является метод контраста. Внутренний мир персонажа дан с помощью физиологического анализа. Персонажи Мартина показаны монологом.

Между двумя персонажами есть некоторые сходства и особенности. Окончательное мнение выражено в таблице ниже.

Рахимджан Саидий	Мартин Иден
Писатель	Талантливый писатель
Он привыкает к условиям	Он никогда не привыкает к лицемерию общества
Он ничего не может сделать для достижения цели	Он может бороться за достижение цели
Нетерпеливый, легко приспосабливающийся человек	Может высказывать свое мнение независимо, решительный человек.
Эгоист, «Я» для него на первом месте Жертва общества, непригодный человек.	Он не щедрый Он услужливый и щедрый Энтузиазм важнее любви Идеализм и реализм в любви несовместимы.
Не верен в творческом мире Частичная, духовная бедность в творческом мире	Так сложно допустить творческую работу Так сложно допустить творческую работ
Он превращается в другого человека, поддерживая людей	Он пытается учить людей
Трагическая судьба	Трагическая судьба
Так сложно допустить творческую работу	Так сложно допустить творческую работу

В заключение отметим, что литературные объяснения характера творческой личности дают возможность глубоко выразить духовность человека. Индивидуальные особенности характера творческой личности различают композицию, сюжет и развязку.

Литература:

1. Белинский В. Адабий орзулар. Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 г. (на узбекском языке)
2. Кахҳор А. Сароб. - Т.: Шарқ, 1995. (на узбекском языке).
3. Лондон Джек. Мартин Иден. - Т.: «Узбекистан», 1984.
4. Бехер И. Любовь моя, поэзия. М., «Художественная литература», 1965.
5. Арасту. Поэтика. - Т.: «Янги аср авлоди», 2012. (на узбекском языке)

А.Е. Турысбекова
(Талдықорған, Қазақстан)

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТЫҢ «БІР ШОҚ ЖИДЕ» ПОВЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚЫ МЕНТАЛИТЕТ

Адамзаттық тұрлау, рухани қайсарлық Әбіштің кез келген кейіпкерлерінің бойынан табылады десек, қателеспейміз. «Бір шоқ жиде» повесіндегі Тілеу зергер, күлте сақал қорықшы Күдері, жоқ іздеген қауға сақал албан шал қарапайым еңбек адамдары, саусағынан өнері, көкірегінен күй саулаған, жүзінен иманы төгілген, қолы ашық, тірі жанға қиянат жасамаған, адамдық, ар, адамгершілік тағылымымен есінде қалады.

Адам өмірі күн мен көлеңкеден тұрады. Төрт құбыласы тең, қайғы-қасіретті білмей, шалқып өткен пенде жоқ та шығар. Қай жағынан алып қарасаң да дұшпаны да мін таға алмайтын Тілеу зергер оның жеті атасы байлық та, билік те, ағайын тумасы да жеткілікті болғанымен, құдай ең негізгісінен, кіндігінен құтайтпай, жегенін желім, ішкенін ірің қылған. «Өзі қысқа, өзі асау, тентек өмірден» Тілеу: «Өлсең де қадірдің біліп, артыңды ұмытпайтын ел-жұртың мен ұрпағың болса, өлімнің несі үрей, несі қиянат», - деп ол өмірден де, өлімнен де шошынып, үрікпейді. Әйткені, ол мына фәни жалғанда қолынан келген өнерін, қажыр-қайратын жұртына сарқып берді, ер етігімен қан кешкен, ат ауыздығымен су ішкен күн туып еді, «Көппен көрген ұлы той», мойнына бұршақ салып тілеп алған Тілепалдысын қанды қасапқа салып жіберді, кейбіреудің кебін тігерге тұяғын қалдырмай жалмап қойған жебір соғыс, бұның жалғызын аясын ба, жалмап алды. Әйтеуір құдайдың көзі әлі оң екен, жұбайы Зейнеп те, бұл да шаранадан күдер үзіп, тозған астаудай қаңсып, шашылып қалайын деп жүргенде сонау Жем бойынан іздеп келген жеңгелері кезерген еріндерін жібітіп, суып, қаны сұйыла бастаған тамырларын тулатып, қырқынан әлі аспаған Тұяқты бауырларына салып кетеді... Бір перзентке шөлдеп, өліп-өшкен Зейнеп байқұстың ботасы тірілген інгендей семген шандыры дертіп, сүт саулап берсін... Құдды «жоғалып- табылған» Манасты көргенде Шақанамның кеуіп қалған емшегі жібіп, сүті саулап аға бастайтыны тәрізді. Ең ізгі жүрек – мұң тәрбиелеген жүрек. Ананың иығынан диюдай жаншып, тынысын тарылтқан тонналаған мұңның қара бұлтын ұшты-күйді сейілткен қайран перзенттің кеуденді шоқтай қарып, денеңді балбыратып еріткен бұлт астынан шыққан қызулы, қуатты күндей нәзік еріндерінен құдіретті не бар екен!.. Осы деталь-ақ Зейнептің көңтерілі қазақ әйелінің жомарттығын, алаңсыз адал пиғылын, толғанса тек жүрек түпкірінен толғанатын, халықтың тағдыры мен талайы телулі, қасіреті мен қуанышын бірдей көтеруге пейілді ана екендігін айғақтап тұр. Ерліктің негізі – сүйіспеншілік, сүйіспеншілік кісісіне қарап оянады. Әркім өзінің, сүйгенінің, сыйлағанының құлы. Ар мен ізгілік, тазалықтан жаралғандай «Ерке қыз» Зейнеп пен «күйеу жігіт» Тілеудің отбасын азынатып кеткен күйді ағайындық, аналық болмысы мен сезінген Жемнен келген жеңгесі: «Күйеу жігіт пен ерке қыз мынау қырқынан аспаған жаман немені екеуіңе қара болсын деп алып келдім. Мырза құдайдың рахымы түсіп, ерке қыз құрсақ көтеріп жатса, бұл бесігін тербетер. Төріңе ұстаймын десең де, есігіңе ұстаймын десең де, біздің көңіліміз баяғыдай», - дейді. Жеңгесінің тілі дала гүлдерінің иісін желпіген қоңыр самал дерлік, пейілі теңіздей толқып, шарасынан асып төгіліп жатыр. Ділі қандай! Тар құрсағын кеңітіп, тас емшегін иітіп, тоғыз көзін сыздатып, ұнтап дүниеге келген сәбиін бұлдап бермей, жырғап, артын сұраусыз етіп беріп отыр. Қимасының көңілі жолында жанын қиып ерлік жасап отырған қимасының тірлігі қазақтың қанына ғана сіңісті мәрттік. Бір көрген білісіне кісікіктенбей сөзі жақса, көңілінің бұрауын дәл басса, құлқы үйлессе, астындағы атын түсіп беріп, әлпештеген қызына үкі тақтыратын, не тағып кететін кең пейілдік те қазақтың маңдайына жазылған. Соның дәлелі – қауға сақал адай шал. Қаныңнан өніп шықпаса да, қаныңнан шыққаннан кем мейірімнің ұлпа ұясының жылуын бойына сіңірмеген, басыңа жұмақ орнатпаса да «сыйға-сый, сыраға-балдан» қолын тарпаған.

Үзіндінің мына бір жолдарына көз тоқтата кетейік: «- Өлгі суылдаққа да тиылым бола қалғанын қарашы, - дейді Зейнеп. – Бұл күшіктің ит көйлегін кім алып қашар екен...

- Қиналма, кемпір. Өзім алып қашамын, - деді.

Әуелі Тілеу шықты. Оған ілесе бір қолында құндақ, бір қолында домалақ түйіншегі бар Зейнеп шықты. Кішкентайдың да жарық дүниеге атап шығып отырғаны да осы. «Иә, ата-баба!» - деді Тілеу маңдайын құбылаға бұрып, сосын кемпіріне қолын созды. Зейнеп те ит көйлекке оралған түйіншекті ұстата берді.

Қапелімде отырған орнынан қозғала қоймайтын Тілеу екі қолын бауырына алып бүлкілдей жөнелді. Артында кішкене құндақты қыса ұстаған кемпірі келеді. Шіркін-ай – деді Тілеу. - Төңірегі мынадай аңылжыған айдала болмай, бірінен-бірі асырып ақ үй тіккен ызғындай ел болса ғой. Кемпір кеше кештен бері ертең балам қырқынан шығада деп хабар шашып қоймас па еді. Ауыл - үйдің үлкенін түгел жинап,

алдарына дастарқан жайып, баталарын алып, қаумалдасып сыртқа шықпас па еді», деп армандауының өзі Тілеудің қазақтың қазақилылығын көрсететін жері емес пе? [1, 48-б].

Қазақтың әдет-ғұрыпын, салт-дәстүрін повестің мына бір жолдарынан байқаймыз: «Тұяқтың бар ырымы пішеншілер барда жасалады. Бір алпауыз әйел тұсауын кесіп, Зейнептің қос тақта алқасын қағып алады. Сүндет тойының қызығын да пішеншілер көрді».

Қазақ отбасында нәресте шыр етіп дүниеге келгеннен-ақ оның бойына ұлттық тәрбиені сіңіріп өседі. Бала өмірге келгенде шілдехана той жасалып, 40 күн өткеннен кейін бір түлеуден өтті деп қырқынан шығарады. Бір жас шамасындағы қаз-қаз тұра бастаған сәбидің тұсауы кесіледі. Бала үш жасқа келгенде, өз бойын ат үстінде ұстар кезге ілінгенде: «Құйымшағы өсіп кетсе, сарт-сауанға ұқсап, атқа мінсе, ұзақ жүре алмайтын болып қалады» – деп, өзін жеке атқа мінгізе бастайды. Сондай қастерленген ер баланы бес жасқа қараған шамада сүндет тойға әзірлейді. Бұл әрбір мұсылман халықтың дәстүрі болып табылады. Сүндет тойға өзі жүріп шығаратын баланы бір ересек кісі қасына алып, алыс-жақынды түгелдей аралатып шығады. Барған үйлерінің барлығы да бала мінген тай-құланның жалына ақ шүберек жыртып байлайды. Баланың тойлығына түрлі-түсті сыйлық ұсынады. Мұндай қошеметке бөленген сәбидің көңілі әсемдікке, талғамға толып өседі. Халықтың тұтас ниет, ынтымағын байқайды. Еліне сенім артып ер жетеді. Қаламгер бесік көрген баладан ертеңгі күні үміт күттірер азамат өсіп шығатындығын көрегендікпен білген жазушы сөзі асыл дәстүр-салтымыздың ұмытылмайтынын еске салады.

«Халық салтына келмей – қалпына келмейді», – дейді халық даналығы. Жас ұрпақ тәрбиесінің түп қазығы ата дәстүріміз. Әрбір адамның ұлттық рухы, ұлттық мінезі әдет-ғұрпын білу арқылы қалыптасады.

Сонымен қатар, шығармада «бата беру», «тілек айту» дәстүрін де шығармадан жиі кездестіреміз. Мына бір орайда: «Ауыл-үйдің үлкенін түгел жиып, алдарына дастархан жайып, баталарын алып, қаумаласып сыртқа шықпас па еді», немесе, «Әй, күшік, сенің атың Тұяқ! Естисің бе, ай? Тұяқ!Тұяқ! Тұяқ» [1, 44-б].

Артынан ағарған ауыз тиіп бата қылды.

Енді бір бес-он күнде пішеншілер де құлап қалар, - деп терістікке шоқыта жөнелді». Қазақ халқында «Батаменен ел көгерер», - деген аталы сөз бар. Халқымыз бата болашақ адамның қалыптасуы мен дамуына бағдар береді дегенге сенген. Қазақтың ұлттық мәдени игіліктерінің ішінде елдің рухани қазынасында бата сөздердің мән-мағынасы, қадір-қасиеті айрықша бағалы. Өйткені, қанымызға сіңген, жанымызға жағымды ұғым. Бата арқылы ой-санамызға нұрлы шуақ естіледі, бойымызды серпілтіп, көңілімізді марқайтып, ақылымызға ақыл қосып, жасымыздан қарғыс емес, алғыс алсақ деген тәрбиенің бастауы. Өйткені аталардың қасиетті өсиеті – замандар мен ғасырлар бойы мысқылдап жинаған, ақыл елегінен өткен, өмір тәжірибесінің тарихи санасының даналық қорытындысы, адамгершіліктің ереже-қағидасы.

«Бата» ұғымының терең төркініне барлау жасар болсақ, Құранның бірінші сүресінің аты «Фатихадан» туындаған тәрізді. Мұнда жаратушы мен оның «елшісі» Мұхаммедке мадақ сөз айтылады».

Баталардың қандай түрін алсақ та жеткіншек жас ұрпақты әдепті, сабырлы, зерделі, арлы болып өсуге баулиды, малды-басты, дәулетті, бақытты, кекшіл емес, кешірімді болуын тілейді. Жерін, елін қорғауға талапты ержүрек болып өсуге талпынтады.

Халқымыздың белгілі бір жүйемен құрылған бата, тілек сөздерінде этикалық, эстетикалық және дидактикалық тұтастық бар. Бата әрбір жастың бойында белгілі бір тұтастық-бірлігін, салт-дәстүрін, адамгершілік қасиеттерін сақтауға бірден-бір құрал болып табылады. Себебі болашақтың тұтқасы, иесі ұрпағына амандық, парасаттылық, ізеттілік, өжеттік, мейірім, өнер-білім, құт-береке, ұзақ өмір, үлкен табыс тілеу ежелден адамзаттың асыл мұраты болған.

Әрбір батада этика, мораль, ар-ождан, ынтымақ, бірлік, молшылық, бақыт, қонақжайлылық, амандық, саулық сияқты ізгі тілек айтылады.

Ұлтымыздың ұлылығын зерттеуші В. Радловтың: «Менің қазақтар арасында ұзақ уақыт тұрып, олардың салт-дәстүрлерімен танысқанымда көзім жеткен ақиқат: бұлардың өзіндік ерекше мәдениеті бар халық екендігі. Біздің отандастарымыз ойлағандай олар тіпті де тағы, ауыздықсыз, бас бұзар, қарақшы, тұқымын құртуға тұрарлық халық емес» деген пайымды пікірінен де аңғарамыз.

Қаламгер шығармаларында нағыз адамдық белгісі – кісілік. Адамның өзі қымбат емес – адамгершілігі қымбат. Ізгілік – ізгілікпен қайтады, адамгершілік – адамгершілікпен қайтады. Осы қағиданы ұстана отырып жазушы Тілеу мен Күдері арасындағы бір-біріне деген шынайы сыйласымдылық, адал достық, қимастық сезім сияқты толып жатқан қазақ халқының бойынан табылатын ізгі қасиеттерді ашып көрсетеді. Повестің мына бір жолдарына тоқталсақ: «Күдері қайда аттап шықса да, жүдеп қайтады, Бір кездегі азды кем қызығын көре алмай қайтады. Уақыттың өмірден басқа өлшемі жоқ екеніне көзі жетіп қайтады. Бір өмірдің орнына екінші өмір келсе ғана мына дүниенің мәні тұра алатынын ұғынып қайтады. Ағаш екеш ағаш та бұтағынан бұтақ өрбіп, артында із тастайды. Ал адам ше... Адамның ізі тек белінен өнген перзент қана ма... Оның ісі, жұртқа жасаған қайырымы ше? Соның бәрі кісінің өзімен бірге көз жұма ма? Ол соққан жекей, ол жасаған бұйымдар да мәңгілік емес шығар, тозар. Сонда көңілге қуат не болмақ? Өз тамырынан өрбіген бір бұтақ болса, Тілеудің арты осынша құлазып жатар ма еді? Міне, бір жылға айналып барады, Тілеудің шаңырағы жоқ болғасын, оның сүйегі жатқан мына түзге оның артынан іздеп ешкім келмеді, ешкім ауызға алмады... Айтса, тек Күдері ғана айтады. Онда да тек өзі еститіндей қып күбірлеп айтады... ».

Әрдайым өмірдің шуақты жақтарына назар аударатын автор мұнда да адам бойындағы тазалық,

ізгілік атаулының табиғи қалпы бұзылмаған шағын нәзік көңілмен бейнелеуге тырысады.

Қазақ соңғы тұяғы қалса да «қырықтың бірі – Қыдыр» деген наным-сеніммен, жалпы қазаққа тән қонақжайлық көңілмен күтіп, астына ат мінгізіп, үстіне шапан жауып шығарып салған. Ол болмаса қолындағы құдайы қонағы сұраған, көңілі ауған затын, қолындағы барын беріп, риза қылып шығарып салған. Бұл – сүйекке сіңген дәстүр. Қаламгер мына бір орайда: «Еңгезердей қонақ Күдеріге қарап мұрты жыбырлап біраз отырды да, кілт Төлеуге бұрылды.

- Мына домбыранды кімге жасаттың?

Тілеу аузын ашқанша, Күдері айтып та үлгерді.

- Ойбай-ау, бұл кімге жасатушы еді, өзі дағы. Өліге жан бітіруден басқаның бәрі өз қолынан келеді.

- Ендеше тіптен дұрыс. Ал, құда, осы қу шынағыңды маған қи. Өлімнің ауылынан ала қайтқан қол үздігім болсын.

Тілеу мен Күдері күлді. Еңгезердей қонақ орнынан тұрды. Қолындағы домбыраны ұстай тұрды. Желең бешпетін шешіп, сықитып орап алды. Зейнеп алдарына түсіп есікті көтерді. Екі еркек те ере шықты». [1, 52-б].

Туындыдағы ата-бабалардан қалған асыл қасиеттер де бізге осы мәңгілік ұлы мақсаттарымен биіктен көрінеді.

Қаламгер өзі өмір сүрген дәуір талап еткен бірқатар маңызды мәселелерге өзінше жауап беруге әрекет жасаған. Автор өзінің шығармаларында мораль, этика, әдептілік, тәлім-тәрбие туралы өсиет-ғибрат сөздер айтады. Қоғамдағы адамдардың өзара қарым-қатынасы, сөйлесуі, сыйласуы, әсіресе тіл әдептілігі егжей-тегжейлі сөз болады. «Бір шоқ жиде» туындысында автор ерекше мән беріп, зор шабытпен жазған аса маңызды мәселелердің бірі – адамдардың бірін-бірі құрметтеуі, ізет көрсетуі, сыйлауы болып табылады. Атап айтқанда, мұнда жастардың қарттарға, қариялардың жастарға, балалардың өз әкешелеріне, ата-ананың өз перзентіне деген ізгі құрметі қандай болу керек деген сауалға жауап берілген.

Автор жақсы мінез-құлық, әдептілік, кішіпейілділік ең алдымен адамның тәлім-тәрбиесіне байланысты деп түйеді. Сондықтан жас нәресте өмірге келісімен-ақ оны тиісінше тәрбиелеу әке-шешенің қасиетті борышы екенін айтады. Туындыгер әсіресе, жастарды әр көкірек, тәкаппар, қуыс кеуде болудан көбірек сақтандырады. Кішіпейілділік үлкенге де, кішіге де бірдей жарасатын қымбат қасиет екенін ескертеді.

Бала, ұл-қыз тәрбиесі – қоғамдық іс. Қаламгер да бала тәрбиесіне арналған тарауда осы қоғамдық әлеуметтік деңгейге көтере баяндайды. Жалпы автор шығармада бала, ұрпақ мәселесіне ауық-ауық әлденеше оралып отырған. Өлсең орныңды жоқтатпайтын, атыңды өшірмейтін – бала. Бақ-байлық, даңқ қуып, лауазым дәреже қуып өлерінде ғана ес жиып, бала тауып, бала өсіру – өкінішті іс. [3, 155-б].

Кекілбаев шығармаларында ұшырасатын этнографиялық өрнектер арқылы ұлттың нағыз табиғи бітім-болмысы, ішкі рухани жан-дүниесі, әдеби-мәдени құндылықтары айқын көрінеді. Шығарма арқылы тек Жазушы ғана емес, халықтың жаны сезіледі, өйткені туа біткен дарындылық ұлт перзентінің бойына асыл анасының бесік жырынан, абзал әкесінің өнегесінен басталып, туған топырағының киесімен дариды, дамиды. Осылайша жүрегі елім деп дүрсілдейтін жазушы өрнекті сөз, уытты тілімен иісі қазақтың қанына сіңген киелі де қастерлі ұғымдарды, наным-сенімдерді, түсінік-түйсіктерді, салт-сананы, ұлттық тәлім-тәрбиені, жан-дүниесіндегі қасиетті саналатын әдет-ғұрыптарды жеткізуге ұмтылады. Қаламгер ұлт рухын аша түсуде этнографиялық өрнектерді қолданады. Этнография – халықтың, ұлттың бітім-болмысын, рухани жан-дүниесін, әдебиеті мен мәдениетін, өзіне тән салт-санасын, әдет-ғұрпын, тілін зерттейтін ғылым. Этнография шеңберіне енетін мәдениет жеке адамның басына тән қасиеттен басталып, бүкіл ұлттың менталитеті, ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық сана, дүниетаным, салт-дәстүр, рухани-метариалдық байлықтардың бәрін-бәрін түгел қамтитын өте күрделі ұғым.

«Бір шоқ жиде» повесінде адамның мінез-құлқы, адамгершілігі, әдептілігі, бір сөзбен айтқанда өмірге қойылатын адам бойындағы иманшылық қасиеттердің барлығы дерлік суреттеледі.

Адам бойындағы барлық жақсы қасиеттер оның бүкіл ғұмырындағы істеріне себепші болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ә. Кекілбаев. 10-томдық шығармалар жинағы. 2-том, «Алматы», 1999, 145 261-б
2. Д. Кішібеков. Қазақ менталитеті. кеше, бүгін, ертең. Алматы: Ғалым 1999. - 200 б
3. Т. Сыдықов. Өңінде тұлпар мінгендер. «Арыс» А; 2004, 172-б

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Наргиз Аймухаметова
(Семей, Қазақстан)

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «НӘПСІ» КАТЕГОРИЯСЫ

Адамзаттың игілігі үшін пәлсапаның теңіздей тұңғиығына батып, ар-ұжданның таза мөлдір бұлағының көзін аша білген, қазақ әдебиетінің абыз ақсақалы Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармашылығының жаратылғанның тарихы мен адамшылық болмысының сақталуында атқарар орны ерекше.

Автор өз шығармаларында адамдық, адамгершілік, ар, ұждан, әділет, нәпсі ұғымдарына көптеп тоқталу арқылы, ел игілігі мен болашағы үшін бағдар алар темірқазық бола білді. Шәкәрім шығармаларындағы өзекті ой мен тұжырым сананы жаңғыртады.

Нәпсі категориясы Шәкәрім шығармашылығындағы басты ұғымдардың бірі болып табылады. Бұл қазаққа сіңісті болып кеткен сөздің төркіні арабтың нафс (жан) деген сөзі [1].

«Нәпсі» дегеніміз арабтың «нафс» сөзінен шығып, қазақ тілінде «жан», «рух», «адам», «жаратылыс» деген мағыналарды білдіреді. Сол себепті әдеби кітаптарда ақын-жазушыларымыз нәпсі деп, кейде адамның өзі немесе адамның бойындағы тойымсыздықты, жаман мінездер жиынтығын меңзейді, яки болмаса адамның жанын айтады [2].

Белгілі ислам ғұламасы Абул Хамид әл-Ғазали нәпсіні үшке бөледі.

1. «أمارة» (ан-нафс ал-аммара бис-су – жамандық бұйырушы, әмір етуші)
2. «لوامة» (ан-нафс ал-лаууама – мақұлдаушы, сөгүші)
3. «مطمئنة» (ан-нафс ал-мутмаинна – тыныш) [3].

Аммара - жамандық жасауға бұйырады. Әркім жамандыққа құмарлықтан зардап шегеді. Ойы, сөзі, ісі зұлымдыққа бағышталады және істеген залымдықтары үшін өкіну, кешірім сұрау (адам, ар, жаратқан алдында) болмайды.

Лаууама - көптеген ғалымдар нәпсінің бұл түрін «өкінуші» сөзімен синонимдас деп анықтама береді. Нәпсінің өте құбылмалы түрі. Бірде жақсы, бірде жаман, бірде жақсылық ойлайлы, кейде зұлымдық ойлайлы. Қателік жасай отыра «Неге жасадым?» деп өкініп, жаратқаннан кешірім сұрайды және күнә екендігін біле тұра пасық әрекеттерге барады. Аль-Хасан Аль-Басрий, екінші аят, жетпіс бесінші сүреде «Аль-Қыям» нәпсінің осы түріне байланысты былай дейді: «Ақылды мұсылман өз әрекеттерін ұдайы сүзгіден өткізеді, ойланады. Мен айтқан сөзде, ойлаған ойда пайда бар ма? Мен істеп жүрген іс екі дүние үшін хайырлыма?» деп, өз-өзінен есеп алады. Бұндай жағдайда ол адасудан және нәпсінің ермегіне айналудан аулақ болады.

Мутмаинна – ойлар мен сөздер, әрекеттер тек ізгілікке бағытталған нәпсі. Жалған дүниенің өткінші қызығы мен құмарлығын жеңіп, тек жақсылыққа бағытталады. Жаратқанның сыйы. «Тыныш жан» — бұл «құдайдың өмірімен тыншыған», адамның адамшылық халінің ең биік шыңы [4].

Нәпсінің не екендігіне және түрлеріне анықтама беріп өтсек, нәпсі категориясының Шәкәрім шығармашылығында жырлануын талдасақ.

«Абай марқұм болған соң, содан ғибадат алып, мен де адамдықтың, адалдықтың жолын қуғаным жөн деп, басымды шытырман шаттықтан босатып алып, білім жолына түстім», дейді автор өзінің «Мен жетпіс екі жасқа келгенде» атты қара сөзінде [5]. Әкесі Құдайберді дүниеден өткен соң Шәкәрім немере ағасы Абайдың тәрбиесінде болып, Абай ілімін, дүниелік мұратын бойына дарытады. «Нәпсі» категориясын талдауға келгенде екі автордың арасында байланыс бар. Абай өз шығармашылығы арқылы адамның бақытты болуына не бөгет жасайтынын анықтаса («нұрлы ақыл» жүректен, «суық ақыл» нәпсіден), Шәкәрім өз шығармаларында онымен қалай күресу керек екендігін көрсетеді.

Автордың шығармалары арқылы оқырманға жеткізгісі келген ойын түсіну үшін нәпсінің адаммен байланысының қандай екендігін, ол сырттағы құбылыс па әлде іштегі дүние ме осыны анықтап алған жөн.

Зерттеу автордың «Мұсылмандық шарттары», «Үш анық», «Бәйшешек бақшасы», «Шын бақыттың айнасы», «Мен жетпіс екі жасқа келгенше...» еңбектері және «Бас көзімен қарасаң, нәпсі – жалған...», «Талап пен ақыл» өлеңдері негізінде жүргізілді. Автор шығармашылығы мен өзге қаламгерлердің еңбектерін саралай отыра, «анализ», «синтез», «индукция», «дедукция» процесстері жүргізілді.

«Мұсылмандық шарттары» еңбегінде «нәпсі» сөзі он үш рет қолданылады. Жазбада сөз тура мағынасында он үш рет қолданылғанымен жанама түрде еңбектің бас-аяғы, мазмұны құралған. Екі дүниенің қамын қатар ойлау жаратылғанның ең дұрыс қабылдаған шешімі екендігі көрсетіліп, өтірік, өсек, арамдық, ұрлық, жалқаулық тәрізді қасиеттерден аулақ болуға шақырады.

Қара сөздерінде «нәпсі» сөзі тура мағынасында үш рет, жанама мағынасында шығармада бастан аяқ қолданылады.

Зерттеу нысанына айналған екі өлеңде, нақты «нәпсінің» болмысын суреттеп, оны тәрбиелеуге шақырады. «Нәпсі» сөзі қазақ дүниетанымына жат емес, ғұлама Шәкәрім шығармашылығына дейін де әдебиетімізде жырланды.

Мәселен, Шал ақын нәпсіні бөріге теңейді.

Иман – қой, ақыл – қойшы, **нәпсі** – бөрі,

Бөріге қой алдырмас ердің ері. [6].

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы нәпсіні аш аждаха деп, оған өзінді билетпеуінді жырлайды.

Абай Құнанбайұлы «толық адам» ілімі арқылы шығармашылығындағы ақыл категориясында «нұрлы ақыл» жүректен, Құдайдан, «суық ақыл» нәпсіден деп көрсетеді.

Нәпсі сөзіне анықтама беруге келгенде дінтанушылар мен әдебиетшілердің және пәлсапашылардың еңбектерінен көптеген дәлел келтіре аламыз. Авторлардан бөлек зерттеушілердің пікіріне тоқталатын болсақ, дінтанушылар қасиетті Құран Кәрім аясында «нәпсі» сөзіне толықтай анықтама береді. Әдеби еңбектердегі талдауларға тоқталатын болсақ ғалымдардың пікірін мұсылман елдері және батыс яғни еуропа елдерінің зерттеушілері деп екіге жіктей аламыз. Пікір білдіруші ғалымдардың дүниетанымы және дінитанымы әр түрлі болғанымен зерттелетін ұғым бір. Яғни, нәпсі категориясы күллі адамзатқа ортақ ұғым. Біз оны Шәкәрім мен Абайдың, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының еңбектерінен қалай көрсек дәл солай Л.Н. Толстойдың «Сергей Әкей», Ф.М. Достоевскийдің «Идиот» шығармасынан, Оскар Уайльдтың «Портрет Дориана Грея» атты әлем әдебиетін бағындырған туындыларынан байқай аламыз.

Парсы әдебиеті ескерткіштерінің зерттеушісі және аудармашысы, Фирдоусидің «Шах-наме», сопылық поэмалардың аудармалары мен түсіндірмелерінің авторы, Шығыстану институтының ғылыми қызметкері. Лейла Гасемовна Лахути «Аттар поэзиясындағы жан және нәпсі» (Душа и нафс в поэзии 'Аттара) еңбегінде нәпсі және жан ұғымдарына тереңнен тоқталады. XII ғасырдағы парсы ақыны Аттар өз шығармашылығында нәпсіні жанның ұлы деп көрсетеді. «Нәпсі - адам жанының жауы. Одан өлім күні жеткенше құтылу керек. Ол қабаған ит тәрізді. Байлап ұстамасаң өзгелерге және өзіңе шабуыл жасайды» дейді.

Философия және теология ғылымдарының докторы Досай Тұрсынбайұлы Кенжетеев өзінің «Қазақ мұсылмандығы және оның қалыптасу алғышарттары» еңбегінде Баласұғын шығармашылығынан былай деп дәлел келтіреді: Нәпсі адамның дұшпаны. Адамның ең басты үш дұшпаны бар: дүние, тән және шайтан. Алланы аузына алсаң шайтан қашады, дүниені тәрк етсең құтыласың, ал тәнді қалай тәрк етерсің. Өле өлгенше біргесің. Өліп құтыласың. *Сондықтан тәннен, яғни оның қажеттілігі мен құмарлығын тежеу арқылы тән дұшпандығынан құтылуға болады.* Бірақ, адам өз нәпсісін тежей алмаса, менмендіктен арылмаса, нәпсіқұмар болса, демек, адам өзіне өзі дұшпан болғаны. Тән қалаулары және қажеттіліктері нәпсіден. Нәпсіні тежеу, яғни нәпсіні тәрбиелеу ұғымын байқаймыз. Адам бойынан нәпсіні түбегейлі алып тастау мүмкін емес. Аттар өз шығармашылығында нәпсіні жанның ұлы деп көрсетеді. Нәпсі адам жанының бір бөлігі, бірге келді, бірге кетеді. Шәкәрім шығармашылығындағы «нәпсі» категориясына талдау жасауда Досай Тұрсынбайұлының нәпсіні тәрбиелеу тұжырымы бізге жақын.

Ғарифолла Есім өзінің «Адам Зат» атты еңбегінде адам малғұн мен періштенің қосындысы екендігін талдап өтеді.

Қасиетті Інжілде айтады: «адам Құдай емес, бірақ Құдай адамды өз бейнесінде жаратты». Жаратушы адамды топырақтан жаратқанда, өзінің нұрының кішкентай түйірін салады. Анығырақ жүрегіне орнатады. Және бір түйір нәпсі салады. Міне, өмірлік адам бойында адамның рухы мен нәпсісі күрес үстінде болады. Қытай пәлсапасында «инь-янь», орыс пәлсапасында адам бойындағы ақ қасқыр және қара қасқырдың күресі бейнесінде суреттелген. Өмірлік күрес. Пайғамбар Мұхаммед с.ғ.ғ. адам өміріндегі ең үлкен жихат нәпсімен болатындығын атап айтып, «Сендердің ең мықтыларың өз нәпсілеріңді жеңгендерің» дейді. Яғни, нәпсі адам жанына пара-пар, оны адам бойынан алып тастау мүмкін емес. Бірақ, оны тәрбиелеу, «*мутмаинна*» деңгейіне жеткізу, екі дүние үшін хайырлы харекет ету, ол-адамның қолында.

Шәкәрім өз өлеңінде осыны анық көрсетеді.

**Нәпсі үйінде байлаулы Ынсап жатыр,
Мұның емін, тегінде, сол аша алған.**

Сопысынып, ақсынып әуре болмай,

Ер болсаң, босатып ал сол зынданнан.

Бұл өлеңдегі ең бірінші көзге ұрып тұрған нәпсінің табиғаты (нәпсі – жалған). Бірақ оның жалғандығы бас көзімен қарағанда ашылмайды, ол «сұлу қыз сықылды». Көзді арбап, көздің жауын алып, адамның есін шығарады. Адам еріксіз нәпсінің алдауына душар болады, торына түседі. Шәкәрім бұл жерде жоғарыда келтірілген нәпсінің қай түрін айтып отыр? Өлбетте, біріншісін – жануарлық нәпсіні. Ойшыл кейде бұл нәпсіні құмарлық деп те атайды («құмарлық деген бір ит бар»). Нәпсінің жалғандығы құмарлықтың табиғатында жатыр десе де болады. Адам бір нәрсеге құмар болса, сезімнің арбауына түсіп, құмарлық нысанынан басқа еш нәрсе көрмей қалады. Қашан енді құмарлығының құмары өтелгенше тыным таппайды («өзін берер қалыңға ол қызды алған»). Өтелген сәтте құмарлық нысанына көңілі суып, жерініп шыға келеді. Сол кезде адамның өзегін өкініш табы өртейді. Шәкәрімше айтсақ, «Сырт айналса, жүрекке жалын салған». Нәпсі құмары бір көрмеге сондай сұлу, мінсіз десе де болады. Абай ескертеді:

«...Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,

Лапылдақ, көрсе қызар нәпсіге ерме!

Әйел жақсы болмайды көркіменен

Мінезіне көз жетпей, көңіл берме! »

Қысқасы, бастағы көзге сенуге болмайды. Ол – алдайды. Ол – жалған: бастағы көз арқылы нәпсі (жануарлық жан, құмарлық) көреді. Ол сені алдап тұр. Шаруасын бітіріп алған соң айнып шыға келеді. Сөйтіп адам танымы қателікке ұрынады.

Жоғарыдағы талдаудан нәпсінің жалған екендігін ұқтық. Автор, адам бойындағы ұдайы күресте адамға жеңуге көмектесетін **Ынсап** екендігін айтады. Алайда, ол нәпсінің зынданында жатыр.

«Нәпсі үйінде байлаулы **Ынсап** жатыр,

Мұның емін, тегінде, сол аша алған.

Сопысынып, ақсынып әуре болмай,

Ер болсаң, босатып ал сол зынданнан.»

«Ынсап» — арабтың «инсаф» (екіге бөлу, ортасына дейін жету, әділ үкім жүргізу деген мағыналарға ие) деген сөзінің қазақша баламасы. Ынсап – Шәкәрімнің шығармашылығындағы басты мағынаға ие ұғымдардың бірі. Ынсапты ол кейде ақылдың көзі деп те атайды. Және оның басты қасиеті – әділдігінде: ол артық та қылмайды, кем де қылмайды, дәл ортасын табады:

... Ынсап, рахым, ар, ұят, сабыр, сақтық –

Талапқа алты түрлі нәпсі тақтық.

Алтауының ішінде ынсап әділ,

Өзгесінің тізгінін соған ұстаттық»

Ынсап деген аспайды, кем қылмайды,

Орнын таппай ол, сірә, қозғалмайды...

Нәпсіні адам бойынан толық алып тастай алмаймыз. Жаратылғанның бойындағы барлық залымдықты пен жамандықты да нәпсіден деу ағаттық болар. Таңдау жасау ұдайы жаратылғанға беріледі.

Кез-келген дүние өз мөлшерінде қолданылса - дәрі, шектен тыс қолданылса - у. Шәкәрімнің *нәпсіні* жеңетін *ынсап* деп көрсетіп отырғаны осы, нәпсі адамды билемеуі керек, адам нәпсісін бағындыруы, тәрбиелеуі керек.

«Насиғатты тыңдаған адамның құлағында қырағы көзі болса, жүрегінде әділ тезі болса, сәті келген дәрідей ем болып, жаман мінезді жазады. Егер ондай болмай, құр ғана қуыс құлақпен тыңдаса, құмға сіңген сумен бір есеп болып, жалғыз тал жасыл шөп шықпайды» деп көрсетеді Шәкәрім өзінің «Бәйшешек бақшасы» атты қара сөздер топтамасында. Қазақ әдебиетінің абыз ақсақалы, өз шығармашылығында оқырманға дүниенің сынағынан өтуге көмектесетін, өз бойындағы нәпсіні алауыздықтаудың жолын көрсетті.

Түсініп, түйсініп оқыған оқырманға сәті келген дәрідей ем болатын азық қалдырды.

Пайдаланылған деректер тізімі:

1. Садуахасұлы, Ж. «Нәпсі» деп нені айтамыз? [Мәтін] // [Электрондық ресурс]. - <https://kazislam.kz/n-psi-dep-neni-ajtamyz/>
2. Абу Хамид аль-Газали. Воскрешение наук о вере. - Мәскеу, 1983.
3. Что такое нафс? [Мәтін] // [Электрондық ресурс].- <https://zen.yandex.ru/media/obislame/chto-takoe-nafs-ego-ego-vidy-i-kak-s-nim-borotsia-5aec25bda815f19a06c04591>
4. Құдайбердіұлы, Ш. Шығармалары. –Астана:Фолиант-Қазақстан, 2018,376 б.
5. Шал ақын. [Мәтін] // [Электрондық ресурс]. - <https://ummet.kz/makalalar/349-uly-tulgalar/6556-iman-oj-a-yl-ojshy-n-psi-b-ri-shal-a-yn.htm>
6. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өлеңдері.[Мәтін] // [Электрондық ресурс]. – <https://www.zharar.com/index.php?do=shorttexts&action=item&id=18689>
7. Душа и нафс в поэзии 'Аттара. [Мәтін] // [Электрондық ресурс]. – https://www.orientalistica.com/jour/article/view/14?locale=ru_RU

Научный руководитель:

доктор филологических наук, и.о. доцента Аубакирова Карлыгаш Адильхановна.

Алтынай Тұрсынова, Наргиз Аймұхаметова
(Семей, Қазақстан)

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫ ЖӘНЕ ШӘКӘРІМТАНУ

Адам дүниетанымы кеңістікті танып-білуден басталады. Ал дүниені танып, ой арнасын кеңейту – философияның негізі. Шәкәрім кезінде қарапайым адамдық қатынас пен ар-ұят концепциясынан бастап, философияның да анығын танып, беймәлімді білдіруге әрекет жасады. Батыс пен Шығыс білімін өлеңдерінде тоғыстырып, қоғамға өзгеріс әкелетін ақын ойлары дер кезінде жазылғанымен, кешігіп жетті. Оған себеп, тарихтан белгілі, саяси тосқауылдар екені анық.

Шәкәрім –XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің ірі өкілі. Жастайынан ақындық жолға түскен ол ұстазы әрі ағасы Абайдың жанында Көкбай, Әріп, Ақылбай, Мағауиялармен қатар жүріп, ақындық қырынан шыңдала түсті. Шәкәрім алғашқы өлеңін әкесі Құдайберді қайтқанда шығарған. Осы кезден бастап, Абай оны ақындыққа баулыды. Ақын шәкірттермен бірге поэма, өлең жазып, Абай сынына салып отырған.

Шәкәрім «Мұтылғанның өмірі» толғау-өлеңінде балалық шағым ойын-күлкімен, еркелікпен бос өтті деп өкініп былай дейді:

... Ардақты, кенже, жетім деп,
Өлпештеді мені көп.
Надандыққа болды сеп,
Қақпай ешкім қабаққа.

... Он жасыма кірген соң,
Домбыра, гармонь білген соң,
Мылтық атып жүрген соң,
Аңшы боп түстім азапқа.

Ақын жас күнінен әуес болған домбыра, гармонь, аңшылық пен шеберлік – бәрі еріккен ерке, жалқаудың ісі емес, «басында ми, көзінде ой» бар, дүниенің беймәлім қырларын тануға ұмтылған зерек жанға тән сипат.

«Оқыған сайын ұнадым, жолына түстім осының» деп Шәкәрім жиырмадан асқан шағында білімге мықтап бет бұрады. Осы жолда Абайды ұстаз тұтып:

... Мынау Абай – бір ғалым жол шығарлық,
Замандасы болмады сөзді ұғарлық.
Амалы жоқ айналды енді бізге,
Күн туды етегіне жабысарлық, – деп,

жастарды Абайдан өнер үйренуге шақырады.

Шәкәрім айланы ақылдан, адалды арамнан айырмаған, пайда мен қулықты ғана ойлаған қоғамнан түңіліп, жаратылыс заңын, дінді зерттеп, жан, метофизика, өлгеннен кейін өмір бар ма, жоқ па соны түсінуге тырысады.

Мақаламыздың зерттеу нысаны: Шәкәрімтану ғылымының негізін салған Қайым Мұхамедхановтың ғылыми мұрасы және шәкәрімтануға қатысты архив деректері.

Тарихқа үңілсек, қазақ халқында да, өзге ұлт әдебиетінде де белгілі бір тұлғаның өмірі мен шығармашылығын зерттейтін ғылыми бағыттар бар екенін көреміз. Шәкәрімтану – ақын өмірі мен шығармашылығының беймәлім тұстарын танытатын ғылым. Жиырмамыншы ғасырдың басында басталған зерттеу қадамдары араға алпыс жылдай уақыт салып, ақын ақталғаннан соң ғана, яғни 1988 жылдан бері қарай нақты зерттеу нысанына айналды. Шәкәрімтанудың негізін салған – Ө. Бөкейханов, А. Байтұрсынов сынды Алаш қайраткерлері.

Ақынды қазақ қоғамына қайтаруға күш салғандардың бірі, шәкәрімтанудың көшбасшысы – Қайым Мұхамедханұлы. Ғалым Шәкәрімнің үкімет күшпен өшірткен атын қайтарып, ақынға жабылған жаланың негізсіз екенін дәлелдеу үшін отыз жыл бойы күрес жүргізді. 1958 жылы КСРО Бас прокуратурасы «айыбы дәлелденбеуі себепті Шәкәрім Құдайбердиевтің ісі тоқтатылады» деген жарлық шығарады. Бірақ бұнымен іс бітіп, Шәкәрім шығармалары жаппай басылым бетін көре алмайды. XX ғасырдың үшінші ширегінде жазықсыз деп танылған ақын, тек 1988 жылы ғана толық ақталды. Соңғы толық ақталғаннан кейін де шығармаларын жариялап, ақын өміріне қатысты жазылған мақалаларды газет беттеріне шығару қиындықтар тудырған. Қайымның Шәкәрім жайлы жазып, «Қазақ әдебиеті» газетіне жолдаған 42 беттік мақаласы дер кезінде жарық көрмей, уақытылы жарияланбайды.

1988 жылы 7 сәуірде Шәкәрім ақталып, ақын мұрасы енді кедергісіз жарыққа шығады деген тұста, басылымдар ақын өлеңдерінде көп қате жіберіп, өлеңдердің таза қалпының бұзылуына жол берген. Осы мәселе жөнінде Шәкәрімнің өзі де 1924 жылы «Қазақ тілі» газетінің басқармасына жазған өтінішінде «Шолпан» журналының «Ләйлі-Мәжнүнді» басуда қателікке жол беріп, поэма жолдарының мағынасын өзгертуіне алып келген қателерін айта отырып, «оны түзету қайтадан бір кітап жазғаннан қиын» дейді.

Қайым Мұхамедханұлы Абай мен Махамбет өлеңдерінің текстологиясынан бөлек, Шәкәрім өлеңдерінің де текстологиясына аса зор мән беріп, ақын өлеңдерінің түпнұсқада басылуын жоғары талаппен қадағалап, дұрыс басылмаған тұстарын дәлелдеп, түзетіп отырған. Ғалым «Біздің міндет» мақаласында баспадан жіберілген қателерді көрсетіп, ақын мұрасының бұрмалануына жол бермеуге барын салды. Өлеңдерінің өңін кетіріп, қалпын бұзып отырғанда, жинақ шығару мәселесінің ұзақ уақыт пен еңбекті талап ететінін түсініп, Қайым ақын мұрасына ғалым ретінде жанашырлық танытады.

XX ғасырдың қатаң саяси кезеңінде өлеңдерде ауысып не басылмай қалған сөздердің көбі діни ұғымға қатысты. Кеңестік жүйе қазақ қоғамында атеизмнің тамыр жаюына барынша күш салып, ақындар өлеңіндегі «Құдай», «Алла», «Тәңірі» деген сөздерге үрке қарады. Осының салдарынан кейбір өлеңдердің негізгі мәні, автордың ойы көмескіленіп кетті. Жиырмамыншы ғасырдың алғашқы жарты жылдығында Көкбай, Шәкәрім сияқты «діншіл» ақындардың атын атап, өлеңін оқуға тыйым салынса, ақталғаннан кейінгі алғашқы жылдардың өзінде өлеңдері «сұрыпталып», өзгертіліп жарияланып жатты. Сөздердің ауысуы, бөтен сөз қосу немесе бүтін бір тармақты мүлде алып тастау ақын ойының бұрмалануына әкелді.

Ыбырай Алтынсариннің «Кел, балалар, оқылық» өлеңіндегі «Бір Аллаға сыйынып...» деген тармақтың мүлде алынып тасталып әрі ақынның өзін христиан дінін насихаттаушы ретінде сипатталуы ұлт

ұстазының қазақи қоғамдағы статусына өз әсерін тигізді. Мұндай өзгертулер Шәкәрім өлеңдерінде де кездеседі.

«Бір Аллаға сыйынған арам өлмес», «Жуандар», «Қорқақ бай» деп аталатын үш өлең «Жинаққа» енбей қалған. Себебін ғалым былай деп түсіндіреді: «Себебі: бірінші өлеңде «Алла», «құдай», «тәңірі» сөздері бес жерде кездеседі екен, үшінші «Қорқақ бай» деген өлеңде 9 жерде «құдай», екі жерде «Алла», «мұсылман» деген сөз бар екен. «Жинаққа» бұл өлеңдердің кірмей қалуы «құдай» деген сөздерден қауіптенгеннен болуы керек» [1, 162].

Ақын өлеңдерінің түпнұсқасын сақтап, ауыстыру мен бұрмалауға жол бермей, ауысқан сөзді орнына қою – ақын мен оқушы оқырман алдындағы Қайымның ғалымдық міндеті болатын. Ол жоғарыда аталған «Құдай деген сөзден құдай сақтасын» атты мақалада Шәкәрімнің 1988 жылғы жинақтарда бұрмаланған 17 өлеңіндегі қырық сөзге ақынның алғашқы жинағы «Қазақ айнасымен» салыстыра отырып, түзету енгізді.

Әрбір өлеңнің текстологиясынан бөлек, жазылу мерзімінің де анық болуы, ақын өмірінің қай кезеңінде, қандай оқиғаға байланысты жазылғаны да зерттеушілер мен әдебиет тарихы үшін аса маңызды болып саналады. Шәкәрім өлеңдерінің жазылу мерзіміне баса назар аударып, жинақтағы кейбір өлеңнің жазылғаны қате көрсетілгенін байқаған Қайым: «Шәкәрім өлеңдерінің жазылған уақытын анықтау – аса күрделі мәселе. Алайда қай жылы жазылғанын тақырыбынан, мазмұнынан аңғаруға болады. Мысалы, өлеңдерінің ішінде «Қош, жұртым» атты, «Қош, арманым жоқ, жұртым, жасарсаң. Мен сапар шегем енді!» деп аяқталатын өлеңі ақын өмірінің ақырғы кезінде жазылғаны өлеңнің мазмұнынан-ақ көрініп тұр. Сондықтан қалған 37 өлеңді 1931 жылы жазылған өлеңдердің алдынан беру керек еді» [1, 156] – дейді.

Халқымыздың тарихын түгендеуде шежіренің рөлі маңызды. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне сүйенсек, «шежіре – 1. тарихи жылнама, дерекнама, тарих. 2. туыстас, бір руға тән ұрпақтардың таралу жолы; рулық, туыстық кесте» деген анықтама берілген [2, 911]. Осы негізде шежірелік сипатта жазылған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының еңбегі мен Шәкәрім шежіресін атасақ болады.

«Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» – Шәкәрімнің ғылыми, тарихи маңызы бар зерттеулерге негіз болған еңбектерінің бірі. Ақын еңбектерін зерттеп, зерделеушілер сөзіне сүйенсек, шежіре 1911 жылы Орынбор қаласында басылып шыққан.

1913 жылы «Қазақ» газетінде Ә. Бөкейханов Шәкәрімнің «Түрік, қырғыз һәм хандар шежіресі» еңбегіне арнап сыни мақала жазды. Шежірені Әлихан Бөкейханов мақаласында былай деп бағалаған: «Мұнан бұрын қазақ шежіресі қазақ тілінде кітап болып басылған жоқ. Шәкәрімнің бұл кітабы – қазақ шежіресін білмек болған аға-іні іздегенді осы кітаптан табасың. Енді мұнан былай қазақ шежіресін жазбақ болған кісі, Шәкәрім кітабын әбден білмей қадам баспа. Кітап жиған жері жоқ, көшпелі далада жүріп Шәкәрім шежіресіндей кітап жазбақ оңай жұмыс емес» [3, 251].

«Абай қазақтың шежіресін жаз деп, он тоғыз жасымнан қазақ шежіресін жинай бастадым. Абайдың ұқтыруымен және сол кісінің ел-елге жіберіп, хат жазып жинақтаған мағлұматтары да шежіремде бар», – дейді ақын. Қайым Мұхамедханов Абайдың Шәкәрімге қазақ шежіресін жазуды тапсыру мәселесіндегі негізгі мұрат-мақсатын оның «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» деп аталатын мақаласына сілтеме жасай отырып, былай деп түсіндіреді: «Қазақтың қайдан шыққанын ғылыми дәлелді, тарихи деректі етіп, қазақ шежіресін жазу жолын Шәкәрімге Абай өзі бастап көрсетіп берген. Шәкәрім Абайдың мәслихаты бойынша, тарихшы ғалымдардың, оқымысты жазушылардың сол кезде қолы жеткен кітаптарын зерлеп оқып, терең зерттеп, ұзақ жылдар бойы еңбек етіп, мол мағлұмат жинап, тұңғыш қазақ шежіресін жазуға кіріскен» [4, 21].

Абай жинаған мағлұматтарды Шәкәрімнің пайдаланғанын айттық. Сол мағлұматтарды салыстырып, қалай пайдаланғаны жөнінде Қайым Мұхамедханұлы мысал келтіріп, талдап көрсетеді. Ғалымның айтуынша, Шәкәрім қазақтың тарихи аңыз әңгімесін пайдаланған және Әбілғазы Баһадүр мен Аристов кітаптарындағы мағлұматтарға сүйеніп, үш жүзге бөліну тарихын Алаша ханмен байланыстырады. Алаша хан есімінің шығу тарихы туралы әртүрлі аңыздар мен деректер бар. Аңыздардың бірінде қалмақты шаба берген соң, «жан алғыш» мағынасында «алашы» деп атап кеткен делінеді.

Шежіреде оқушының бәріне бірдей түсінікті бола бермейтін историзм сөздер, өзге тілден енген кірме сөздер де кездеседі. Мысалы, Шәкәрім шежіресінде 1723 жылы болған қанды оқиға туралы жазылған. Сондағы «Қаратаудың басынан көш келеді» өлеңіндегі «Мына заман қай заман – бағы заман» деген өлең жолында «бағы» деген сөзге: «Бағы» деген – «өзін-өзі билеп, низамға қарсы келгендер» деп түсінік береді Шәкәрім.

Осы сөзге зерттеуші Қайым Мұхамедханұлы ерекше назар аударып, былай дейді: «Осы күні «бағы» деген сөз «баяғы заман, көне заман» ұғымында қолданылып жүр». Оған мысал өте көп. Республикамыздың баспасөз беттерінен мұндай мысалдарды жүздеп – мыңдап келтіруге болады. Бірақ, ерекше тарихи уақиғаға байланысты, басқа тілден алынып, қолданылып, берік қалыптасқан «бағы» сөзі бұрмалауға келе қоймас» [4, 28].

Шәкәрімнің шығармаларына қатысты діншіл, түрікшіл деген айыптаулар мен қатар, елден бөлек жайлағаны үшін «тыңшы» атын таңып, өзімен қоса балаларын да сан мәрте тергеуге алғаны белгілі. 1930 жылы тергеуге алынған баласы Ғафур түрмеде өз-өзін өлтіреді. Қайғыға толы осы оқиғаны Шәкәрім өлеңмен жазып жеткізген. «Бұл қайғылы өлеңі еш жерде жарияланбағандықтан және ақынның ауыр хал үстіндегі көңіл-күйін, сезім-сырын терең сипаттайтын болғандықтан, өлеңнің толық нұсқасын қалың оқырман қауымға жеткізуді мақұл көрдік» деп, Қайым Мұхамедханұлы Шәкәрімнің өлеңін толығымен

жинаққа енгізеді. Осылайша, зерттеуші Шәкәрімнің белгісіз болып келген өлеңін толық нұсқада оқырманға ұсынады.

Кеңестік көлеңкеде қалған ақын мұрасын зерттерп, текстологиясын түзеп, Шәкәрімнің ақтау жолында небір батыл қадамдарға барған Қайым Мұхамедханов ақын туралы ойын былай деп түйеді: «Өмірі де, шығармашылығы да ерекше Шәкәрім халыққа керек, ол біздің рухани тірлігімізді байыта түседі».

Шәкәрім – әдебиет пен тарихқа молынан үлес қосқан, әрбір шығармасының өзіндік салмағы бар тұлға. Заманы тар болмаса, ақынның қоғамға, бір ұлтқа ғана емес, адамзатқа ой салар поэзиясы, дүниені тануға жаңа жол іздеген философиясы өз уақытында бағасын алар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шәкәрім мен Қайым. Тағдырлас. – Астана: Фолиант, 2009. – 336 бет.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 бет.
3. Шәкәрімтану мәселелері. 1-том: Сериялық ғылыми жинақ/ «Атамекен» сериясы. – Алматы: Раритет, 2007. – 448 бет.
4. Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. – Алматы: Атамұра, 1995. – 208 бет.

Научный руководитель:

PhD доктор, доцент м.а. Өубәкірова Қарлығаш Әділханқызы.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Elmurodova Ozoda – Magistr, QarshiDU, O'zbekiston.

John Weiner – associate Professor, Department of Accounting, University of Calgary, Phd, Doctor in Economics (Canada).

Raximov Abdihoiz – Biologiya fanlari falsafa dotori, QarshiDU, O'zbekiston.

Talipova Nilufar Abduvasikovna – Senior Lecturer of the Department Uzbek language and humanities State Conservatory of Uzbekistan.

Аброськина Елена Михайловна – слушатель ИДО УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».

Ажар Әуезхан Ерланқызы – студент Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті.

Аймұхамедова Наргиз Жүсірқызы – магистрант, НАО «Университет имени Шакарима города Семей».

Акбарова Мохичехра Рифатиллаевна – преподаватель кафедры Узбекского языка и гуманитарных наук Государственной консерватории Узбекистана.

Аладьина Ангелина Алексеевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры «Русский язык и литература» Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати.

Бағыбаева Майгүл Ильсовна – психология ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Алматы, Қазақстан.

Байдацька Світлана Сергіївна – кандидатка філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету.

Березний Михайло Ігорович – студент Київського національного університету будівництва і архітектури.

Богданова Наталія Миколаївна – старший викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бондаренко Зоя Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Борисова Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Боровик Катерина Юріївна – старша викладачка кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету.

Гнєдїч Валентина Іванівна – викладач вищої категорії, викладач-методист ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж БНАУ».

Гонтаренко Светлана Леонидовна – слушатель ИДО УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины».

Гоцуляк Алла Богданівна – студентка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Грибовская Алина Николаевна – Гродненский Государственный Университет имени Янки Купалы.

Гульник Анжела Михайловна – слушатель ИДО УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины».

Драч Тамара Леонідівна – тренер-хореограф Школи повітряної акробатики Шоколад (м. Львів), аспірантка Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського, магістр – хореограф.

Дьоміна Оксана Петрівна – Приватне акціонерне товариство ««Вищий навчальний заклад» Міжрегіональна академія управління персоналом»».

Әмерқұл Нұрай Майданқызы – Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 2 курс магистранты.

Әубәкірова Қарлығаш Әділханқызы – Филология ғылымдарының PhD докторы, доцент м.а.

Євсєєва Діна Вікторівна – викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Єрмоленко Катерина Вадимівна – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Жабенко Ольга Вікторівна – студентка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Заболотна Тетяна Валентинівна – кандидат філол. наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

- Заяць Євдокія Дмитрівна** – викладач-методист, викладач хімії, біології, екології Відокремленого структурного підрозділу «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Іванов Олександр Олександрович** – студент НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут».
- Ісаєва Анастасія Віталіївна** – Донецький державний університет управління.
- Калита Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету.
- Каролоп Олена Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв.
- Карпущенко Михайло Едуардович** – студент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Кириченко Тарас Григорович** – заслужений тренер України, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму Університету Григорія Сковороди в Переяславі.
- Кіндзибала Оксана Сергіївна** – асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Навчально-наукового інституту філології Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Концевая Валентина Владимировна** – старший преподаватель кафедри биологии УО «Гомельский государственный медицинский университет».
- Красуля Андрій Васильович** – доцент кафедри фізичного виховання і спорту Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».
- Кулымбаева Алмагуль Карибековна** – психологія мамандығы бойынша әлеуметтік ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті. Алматы, Қазақстан.
- Лемак Оксана Станіславівна** – викладач-методист української літератури Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
- Лукач Олена Євгеніївна** – викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Лучанінова Ольга Петрівна** – докторка педагогічних наук, професорка кафедри інженерної педагогіки Українського державного університету науки і технологій.
- Малишева Поліна Русланівна** – студентка Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу.
- Матвієнко Валентина Михайлівна** – методист коледжу, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Махмадієва Ситора Самієвна** – магістрантка Чирчикського державного педагогічного інституту. Узбекистан.
- Минайдарова Марія Єстаєвна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри «Русский язык и литература» Таразського регіонального університету імені М.Х. Дулати.
- Мубарақова Нағи Темирқұлқызы** – учитель русского языка и литературы КГУ «средняя школа №26 имени Ш.Уалиханова». Кармакшинского района.
- Новак Михайло Сильвестрович** – Національний університет «Острозька академія».
- Нуралієва Барнохон Кудратовна** – асистент кафедри «Бухгалтерского учета, экономического анализа и аудита» Ташкентського Фінансового інституту.
- Нуркасінова Ләззат Мұратбекқызы** – психологія ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті. Алматы, Қазақстан.
- Осипенко Ольга Вікторівна** – слухатель ИДО УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Остапенко Людмила Миколаївна** – магістрантка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Панасенко Олександр Сергійович** – кандидат ветеринарних наук, доцент кафедри вірусології, патанатомії та хвороб птиці Сумського національного аграрного університету.
- Панченко Валерій Валерійович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Пашкова Анастасія** – студентка Українського державного університету науки і технологій.

- Пешкічева Анна Юріївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Пилат Галина Любомирівна** – вчитель початкових класів Солонської гімназії Меденицької селищної ради Дрогобицького району Львівської області.
- Посна Людмила Василівна** – викладач кафедри освітніх та інформаційних технологій КЗ «СОІППО».
- Протасовицкая Рита Николаевна** – кандидат ветеринарних наук, доцент кафедри біології УО «Гомельский государственный медицинский университет».
- Рак Яна Василівна** – студентка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.
- Резникова Анастасія Алексеевна** – слухачка ІДО УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Рой Наталія Михайлівна** – викладач-методист, викладач математики та вищої математики Відокремленого структурного підрозділу «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Сангилбаева Асел Оспановна** – психологія мамандығы бойынша элеуметтік ғылымдарының магистрі, оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті.
- Собченко Анна Василівна** – студентка Відокремленого структурного підрозділу «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Спіцина Ангеліна Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економіки Київського національного транспортного університету.
- Стадник Андрій Васильович** – студент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Стенько Софія Александровна** – студентка Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Стефен Сінікем Азаїкі** – докторант ПраТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».
- Сучкова Анна Сергіївна** – ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Турсунов Ибрагим Нуралиевич** – кандидат філологічних наук, доцент Ташкентского института текстильной и легкой промышленности.
- Турысбекова А.Е.** – філологія ғылымдарының кандидаты І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ, Қазақстан.
- Тұрсынова Алтынай Мұратқызы** – магистрант, НАО «Университет имени Шакарима города Семей».
- Урбанович Альбіна Сергеевна** – студентка Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Харчишина Ольга Миколаївна** – заступник директора з навчальної роботи, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Худякова Лідія Костянтинівна** – викладач економічних дисциплін, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету».
- Чоудрі Ірина Валеріївна** – докторант ПраТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».
- Шакирова Ирода Уткуровна** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и гуманитарных наук, Государственной консерватории Узбекистана.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Университет Григория Сковороды в Переяславе,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество факультета исторического и социально-психологического образования

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что 31 января 2022 г. проводится XLIV Международная научно-практическая интернет-конференция

«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Бионженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономики.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.

3. История науки и техники.

4. Этнография.

5. Устная история.

6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминология и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Металлургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника.
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекосведение, библиографосведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии

XX. ФИЗИКА

1. Общая физика
2. Экспериментальные физика
3. Астрономия и физика космоса
4. Молекулярна физика
5. Ядерная физика
6. Физика металлов
7. Физика функциональных металлов
8. Нанофизика

XXI. ХИМИЯ

1. Аналитическая химия
2. Неорганическая химия
3. Органическая химия
4. Физическая химия
5. Химия высокомолекулярных соединений

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 30 січня 2022 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Оргвнесок - 10 USD США або 10 Євро (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редагування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) кошти переказуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи переводу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 34, к. 908. **РЕКОМЕНДУЕМ поштовою переказом!**

2.

ПриватБанк			
Получатель платежа			
Организация банка	МФО банка	КОД ЕГРПОУ получателя	КОД ЕГРПОУ банка
ПриватБанк	305299	14360570	14360570
Счет получателя	IBAN	Дата	Сумма
29244825509100	UA743052990000026202675019272	01.10.2019	
Пополнение текущего счета 4731219611188412, БОБРОВНИК ЮРИЙ ВИКТОРОВИЧ, 3048907279			

3. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА MEEST Transfer Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код переводу Ф.І.О того, хто переводить оргвнесок)

4. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА Sigue Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код переводу Ф.І.О того, хто переводить оргвнесок)

5. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код переводу Ф.І.О того, хто переводить оргвнесок)

6. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА** (якщо оплата йде в одному платежі за дві і більше наукових робіт) **Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Jurij Viktorovich)** (вказуйте код переводу, Ф.І.О того, хто переводить оргвнесок)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD в виде компьютерного файла с расширением *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм.** Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com (тема сообщения: 31.01.2022 г.)** (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибка не отправления** отправляйте на адрес **neasmo@ukr.net**) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 34, к. 908.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактный телефон: **+38 (097) 923 16 58**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте **в течение двух недель после завершения проведения конференции.**

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные междустрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **<http://conferences.neasmo.org.ua/>**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство факультету історичної і соціально-психологічної освіти
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що 31 січня 2022 р. проводиться XLIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.

5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.

2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЙНІ МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

XX. ФІЗИКА

1. Загальна фізика
2. Експериментальна фізика
3. Астрономія та фізика космосу
4. Молекулярна фізика
5. Ядерна фізика
6. Фізика металів
7. Фізика функціональних металів
8. Нанофізика

XXI. ХІМІЯ

1. Аналітична хімія
2. Неорганічна хімія
3. Органічна хімія
4. Фізична хімія
5. Хімія високомолекулярних сполук

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 30 січня 2022 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 100 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів, електронний сертифікат). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши слова «ЗАВАНТАЖИТИ ЗБІРНИК».

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 4731 2196 1118 8412 (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або на карту MONOBANK 5375 4141 0434 5920 (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) (переказ через термінали **IBOX БЕЗ КОМІСІЇ**, для цього потрібно вибрати в меню **MONOBANK вказати номер карти та номер телефону 097 923 16 58**) після переказу орг. внеску потрібно відправити SMS підтвердження про оплату на цей же номер, у повідомленні вказати **ЛИШЕ** прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(*Київ, Україна*)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **31 січня 2022 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити SMS вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це, і ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 34, гурт. 2, кім. 908.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактний телефон: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Elmurodova. O. O.g., Raximov A.L. (Qarshi, O'zbekiston) GULSAFSAARDOSHLAR OILASI VAKILLARINING QASHQADARYO VILOYATIDA TARQALGAN KAMYOV TURLARI	6
Олександр Панасенко (Суми, Україна) ЛІКУВАЛЬНО - ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ГІСТОМОНОЗНОЇ ІНВАЗІЇ ІНДИКІВ.....	7
Андрій Стадник (Дніпро, Україна) ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ВУЗУ ЯК АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	10

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Анастасія Ісаєва (Маріуполь, Україна) РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМАХ.....	13
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Михайло Березний (Київ, Україна) СТАН БІОСФЕРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	16
Анна Собченко (Біла Церква, Україна) ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	19

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

John Weiner (Canada) IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL CRISIS AND PANDEMIC THE PROBLEM OF IMPROVING ACCOUNTING	22
Валентина Гнедич, Лідія Худякова (Біла Церква, Україна) ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОПОЗИЦІЇ МОЛОКОПРОДУКТІВ ДЛЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ НА ПРАТ «ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МОЛОКОЗАВОД»	24
Діна Євсєєва (Ізмаїл, Україна) ЗНАЧЕННЯ ТА ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	26
Барнохон Нуралиева (Ташкент, Узбекистан) БАНКОВСКИЙ БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ	28
Ангеліна Спіцина (Київ, Україна) СУЧАСНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТУ	30
Анна Сучкова (Біла Церква, Україна) СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	32
Ольга Харчишина, Валентина Матвієнко, Лідія Худякова (Біла Церква, Україна) ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ У СИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «МАРЕВЕН ФУД ЄВРОПА»).....	35
Ірина Чоудрі (Київ, Україна) СУТНІСНІ ОЗНАКИ КОНКУРЕНЦІЇ В СИСТЕМІ РИНКОВОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ:ТЕОРЕТИКО- ПІЗНАВАЛЬНИЙ АСПЕКТ	37

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Олександр Іванов (Кам'янець-Подільський, Україна) РОСІЙСЬКІ СОЛДАТИ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПРАБОРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ ст.	42
---	----

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Людмила Остапенко (Дніпро, Україна) ДО ПИТАННЯ ПРО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	45
Наталія Калита, Галина Пилат (Дрогобич, Україна) РОЛЬ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРА.....	48
Олена Каролоп (Київ, Україна) ДУАЛЬНА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ПОЄДНАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	51
Валентина Концевая (Гомель, Беларусь) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ- МЕДИКОВ.....	53
Ольга Лучанінова, Анастасія Пашкова (Дніпро, Україна) ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ	56

Nilufar Talipova (Uzbekistan) WORKING WITH SONGS AS ONE OF THE METHODS OF MOTIVATION FOR LEARNING ENGLISH IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	58
Рита Протасовицкая (Гомель, Беларусь) THE FEATURES OF TEACHING PRACTICAL CLASSES AT THE SUBJECT OF MEDICAL BIOLOGY AND GENERAL GENETICS IN ENGLISH MEDIUM.....	60
Наталія Рой, Євдокія Заяць (Біла Церква, Україна) ОКРЕМІ АСПЕКТИ УСПІШНОЇ СПІВПРАЦІ КУРАТОРА НАВЧАЛЬНОЇ ГРУПИ КОЛЕДЖУ З БАТЬКАМИ.....	62
Ірина Червенкова (Ізмаїл, Україна) ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ.....	64
Ирода Шакирова (Узбекистан) НЕКОТОРЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ И САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ СТУДЕНТА.....	66
СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ	
Стефен Сінікем Азаїкі (Нігерія) СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК БАЗОВА ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.....	71
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Светлана Гонтаренко (Гомель, Беларусь) ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕННЯ БУЛЛИНГА У ПОДРОСТКОВ.....	74
Алина Грибовская (Гродно, Беларусь) СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И ВИДЫ ПРАВОСУДИЯ.....	76
Мария Жук (Гродно, Беларусь) ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ КАК ГЛАВНОЕ УСЛОВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ.....	79
Поліна Малишева (Харків, Україна) ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ.....	81
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ.....	83
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	86
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) СПІРНІ МОМЕНТИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТА МАЙНА ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	88
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) СУДОВА ПРАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ.....	90
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) НАЙПОШИРЕНІШІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ РОЗШУКОВИХ ДІЙ	92
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ТРИМАННЯ ПІД ВАТРОЮ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ.....	94
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ	97
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	99
Анна Пешкічева (Дніпро, Україна) ПРАВОВА ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	101
София Стенько (Лида, Беларусь) ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ.....	103
Альбина Урбанович (Гродно, Беларусь) УЧАСТИЕ ГРАЖДАН В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРОВОСУДИЯ.....	105
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Р.Ш. Абитаева, А.У. Абдихамитова (Жезказган, Казахстан) РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ - ЦЕНТРАЛЬНАЯ ЛИНИЯ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА.....	107
Елена Аброськина (Гомель, Беларусь) ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕННЯ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.....	109
Әуезхан Ажар (Алматы, Қазақстан) ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ЗЕЙІНІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮРДІСТІҢ НӘТИЖЕЛІ КӨРСЕТКІШІ.....	112

Алла Гоцуляк (Хмельницький, Україна) ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИНИКНЕННЯ ТРИВОГИ ЗА Н. Д. ЛІНДЕ.....	113
Анжела Гульник (Гомель, Беларусь) ОСОБЕННОСТИ ВНИМАНИЯ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ.....	115
Ольга Жабенко (Хмельницький, Україна) ВИДИ ГЕНДЕРНИХ ІНВЕРСІЙ.....	118
Алмагуль Кулымбаева, Ләззат Нуркасинова, Асел Сангилбаева (Алматы, Қазақстан) МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ.....	120
Алмагуль Кулымбаева, Майгүл Бағыбаева, Ләззат Нуркасинова (Алматы, Қазақстан) КІШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ ПСИХОГИМНАСТИКАНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	123
Алмагуль Кулымбаева (Алматы, Қазақстан) БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	127
Оксана Дьоміна (Львів, Україна) ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	131
Ольга Осипенко (Гомель, Беларусь) МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ К ШКОЛЕ.....	133
Яна Рак (Хмельницький, Україна) ФАКТОРИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	136
Анастасия Резникова (Гомель, Беларусь) УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ ДОШКОЛЬНИКОВ К ДЕТСКОМУ САДУ.....	138
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МЕДІА	
Михайло Новак (Острог, Україна) ТЕНДЕНЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	141
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Людмила Посна (Суми, Україна) СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ: ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ.....	145
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Наталія Богданова, Олена Лукач (Київ, Україна) МОТИВ І МОТИВАЦІЯ В ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗВО.....	148
Володимир Васецький (Дніпро, Україна) РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРИ І СПОРТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	150
Тамара Драч (Львів, Україна) ПІДГОТОВКА СУЧАСНОГО АРТИСТУ ЦИРКУ ЗАСОБАМИ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ.....	152
Катерина Єрмоленко (Дніпро, Україна) ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ: ПРОБЛЕМИ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОПОЗИЦІЇ.....	154
Михайло Карпущенко (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ – ПОРІВНЯННЯ З СИТУАЦІЄЮ В УКРАЇНІ.....	155
Михайло Карпущенко (Дніпро, Україна) СУЧАСНЕ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ: ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА НОРМАТИВНА СКЛАДОВА.....	157
Тарас Кириченко (Переяслав, Україна) ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИЛОВОГО ТРЕНУВАННЯ СПОРТСМЕНА- ПАУЕРЛІФТЕРА.....	159
Андрей Красуля (Харьков, Украина) СПОСОБЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ВУЗЕ.....	161
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Mokhichehra Akbarova (Uzbekistan) INFLUENCE OF MUSICAL ABILITY ON LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	163
Ангелина Аладьина, Мария Минайдарова (Тараз, Казахстан) ВЕЛИКИЙ МАСТЕР ПОЭТИЧЕСКОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ АУДИТОРИИ.....	163
Світлана Байдацька, Катерина Боровик (Київ, Україна) ПРОБЛЕМИ МІЖМОВНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ-УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ.....	165
Наталія Борисова (Переяслав, Україна) ОПОЗИЦІЙНІ КОНЦЕПТИ GOOD ТА EVIL У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	167

Өмерқұл Нұрай (Алматы, Қазақстан)	
ӨТЕГЕН БАТЫР ТУРАЛЫ АҢЫЗДАРДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДӘСТҮР	170
Тетяна Заболотна (Переяслав, Україна)	
ПОНЯТТЯ ОКАЗІОНІЛІЗМУ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ У КЛАСИФІКАЦІЇ НЕОЛОГІЗМІВ	172
Оксана Кінджибала (Київ, Україна)	
ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ КОРЕЙСЬКОМОВНОЇ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ГОВОРІННІ	174
Оксана Лемак (Дрогобич, Україна)	
ПОЕЗІЯ СТРИЛЕЦЬКОГО СЕРЦЯ	176
Ситора Махмадиева (Чирчик, Узбекистан)	
ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	178
Нағи Мұбарақова (Қызылорда, Қазақстан)	
ОБЩЕДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	180
Валерій Панченко (Тернопіль, Україна)	
ҐЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ	182
Ибрагим Турсунов (Ташкент, Узбекистан)	
ОБЪЯСНЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА: СХОДСТВО И ОСОБЕННОСТЬ (на примере романов А.Каххора «Сароб» («Мираж») и Джека Лондона «Мартин Иден»)	184
А.Е. Турысбекова (Талдықорған, Қазақстан)	
ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТЫҢ «БІР ШОҚ ЖИДЕ» ПОВЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚЫ МЕНТАЛИТЕТ	186
СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ	
Наргиз Аймухаметова (Семей, Қазақстан)	
ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «НӘПСІ» КАТЕГОРИЯСЫ	189
Алтынай Тұрсынова, Наргиз Аймухаметова (Семей, Қазақстан)	
ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫ ЖӘНЕ ШӘКӘРІМТАНУ	191
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	195
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран	198
Інформація для учасників з України	201

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XLIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2021 р. – 207 с.

Материалы XLIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав, 2021 г. – 207 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік, кандидат історичних наук

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XLIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

